A MAGYAR
ÁLLAMISÁG FEJLŐDÉSE, KÜZDELMEI.

POLITIKAI TANULMÁNY.

IRTA

BEÖTHY ÁKOS.

II. RÉSZ.

AZ UJ MAGYARORSZÁG.
AZ 1825-IKI ORSZÁGGYÜLÉSTŐL AZ 1848-IKI TÖRVÉNYEK SZENTESITÉSEIG.

BUDAPEST.
AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA.

Az Athenaeum irod. és nyomdai r.-t. könyvnyomdája.

TARTALOM.

ELSŐ KÖNYV. Oldal

Az osztrák és magyar rendszer közötti ellentétek. A vihar előzményei 1

MÁSODIK KÖNYV.

A kisérletek, tapogatódzások korszaka. A nemzeti akcziónak védelmi jellege. Törekvések az alkotmány körülsánczolására. Az 1825-iki országgyülés megnyiltától a »Pesti Hirlap« megjelenéseig 133

Betürendes névmutató 381

A fejezetek összegezése minden könyv elején található.

ELSŐ KÖNYV.

AZ OSZTRÁK ÉS MAGYAR RENDSZER KÖZÖTTI ELLENTÉTEK.

A VIHAR ELŐZMÉNYEI.

ÖSSZEGEZÉS.

I. A munka czélzatát alkotó tanuságok. Utalás a már előbb vázolt és lefolyt eseményekre. Az összeütközésnek elemei Ausztria között és közöttünk. Analogia az északamerikai Unio és a monarkhia viszonyai között, főleg ebben az irányban. Eötvös jellemzése, a helyzet alakulását, a viszály kikerülhetlenségét illetőleg. Az osztrák rendszer ismeretének szüksége. A benyomás, melyet az akkoron a hazai közvéleményre tett.

II. Metternich jellemzése. Ennek indoka. Az ösmerethez szükséges anyag. Feleségének naplója. Metternich egyénisége, kiváló tulajdonai. Egyes vonások életéből. Politikája. A szent szövetség. A legitimitás és a forradalomtól való irtózás mint annak lényege. Sok tekintetben helyes nézetei voltak. Hazánkat illetőleg a 67-es kiegyezés elemei felfogásában megtalálhatók.

III. Ferencz császár egyénisége és rendszere. Osztrák politikusok. Hübner, Hartig, Pillersdorfnak véleménye róla. Ferencz császár kormányzati elvei. A kormánygépezet hiányai. A hátrányok, melyek ez állapotokból származtak. A szellemi pangás és elzárkózás. A rendőrség nagy hatalma. A pénzügyi bajok. Aggodalmai a jövőt illetőleg. A münchengrätzi jelenet. Halála és végrendelete.

IV. Ferdinánd uralkodása. Ferencz császár rendszerét folytatják. Ferdinánd képességeinek elégtelensége. A Staats-Conferenz mint a fejedelmi hatalom letéteményese. Annak ösmertetése. Elégtelensége. Osztrák politikusok nézetei a helyzet tarthatatlanságáról.

V. A fejedelem és nemzet között az eléhbi kontroverziák nem szerepelnek. A nemzet beletörődése a létező állapotokba. A fejedelmi jogosítványok túltengése észlelhető az egész vonalon, a pragmatika szankczióból folyó ügyeknél, mint a belkormányzati kérdésekben, a törvényhozás- és kormányzatban egyaránt. A befolyásnak közvetett és közvetlen volta.

VI. A nemzeti szervezetnek fogyatékossága. Széchenyi panasza, a nemzetiségi, vallási, területi szétdaraboltság miatt. Az országnak nincsen sem anyagi, sem szellemi központja. A kormányzati egység hiánya. A dikaszteriumok, kanczellária, helytartótanács, udvari kamara. Jogi és törvénykezési különbségek és ellentétek. A kereteknek gyengesége egyrészt, másrészt a nemzeti erőknek teljessége képezi a helyzetnek szignaturáját.

VII. A nemzeti erőnek teljessége megnyilatkozik az 1848-ki átalakulás nagy arányaiban. Párhuzam és ellentét a franczia nagy forradalom műve és az előbbi között. Az 1825-ki országgyűlés mint az akczió kezdete. Az átalakulásnak tényezői. A nemzeti öntudat felébredése. Az eredetiség mozzanata. A nemzet férfiassága. A jelentékeny egyéniségek sokasága. A kiváltságos osztályok mint a mozgalom vezérei és derékhada. Annak ismertetése. Kül- és belföldi vélemények róla.

VIII. A municipiumok ösmertetése. A városok és eredetök. Lakosságuk jellege. Széchenyi véleménye. A városok közjogi és politikai szervezete. Függésök a kormányszékektől. Panaszok országgyűlési magoktartása miatt. A kedvező fordulat, mely a polgárságnál bekövetkezik.

IX. Ellentét a város és megye között. A megyé kfejlődése és jelentősége. Az ország kitünőségeinek véleménye róla. A támadások, melyekben részesülnek. A konzervativ és czentralista támadás. Eötvös »Reform« czimű munkája, mint ennek kifejezése. A munkának tévedései, nemcsak a mostani, de az akkori viszonyok szempontjából.

X. A megye működése és élete. Annak imponáló volta. A pezsgő élet, mely benne forrongott. A törekvés az intézmény hiányait különösen kormányzati tekintetben javítani. A szabályrendeletek kérdése. A megyének igazi tevékenysége politikai természetü, annak nagy arányai. A levelezés és utasítások kérdése. Ez utóbbiaknak jellege és természete. Összegezése az intézmény alapgondolatának. A politikai jogok legtágabb értelemben való gyakorlásának eszköze és tényezője. Előmozdította a közszellemet és az alkotmányhoz való ragaszkodást. A reform-akcziót megkönnyítette, azt belevitte a nemzet husába és vérébe. A közvetlen érintkezésnek haszna a vezetők és a vezérlettek között. Oskolája az önkormányzati képességnek. Azonkívül fejlesztette az államesmét, nem volt a partikularizmusnak melegágya. Pázmándy Dénes itélete.

I.

A jelen kötetben azt a czélt tüztem magam elé, annak a közjogi és politikai átalakulásnak, melyen nemzetünk az 1848-diki törvényhozás folytán keresztülment, lehetőleg hű képét adni. Erre vonatkozólag elsőrangu követelménynek tartottam, miután ennek a korszaknak küzdelmei és törekvései a politikai fejlődés lánczolatában egy lánczszemet képeznek, az összeköttetést az előbbi hasontermészetü mozzanatokkal létrehozni. Ha tekintetbe veszszük azt, hogy az alkotmány legválságosabb pillanatában Deák Ferencz, a haza bölcse, a jogfolytonosság felállításában látta a nemzet üdvét, ha továbbá tekintetbe veszszük azt is, hogy eme korszak másik titáni alakja, Kossuth, egész valójával a történeti élet talajában gyökerezett, és a jövőt abból kivánta fejleszteni, akkor ezen eljárás bővebb indokolásra nem szorul.

Az ily módon elém tüzött feladatnak tartalmát első sorban annak megvilágítása képezi, hogy a magyar nemzetnek ama képességei és tulajdonságai, melyeknek csodálatos megmaradását köszönheti, ezekben az időkben miképpen váltak be.

Meg kell továbbá állapítani, hogy az uj Magyarország átalakulásának és alapvetésének mely eszmék és politikai nézetek adtak irányt, kik voltak azok, a kik az életbeléptetést eszközölték. Vagyis, más szóval fejezve ki a dolgot, miből állott az épületnek anyaga, és kik voltak az építőmesterek.

Végre az is ösmeretes, hogy az uralkodóházhoz való viszony tekinthető egész exisztenczián tengelyének. Ennek a viszonynak különböző árnyalatai töltötték be a közjogi és politikai fejlődésnek határvonalai közt fekvő területet. A határvonalak pedig korszakokat választanak el, melyek-

nek mindegyike más jelleget képvisel ama nagy küzdelemben, mely az elvesztett hatalmi súlypont visszaszerzéséért indult meg.

Az első fázist a fegyveres mérkőzések riadalmai alkotják. A másikat a passziv ellenállás zajtalan működése tölti be. A harmadik, melynek előadása mostan következik, a nemzetélet pezsgő, életvidor tevékenysége és ebből folyólag az alkotmánynak bel- és külterjes erősítése által válik feltünővé. A külterjes erősítést, hogy az akkori mozgalmak szavajárását használjam, a nemzetnek bevitele az alkotmány sánczaiba képezte; a belterjeset ellenben az alkotta, hogy ezen élet magasabb nyilvánulásainak számára az alkalmas formákat megtalálja. Ekképpen e formák, megfelelő cselekvési képességgel ellátva, a nemzet sorsának intézését visszahelyezzék oda, a hova ez természeténél fogva tartozik.

Ezen mozgalom, mint tudjuk, az 1848-ki törvények meghozatalával nem ért véget. A törvények, sőt a nemzet maga, egész exisztencziájában meg lett támadva, fegyvert fogott, és ha akkoron el is bukott, 1867-ben ügyének végleges diadalát mégis megérte.

Igazában ez a harmadik fázis megrázó jeleneteivel egy nagyszabásu drámai alkotás jellegével bir. Egy megkapó trilogia izgalmas eseményei vonulnak el előttünk.

A korszak, melyet most ecsetelni fogok, képezi az expozét, a szabadharcz a válságot és katasztrófát, míg az 1867-ki kiegyezés a kibontakozást.

Habár ez természetesen új válságokat hordott méhében, új küzdelmeknek lőn forrása, mint a hogy az már az emberi dolgok természetében rejlik. De erre ki nem terjeszkedve, az előbbihez még azt kell hozzáadni, miszerint igazi hőse ezen fenséges műnek a magyar nemzet maga, megtestesülve Széchenyi, Kossuth és Deákban, kiknek mindegyike a drámai cselekvényben megtalálja vezéri szerepét. Az első, igaz, csak közvetve, a másik kettő ellenben közvetlenül uralva, irányítva az egész cselekvényt.

Előbbi munkámban előadtam az ezen években kifejlődő összetűzés előzményeit. Rámutattam különösen arra, a mit a nemzeti erő *kreszczendójának,* valamint arra, a mit az

osztrák támadás *dekreszczendójának* neveztem. Különösen kiemeltem azt a körülményt, hogy t. i. a nemzet erejének eme fokozatos növekedése mint kényszeríti a dinasztiát arra, miszerint támadásának jellegét mérsékelje. De az ellentétek nem enyésznek el és éppen ezért az összeütközés kikerülhetlenné vált. Ez a tanulság képezi azt a mozzanatot, melyet mindjárt előtérbe kell helyezni, ennek következtében ama döntő természetü szempontot, melyet az olvasónak egy pillanatra sem szabad szem elől téveszteni. Nem szabad téveszteni, mert e nélkül az események megértése hézagos lenne.

Annyira hézagos lenne, mint a milyen hézagos a különben érdemes hazai történetirásnak felfogása az 1848 előtti és alatti események elbirálásánál, mert a politikai méltatást teljesen kivül hagyja, vagy, a mennyiben alkalmazza, azt tévesen cselekszi, egyoldalu pártpolitikai czélzatokból nem védhető álláspontok számára keresve fegyvereket a történeti események tárházából.

Éppen ezen megértés szempontjából, habár csak futólagosan kivánom is említeni e körülményt, nem felesleges, de már önmagában véve is felette érdekes és tanulságos, ha az ember a monarkhia két államának helyzetét egybeveti az 1861-ben kezdődött amerikai nagy polgárháboru előzményeivel. Nem mondhatok erre vonatkozólag mást, mint azt, hogy csakis ezen előzmények tanulmányozása tette nekem is lehetővé, hogy hazánk ez időbeni történetét oly módon foghassam fel, melyet gyarló képességeim mellett kielégithetőnek tekinthettem. Mert csak igy voltam képes a megfelelő méltatást a maga egészében keresztülvinni, miután a párhuzamosság adta meg nem egy mozzanat számára a kellő kidomborítást.

Tudni kell azt ugyanis, miszerint az északamerikai Egyesült-Államok keretében az úgynevezett déli és északi államok, mint két ellentétes elvnek képviselői, állottak egymással szemközt. A déli államokat az északiaktól nemcsak a rabszolgaság kérdése, mely is a déli államok különlegességét képezte, de mélyrehato politikai, közgazdasági és társadalmi ellentétek választották el. Az észak a központositásnak volt hive, a dél a legmesszebb menő önkormányzatnak

az észak iparüző, a dél nyerstermelő, az észak pénzügyi erejével ki akarta a délt zsákmányolni, a dél nem hagyta magát és ellenállott. Hosszú évtizedeken keresztül folyt a két fél között az alkotmányos küzdelem a fennhatóság felett. Óvatos politikusok igyekeztek különböző palliativ szerekkel, egyezkedésekkel, kompromisszumokkal a tátongó örvényt áthidalni, míg végre egy igen tekintélyes államférfiu: Seward kimondotta, hogy két élesre fent kard egy hüvelyben meg nem fér, azért az összetüzés elnyomhatlan, tulajdonképpen kikerülhetlen, — *it is an irrepressible conflict.*[1]

A mint ottan a rabszolgaság és a szabad munka rendszere közt egyrészt, a déli és északi rész politikai és gazdasági hegemoniája közt másrészt, nem volt lehető a kiegyenlítés, úgy nem volt a hagyományos osztrák politika és a magyar nemzet önállósága közt közvetítés lehető; a törésnek be kellett következnie. Az analogia különösen abban a tekintetben is találó, mert a mint Amerikában a bekövetkező vihart nem akarták meglátni, nálunk tényleg, ha látták is, nem méltatták kellő figyelemre, hogy mi képezi voltaképen a kérdésnek hátterét, mire kell a helyzetnek kilyukadnia. Itt mindjárt ki kell emelnem, hogy ha ez ily módon történt meg: különösen azon, majdnem példátlan, jóhiszeműség, mondhatni naivság számlájára irandó, mely még 1848-ban is, mikor már a reakczió a nyilt támadásba ment át, mindig bizott a békés kiegyenlítés lehetőségében, és számtalan intézkedést elmulasztott, melyeknek foganatosítása hihetőleg a szabadságharcz kimenetelét megváltoztatta volna. A mi természetesen annál élesebb világításba helyezi az ellenfél eljárását, mely is kezdettől fogva nem volt őszinte és hamis kártyákkal játszott. A mint ez később a maga helyén bővebben ki fog fejtetni.

Azon viszonyt, melybe hazánk 1825-től 1848-ig az uralkodóházhoz és az örökös tartományokhoz állott, éppen ezen szempontból nagyon találólag ecseteli egy igen illetékes egyéniség: Eötvös József. Ő ugyanis a Bach-korszak alatt

[1] Lásd *James Ford Rhodes:* History of the United States, II. kötet 344. lap.

egy nagy feltünést keltő munkát irt,[1] melyben a magyar alkotmány helyreállitását mint a monarkhia hatalmi állásának feltételét akarta bebizonyitani. — Ezen munkában egy fejezetet szentel az emlitett viszonynak, melynek eszmemenete a következő. Igaz, hogy az uralkodók által a magyar alkotmány érvénye elösmertetett, de gyakorlatban mindez a legszerényebb méretekre lett összeszorítva, úgy hogy hazánk tulajdonképen egészen az összbirodalom érdekében kormányoztatott, vagyis mondjuk inkább kihasználtatott. Az uralkodók igyekeztek azon, hogy a húrokat ne feszítsék nagyon túlságosan, míg a nemzet képviselői is lehetőleg simán viselkedtek ezen sérelmes állapottal szemben.

De az összeütközés elemei ennek folytán állandósulva voltak; a politikai eszély elodázhatta, de meg nem szüntethette azt, mert végre is nincs állam, mely meg tudjon maradni, a hol a törvénysértések rendszerbe foglaltatnak. Ezen helyzetből, illetve annak ellentéteiből, származtak az uralkodó irányzatok. Az egyik rész tisztán a jogi szempontból indult ki, mig a másik a birodalom hatalmi állását tartotta folytonosan szemei előtt. Az első rész tehát törekvéseiben a tényleges állapotokat a jogelvek értelmében kivánta módositani, míg a másik az alkotmány olynemü átalakítását czélozta, melyet a birodalom érdekében szükségesnek látott.

Eötvös súlyt fektet azon körülményre, hogy azon pártok, melyek akkoron nálunk ezen ellentétes irányokat képviselték, nem birtak kellő tudatával annak, hogy törekvéseik hova lyukadnak ki. Szerinte a konzervativek nem látták azt be, hogy ha nézeteik teljesen érvényesülnek, akkor a magyar alkotmány lényege áldoztatik fel. Ellenben a szabadelvü párt nem vette figyelembe, miszerint programmjának megvalósulása az örökös tartományokhoz való viszonyt tisztán névlegessé teszi. Nem szükséges a kiváló államférfiu fejtegetéseit, melyeket illetőleg nem kell elfelejteni, hogy azok az önkényuralom alatt irattak, tovább követni; a mennyiben szükségesnek mutatkozik, a többire később még visszatérek. Úgy vélekedem, hogy teljesen elégségesek arra, miszerint ama mozza-

[1] Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs.

natot kiemeljék, melyet elébb a helyzet szignaturája gyanánt említettem, különösen abban az irányban, hogy az adott viszonyok közt úgy az egészséges haladás, mint a békés együttmaradás egyszerüen ki volt zárva, hacsak a nemzet mindarról le nem mond, a mi az életet úgy nemzetek, mint egyének számára értékessé teszi.

Mindennek indokát, úgy a mint az elébb is történt, az Ausztriában uralkodó rendszer- és személyekben kell keresnünk, miután ezek a mostan vázolandó időkben ép oly kevéssé tudtak megférni hazánk államiságának fejlődésével, mint az előbbiekben. Beszéljünk előbb rövidesen mindkettőről, személyek- és rendszerről.

Nem igen tudnám az egésznek, személyeknek úgy mint rendszernek egyaránt, találóbb leirását szolgáltatni, mint a hogy ezt egy kiváló képességü osztrák katona, Bartels alezredes tette, ki szabad felfogása, őszinte, szókimondó eljárása folytán időnap előtt nyugdijaztatott. A leirás, illetve birálat tömör, epigrammszerü rövidségben jelentkezik, és éppen azért alkalmasnak tünik fel arra a czélra, hogy bevezetés gyanánt szolgáljon. Az egész egy jelentékeny munkának rövid részlete, mely munka névtelenül adatott ki.[1] A munka oly jeles és tartalmas, hogy különben is megérdemli, miszerint a magyar olvasó közönség figyelme reá irányíttassék.

Így jellemzi az osztrák monarkhiát az uralkodó rendszer alatt: »Ezen álladalom lassan-lassan egy csontvázzá zsugorodott össze, izmok, velő, egészséges vérkeringés és főleg éltető szellem nélkül, melyet az első vész felborít. A korhadt gépezet állott, mesterséges szerkezetével mozgott is úgy a hogy, de ezzel édes-kevés volt elérve, mert hivatalnoki kara, mely a főkerekeket alkotta, az alattvalókat nem ragaszkodásra, de ellenszegülésre ösztönözte, miután annyira nem tudott velök bánni. A közigazgatás nem volt áthatva a rend, a pontosság és megfelelő méltányosságtól, annál kevésbbé volt képes államférfiakat nevelni.« Ezen jellemzés, mely egyszer a sülyedő török birodalomra alkalmaztatott, illik Ausztriára is, mely vele együtt a Byzanczi császárság kinövései-

[1] Kritische Beiträge zur Geschichte des Krieges 1866. 186. lap.

ben osztozik. Ámde nem kell elfelejteni, hogy, habár e szigoru itélet a történeti igazság követelményeinek megfelel, a dolgok akkoron egyáltalában nem festettek így, sem az európai, sem a magyar közvélemény előtt. Nem kell azt ugyan egy pillanatra sem elfelejteni, hogy bármilyen korhadt és halálra szánt volt az osztrák ancien régime, a külső fény és a látszat akkoron ilyen vélekedésnek ellenmondtak. Az a politikai dogmaszerü közhely, hogy ha Ausztria nem léteznék, világrészünk érdekében azt fel kellene állítani,[1] azon időben általános kelendőségnek örvendett. Az ancien régime Ausztriája az európai állami rend központjának és tengelyének tekintetett. A császári hatalom napja magasan látszott ragyogni nemcsak a monarkhia, de egész Európa égboltozatán, úgy hogy annak fénye elől elzárkózni alig lehetett. Ezen mozzanatnak kellő számbavétele nélkül nem vagyunk képesek megérteni a politikai események menetét, nem a vezérlő államférfiak magatartását. Valamennyi politikusnak, de különösen Széchenyinek, Deáknak és Kossuthnak magatartásához ezek szolgálatják a kulcsot. Széchenyinél az aggodalmat, Deáknál a tartózkodást, Kossuthnál elébb a mérsékletet, később a legnagyobb elszántságot illetőleg, melylyel a nemzetet a harcznak vitte.

Nem kell azt ugyanis elfelejteni, hogy az a magyar ember, a ki például Bécsben járt — és bizonyára a vezető, hangadó emberek mindannyian egy vagy más alkalommal jutottak ebbe a helyzetbe, — meggyőződést szerezhetett magának az uralkodóház és a monarkhia fényе- és hatalmáról. Az uralkodóház maga általános tiszteletnek örvendett, majdnem emberfeletti varázs övezte halántékait. Ferencz császár mintegy valamennyi európai uralkodóház feje, patriarkája állott mindenki előtt. A bécsi nép is a legnagyobb szeretettel és tisztelettel vette körül; »der gute Kaiser Franz« beszéltek róla, habár, mint később kisült, e kultusz nem is volt őszinte. Éppen így állott a dolog Ferdinánddal is, még az *Erbfeind*nak tekinthető porosz király, IV. Frigyes Vilmos is kijelentette, hogy ő, mint régen a császárkoronázásoknál

[1] Lásd *Springer:* Geschichte Österreichs, I. kötet, bevezetés.

történt, kötelességének ösmeri, lovának kengyelét tartani.[1] Azonkivül azt is tudták hazánkban a mérvadó személyek Széchenyitől Kossuthig, ki maga is járt Metternichnél és kölcsönösen igen jó benyomást tettek egymásra, tehát személyes tapasztalatok alapján, miszerint a mindenható kanczellár szalonja- és hivatalában Európa potentátjai és kitünőségei találkát szoktak adni, figyelve az ő beszédes ajkaira, melyek a politikai csalhatlanság és bölcseség dogmáját hirdették az avatottak és avatlanoknak egyaránt.

Szájról szájra járta, hogy a mindenható Miklós czár egy napon úgy nyitott be hozzá, hogy eljött főnökének parancsait átvenni.[2] Az emberekben élt a sejtelem, hogy ez többet jelent mint egyszerü udvariasságot, jelenti Oroszország segélyét a fennálló rendszer oltalmára, mely egész Európa békéje, nyugalma, sőt exisztencziája talpkövének tekintetett, mi ha megbomlik, az egésznek összeroskadását vonja maga után.

Mindezeken kivül ki kell azt is emelni, miszerint a monarkhia látszólag a szükséges egységnek minden feltételével rendelkezett. A hivatalos nyelv a német volt, ezen a nyelven hivataloskodtak az összes hatóságok, valamint ez volt az iskoláknak nyelve is, melynek előnyei szembeötlők voltak. A bécsi egyetem tényleg, különösen az orvosi fakultásban, a legjobb hirnévnek örvendett. És habár a tudomány és irodalom nem is volt képes Németország különféle városainak szinvonalával versenyezni, az osztrák főváros szinházai az elsők voltak Európában. A nagy nemzetközi klasszikusok mesterművei sehol jobban nem adattak elő, Shakespeare mint Molière, Calderon mint Schiller.

Egészen úgy festett a dolog, mint ha a kormányzati szerkezet az egész monarkhia területén ugyanazon rendszernek lenne szüleménye. Különösen a központból tekintve, a bürokráczia mindenhatónak és elég képzettnek mutatkozott, és úgy látszott, mintha az osztrák birodalmi eszménynek jelentékeny szolgálatot tudott tenni.

[1] Lásd *Klein Hattinger* igen érdekes munkáját: Bismarck und seine Welt, 112. lap.

[2] Lásd *Metternich:* Nachgelassene Papiere, V. kötet 432. lap.

Hozzájárult azután a jogrendnek egysége — az osztrák polgári törvénykönyv képében, mely az egész monarkhiára nézve hatályban állott, s kétségtelenül jeles alkotás is volt, a modern viszonyok szinvonalán állott. Olyannyira imponált, hogy egyik legjelesebb jogászunk még 1847-ben is komolyan ajánlotta annak reczepcióját.[1] Azok a honfiak, mint láttuk, kik a hadseregben szolgáltak, el voltak telve azon dicsőségtől, melyet ez a Napoleon elleni harczokban szerzett. A képzettebbek meg azt is tudták, hogy Radetzky olaszországi hadgyakorlatai egész Európában mintaszerü jelleggel birtak és hogy az idegen hadseregek tisztjei tódultak azokra, okulást merítve. A monarkhia kormányzati, közgazdasági, pénzügyi ereje Bécsben volt összpontosítva, melyet annak szive- és fejének tartottak. Ottan székelt az arisztokráczia, még pedig első sorban a magyar, férfiainak pompája, nőinek szépsége által általános feltünést keltve, mely is a birodalmi eszmének teljesen meg volt nyerve. Annak csinált tehát propagandát és lehangolta a kurucz szellem nyilvánulásait, melyek a régi dicsőségről álmodoztak és melyeknek visszatérése nem a gyakorlati államférfiu átgondolt tervezetének, de költői ábrándnak és képzelgésnek tekintetett. Megtörténik például az, hogy a huszas években Somsich Pongrácz, az ellenzék egyik legtekintélyesebb tagja, bizton látja, hogy mindannyiaknak németnek kell lenniök.[2]

Nem szükséges a mondottakat tovább füzni, átmehetünk a személyek és a rendszer vizsgálatára, mely, a míg a látszat csalóka képét meghazudtolja, fel fogja tüntetni még jobban a kikerülhetlen viszálynak indokait.

II.

A ki a személyek között első helyen szemünkbe ötlik, az Metternich. Miért kell róla első sorban beszélni? Mert nemcsak az egész világ, de maga Ferencz császár is őt tekintette az intéző szellemnek, a kormányosnak, ki a monarkhia

[1] Lásd *Gosztonyi*: Ősiség, 56. lap.
[2] Lásd *Széchenyi* Naplói, 142. lap.

hajóját irányítja. Magát a császár egyszerü embernek tartotta, kit észre sem vett volna a világ, és ha mégis bizonyos hirnévre vergődött, az onnan van, mert Metternich minden jó és ügyes dolgot, a mi végrehajtatott, az ő számlájára iratott fel.[1] Hozzá kell tenni, hogy politikai pályafutása nem egy érdekes problémát vet fel, melyeket ha nem is szándékozom megfejteni, de azért méltó a figyelmet rájok irányítani.

Metternich negyven évig volt a monarkhiának első minisztere és neve az 1848 előtti osztrák kormányzattal össze is van forrva.

Személyiségének kiismerése czéljából bő anyag áll rendelkezésünkre. Ott vannak ténykedései, ott az európai nagy történeirók, kik mind foglalkoztak vele, végre hátrahagyott iratai, melyek bemutatják mint politikust, mint irót, mint magánembert. Az iratoknak az a része, mely őt velünk eme minőségében megismerteti, feleségének, a magyar születésü Zichy-Ferraris Melanienak naplójából áll, mely az érdekes és tanulságos gyüjteménynek a gyöngyét képezi. Nem szabad nála a magyar születés tényét elhallgatni, mert abban az idegen, udvari és nemzetközi felfogásokkal telített légkörben a magyar vér és érzés minden lépten-nyomon felüti a fejét. Nem egyszer könnyet hullat Széchenyi István miatt, mert azt hitetik el vele, hogy bajba keveri magát és nemzetét. Ha ez utóbbit ócsárolják, beleirja naplójába, hogy igazságtalanok iránta, mert habár van is ottan exaltált fej és rossz ember, de egészben mégis jó ország az, a hol sok kitünő és nemes jellem akad.[2] Alig is lehet kétség az iránt, miszerint Metternichnek egészben elismerésre méltó magatartásában hazánkkal szemben, neki is kellett részének lennie.

E mellett egy férjét bálványozó, eszes, eredeti észjárásu asszonynak feljegyzéseit látjuk bennök. Ezekben a feljegyzésekben, mint egy tükrökkel telt csarnokban, szemlélhetjük az akkori európai nagy világ minden nevesebb emberét és alakját. Elkezdve Miklós czár, valamint a szellemóriásoktól, Humboldt a tudós, a regényiró Balzac, Berryer a szónoktól, nem

[1] Lásd *Mellernich:* Nachgelassene Papiere, V. kötet 628. lap.

[2] Ugyanott, VI. kötet 27. lap.

volt azon hosszú idő alatt Európában nevesebb ember, diplomata, politikus, katona, grand seigneur, iró, tudós, művész, ki a Ballplatz fényes szalonjaiban meg nem fordult és a kikről ezen naplókban egy találó megjegyzést nem találnánk. De a mi az embert bennök megragadja, az a bálványozással határos rajongás és szeretet, a melylyel a szép, fiatal herczegnő nemcsak idősebb, sőt koros férje iránt viseltetik. Valójában a feleségnek mintaképe volt, kinek nem lehet és nincs más gondja, mint férjének boldogsága, egészsége, jólléte.

Egy szerető leány nem ápolhatja és gondozhatja jobban öreg atyját, mint a hogy ő azt teszi, valamint nincs az az ideális Julia, ki Romeoja iránt nagyobb imádással viseltessék.

A mikor csak szerét teheti, első dolga templomba menni, hogy érette és gyermekeiért imádkozzék. Teljesen beleéli magát férjének életébe, hatáskörébe. Egész lelkesedéssel irja bele naplójába, miszerint ez őt először tisztelte meg azzal, hogy egy politikai emlékiratát felolvasta. Ünnep az neki, mikor vállára dőlve urát dolgozni látja, vagy hallgathatja előadását az emberiség boldogítását illetőleg, mely iránt azonban a rossz emberek nem akarnak vele egyetérteni. Mikor pedig ezen rosszaknak tartott emberek megcsinálják a bécsi forradalmat, akkor nincs más gondja, mint urával együtt annak, a mit a jó ügynek nevez, megmentéséért helyt állani, ha kell, annak oldalán vérzeni el.

Ez a része naplójának egyszerü, természetes előadásában igazán drámai érdekkel bir.[1] De vannak benne más mulatságos inczidensek is, melyek minden esetre érnek annyit, hogy az akkori viszonyokra érdekes világot vetnek. Ilyen például azon jelenet, mely a herczegnő és Lajos Fülöp követe, Saint-Aulaire gróf között lejátszódott, melyet több irányban való jellegzetes volta miatt érdemes felemliteni.

Tudvalevő, hogy Lajos Fülöpöt a legitimitás hivei úgy tekintették mint bitorlót, sőt koronatolvajt, a ki, midőn 1830-ban a franczíák elüzték X. Károlyt, a forradalom kezéből elfogadta az uralkodást. Egy ünnepélyen megjelenik a herczegnő

[1] Lásd idézett munka, VII. kötet 531. lap.

egész pompájában, ragyogó gyémántokkal fején. Saint-Aulaire találkozik vele és mélyen meghajtva magát így szól: »Minő szép koronát visel herczegséged.« — Erre ez csipősen azt feleli: »Azt én tehetem, a korona jogos tulajdonom, azt én nem loptam el.« — Az udvarias franczia feltalálja magát s ilyképen replikáz: »Cette couronne n'est pas volée, elle est déplacée; elle est sur votre tête, elle devrait etre à vos pieds.« (A korona nincs lopva, de nincs a maga helyén, nem a főn, de a lábai előtt kellene annak hevernie.) De a fordítás nem adja vissza az értelmét. Különben az egészből nagy história, diplomácziai jegyzékváltás származott. Szerencsére azonban Európa békéjét nem zavarta meg.

Metternich szerencsés csillag alatt született. Kevés emberre pazarolt a természet annyi adományt, valamint kevésnek volt oly állandó szerencséje, mint neki. Az ancien régime talajából nőtt ki, mint annak a kiváltságos arisztokrácziának tagja, a melynek bölcsőjében ott feküdt már a szerzett jogczím a legmagasabb állásokra. Ez az arisztokráczia azon időkben egy egész csomó jelentékeny embert állított ki, mint Talleyrand, Pozzo di Borgo, Hardenberg, Castlereagh, Czartorisky, a kik mind igen tehetséges emberek voltak. Oly egyének voltak mindannyian, a kik a munkát élvhajhászattal, a ledérséget komoly joggal egyesítették, s ekként az államférfi működését a világfi mázával vonták be. Ezek között az első és legeszesebb Talleyrand volt, kinek példája és személyisége eléggé ösmeretes és a ki finom érzéke, alkalmazkodási képessége által állandó hirnévre tett szert.

Érdekes dolog lenne kettőjök között párhuzamot vonni, habár ez nem annyira a politika, mint a lélektan világába tartoznék.

Bármennyire eszes és szellemes volt Metternich, de ez irányban Talleyrand megverte őt. De míg ez utóbbi sántított, hozzá czinizmusa, rossz nyelve, élczeinek bántó volta kellemetlenül érintett, addig Metternich szeretetreméltó és korának egyik legszebb és előkelő külsejü emberei közé tartozott. Egy oly éles és elfogulatlan megfigyelő, mint Pulszky Ferencz,[1]

[1] Lásd: Életem és korom, I. kötet 179. lap.

ki őt akkor ismerte, mikor már jól tul volt a 60-on, nem győzi eléggé dicsérni, hogy mily kellemes benyomást tett az emberre testi és lelki frissesége, előadásának, magaviseletének lebilincselő kedvessége által. Körülbelül így hangzik az amerikai Stilesnek [1] jellemzése. Középmagasságu embernek irja le, szépen formált fejjel, élénk szemekkel, finom metszetü ajakkal, melyen rendesen lekötelező mosoly játszik, előkelő tartással és viselettel. Egész megjelenése és magatartása elárulja a szellemi felsőséget, és hogy teljes életén keresztül a legjobb társaságban mozgott. Az élveknek volt embere, de azok közepette sem felejtette el az állam érdekeit, és ha lehet, elő is mozdította azokat.

Különösen felülmulta Talleyrand-t méltóságteljes magatartásában, mely tetőpontját 1848-ban történt bukása alkalmával érte el. A mi annak idejében el is fog mondatni.

Igen illetékes és elsőrangu egyéniségek nagy vélekedéssel voltak tehetségeiről. Az a tartalmas és komoly franczia államférfi, Guizot [2] így ir róla: »Metternich gyakorlati államférfi, pozitiv nézpontokkal és nagyszabásu elméleti háttérrel. Magasröptü szelleme képesitette őt, tényeit az értelmi fölény zománczával ellátni. Egyenesen haladt előre és utjában alkalmat adott ellenfeleinek mint barátjainak az állambölcselet tanait megvitatni.«

A ragyogó és lángeszü angol államférfi, Disraëli [3] úgy beszél róla, mint egy rendkivül eszes és felvilágosodott modern államférfiról. Annyi bizonyos, hogy tehetségeinek több rendbeli bizonyitékaival találkozunk, melyeknek változatossága mindenkit meglep.

Első sorban munkaképes és munkabiró ember volt. Mikor utódja, Schwarzenberg Felix, teljesen képtelennek mutatkozik a hivatallal járó teendőket elvégezni és egy-két év alatt letörik, a herczegné nagy önérzettel irja meg naplójába, hogy férje nem három, de harmincz évig jóval többet dolgozott és még sem roskadt össze. Érzékkel birt az iro-

[1] Lásd: Austria in 1848—49., 60. lap.

[2] Lásd Albert *Sorel:* Essais d'histoire et de critique, 12. lap.

[3] Lásd: Lord George Bentinck, 499. lap.

dalom és tudomány iránt. A bécsi tudományos akadémia neki köszöni felállítását. Szervezetét, alapszabályait ő maga dolgozta ki.[1] Szerette az irók és tudósok társaságát, valamint igyekezett is érdekeiket előmozdítani; egy időben a könyvkereskedést is szervezni akarta. Irodalmi képességei határozottan jelentékenyek voltak. Műveiben önálló dolgozatok is találhatók, melyek nagy értékkel birnak. Közöttök van egy jellemzése Napoleonnak,[2] mely jóval tartalmasabb és igazabb mint Taine híres rajzolata, a hol az imperatort egy condottieri kategoriájába sülyeszti alá, hozzá halmozott részleteivel, csillogó irodalmári követelményeivel. Egészen elfelejtve azon szép franczia közmondást: »Rien n'est beau que le vrai, le vrai seul est aimable.« (Mi sem oly szép mint a valóság, csak az egyedül szeretetreméltó.) Szintén van egy másik tanulmánya[3] Francziaország felett, mely egyike a legsikerültebb történeti összegezéseknek.

Előre megjósolja Lajos Fülöp rendszerének bukását, még pedig erős érvelés alapján. Kimutatja az ő uralkodásának benső ellentmondását, nem lehet az monarkhia, mert hiányzik belőle a történeti és jogfolytonosság; nem köztársaság, mert meghamisítja a nép akaratát, a kettő között az űrben tévelyeg. Mert azt tartja, hogy minden hazugság egy nagy űrt hoz létre, honnan az erkölcsi támasz eltünik.

A szellemességet és erélyt megfelelő módon párosítani is tudta, még pedig a földnek hatalmasaival. Egyike a jobb letromfolásoknak az, melyben a hatalmas Miklós czárt részesítette. Ennek mindig Törökország feldarabolásán járt az esze, míg Metternich a török állam integritását fenn akarta tartani. Miklós czárnak erre meg volt ösmert formulája, mely azután a krimi hadjárat előzményeiben is fontos szerepet játszott. Ő ugyanis Törökországot mindig egy nagyon beteg emberhez hasonlította, kire nézve intézkedésekre van szükség. Ezzel a kérdéssel Metternichhez is fordult, ki néki azon sikerült választ adta, hogy az egész dolog azon fordul meg,

[1] *Metternich:* Nachgelassene Papiere, VII. kötet 178. lap.

[2] Lásd idézett munka, I. kötet 273. lap.

[3] Idézett munka, V. kötet 81. lap.

hogy a czár ezen kérdést hozzá gyógykezelő orvos, vagy pedig a halálra váró örökös minőségében intézi-e? A czár nem is jött többé ajánlataival.

Alig lehet kétség az iránt, miszerint azon páros viaskodásban, melyet Napoleon szerencsétlen muszka kalandja után vele a diplomácziai téren folytatott, ő maradt felül. Treitschke,[1] ki inkább ellenséges érzelmekkel viseltetik Metternich iránt, beismeri, hogy ezen hadjáratot nagyon jól vitte, különösen tudott gazdálkodni a monarkhia erejével és a kellő időben érvényesítette azt.

Ezen páros viaskodásnak legfontosabb mozzanata volt azon jelenet, mely közte és Napoleon között játszódott le. Ez 1813-ban Drezdában esett meg, midőn is arról volt szó, hogy Ausztria ki mellé álljon, Napoleon, vagy pedig ellenfelei Porosz- és Oroszország mellé, miután ettől függött a háboru koczkája. Ez a koczka egy emlékezetes beszélgetés alkalmával fordult meg, mely az említett jelenetnek tartalmát képezte. Erről a beszélgetésről, miután tényleg innentől lehet számítani Napoleon bukását, mely őt Szt.-Ilona szigetére vitte, egy egész mondakör képződött, míg maga Metternich annak hiteles leirását nem adta. Az egészet érdemes elolvasni.[2] Azok számára, kik nem olvashatják, egy mozzanatot felemlítek, mely érdekes világot vet Napoleon jellemére és helyzetére. Metternich magyarázta neki a béke szükségét, melyre nézve neki bizonyos engedményeket kell tenni. Ezek abból állottak, hogy hódításai egy elég csekély részéről mondjon le. Erre Napoleon azt felelte, hogy ő azt nem teheti. Ő nem legitim uralkodó, ő nem született a trónon; ezek össze vannak forrva nemzetükkel és ha szerencsétlenség éri is őket, ez talán erősíti a kapcsot közöttük és népeik között. Ellenben ő csak addig ura a helyzetnek és maradhat Franczia-ország élén, míg dicsőségén csorba nem esik.

Metternich erre igen helyesen azt jegyezte meg, hogy ha a dolog így áll, akkor az ő uralkodása alatt a háboruskodásnak vége nem szakad soha. Minden vereség ujabb erő-

[1] Deutsche Geschichte II. kötet 125. lap.

[2] *Metternich:* Nachgelassene Papiere, I. kötet 155. lap.

feszítéseket fog követelni, a győzelem pedig maga után fogja vonni a hódítások terjesztését, minek vége más nem lehet, mint a világuralom, minden uralkodónak kisajátítása. Vegye tekintetbe Francziaországot, mely elvérzik.

Napoleon arra hivatkozott, hogy ő katona és ennek érzelmeit csak egy katona ösmerheti. Az ilyen, ha czéljának eléréséről van szó, nem néz arra, hogyha bár százezerek borítják is a csatatért. Az, a mit Metternich felelt, szintén helyénvaló volt, a mennyiben sajnálatát fejezte ki, hogy ez négyszem között mondatott; bizonyára, ha meghallanák az emberek, maga Francziaország is az ő, tudniillik a béke pártjára állana.

Nem tudtak megegyezni, a háború tovább folyt és Napoleon bukásával végződött, a mit Metternich első pillanattól kezdve kikerülhetetlennek tartott. Nagyra is volt vele, hogy ezt Napoleon egyik bizalmasának előre meg is mondotta. [1]

Ezen nagy eseményről már szólottam. [2] Felemlítem, hogy a monarkhia akkor nem csak területi nagyobbodást, hanem megfelelő egységet és kikerekítést nyert. Hozzájárult ehhez Német- és Olaszország szétforgácsolása, valamint a nagyhatalmak egyetértése, a minek folytán Ausztria mérvadó hatalom lett Közép-Európában. Ezen egyetértésnek nemcsak a bécsi kongresszus, de azonkivül az ösmeretes szent szövetség volt az alapja. Miután erről — legalább a mennyire emlékezem — magyar munkában ösmertetés nem található, röviden ezen hézagot pótolni akarom. A szent szövetség első eszméje a német tudós, Bader Ferencz és egy előkelő, zajos multu, elvirágzott szépségü hölgy, Krüdener báróné agyában fogamzott meg, kik mindketten el voltak telve misztikus eszmékkel és a kereszténység tanainak az állami életbe való átvitelében látták a mentséget, a forradalomnak felforgató szelleme ellen. Ez a Krüdenerné előbb szerelmi, azután baráti viszonyban állott Sándor muszka czárral, kit hamar meg is nyert

[1] Lásd Ottokar *Lorenz*. Staatsmänner des XIX-ten Jahrhunderts, 100. lap.

[2] Lásd jelen munka I. kötet 657-ik lap.

az eszmének. Ez egy okmányban nyert kifejezést, melynek tartalma lényegileg a következőkben állott.[1]

A Szent Háromság nevében a három fejedelem, az orosz, az osztrák császár, valamint a porosz király az egész világ előtt kinyilatkoztatják, hogy, tekintettel az utolsó évek nagy eseményeire, melyek mindenkit megtanítottak arra, hogy a nemzetközi összeköttetéseket a megváltó által hirdetett örök igazságokra kell alapítani, el vannak a jövendő időket illetőleg határozva szent vallásuknak tanait, a melyek az igazságosságot, szeretetet és békét hirdetik, egyedüli zsinórmértéknek venni, úgy államaik kormányzatát, mint az egymáshozi viszonyukat illetőleg. A szentirás szavait követve, mely is azt parancsolja, hogy az emberek egymást testvérekként szeressék, a három fejedelem egymást mindig ekként fogja tekinteni és kölcsönösen segítségben részesíteni. Népüket atyai szeretettel fogják övezni, azokban is a testvériség eszméjét ápolni kötelességüknek tartják.

Erősen hangsulyozva kijelentik, miszerint a keresztény nemzeteknek nincs más souverainjök, mint az Atya, Fiú és Szentlélek; ők, a fejedelmek, csakis ennek a meghatalmazottjai. Kik is a legfőbb gondoskodásukat arra fogják irányítani, hogy népeiket a megváltó tanításainak mindennapi teljesítésére buzdítsák. Ez képezte a szent szövetség okmányának lényegét, melyet az európai fejedelmek nagy része aláirt, és melyet maga Metternich »verbiage«-nak, üres szóbeszédnek nevezett. Az is volt, kétségkivül, de azért mégis igen reális háttérrel birt azon politikának létrehozásában, mely egész 1848-ig mérvadó lett Európában, és melyre vonatkozólag az úgynevezett pentarchia: Ausztria, Anglia, Orosz-, Porosz- és Franczíaország meg voltak állapodva azt minden eszközzel, természetesen karhatalommal is, fentartani.

Ezen politika különösen két tételben összpontosult. Ezt azért vélem szükségesnek előadni, hogy némileg az »audiatur et altera pars« követelményeinek eleget tegyek.

[1] Lásd *Bernhardi:* Geschichte Russlands und der europäischen Politik, I. kötet 494-ik lap.

Az egyik volt az úgynevezett *legitimitás* nagy elve, mely is az isteni jog felsőségét jelentette a népfelség felett. A másik az egyéni és politikai szabadságtól való irtózás, melyet még a legszerényebb kiadásban jakobinus terméknek tekintettek, mely forradalomra, a trónok felforgatására vezet. Tudvalevő, hogy főleg a szent szövetség első éveiben, a hol csak alkotmányos mozgalmak voltak, ottan mindjárt készen volt a fegyveres beavatkozás. Így Francziaország részéről Spanyolországban, Ausztria részéről Piemont- és Nápolyban.

Ennek a politikának legfőbb támasza Ausztria volt. Ez a viszonyok természetében rejlett. Mint láttuk, történetének egész folyamata alatt existencziájának súlypontját nem önmagában, de szövetségekben kereste; most egyszerre csak Európának minden számottevő hatalmassága vele érdekközösségbe jött. Ily módon azután Metternich magát teljes joggal nemcsak Ausztria, de Európa miniszterének tekintette. Bizonyos jóhiszeműséget tőle megtagadni nem lehet. A status quo fenntartásának, valamint az isteni jognak őszinte hive volt. Nemcsak azért, mert minden változás által Ausztria csak veszthetett, de azért is, mert mindenki, a ki a franczia forradalom orkánszerü kitörésének egész folyamatát végig élte, annak hatásától soha többé meg nem szabadult. Így azután a jakobinus veszély rémlátásai folytonosan üldözték. Meg volt arról győződve, miszerint a szabadelvüségnek tett legkisebb engedmény a forradalomra vezet. Mindenütt azt a veszedelmes lejtőt látta maga előtt, melyen XVI. Lajos megindult, hogy elvérezzék. Az Assemblée constituante után a Convention és végre a vérpad képezte szerinte az engedmények körfutamát, melyet mindenkinek végig kellett járni, ha egyszer a végzetes ponton áthaladt.

Bukása után, hozzá 80 éves korában, megirta végrendeletét, vagyis annak alakjában rendszerének védelmét.[1] Nem is annyira rendszernek, mint inkább világrendnek nevezi azon politikát, melynek hive volt és mely nevéhez fűződik. A jogot proklamálta vezércsillagának, melybe erőt kivánt beleviuni.

[1] *Metternich:* Nachgelassene Papiere, VII. kötet 633-ik lap.

»Kraft im Recht« ezt hirdette jelszó gyanánt. Látva azt, hogy a franczia mondva csinált alkotmányokat a legrövidebb idő alatt elsöpörték az események, az alkotmányt a történeti fejlődés művének tekintette. Azt vélte magáról, hogy abban, a mit tesz, történeti alapon áll, és ily módon a romantika terére nem kalandozik. Mondhatni a kötetlen, a száraz próza embere volt, kitől távol állanak a költői tulzások és ábrándok.

Az állam életetét szerinte a positiv és negativ erők küzdelme képezi. A positiv erő a rendnek nagy elve. Szabadság nem lehet rend nélkül, a szabadság, bármennyire óhajtandó is, nem kiindulási, de végpontot képez.

Ezek általánosságban mozgó dolgok, melyek felett szinte felesleges vitázni, miután elméleti jellegük és éppen általános voltuknál fogva rendszerének kulcsát nem szolgáltatják.

Ezen kulcsot nyujtják egyrészt a monarkhia hagyományos politikájának ösmerete, melyre vonatkozólag az előző kötetben a szükségesek előadattak. Csakis azt kell itt még hozzájuk fűzni, a mi a szent szövetség folyományának tekinthető.

Mert ezen hagyományos politika, mely a monarkhiát és annak népeit — mint már Deák Ferenczre hivatkozva említém — az uralkodóház majorságának tekintette, az isteni jognak általános európai dogmája természetesen csalhatatlansági jelleggel felruházva való nyilvánulásával csak fokozott önbizalmat nyert ez által, a legvégső következtetéseket le is vonta. Másrészt a liberalizmustól való félelem az önkormányzat és szabadság legszerényebb követelményeinek is utját állották, nemcsak a monarkhiában, de Németországban is. Daczára, hogy a bécsi kongresszus a német szövetséget megalkotó intézvény 13-ik §-ában elhatározta, miszerint a német államokban képviseleti intézmények fognak behozatni, ez megakadályoztatott, sőt 1819-ben Karlsbadban a sajtó és az egyetemek ellen kényszereszközök hozattak be. Ezek megfeleltek az európai általános áramlatnak, a mi egy bizonyos pontig hozzánk is átcsapott, mint arra Nagy Pálnak felfogását később idézni fogom.

Ezen politikának ha nem is mentsége, de kellő megértése szempontjából nem érdektelen felemliteni, hogy Német-

országnak legnagyobb államférfia, a német egységnek megalapítója, Bismarck herczeg pályájának kezdetén ugyanazon nézeteket vallotta mint Metternich. Az isteni jognak volt embere, midőn 1848-ban a Frankfurtban ülésező német parlament a porosz királynak felajánlotta a császári koronát, ki ezt visszautasította, ő azt a legitimitas elvének alapján helyeselte. Ausztria állását Németországban szintén politikai szükségnek tekintette, és hogy mily érzelmeket táplált a modern világ és demokráczia irányában, bizonyítja azon ösmert kijelentése, hogy a városokat, mint az anarkhia fészkeit, mind le kellene rombolni.

Ha később másképpen vélekedett és ellentétbe helyezkedett előbbi véleményeivel, nem kell elfelejteni, hogy ennél első sorban a porosz hegemónia és a Hohenzollern uralkodóház álláspontja volt mérvadó, éppen úgy mint Cavournál a Savoyai ház térfoglalása. Habár e felfogások párhuzamosan haladtak később a német és olasz egység nagy gondolatával, a nemzetiségi elvnek olyatén érvényesülésével, mely az osztrák monarkhia negácziójá képviselte, és mely azért természetesen Metternichet a sorompóba hivta.

Ezt a különbséget, meg azt, hogy a két nagy államférfi nem érte meg a franczia forradalom rémületeit, és azért készek voltak a forradalommal szövetkezni, tekintetbe kell venni Metternich elbirálásánál. Annyival inkább, mert Bismarck a szoczializmussal szemben kész volt az ancien régime hatalmi eszközeihez nyúlni. Viszont másrészt be kell ösmerni, hogy Metternichnek sok tekintetben helyes nézetei voltak, melyek lényegesen eltértek környezetének felfogásától. Különösen tisztában volt mindazzal, a mi a monarkhia és uralkodóház fogyatkozásait illeti. Ebben az irányban nézetei a szegnek fejére találtak. Még ma is felette érdekesek azok, valamint tanulságosak. Annyi bizonyos, hogy nem az önkénynek és a militarizmusnak volt az embere, melynek díszpéldányát az I. Napoleon-féle uralom szolgáltatta.[1]

Leleplezi József császárt, kimutatva, hogy telivér autokrata, ki szabadelvüségével folytonosan kérkedett, míg tényei

[1] *Metternich:* Nachgelassene Papiere, I. kötet 97. lap.

mást bizonyítottak.[1] Egészen tisztában van a monarkhia gépies természetével, meg hogy az összeköttetés nem jött létre közte és az uralkodóház között. Különösen hangsúlyozza,[2] miszerint a római császári név viselése alatt nagy osztrák birodalom még névleg sem létezett. Tényleg arról mindig per osztrák ház vagy Ausztria beszéltek. Ez oknál fogva szükségesnek tartotta a császári koronázást, mely alkalommal biztosítékot nyujtottak volna az alkotmányok megtartását illetőleg.[3]

Állandóan visszatér arra a nagy fogyatkozására az osztrák rendszernek, hogy nem volt képes kormányzatot, hanem csak közigazgatást létesíteni. Ez alatt természetesen nem értett mást mint a monarkhia valódi érdekeinek félreismerését, minek következtében nincs kellő tekintet a partikularis különféleségre és a kormányzottak érdekeire.

Megmagyarázza Ferencz császárnak egy emlékiratában, melyet neki még 1817-ben benyujtott, hogy daczára a központosításnak, nincs igazi erő a kormányzatban. Erre különben még 1847-ben is visszatér egy gróf Ficquelmonthoz, kit örökösének tekintett, intézett levelében,[4] a hol kiemeli mint fő teendőt: »créer une force gouvernementale«.

Folytonosan rámutat a monarkhiának partikuláris természetére, mely a federális elv számára engedményeket követel. Mint látandjuk, e felfogása találkozik nálunk Wesselényi politikai programmjával. A legnagyobb nyomatékkal fejezi ki József császár egységesítési, germanizáló törekvéseinek kudarczát, valamint hogy az egyes országok bizonyos éghajlati, nyelvi, szokási és erkölcsi különféleségekkel birnak, melyeket úgy mint alkotmányaikat tiszteletben kell tartani, természetesen tekintetbe véve, eleget téve a kormányzati egység követelményeinek.[5] Jó lélekkel mondhatom, hogy még azóta sem olvastam osztrak államférfi részéről oly helyes dolgokat, mint a mi az ő tollából kikerült.

[1] Lásd ugyanott, 272. lap.
[2] Lásd VIII. kötet 397. lap.
[3] Lásd I. kötet 258. lap.
[4] Lásd idézett munka, VIII. kötet 612. lap.
[5] Lásd idézett munka, III. kötet 62. lap.

Lesz alkalmam kiemelni, hogy a magyar alkotmány helyreállítása körül minő érdemeket szerzett, és később is, midőn a magyar aulikusok annak felfüggesztését javallották, ő volt az, ki e merényletet megakadályozta.[1] Meg fogom továbbá ismertetni híres emlékiratát a negyvenes évekből, melyben tulajdonképpen a magyar ellenzék álláspontjára helyezkedett, és a képviseleti kormányrendszer mellett foglalt állást, tényleg oly erős érveléssel, mint senki azon időben.

Befejezés gyanánt itten fel kivánok említeni egy másik munkálatot, melyben a monarkhia hatalmi állásának követelményeit a magyar alkotmányossággal össze akarta egyeztetni, és mely keletkezésének időpontja mellett még azért is érdekes és tanulságos, mert eszmemenetében tulajdonképpen a 67-es kiegyezés csiráját foglalja magában.

Mikor már nem volt az ügyek élén, mindkét vezető miniszternek, Schwarzenbergnek mint Buolnak emlékiratokat küldött be, melyek a monarkhia szervezésére vonatkoznak. Buolnak megmagyarázza,[2] miszerint a monarkhiából nem lehet egységes birodalmat összetákolni, hogy a százados viszony hazánk és Ausztria között a perszonál unio jellegével birt. Még messzebb ment Schwarzenberg Felixszel szemben akkor, mikor ez mindenható volt, mikor tényleg az ujjászervezés kezeibe volt letéve. 1849. junius 26-án Angliából egy levelet intézett hozzá,[3] melyben kifejti nézeteit, hogy Magyarországgal mit kell csinálni. Itten világosan kimondja, hogy hazánkat nem lehet a birodalomba beolvasztani, hogy annak politikai különállását fenn kell tartani. Igaz, hogy azt a történtek után fejedelmi oktrojálással kivánja tenni, de azért, mint megoldás, mégis más jelleggel birt a Bach által kidolgozott és életbe léptetett férczmű. A közös ügyekre nézve sem tart czélirányosnak központi parlamentet, hanem az a nézete, miszerint a két országgyülés küldjön ki ezen czélra külön küldöttségeket. Lényegében tehát az a megoldás lebegett szemei előtt, mely 1867-ben elfogadtatott, nem egységes

[1] *Ballagi* Géza: Millenniumi történet, IX. kötet 473. lap.
[2] *Metternich*: Nachgelassene Papiere, VIII. kötet 397. lap.
[3] Ugyanott, VIII. kötet 478. lap.

képviselet, de delegáczió. Ha már most tekintetbe veszszük, hogy Metternichnek nem volt oka irántunk az 1848-iki cscmények miatt valami nagyon barátságos érzelmekkel viseltetni, valamint ha meggondoljuk, hogy akkor a bécsi kormánykörökben az, a mit magyar szeparatizmusnak neveztek, milyen gyülöletes volt, akkor a legkevesebb, a mit számára engedményezni kell, éppen az, hogy az osztrák államférfiakat magasan túlszárnyalta.

Egyénisége és működésének összegezésénél igazságtalanság volna őt mással mint az ancien régime mértékével mérni. Nem kisebb ember mint Macaulay,[1] mikor az oly sokat ócsárolt angol miniszter Walpoleról irt, állítja fel azt a helyes tételt, hogy nem lehet kivánni, miszerint az emberek jobbak és erényesebbek legyenek mint koruk és környezetük. Éppen azért nem a szabad nemzetek eszményi alakjai: a Cato, Deák vagy Lincoln mértékét kell reá alkalmazni, de azokét, kikkel együtt élt és működött. Számba kell venni, hogy a szent szövetség és európai reakczió csontkamráinak fojtó gőze vette körül, az osztrák viszonyok terméketlen talaját kellett szántania, frivol és szellemtelen eszközökre és környezetre utalva. Mindennek daczára legkésőbb vénségeig megtartotta komolyságát, munkakedvét, szellemi frisseségét és szabadabb felfogását. Ez utóbbira magával Kossuthtal való találkozása is elég bizonyíték.[2] Meg van ott irva, hogy Kossuthra mennyire hatott a kanczellár egyénisége és megnyerő modora, míg ez szinte érezte, hogy kiváló emberrel áll szemben és úgy is bánt vele.

Működésének elbirálásánál továbbá nem kell elfelejteni, hogy neki a monarkhia belügyeire befolyása nem volt. Teljes joggal mondhatta volna, hogy ha néha Európát vezette is, de a monarkhiát soha. Azt is beismerte, hogy arra nézve, miszerint azt a reformok utjára átvezesse, a gépet össze kellett volna törnie, a mire se bátorsága, se hatalma nem volt. Így nem maradt más hátra, mint a status quo-t fenntartani,

[1] Critical and historical Essays, II. kötet 197. lap. Tauchnitz edition.

[2] Lásd *Pulszky:* Életem és korom, I. kötet 230. lap.

bizva a monarkhia hagyományos szerencséjében, mely annyi hibát és mulasztást helyreütött. Így is megtette a lehetőt. Biztosította hosszú időre az európai békét, az alkalmat a megujhodás keresztülvitelére, a sóvárgott nagyhatalmi állást, urának a bölcs tanácsot. Nem rajta, de elébb Ferencz császáron, utóbb Lajos főherczegen állott, a házat berendezni. És ha ez elmaradt, csak ismétlése volt a Bourbonok tévelygésének, mely tanulni nem akart és feledni nem tudott.

III.

A ki ezt a politikát már úgy a hogy csinálta, az Ferencz császár volt. Az előző kötetben ismertettem őt, valamint kormányzati rendszerét. Úgy vázoltam, mint a hogy egyénisége a Francziaországgal vivott háboruk idejében jelentkezett. Lényegében az maradt azon korszakban is, mely a jelen tanulmánynak tárgyát képezi. Mindamellett jöttek uj vonások és mozzanatok hozzá, azért egyet-mást azokhoz, a mik ottan elmondattak, hozzá kell adnom. Híven az »audiatur et altera pars« elvéhez, melylyel munkámhoz fogtam, itten is főleg osztrák forrásokat fogok idézni, különösen Hübnert, Hartigot, Pillersdorfot. Ezek mindannyian szolgáltak alatta, hozzá miniszterségig vitték, ösmerték a gépezetnek minden csinját-binját ugyannyira, hogy műveik elsőrangu forrásmunkáknak tekinthetők.

Hübner így nyilatkozik róla.[1] Szerinte Ferencz nem birt azon tulajdonságokkal, melyek a képzeletre hatnak és az embereket magukkal ragadják, de mindamellett nagy uralkodó volt. Alig volt fejedelem, kinek uralkodása a fény és árny, dicsőség és vereség oly ellentéteit tüntetné fel, de ő mindig ugyanaz maradt. Lelkének egyensúlyát mi sem zavarta meg. Állhatatos a szerencsétlenségben, szerény és nem elbizakodott a diadal mámorában. Teljes tudatával birt császári hatalmának, de azért istenfélő, igazságos, más ember jogait tisztelő, az érintkezésben méltóságos és mégis nyájas és leereszkedő. Bár életmódjában egyszerü, ha kellett, azt a jó

[1] Lásd: Ein Jahr meines Lebens, 73. lap.

izlésü pompát tudta kifejteni, mely a Caesarok örökösét megilleti. Különösen kiemeli, miszerint hű maradt ahhoz, miszerint alattvalóival barátságosan érintkezzék. Ezen tulajdonsága a hetenként kétszeri általános kihallgatásokon volt észlelhető, a hová szabadon bejuthatott boldog-boldogtalan. Itt azután baját elpanaszolva, ha nem is segélyt, de legalább jó szót mindig talált, esetleg alaposan le is hordatott, a mi szintén kitüntetés számba ment, és mind összevéve népszerüségét növelte.

Eme látszólagos ellentétek megerősítésöket találják egyrészt abban, hogy még Metternich is kitüntetés számba vette, ha kezét megcsókolhatta.[1] Míg másrészt Metternichné[2] egész elérzékenyedve említi fel azt az esetet, mikor a császár hadsegédével sétálva egy szegény ember koporsójával találkozott, kit senki sem kisért, fogta magát és levett kalappal ment utána a temetőig.

Pillersdorf is[3] ily felfogásokat táplál, habár inkább a kormányzati vonásokat rajzolja.

Szerinte a császár magát tekinté a kormány egyedüli központjának. Az ő korlátlan akaratának sem intézvény, sem egy erőteljes miniszter utját nem állhatta. Az ő politikája a dinasztia és a birodalom hatalmát és fényét tekintette mindenek előtt, de ennek eszközeit csakis ő és senki más nem határozhatja meg. Minisztereit, főhivatalnokait nem tanácsadóknak, de tisztán alárendelteknek tekintette. Különösen óvakodott attól, hogy bármelyik minisztere az összes ügyek feletti átnézetet birja, ezt magának tartotta fenn; az ő ösmeretök csakis egyes részletekre terjedt.

Ez még megjárta volna, ha kellő erélylyel és gyorsasággal birt volna elhatározásában. De ezen feltételekkel nem rendelkezett, úgy hogy a gép akárhányszor teljesen megakadt működésében. Végre Hartig azt ösmerteti, a mit Ferencz császár rendszerének lehet nevezni. Ennek előadása szerint[4]

[1] Lásd *Wirkner:* Élményeim, 49. lap.

[2] *Metternich:* Nachgelassene Papiere, I. kötet 292. lap.

[3] Handschriftlicher Nachlass, 7. lap.

[4] Lásd: Genesis der österreichischen Revolution, 38. lap.

Ferencz császár rendszerének alfáját a fejedelmi teljhatalom épségben tartása képezte, még pedig Ausztria népeinek kizárásával a politikai hatalomban való részvéttől. Ehhez járult, mint a törzsöknek tartozéka, az uralkodó atyai természetének megóvása, és azután a katholikus vallás és egyház pártfogolása. A fejedelmi követelmények teljességének megóvása maga után vonta a rendőri hatalmat, a sajtó-czenzurát, a politikai és egyleti élet alákötését, az iskolákban a tantárgyak meghatározását, az országgyüléseknek árnyékokká való lefokozását. A patriarchális jellegből folyt az, a mit a német »*Vielregiererei*«-nek nevez, a mi nemcsak a szoros értelemben vett kormányzati teendőknek kiterjesztésével párosult, hanem a magánélet feletti gyámkodást szülte.

Ezen gyámkodás mindenféle tilalmak és rendelkezés képében jelentkezett, a melyek részint szigorral vitettek keresztül, részint elnézettek, a mi egyik esetben gyűlöletet, a másik esetben a tekintély csorbulását, sőt még a nevetségességet is vonta maga után.

A kormányzati szerkezetet illetőleg fel kell említeni, hogy ez nem miniszterialis, de dikaszterialis jellegü volt. Ez kettőt jelentett. Először azt, hogy nem létezett kabinet, összminiszterium, vagyis az összes kormányzati ágaknak egy közös szervbe való összefoglalása, a mi a szükséges egységet és átnézetet lehetségessé tette.

És nem léteztek miniszterek sem, a kik az egyes kormányzati resszortokban úgy az elveket, mint a kivitelt illetőleg a szükséges egységet létesítették volna. Sőt megtörtént az az anakronizmus, hogy például volt pénzügyminiszter, de az egész pénzügyi közigazgatást a kamarának elnöke vezette.[1]

Ily módon aztán a különféle kormányzati hatóságok: az államtanács, a kanczellária, főhaditanács, pénzügyi kamra, egymással még főnökeik által sem voltak megfelelő összeköttetésben, mind a magok kezére dolgoztak, folytonosan saját körükben forogtak. Tudvalevő, hogy a rendszer hozzá kollegialis is volt, a mi egyszerüen a személyes intézkedés

[1] Lásd *Beer:* Die Finanzen Österreichs im XIX-ten Jahrhundert, 86. lap.

és felelősség kizárását jelentette. Nemcsak, hogy ezen különböző hatóságok egymásról tudomást nem vettek, de határozott ellenkezésben állottak egymással. Az egyes dikasztériumokban mégis találkoztak lelkiösmeretes tisztviselők, kik akartak az állapotokon segíteni, kiket bántott a merev mozdulatlanság, és a kik ily módon folytonos ujjhuzásban voltak azzal, a mit legfőbb hatóságnak lehetett nevezni. Viszont a monarkhia különféle tartományaiban a magas születésü kormányzók, azok egészen a saját kezökre dolgoztak, sőt néha személyes politikát csináltak. Ez történt például Csehországban gróf Chotek részéről, kinek nagy része volt a szlavizmus előidézésében.[1]

Azt a döntő természetü tényezőt, melyet Hartig igen helyesen a birodalom kormányzatában a legfőbb rugónak nevezett, azt, mint láttuk, Ferencz császár életében ő maga akarta helyettesíteni. Telivér autokrata volt, még pedig a javából. Ebben az irányban egy adoma maradt róla. Egy alkalommal valami nagyobb betegségből lábadva ki, házi orvosa, Stifft, elmondta, hogy ezen örvendetes eredmény arra vihető vissza, hogy a felséges urnak jó a konstituciója. Ez a kifejezés még ebben az alkalmazásban is ellenszenves volt neki és tiltakozott ellene, az egészség szóval helyettesítve. Egyszóval az összes szálaknak az ő kezébe kellett összefolyniok, az egész politikát végső fokon ő szabta meg és adott irányt a különféle kormányszékeknek, és miután ő jelen is volt azoknak gyülésein, szeretett is és akart is dolgozni, mi sem lett volna tehát természetetebb, mint hogy az egységet és összekötő kapcsot ő alkossa.

Ez azonban nem történt meg. A mi ennek legfőbb indoka volt, az a bizalmatlanság saját maga, valamint emberei iránt. A saját maga iránti bizalmatlanság arra vitte, hogy az elhatározó lépéseket állandóan kerülte. Erre vonatkozólag elég egy körülményt felemliteni, melyet maga Metternich beszélt el Hübnernek.[2] Arról a bizonyos munkálatról volt szó, melyet Metternich 1817-ben készített azon czélból, hogy a

[1] Lásd *Hartig:* Genesis, 83. lap.

[2] Lásd: Ein Jahr meines Lebens, 12. lap.

Lajthán túl képviseleti intézmények hozassanak be. Éveken keresztül ott feküdt a tervezet a császár iróasztalán. 1826-ban a császár egy nagy betegséget állott ki. Felgyógyulta után többször ismételte: betegsége alatt különösen fájt neki, hogy e fontos kérdésben nem határozott. Azután még tiz évig élt és a kérdés még mindég elintézetlen maradt.

Az embereivel szemben tanusított bizalmatlanság viszont arra kényszerítette, hogy a legkisebb közigazgatási kérdéseket is maga elé terjesztesse, a minek következtében minden szorgalma daczára a részletekben elmerült. A mi tehát a gépezet működésének megbénítását jelentette, mint a hogy azt a későbbi események szemmelláthatólag feltüntették.

Ha tehát, mint előbb említettem, az osztrák vezető emberek állandóan panaszkodtak a miatt, hogy a monarkhia nem volt vezetve, hanem csak igazgatva, nemcsak azzal a következménynyel járt, — a mit már többször hangsúlyoztam — hogy a szervi összeköttetés nem jött létre, még kormányzati szempontból sem, az uralkodóház és az egyes tartományok, meg ismét a különféle részek között: hanem azt is vonta maga után, miszerint a kormányzatban sem volt meg sem a kellő öntudat, sem a kellő hatály.

Nem létezett kormányzati politika, nem programm, nem összefüggés, következetesség a keresztülvitelben. És mert mindez alkatelemei a politikai és kormányzati erélynek hiányzottak, nem volt meg a szükséges cselekvési, sőt ellentállási képesség sem.

Az összhatás, mint látni fogjuk, 1848-ban nyilatkozott, azonban egy-két mozzanatot különös fontossága miatt fel kivánok említeni. Megvannak ennek a maga tanulságai, különösen a magyar viszonyok szempontjából, melyek fölött tovasiklani nem volna tanácsos. Az egyik mozzanat abban jelentkezik, hogy Ferencz császár — természetesen még sokkal jobban mint maga Metternich — nem volt képes megszabadulni a franczia forradalom rémképeitől, és ennek folytán a szellemnek minden szabadabb megnyilatkozásától, akár benn, akár kinn, úgy irtózott mint az alvilág ura a tömjénfüsttől. A szellemi életet a teljes nyugalom és béke éveiben is hatósági felügyelet alá helyezte; így volt ez a iskola, így a sajtó

irányában. A külfölddel szemben a monarkhia állandóan vesztegzárban volt. Khinai fallal volt körülzárva, hogy a felvilágosodás ragályát valahogy be ne hurczolják. Hübner maga kénytelen beösmerni,[1] hogy a monarkhia ezáltal örökös mozdulatlanságra volt kárhoztatva, szellemi erőinek forrását elzárta. Ezen állapot már maga igen könnyen érthetővé teszi, hogy mikor azután az ujítás eszméi rohamosan jelentkeztek, a katasztrófának be kellett következni.

Ebből folyt azután, hogy a rendőrség nagy hatalma, mely a Ferencz uralkodásának első éveiben, mint egy kivételes intézkedés állíttatott fel, állandósult és megadta Ausztriának a par excellence rendőrállam jelleget. Ennek az intézménynek élén több mint harmincz éven át, egész 1848-ig, gróf Sedlniczky állott, ki egyike volt a monarkhia leggyűlöltebb embereinek.

Az intézménynek az volt a különlegessége, hogy hatalma nemcsak folytonosan növekedett, úgy hogy a monarkhiának leghatalmasabb tényezője lett, de hogy magának a császárnak a fejére nőtt. Mint Springer mondja,[2] az által, hogy jelentéseiben bizonyos dolgokat elhallgatott, másokat pedig túlságosan, sőt rikítóan kiszinezett, lényegében megadta az irányt a császár elhatározásának.

A rendőrállammal kapcsolatosan a bürokráczia azon tényező, mely az osztrák rendszertől elválaszthatlan. Hogy az osztrák bürokráczia Ferencz császár alatt érte el teljes megtestesülését arra nézve az előbbi kötetben elmondottam a szükségeseket, de különben is eme tény közhelyszámba jön. Nála különösen két körülmény járult hozzá. A mint ő önmagát egy igazi Hofrathnak tekintette, a mint ez nála a kicsinyes részletezést és pedanteriát jelentette, úgy ezen korlátolt szellem keresztül is hatolt az egész szerkezeten; mi az alattvalóval szemben a szekaturák végnélküli sorozatában jelentkezett. Másrészt alatta kapta meg a kormányzat nemcsak az osztrák, de a bécsi jelleget, mely mindent a császár vörös szemüvegén keresztül tekintett, és intézkedéseiben a lokális felfogást és érdekeket helyezte előtérbe.

[1] Lásd idézett munka, 79. lap.

[2] Geschichte Österreichs, I. kötet 118. lap.

Valójában nem nehéz megállapítani, hogy nemcsak hazánkra, de az örökös tartományokra nézve is mennyire hátrányos volt az, hogy — röviden kifejezve a dolgot — Bécs Párizs szerepét akarta játszani. Még Franciaországban is, a hol pedig az állami és nemzeti egység mindenütt élénk rokonszenvvel találkozik, nagy hátrányokkal járt a túlságos összpontosítás, mely a központban vérbőséget, a periferiában vérszegénységet idézett elő. Mennyivel inkább volt ez Ausztriában, a hol a periferia egészen más érdekeket és felfogásokat képviselt, mint a központ. A 48-ki események, a tartományi nagyobb városok magatartása e mozgalmas években tanusítja a reakcziót Ferencz császár fonák politikájával szemben.

Munkám első részében szintén többszörösen volt alkalmam hivatkozni arra, hogy az uralkodóház politikájának tévelygései sehol sem mutatkoztak oly élesen, mint éppen a pénzügyi téren; mert mióta e monarkhia megalakult, a deficzitekből és adósságcsinálásból ki nem bontakozott. A mint az egyrészt azon aránytalanság folytán, mely ereje és törekvései között létezett, másrészt azon kormányzati slendrián következtében, mely az osztrák régime különlegességei közé tartozott, nem is lehetett másképen. Szintén az előző kötetben megemlékeztem az 1811-iki államtönkről, mely ennek folyománya lett és oly véghetlen bajt és szenvedést hozott a monarkhia mindkét államára, Lajthán innen és túl. Azt is elmondtam, hogy miután az 1811-iki országgyülés nem fogadta el azon pénzügyi patenst, mely ezen pénzügyi államcsinyt törvényesíteni akarta, az az alkotmány ellenére hajtatott végre. Ki kell itten emelni, hogy ezen államtönknek, mely a monarkhia lakosságát oly érzékenyen sujtotta, az volt a mentsége, hogy ezen súlyos áldozatok után a pénzügyek teljesen rendezve lesznek. A monarkhia népeit azzal biztatták, miszerint a kormány, okulva saját tévedésein, jobban fog gazdálkodni, s így a monarkhia népei egy rendezett államháztartás áldásait fogják élvezhetni.

Hangsúlyozni kell ezenkivül még azt is, miszerint Ferencz császár és miniszterei teljesen szabad kezet nyertek arra, hogy a mit helyes- és szükségesnek láttak, azt fogana-

tosíthassák is. Merész vállalkozásukban senki sem akadályozta őket, tervüket, rendszabályaikat szabadon vitték keresztül. Az eredmény a lehető legrosszabb volt: pár év alatt ismét benne voltak a csávában.

Pillersdorf, ki akkoron a pénzügyi szolgálatba lépett, úgy jellemzi a helyzetet, mely a bécsi kongresszuskor, tehát a diadalmámor tetőpontján uralkodott.[1]

Egyetlen egy ágazatában a kormányzatnak sem uralkodott oly rendetlenség, nem léteztek oly zavarok, nem forgott fenn a rögtöni segélynek szüksége, mint ottan. Az államnak adósságügye, az egész pénzügyi szolgálat, a pénzforgalom a legóriásibb rendetlenségben szenvedtek. Úgy a köz- mint a magánhitel teljesen meg volt ingatva. A bankóprés, melyet később, 1848-ban Krausz miniszter a monarkhia Californiája, vagyis aranybányájának keresztelt el, ismét erősen dolgozott, a fedezetlen államjegyek összege oly mérvekben növekedett, hogy az ázsió szédítő magasságra emelkedett. A pénzügyek vezetését Stadion vette át, az, ki előbb belügyminiszterséget viselt és kinek politikai működését már az első kötetben ösmertettem.

Ő tehetséges, becsületes ember volt, a ki a pénzügyeket komolyan rendbe akarta hozni. A papirpénzgazdálkodásnak véget is vetett egy leplezett devalváczió által, és annyit legalább elért, hogy egész 1848-ig az érczpénzforgalom fenn is tartatott, a mi kétségtelenül a közgazdasági életnek javára szolgált.

A mi az államháztartást illeti, itten egyszerüen cseberből vederbe estek, a mennyiben ezután az adósságcsinálás a külföldi tőzsérek utján történt. A napoleoni háborukat követő korszak a nagy bankárházak alakulásának korszaka. Az aacheni kongresszuson az akkori nagy bankárok, Rothschild, Hope, Baring, Parisch, Labouchère szintén egy kis kongresszust tartottak és a politikában érvényesítették hatalmukat. Különösen Ausztria volt az, mely egészen a markukba került.[2]

[1] Lásd idézett munka 8. lap.

[2] Lásd *Springer:* Geschichte Oesterreichs, I. kötet 311. lap, — továbbá Claudio *Jonel:* Le Capital et la spéculation au XIX-ième siècle, XII. fejezet.

Nemcsak a külföldi tőkék vétettek igénybe, hanem a belföldi tőkék azon központi intézménye is, melynek pedig az volt a czélja, hogy a monarkhia közgazdaságát, különösen az ipart és kereskedelmet, a szükséges forgalmi eszközökkel ellássa.

Ez volt az Osztrák nemzeti bank, mely akkor azon czélból állíttatott fel, hogy az összes közgazdasági tényezők számára azt a központi nagy hitel-tartályt képezze, mely a vérkeringéshez szükséges nedveket szolgáltassa. Azonban inkább arra szolgált, hogy a pénzügyi kormány adósságcsinálásának kész, köteles eszköze legyen. Felállítása után azonnal kezdetét vette közte és a kormány közt azon végzetes, egészségtelen viszony,[1] mely azóta éppen ezen intézet működésétől elválaszhatlan.

Érdemes Beer munkáját, ebben pedig különösen azt a fejezetet elolvasni, melyben Stadionnak, ezen becsületes, tehetséges embernek a sisyphusi küzdelmét vázolja, mely még egy évtized után sem tudott eredményeket elérni. A mi minden törekvését megakadályozza, az a nagyhatalmi viszketeg, a militarizmus. Különösen kifejti Stadion, hogy a monarkhia a túlfeszített katonai terheket meg nem birja és redukcziókra van szükség. Ferencz ezt belátja, nem is szereti a katonásdit, béke is van és ennek folytán rá is parancsol a Hofkriegsrathra, hogy ne költekezzenek; de ez mind hiába való, mert, mint Beer pironkodva beösmeri, a katonai kormányzat hatalmasabb volt mint a császár.[2]

Hogy ez a nagyhatalmi viszketeg és a militarizmus milyen helyzetekbe sodorták a monarkhiát, arra nézve elegendő azt az egy jellemző esetet felemlíteni, hogy, mikor a nápolyi expediczió foganatosíttatott az ottani szabadelvü mozgalom elfojtására, az osztrák sereg már Rómában kifogyott a pénzből.

A római bankárok magának Ausztriának a szakállára nem akartak hitelezni, hanem a porosz követ, Niebuhr volt az, ki államának nevében jótállást vállalt.[3]

[1] Lásd *Beer:* Die Finanzen Oesterreichs im XIX-ten Jahrhundert.
[2] Ugyanott, 130. lap.
[3] Lásd *Treitschke:* Deutsche Geschichte, III. kötet 180. lap.

Olvastam valahol, miszerint minden egyes egyéniség értelmességének mértékét házasságkötése és végrendelkezése által lehet legjobban megállapítani.

Ferencz császár házasságai elég jól ütöttek ki, ez irányban nem lehet ellene panasz. Általában, mint már az első kötetben is említettem, úgy családi mint magánélete tisztességes és mintaszerü volt. Annál szerencsétlenebbül ütött ki végintézkezése, melylyel elsőszülött fiát, Ferdinándot a trónra emelte.

Tudvalevő, hogy magyar királynak még életében megkoronáztatta. Igaz, hogy de jure őtet illette a korona, de úgy vélem, nem lett volna nehéz más megoldást találni, miután ő szegény testileg nehéz nyavalyában szenvedve, de lelki ügyefogyottságánál fogva is képtelen volt feladatának teljesítésére és ennek folytán, bár akaratlanul, nagy mérvben hozzájárult az 1848-iki válságok előidézéséhez.

Ezt természetesen sem Ferencz, sem Metternich nem látták előre, de hogy nehéz hivatásának nem lesz képes megfelelni, az iránt teljesen tisztában voltak. Hogy mennyire tisztában voltak, bizonyítja azon nagy fontosságu jelenet, melyet előadni kivánok, és mely különösen azon tételt is bizonyítja, hogy az uralkodóház még akkor is, midőn hatalmának tetőpontján volt, mennyire rászorult idegen uralkodók pártfogására, és azonkivül is hazánkra nézve végzetes következésü tényeknek lett forrása.

Ezen jelenet Münchengrätzban, Csehországban játszódott le 1833-ik évben. Miklós orosz czár találkozott ottan Ferencz császárral; herczeg Windischgrätz, ki mindkét fejedelemnél persona gratissima, is jelen volt ez összejöveteleken. Egy alkalommal Ferencz császár keservesen panaszkodott, hogy mily nagy aggodalmakkal tekint fiának jövője elé, ki is kevéssel az előtt idegbajának egy súlyos rohamán esett keresztül, mely majdnem életébe került. Kérte tehát Miklós czárt, hogy őt ne hagyja el. Miklós czár térdre esett és megesküdött, hogy ezen felhivásnak eleget is fog tenni. Mindkét fejedelem ezt elmondotta Windischgrätznek, ki ennek folytán ezen hitbizománynak mintegy letéteményese lett. Későbbi időben is többször történt erre vonatkozólag Miklós czár részé-

ről hivatkozás és a biztosításnak megujítása. Igaz, — hogy többet ne említsek — 1840-ben Oroszországban nagy hadgyakorlatok voltak; oly nagyszámu haderő volt ott összevonva, mely odáig példátlan volt. Windischgrätz is kapott erre meghivást, és az egész idő alatt a legnagyobb kitüntetésekben részesült. Egy díszszemle alkalmával Miklós odafordul hozzá s rámutatva a hatalmas tömegekre, mondá, hogy itt van az a nagy tartalék, melylyel adott esetben Windischgrätz rendelkezhetik. Ez a biztosíték komolyan nyujtatott és igy is vétetett. Tényleg, midőn Windischgrätz, mint látni fogjuk, 1848-ban az ellenforradalom élére állott, azt azon feltevésben tette, hogy Oroszország segélyére számíthat. Hogy a számítás helyes volt, azt, fájdalom, az események megmutatták.[1]

De a számításnak beválása és helyessége folytán nem lehet egy rövid megjegyzést elhallgatnom, mely ezen és hasonló mozzanatokban megnyilatkozik és mely önmagában is egy rezümé jellegével bir.

Jól mondja Treitschke,[2] miszerint Ausztria leroskadt ama hármas teher alatt, hogy Magyar-, Német- és Olaszországot uralja. Ez annyira áll, hogy még azt is hozzá lehet tenni, miszerint a monarkhia, végzetes és századokon keresztül tartó fonák rendszere következtében, oda jutott, a hová Lengyelország, hogy nem lehetett szabatosan megállapitani a határvonalat, mely a belpolitikát a külpolitikától elválasztja. Olaszországi, németországi pozicziójánál fogva a belpolitikai kérdéseket más államokra való tekintetek befolyásolták, míg ellenben nem volt hatalmi állásának oly magas fokozata, a hol ne pályázott volna arra, hogy necsak idegen államok pártfogolását kinyerje, hanem általok területi integritását is biztosíttassa.

Ferencz császár ezután nemsokára elhalálozott. Pulszky, ki Bécsben temetése alkalmával jelen volt,[3] elborzadt a bécsiek szivtelen élczelkedése felett, melylyel az elhunyt császárról

[1] Lásd *Helfert:* Geschichte Österreichs seit der October-Revolution 1848., I. kötet 68. lap.

[2] Deutsche Geschichte, III. kötet 29. lap.

[3] Életem és korom, I. kötet 95. lap.

beszéltek. Sőt rosszabb is történt; 1848-ban alig lehetett a nép dühétől megmenteni. Valamint mikor Windischgrätz Bécset támadta, kicsiny hija volt, hogy csontjait nem tépték ki a koporsóból, oda hurczolva őket a bástyafalakra, kitéve az ostromlók golyóinak.[1]

Nagyon kivánesiak voltak az emberek végrendeletére azon patriarchális viszony folytán, mely akkor látszólag fennállott, és miután azt hitték, hogy a császár mesés összegekkel rendelkezik. Meg voltak győződve, hogy a végrendeletben népeiről is megemlékezik. Ezen végrendelet egy pontja nyilvánosan, gyülésekben, hivatalokban, sőt templomokban is kihirdettetett és így hangzott:

»Szeretetemet alattvalóimnak hagyományozom. Reménylem, hogy az Urnak szine előtt imádkozhatom érettök; felhivom őket, hogy fiam iránt annyi hűséggel és odaadással viseltessenek, mint irányomban. Hadseregemnek, tisztviselőimnek hasonlóan kifejezem köszönetemet és ugyanazon felszólítást intézem hozzájok.«[2]

IV.

Ferencz császár politikai végrendeletének lényege abban állott, hogy minden maradjon úgy a mint volt őalatta.[3] Ennek Metternich is kifejezést adott azon köriratában, melyet a monarkhia képviselőihez intézett s melynek lényegét az képezte, hogy a császár meghagyta fiának, hogy az ne forgassa fel azon alapokat, melyekre alatta a kormányzati szerkezet felépült.[4] Mely alapvetésnek helyessége, szerinte, az által bizonyult be, hogy a monarkhia a legnagyobb viharokat átélte, és oly magas polczra emelkedett, mint elébb soha. Nem is kellett attól tartani, hogy utódja uj irányokat kezdeményezzen. Áldott jó ember volt, de oly tehetetlen és ügyefogyott, hogy nemcsak a kormányzati teendők alaki, de még a tisztán szertartásos részt is alig volt képes teljesiteni.

[1] Lásd Genesis 50. lap.

[2] Lásd *Springer:* Geschichte Oesterreichs, I. kötet 440. lap.

[3] Lásd *Hübner,* idézett munka 81. lap.

[4] Lásd *Mettternich:* Handschriftlicher Nachlass, V. kötet 650. lap.

Hiszen erre vonatkozólag szálló igévé vált azon ösmeretes mondása, hogy tulajdonképen az az uralkodás nem is volna valami nehéz sor, csak azok az átkozott aláirások ne lennének.

Így állván a dolgok, magát az államfői tevékenységet kellett surrogálni egy oly szervnek a felállításával, mely ezen funkcziókat teljesíti. Ez volt a hírneves *Staats-Conferenz*, mely aztán szegény Ferdinándnak gyámja, az egész monarkhiának pedig legfőbb kormányzati hatósága lett. Tulajdonkép hivatalosan tanácskozó testület jellegével lett felruházva, miután minden áron vonakodni akartak a diktaturától.[1] Tagjai voltak Lajos főherczeg, Ferencz császárnak legifjabb öccse, ki őt már életében helyettesítette, kit fiának melegen ajánlott, és kinek jellemzésére elég annyit felhozni, hogy Metternich egy előterjesztést, melyet bizonyos fontos kérdésekre nézve számára készít, kénytelen lakonikus rövidséggel és azért felületesen megcsinálni, mert attól tart, hogy, ha hosszúra nyulik, a főherczeg meg találná unni.[2] Más illetékes egyének úgy jellemzik őt mint frivol, felületes embert, kinek fő passziója mások felett elménczkedni, felültetni, a mit a bécsiek ezzel a szóval szoktak kifejezni: »frotzeln«.[3]

Teljes mértékben megfelel e rajznak, hogy, míg hatalmának tetőpontján minden reformot ellenzett, mikor a válság 1848-ban bekövetkezett, nemcsak hogy egészen elvesztette a fejét, hanem oly elfásultság vett rajta erőt, hogy, mint Kovács Lajos jól kifejezi magát,[4] még arra sem volt ereje, hogy a fergeteg közepette a hatalom tisztességét megmentse. Mintha e végleg elaggott emberben a birodalom jutott volna az aggság kimerüléséhez. Tagjai voltak még Ferencz Károly főherczeg, Ferdinánd testvéröccse, a jogosított trónörökös, majd Metternich, az osztrák kanczellár, Kolowrat, kit Metternich úgy ír le, mint a ki eszköznek alkalmas, de saját fejével nem tud gondolkodni és mindig valaki által befolyásoltatik. A katonai ügyek Ferdinánd hadsegéde, gróf Clam-Martinitz alatt állottak. Ő volt az, ki Széchenyi életrajzában

[1] Lásd *Metternich*, idézett munka VI. kötet 208. lap.

[2] Lásd ugyanott, VI. kötet 210. lap.

[3] Lásd Ottokar *Lorenz*, idézett munka 102. lap.

[4] Széchenyi István közéletének három utolsó éve, II. kötet 45. lap.

annyiban szerepel, a mennyiben annak szerelmét, Meade Zelinát feleségül vette, miután ez Széchenyit a faképnél hagyta, a mi őt akkoron, mint naplóiból tudjuk, elég boldogtalanná is tette. Különben lehetőleg sokat tett a hadsereg emelésére s több üdvös reformot is vitt keresztül. Azonban a hadseregből valóságos államot csinált az államban, és nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy azon igazi pretorianus és reakczionarius szellem, mely 1848-ban oly végzetes szerepre lett hivatva, elterjedést és megerősödést nyerjen. Erre vonatkozólag bővebb részleteket találunk egy munkában,[1] mely névtelenül jelent meg, de szerzője gróf Bigot de Saint-Quentin volt, ki 1848-ban ellenünk harczolt. Adandó alkalommal bővebben fogok róla szólani, miután ezt a hadsereg kredójának tekintették, itt elég annyi, hogy a szoldateszka egész dölyfe és kizárólagossága nyilatkozik meg benne.

Visszatérve a Staats-Conferenzre, róla annyit lehet még röviden konstatálni, miszerint ezen ad hoc intézmény, a mennyiben a diktaturát akarták általa kikerülni, annyira túllőtt a czélon, hogy a vezetésben nélkülözhetlenül szükséges egységet sem tudta létre hozni. Igazában nemcsak hogy a vezetésre nem volt képes, de még határozathoz, a végzés-hozatalig is alig jutott el. És ha Ferencz alatt, Hartig szerint, az volt a baj, hogy ha valamely lépés megtételére szükség volt, a minisztertanácsban azon akadtak meg, hogy melyik lábukkal lépjenek előre, Ferdinánd korában még arra sem voltak képesek, hogy általában bárminő lépésre határozzák el magukat.

Ezeket az állapotokat élénken adja elő Kovács Lajos,[2] Széchenyi szavait idézve. Ez utóbbi ugyanis elmondja, hogy ha az ember valami dologban József nádorhoz fordult, az Bécsbe utalja az embert. Ha Metternichet kérdezik, az József nádorhoz utasít vissza. Ha Kollowratnak szólunk, az Lajos főherczeghez küld bennünket, ez pedig azt tanácsolja, hogy a kabinetiroda főnökével beszéljük meg a dolgot. Egyszóval Pontiustól Pilátusig, a nélkül hogy tudnók, hogy hol for-

[1] Von einem deutschen Soldaten. Lipcse, 1847.

[2] Gróf Széchenyi István életének három utolsó éve, I. kötet 64. l.

dulnak meg a dolgok. Ezen amabilis konfuzió feltünik Metternichnének is,[1] mert a végzetes márcziusi napokban, a sok bába között (városi tanács, polgármester, tartományi kormány, kanczellária, rendőrség, Hofkriegsrath) elvész a gyermek.

Miklós czár, kinek ezen intézmény felállításáról és berendezéséről tudomása nem volt, teljesen elhibázottnak tekinti azt, és a legnagyobb aggodalommal tekint a monarkhia jövője felé.[2]

A jövő kedvező értelemben való alakulásának esélyeit illetőleg mindenesetre két aggályos mozzanat állott fenn. Az egyik az, hogy a Staats-Conferenz gyámkodása ifjabb erőket, tehetséges embereket egyáltalában nem nevelt, kik legalább arra lettek volna képesek a megkezdett politikát, a vezetők kihaltával, folytatni. Széchényi 1848 elején kétségbeesetten kiált fel:[3] A 84 éves Radetzky, a 73 éves Metternich egyedüli reményhorgonyaink.

A másik hiba az uralkodói rendszer teljes megkövesüléséből állott, a mi nemcsak a politikai, de még a legcsekélyebb kormányzati reformot is teljesen kizárt, melylyel pedig az önkényuralomnak is számolni kell, ha a gépet megfelelő karban akarta tartani. Így azután a legmerevebb konzervatizmus, a statu quo-nak fentartásán kivül semmiféle akczióra kilátás nem volt és nem lehetett. Ha tehát akár Ausztriában, akár nálunk a változásnak még olyan égető szüksége be is következett, miután az intézményben a kellő ruganyosság és hajlékonyság hiányzott, az egésznek törnie kellett. És hogy ezen rendszerben mennyire nem létezett a kellő erő még az ellenállásra sem, mutatja azon csúfos bukás, melyben az 1848-ban részesült, midőn az a kis utczai kravall, a mi akkoron Bécsben keletkezett, elsöpörte azt menthetetlenül és visszahozhatatlanul.

A jelen munka első kötetének bevezetésénél már történt hivatkozás az osztrák czentralisták által hangoztatott azon európai gondolatra, melyet ez osztrák birodalmi egy-

[1] Lásd idézett munka, VIII. kötet 538. lap.

[2] Lásd *Sybel:* Kleine historische Schriften, III. kötet 370. lap.

[3] Lásd Naplói, 541. lap.

ségnek kellene képviselni, és melylyel szemben a magyar partikularizmus semmi létjogosultsággal sem bir, miután alantasabb állami jelleget képvisel. Ha az ember már most azt kérdezné, hogy a monarkhia történetének mely korszaka volt az, mikor állapota ezen európai gondolatnak leginkább megfelelt, bizonyára az illető állambölcsek nem lennének képesek mást felhozni, mint azokat az éveket, melyek 1815-től 1848-ig terjednek, azaz a Metternich-féle korszakot. Ezt kell felhozniok, mert az előbbi és utóbbi régimek még annyi eredményt sem tudnak felmutatni. Azt a tényt csakugyan nem lehet tagadásba venni, hogy akkor Ausztria vezető állam volt Európában és annak országai és népei a béke áldásait élvezhették. Ha ez áll is, de másrészt az is áll, miszerint ezen korszak értékéről úgy az európai, mint a magyar közvéleménynek megvan a maga saját nézete. Azok, a miket elmondtam, szintén hozzájárulhatnak ezen rendszer elbirálását megkönnyíteni, miután abból látható, hogy ezen áldások mily áron szereztettek, és hogy ez árnak megfelelő teljesítés, a monarkhiának egészséges alapokra való helyezése nem következett be.

Mindezek mellett nem lesz felesleges két osztrák politikus, sőt végezetül egy főherczeg birálatát ide igtatnom, kiket méltán lehet e kérdésre nézve, a perjog szerint kifejezve a dolgot, klasszikus tanuknak tekinteni. Az első politikus, kit beidézni akarok, Hübner báró.[1] Ő Ferdinánd uralkodásából indul ki és azon tényből, hogy a jogar kisiklott a szánalomra méltó császár erőtlen kezeiből, úgy hogy a szerkezet mind rozsdásabb lett, a monarkhia maga pedig valósággal a *marasmus senilis* nyavalyájába esett.

Szomoruknak tekinti Hübner azokat az időket. A kormányzat tehetetlensége folytán az intézkedések megtétele egy csomó kis ember kezébe került, a kik tulajdonképen belátták az ujítás szükségét, mely ellen küzdeniök kellett. — Midőn a zivatar közeledését lehetetlen volt nem látni, az egész nagy monarkhiában senki sem volt, a ki képes lett volna tanácsot adni, valamint lelket önteni a kétkedőkbe. Nem volt senki,

[1] Idézett munka, 82. lap.

a ki képes lett volna a népek nemesebb érzéseire hivatkozni, a bizalmat fenntartani a monarkhia együttmaradását illetőleg.

A kormányzat némaság, csüggedés és mozdulatlanság által tündöklik. Lehet-e csudálkozni azon, hogy ily viszonyok között deákok és munkások képesek voltak a Habsburgok trónját oly rázkódásnak kitenni, hogy csak az isten őrizte meg a végleges rombadőléstől. Idáig az egyik tanu. Hallgassuk már most Beert, ő tőle is tanulhatunk.[1] A monarkhia pénzügyének szemlélete után ezen korszak történetét azzal rekeszti be, hogy több mint egy félszázad alatt Törökország kivételével Ausztria az egyedüli állam, mely az összes kormányzat terén egyetlen egy reformalkotást sem volt képes felmutatni. Szerinte, ha az ember a vezető kormányférfiak személyiségét tekinti, megérti az ósdi felfogást, meg a küzdelmet a felvilágosodás ellen, meg a gyermekes gyámkodást; miután uralmukat s a birodalmat a legkisebb szellőtől félteni kellett. De a mit nem lehet érteni, az azon csüggesztő tény, miszerint a kormányzat számára még a szükséges anyagi feltételeket sem tudták megszerezni. Beer nem fogadhatja el az abszolutizmust mentség gyanánt, hiszen például Oroszország II. Sándor czár alatt képes volt a reformok terére lépni. Az ember ezután azt várja, hogy a jól tájékozott szerző ezen meddőségnek okát fogja adni. Azonban a válasszal adós marad ezen csodálatos jelenséget illetőleg. Hihetőleg azért, mert az ő álláspontjából a monarkhia eredendő fogyatkozását, a szerkezetnek élettelen, gépies voltát, meglátni nem is lehet.

A kit még, végezetül, bizonyság gyanánt akarok beidézni, István főherczeg, hazánk utolsó nádorispánja.[2] Ő úgy ítéli meg az osztrák kormányférfiakat, mintha nekik az »utánam az özönviz« lett volna a jelszavuk. Mind idős és élemedett emberek voltak és azt hitték, életük alkonyáig minden a régiben marad, különösen a császárváros az ő élveteg kedélyességében, a hol oly vigan folynak a napok mint az éjjelek. A számításban azonban egy kronologiai hiba csuszott

[1] Lásd idézett munka 163. lap.

[2] Lásd: *Stefan Victor*, Erzherzog von Oesterreich, 189. lap.

be. A párizsi forgószél a tizenkettedik óra előtt kavarta fel a hullámokat, és a korhadt épület az első csapásra összeomlott.

Összeomlott véglegesen és menthetetlenül, mert bármint legyen is, annyi tény, hogy daczára annak, hogy a reakczió muszka segítséggel teljesen győzedelmeskedett, az ancien régime helyreállításáról szó sem lehetett.

Az osztrák birodalmi egységnek legsikerültebbnek tartott formája elbukott véglegesen és halottaiból nem támadt fel többé. Ugyannyira, hogy azon követelménynyel szemben, mely a magyar álláspont merev tagadását képviseli, jogosan lehet felvetni azon kérdést, hogy vajjon mikor jelentkeztek azon politikai sikerek, melyek az osztrák elméletek értékét beigazolnák. Annyi tény, miszerint ezen jogos kívánatnak eddigelé elég téve nincs, valamint minden valószinüség szerint a jövőben sem lesz.

V.

Úgy vélem, az előadottak is megmagyarázzák, hogy ezen kormányzati rendszer és hazánk közélete egymással össze nem férhettek.

Erre a kérdésre vonatkozólag különös fontossággal bir ama körülmény, miszerint azon indokok vagy tényczők, melyek az előbbi időszakokban a kontroverziáknak vagy mérkőzéseknek forrásai voltak, a mostan vázolandó eseményekben nem szerepelnek. A mi tehát a bekövetkezendő események végzetszerü jellegét kétségen kivül helyezi. Azokat a mozzanatokat, melyek a viszályt okozták, ezen munka első részében bőven kifejtettem, úgy hogy elégséges, ha röviden említem őket. Nem szerepel az uralkodóknál az az indok, mely II. Ferdinándot és I. Lipótot vezette: a hitegység és a teljes beolvasztásnak keresztülvitele.

És a mint nem szerepel azon indok, mely a Kollonich-féle támadást sugalmazta, épen úgy nem szerepel azon másik indok sem, mely Teréziát az elaltatásra, Ferenczet pedig a békés államcsíny megtételére serkentette. Hogy ez igy történt, arra nézve léteztek személyes és tárgyi indokok egyaránt. A személyes indokok épen azon szégyenitő meghát-

rálásnak és visszaszívásnak volt következménye, mely ezen kisérletezéseknek folyománya volt és mely a jövőre nézve hasonló csínyeknek kerülését sugalmazta.

Maga Hartig beösmeri,[1] hogy mily nehezen esett Ferencznek a *peccavi*-t kimondani, és hogy azt a nagy leczkét, a mit kapott, egész életén keresztül meg is szivlelte.

Tényleg azon időszakban, mely 1825-től egész 1848-ig terjedt, az alkotmány, legalább számbavehetőleg, alakilag nem sértetett meg, országgyülések tartattak, sőt néhány üdvös intézkedés foganatosíttatott is.

A tárgyi indok abban volt található, hogy a birodalom hatalmi állásának követelményei, melyek előbbi időben annyi vér- és pénzbeli áldozatokat igényeltek, és a korona és nemzet között a viszálynak sárkányfogait elveteményezték, ezen századnegyedben nem birtak jelentőséggel. A nemzetközi helyzet, mint a hogy az előbb vázoltatott, nem követelte többé a nemzettől azon óriási áldozatokat, melyek Ferencz uralkodásának első felét oly emlékezetessé tevék. És ha bár a kiszivattyuzásnak normális működése tovább is tartott, az emberek ebbe már mintegy beletörődtek és nagyobb panasz nélkül teljesítették a robotolást, mint ha ez talán másképpen nem is lehetne.

Ezen beletörődésre vonatkozólag igen jellemző nyilatkozatot tesz Pulszky Ferencz.[2] Elmondja, miszerint azon időkben ő is pontozatokban állította össze a nemzeti óhajokat. Ennek a programmnak tizenkét pontjában, úgy mint a többiekben, teljesen hiányzik az Ausztriához való viszonynak modosítása. Hiányzik pedig azért, mert annak hátrányos voltán ugyan mindenki szomorkodott, de megváltoztatásának lehetőségét kizártnak tekintették.

Ha voltak egyesek, mint például Beöthy Ödön,[3] a kik elpanaszolták, hogy a diplomácziai téren Ausztria elnyelte hazánkat, hogy a külföld annak még a nevét is elfelejtette, hogy magyar katonaságról szó sincs és a nemzeti szin helyét

[1] Genesis, 16. lap.

[2] Életem és korom, I. kötet 85. lap.

[3] Lásd *Ballagi* Géza: Millenáris történet, IX. kötet 373. lap.

a kétfejü sas foglalta el: ez kiáltó szó maradt a pusztában. Ugyanez történt az érdemes Fáy Andrással, ki ennél még messzebbre is megy [1] annyiban, a mennyiben a közös ügyek elintézésére egy helyes eszmét bocsát világgá. Ugyanis azt mondja, hogy hazánk felvirágoztatásának egyik mulhatlan feltétele, miszerint érdekei, a közvédelmet kivéve, a többi örökös tartományok érdekeitől elkülönittetvén, a kölcsönös viszonyok a felséges uralkodóház meghatalmazottjai és országgyüléseink között kötendő egyezkedésekkel állapittassanak meg. Wesselényi Szózatában pláné egy federális Ausztria tervét pendíti meg. Azonban világosan és határozottan még sem tudják kimondani a tételt, hogy a nemzet ne legyen többé áldozatja a szükkeblü családi politikának, annál kevésbbé határozó lépésekre rá nem birhatják a közvéleményt, mely keleti fatalizmussal látszott belenyugodni sorsába.

Ezen beletörődésnek, igaz, egyik igen fontos indoka az erőknek azon vélelmezett aránytalanságában állott, mely a nemzetet a koronával való összeütközéstől óva intette. Mikor Széchenyi István a »Kelet népé«-ben azzal támadta Kossuthot, miszerint a nemzet zavar elé vezettetik, mely kifejezés alatt a forradalmat értette, érvelésének egyik lényeges része épen abból állott, hogy a nemzet ezen küzdelemben a rövidebbet fogja húzni. Az a sokszor idézett fenyegetés Heisterrel és zsoldosaival, valamint azzal, hogy a nemzet elbukása nem lenne oly nagyszerü, mint a hogy azt Vörösmarty fenséges »Szózata« megénekli, ennek a félelemnek eléggé világos kifejezést ad.[2]

Az ország vélelmezett erőtlenségével szemben állott a koronának igen reális, óriási hatalma, melylyel mérkőzni nem könnyü vállalkozásnak volt tekinthető.

Jól mondja Wirkner,[3] miszerint a fejedelem imponáló fény által volt környezve és felségjogaiban nagy hatalmat gyakorolt, melyet a nemzetnek az uralkodóház iránti jobbágyi hűsége, mint akkoron nevezték, a kegyeletnek egész melegé-

[1] Lásd: Kelet népe nyugaton, 24. lap.
[2] Lásd: Politikai programmtöredékek, 28. lap.
[3] Élményeim, 7. lap.

vel vett körül. Eme mozzanatok végső következményeikben, mint másként alig lehetett, az osztrák fenhatóság malmára hajtották a vizet.

Például a túlhajtott lojalitási érzet magyarázza meg, habár nem menti azon képtelen magaviseletet, melyet Ferencz császár és nejének 1820-ban történt látogatásánál Pesten a főrangú körök urai és asszonyai tanusítottak. Így például midőn Teleki Lászlónét a fejedelemasszony megcsókolta, a mágnásnék oda tódultak, az illetőt össze-visszacsókolták, hogy ők is szájukkal érinthessék ama helyet, melyet a királynői ajkak megszenteltek.[1]

Széchenyi maga is, és ebben is rejlik későbbi magatartásának kulcsa, egy alkalommal[2] következőképpen fejezte ki hódolatát Ferencz császár iránt. »Nézzünk magasabb helyre és tekintsük kegyes fejedelmünket; ő általa a legnagyobb veszélyek között, s mindinkább erősödött a királyi szék és a szerencsés kormányos végre minden zivataron keresztül végre áldott békességet hozott népeire. Hozzá legmagasabb helyzetében mennyit fáradoz és munkálkodik. Korán reggel és késő este, midőn mi alacsonyabb helyzetüek tán még álom karjaiba, vagy még örömök között vagyunk, Urunk dicső fenségében mint hatalmas király él, de egyszersmind legnagyobb lelkiösmerettel gyakorolja kötelességét.«

Áttérve már most a dolognak politikai oldalára, mindenekelőtt konstatálni kell, miszerint az alkotmány helyreállítása a koronának hatalmát alig csökkentette. Mint a hogy az előző kötetben bővebben kifejtettem, a korona jogköre a magyar alkotmány integrans részének tekintetett és mint ilyen, hatáskörének teljességében továbbra is érvényesült. Különösen érvényesült azon mozzanat, a magyar felségjogoknak az osztrák császári hatalom általi kisajátítása, melybe a nemzet, úgy mint az előbbi századokban, téves felfogások alapján bele is nyugodott.

Így mindjárt a mibe a nemzet beleszólást nem követelt, az a külpolitikának vezetése és irányzása volt. Ha a szegény

[1] Lásd: Kazinczy és Dessewffy levelezése, III. kötet 73. lap.
[2] Hitel, 228. lap.

lengyelek érdekében az országgyülésen szebbnél szebb dikcziók el is hangzottak, ez éppen csak ennyi volt és tovább nem terjedt. Senkinek eszébe nem jutott diplomácziai akcziót kezdeményezni, vagy ily tárgyban értesülést kivánni. Nemcsak hogy a katonaság teljesen osztrák és császári volt, de mikor egyszer egy tüzes ellenzéki szónok, báró Mesnil Viktor, a főrendiházban a kétfejü sas ellen intézett támadást, nem kisebb ember mint Széchenyi István leczkéztette őt meg, mert mint régi katona nem viselhette el, hogy azon jelvényt, mely alatt sok éven át büszkén harczolt, ócsárolják.[1]

Adófizetője az ország az osztrák kincstárnak. Az ország költségvetésének ösmerete ezt kétségbevonhatatlanná teszi. Fényes Elek[2] az ország akkori költségvetését a következő összegekben állapítja meg, a melyek ma is érdekkel birnak. A bevételek kitettek 23 millió forintot. Ebben szerepelnek: koronai és kamarai uradalmak 1.600,000, só tiszta jövedelem 5.000,000, bányászat, pénzverés 1.000,000, posta 80,000, harminczad és vám 4.000,000, lotteria 155,000, fiskálitások 41,000, hadi adó 4.400,000, házi adó 3.500,000, deperdita 910,000. (Ez azon tétel volt, mely az ország veszteségét jelentette, azon a czimen, hogy a katonaság számára szükséges élelmiczikkeket a piaczi árnál jóval olcsóbban kellett kiszolgáltatni.) Zsidók türelmi adója 158,000, katonai végvidék 1.500,000, rendkivüli jövedelmek 500,000, királyi városok adója 37,000.

Ezzel szemben a kiadás: királyi udvartartás felerészben 1.500,000, állandó katonaság 6.800,000, határőri katonaság 1.400,000, vármegyék közigazgatása 3.500,000, végvidék közigazgatása 1100, a magyar kormányszékek összes kiadásai 1.000,000. A kiadás főösszege 16 millióra rugott, és igy 7 millióra volt tehető azon összeg, mely fennmaradt és melyből hazánkra egy árva garas sem költetett.

Ezen állapotoknak ösmerete vitte Dessewffy Józsefet[3] arra, hogy elpanaszolja, miszerint ha az ember elgondolja,

[1] Lásd *Széchenyi* István országgyülési beszédei, 333. lap.

[2] Magyarország Statisztikája, III. kötet 32. lap.

[3] Levelezése Kazinczyval, III. kötet 65. lap.

hogy I. Lipót óta mennyi nemes ércz ásatott ki a föld gyomrából és mi kevés marad ebből a magyar ember zsebében, meg kell döbbennünk, úgy szerencsétlenségünk mint gyávaságunkon. Épen így adófizetője a kincstáron felül az osztrák közgazdaságnak. Egy oly nagy és elfogulatlan közgazdasági tekintély, mint Sina Simon, mondja az aulikus kanczelláriai titkár Wirknernek,[1] hogy nem áll az, mintha Magyarország nem járulna elegendőképpen a közös kiadásokhoz. Egyszerüen azért, mert az olyan viszonyban van az örökös tartományokhoz, mint India Angolországhoz. — Minden magyar czikk a határon magas vámot fizet, a silány osztrák gyártmányok elárasztják az országot. A mi kis pénz pedig megmarad, azt a magyar gavallérok elköltik Bécsben.

A nemzet összes politikai és gazdasági ereje ilyképpen Ausztriába folyt; mely kedvezőtlen viszonyokon az alkotmány helyreállítása hasonlóképpen nem tudott segíteni. Nemcsak nem tudott segíteni, hanem azon már elsorolt mozzanatok folytán, melyek ez időszakban az osztrák régimeben felszinre kerültek, némileg rosszabbodtak.

Így mindjárt a Staats-Conferenz felállításából azon közjogi természetü sérelem származott, hogy az osztrák befolyás mintegy intézvényes jelleget nyert. Nem kell elfelejteni, miszerint az előbbi uralkodók, különösen Mária Terézia és Ferencz alatt, a mit a magyar király felségjogi kisajátításának neveztem, mindég a fejedelem utján történt, ki végre is magyar király volt, és ily módon csak az intézkedés tartalma képezte a sérelmet. A Staats-Conferenzben azonban a fejedelmi hatalom számlájára oly személyiségek rendelkeztek, kiknek a magyar közjoggal semmi közük, kiknek semminemü jogosítványuk a funkczióra nem létezett, és kik az osztrák fennhatóságot kézzel foghatólag, szemmel láthatólag képviselték.

Éppen így áll ott a dolog a bürokrácziával is. Míg előbbi időkben az ellenszenv csakis a vezető miniszteréknél: Hocher, Lobkowitz, Zinzendorf, Thugut, Wallisnál volt észlelhető, most ráragadt az egész testületre. Nem volt az osztrák hivatalnoki karnak oly befolyásos és tehetséges képvi-

[1] *Wirkner:* Élményeim. 121. lap.

selője, kinél ennek jelenségeit ne lehetne észlelni. Kübeck, a két Krausz, Zedlitz, Pipitz, Sommaruga, később például Schmerling mind egy húron pendültek, mind azt hitték, hogy az összbirodalom érdekeinek oly módon szolgálnak, hogyha hazánkat a földre tiporják, fejét a járomba hajtják. Egyik közülök, Zedlitz báró, kiben bizonyos költői képesség is lakozott, ezen nézeteknek az »Augsburger Allgemeine Zeitung«-ban, mely akkoron Németországnak legtekintélyesebb lapja volt, kifejezést adott. Azon czím alatt jelentek meg »Pia Desideria für Ungarn«, melyek azután Pulszky Ferenczneк alkalmat szolgáltattak igen hatalmas replikára. Ezen czikkekben a sugalmazott szerző szidja a magyar ellenzéket, sőt Széchenyi Istvánt is, mint a kik inkább középkori arisztokrata rebellisek, mint modern értelemben vett szabadelvüek. Szemükre vetette, hogy fel nem tudják fogni az osztrák felsőség európai szükségességét, mely a valódi haladás feltétele. Megtámadja őket, hogy elnyomják a német kulturát, egy szóval a czikkek tele voltak magyarfalással, úgy hogy a hazai közvélemény méltán felzúdult miattok. Általában az osztrák bürokrácziának olyan volt a magatartása, hogy oly aulikus embert, mint Wirkner, oly kiegyenlítő egyéniséget, mint Széchenyi, minduntalan kihoztak a sodrukból.

Súlyosabb sérelmet képezett ennél nemcsak a két említetre, de hasonlóképpen az egész nemzetre nézve a rendőrség beavatkozása, gyülölt főnökükkel, Sedlniczky gróffal az élükön.

Elég erre vonatkozólag azt felhozni, hogy éppen úgy, mint az 1811-iki országgyülésen — a mire az első kötetben már hivatkoztam — a későbbiekben is a titkos rendőrség Pozsonyban egy állandó expoziturát tartott, mely kettős feladatot végezett. Egyrészt minden nevesebb embert folytonos felügyelet alatt tartott, másrészt az általános helyzetről jelentést tett.[1]

Erről a tényről Kölcsey is megemlékezik naplójában.[2] A policziát ottan hydrának nevezi, mely a titkos árulko-

[1] Lásd *Wirkner:* Élményeim, 67. lap.

[2] *Kölcsey* munkái, VII. kötet 201. lap.

dást rendszeresen űzi. Annyira megy, hogy a személynököt, Méreyt is bevádolja, miszerint neki ezen szennyes üzelmekben része van.

Ugyancsak Wirknertől, ki a kanczelláriának előkelő hivatalnoka volt, különben tisztességes és nagyon értelmes ember, ki Ferencz császárnak is megnyerte tetszését, és a dolgokba teljesen be volt avatva, tudjuk azt, hogy, hasonlóan felsőbb rendeletre, a postán a leveleknek felnyitása rendszeresen üzetett. Nem is volt ez titok a követi körökben sem. Szoboszlai Papp István, a nagyhirü debreczeni pap, ki az 1825-iki országgyülésen jelen volt, és onnan barátjaival sürün levelezett, értésükre adta, hogy az országgyülési dolgokról ez oknál fogva bizonyos tartózkodással kénytelen irni, elhallgatva sok olyat, a mi igaz és megtörtént.[1]

Ugyancsak Wirknertől tudjuk,[2] miszerint hivatalos minőségében minden héten meg kellett jelennie a rendőrségnél, azon oknál fogva, hogy átnézze a hazánkat illető jelentéseket, a mit a pöffeszkedő rendőrminiszter, Sedlniczky hallatlan és vakmerő beavatkozásnak tekintett, és mi különben csakis üres puffogatás számba ment.

Nem voltak a viszonyok előnyösebbek azon a másik területen sem, melyet szoros értelemben belkormányzatinak szoktunk nevezni. A korona jogositványai uralkodtak itten is a helyzeten és lidércznyomásként nehezedtek a nemzetre. Ha nem is a magyar király felségjogainak az osztrák császári hatalom által való gyakorlása következtében, mint ama közös ügyek és érdekü viszonyoknak nevezett kérdésénél, hanem egy oly természetü gyakorlat által, mely a nemzet igazai és érdekeivel szemben minduntalan ellentétes állást foglalt el. Igaz, hogy az alkotmány helyreállítása következtében azon hatalom, melyet a legfőbbnek szoktunk nevezni, a potestas legislatoria, a törvényhozó hatalom ismét a nemzetnek birtokába jutott és a pátensek általi önkénykedés véget ért.

[1] Lásd *Vaszary* Kolozs: Adatok az 1825-iki országgyülés történetéhez.

[2] Élményeim, 76. lap.

De ennek megosztása oly aránytalanul történt, miszerint a korona képesnek érezte magát arra, hogy a nemzeti akaratot oly szorosan belkormányzati kérdésekben is, mint a városok rendezése, közteherviselés, örökváltság meghiusítani. A helyzet elfajulását éppen azon körülmény biztosítja, hogy a létező visszaélések orvoslása is az uralkodó hatalmi érdekeinek lett alárendelve. Az örökváltságot Ferencz császár, mint látni fogjuk, azért ellenezte, mert félt a demokráczia terjedésétől. A nemesség adómentessége azért tartatott fenn, mert az elősegítette a budget nélküli gazdálkodást. A városok rendezésénél az képezett akadályt, mert a fennálló szervezet azokat a kormány vak eszközeivé tette egyrészt, másrészt megakadályozta, hogy a megyékkel kezet fogva az ellenzék erejét emeljék.

Az eljárást illetőleg pár szó elegendő, hogy a dolog érthető legyen. A törvényhozás terén a korona birta a vető jogát a felső táblánál, feltétlen és biztos többséggel rendelkezett nemcsak az országos méltóságok, főpapság, főispánok és nagy urak, de még a szegényebb sorsu főrendek folytán; kiknek nem volt annyi jövedelmük, hogy az országgyülésen jelen lehessenek. Ezek a gyászmagyarok a kormánytól napidíjat huztak és ötforintos mágnásoknak csúfoltattak.[1]

Az alsó táblán némileg kedvezőbben álltak a dolgok, habár ottan a kinevezett elnök, a személynök által vezetve is létezett egy udvari gárda a káptalanok és városi követek képében. Ezt röviden felemlítem; midőn az országgyülésről szólok, lesz alkalmam a korona illetéktelen befolyásának több konkrét példáját felhozni. Mert az alkotmány helyreállítása daczára az illetéktelen befolyás tovább tartott. Mikor például arról volt szó, hogy a megyék pecsétjeiben a latin felirás helyett magyart alkalmazzanak, mely kivánságot 1840-ben az országgyülés is pártolta, ez a felségjogokra való hivatkozással megtagadtatott, miután a hitelesség és kiváltság ezen jogkörbe tartoznak.[2]

[1] Lásd *Falk* Miksa: Széchenyi István és kora, 106. lap.

[2] Lásd *Palugyai:* Megyerendszer hajdan és most, I. kötet 166. l.

A mi ezen befolyást és nyomást intézvényes, rendszeres jelleggel látta el, az onnan származott, mert a végrehajtó hatalom nagy központi szervei: kanczellária, helytartótanács, udvari kamara teljesen a koronától függnek és ennek, illetve az osztrák politikának expoziturái. Még a biróságok, a királyi és hétszemélyes tábla, a politikai természetü keresetek — mint például az ifjak és Kossuth pereiben — éppen olyan szégyenletes szerepet játszanak, mint a hogy azt a Martinovics-féle összeesküvésnél az ország oly szomoruan tapasztalta, a mit a maga helyén fel is említettem. Pedig a királyi tábla élén ezen perek során Somsich Pongrácz állott, ki Ferencz császár alatt, a passziv ellenállás korszakában, a dunántúli patriotáknak, mint akkoron nevezték, volt egyik vezére. Mikor Széchenyi meglátogatta őt, dicsérte előtte Anglia szabadságait, a Habeas Corpus törvény áldásait.[1]

Mindez feledve lőn. Ő biráival éppen úgy felhasználtatta magát a reformtörekvések elnyomására, mint elődje, a különben oly jeles Ürményi, a gyászos emlékü Martinovics-perben. A reformtörekvéseknek legnagyobb akadálya a sajtóczenzura volt, mely a XVIII-ik században visszaélés folytán honosult meg és azután állandósult. Az 1827-iki országgyülés által kiküldött bizottságnak közjogi — publico-politica — osztályában, hihetőleg József nádorispán behatása következtében, csakis Dessewffy József emelkedett fel igazán mesteri különvéleményében a sajtószabadság magaslatára.[2] Maga az illető bizottság egy törvényjavaslatot is dolgozott ki az előzetes könyvvizsgálatot fenntartva, melyben különösen az uralkodó személyét, a keresztény vallást és annak erkölcsi tanait, az ország alkotmányát, a törvényes kormányzatot érintő támadások, továbbá az erkölcstelenséget terjesztő, végre rágalmazó és gyalázó iratok, egyszóval körülbelől mindennek, a miről csak irni lehetett, meggátlása czéloztatott. Törvény e munkálatból nem lett, de a czenzura fennmaradt. Hatását meg is érezte mindenki, úgy hogy Széchenyi Stadiuma, Wes-

[1] Lásd *Széchenyi* Naplói, 142. lap.

[2] Lásd kivonatban közölve dr. *Ferenczy* József: Gróf Dessewffy József életrajzában, 32. lap.

selényi Balitéletei, Bajza Ellenőrje mind külföldön lettek nyomatva. Sőt még Deák beszédei is megnyirbáltattak, a miért a megyegyüléseken felszólalás is történt.[1] A közvetlen befolyás mellett megnyilatkozik a koronának közvetett befolyása is. A mit már az előző kötetben[2] kifejtettem, hogy a legjóravalóbb emberek, azért, mert azt hitték, hogy a magyar korona iránti jobbágyi hűségöknek tesznek vele eleget, oly útra tévedtek, oly szellem által lőnek áthatva, mely nem vezethetett az alkotmány megszilárdításához. Ez vezette például Czirákyt — kinek közjogi iratai mérhetlen szolgálatokat tettek a nemzeti érzésnek — arra, hogy a pátensek korszakában királyi biztosként szerepeljen.

A mint hogy, midőn az 1825-iki országgyülésen e miatt megtámadják, azzal védekezik, miszerint abban a hitben élt, hogy hazájának ily módon tesz szolgálatot.

Ez viszi Kölcseyt arra, hogy Ferencz császár negyven éves uralkodási ünnepén olyan dikcziót vág, mely Mátyás királyt megilletné. Ez birja rá Dessewffy Aurélt, hogy az ifjak perében a kérdést a jog teréről a kegyelmezési térre vigye át.

Egyszóval a magyar király felségjogainak részben kisajátítása, részben nemzetellenes működése uralkodik a helyzeten. És ha a korona taktikáját az elmult időkben úgy vázoltam, hogy a XVII-ik században fegyveres támadással, a XVIII-ikban elaltatással akarta keresztülvinni czélzatait, úgy a XIX-ik századnak különösen második negyedében az alkotmány alaki fenntartása mellett, éppen a királyi hatalom révén, annak lényegét akarta meghamisítani, a mit már az éles megfigyelő Springer is meglátott.[3] Ennek folytán azon jelenség elől sem lehet elzárkózni, a mi különösen az előbbi kormányzati taktikával való összehasonlítás következtében ötlik szemünkbe, hogy az uralkodóház az alkotmány merev negacziója után oda jutott, hogy azt legalább hivatalosan fenn akarta tartani.

[1] Lásd *Könyi:* Deák beszédei, I. kötet előszó.

[2] Lásd a Régi Magyarország, 306. és 748. lapon.

[3] Geschichte Oesterreichs, I. kötet 361. lap.

Erősen kidomborodik ezen körülmény Ferencz császárnak szavaiban, melyeket igen ünnepélyes pillanatban mondott 1832-ben. Ekkor tölt be ugyanis uralkodásának negyvenedik éve.

Egy fényes, sok száz tagból álló küldöttség, melyet a műbarát Pyrker egri érsek vezetett, járult a trón elé a nemzet érzelmeit tolmácsolandó. Ferencz beszédében a legmerevebb konzervativ álláspontra helyezkedett. Hivatkozott a magyar embernek veleszületett tiszteletére, ősi alkotmányára, hogy ez oltalmazza meg az ujítás kórságától, a külföld majmolásától. Annak, a mi felforgató irányban kinn és benn történik, a tanusága ösztönözze őket, hogy a trón körül sorakozzanak és annak honatyai czélzatait támogassák. Hogy a korona részéről az ősi alkotmányra való hivatkozás az előbbi állapotokkal szemben nyereség volt, az kétségtelen. De másrészt az is kétségtelen, miszerint ezen magatartás a helyzet nehézségeit jelentékenyen fokozta. Fokozta mindjárt a fogalmak zavarát, mert elősegítette azt a látszatot, mintha a korona az alkotmány védőinek sorában állana. A mi, mint látni fogjuk, oly határozott ellenzéki férfiak, mint Nagy Pál, Ragályi stb. magatartására is befolyást gyakorolt. Ily módon azután megnehezítette a reform művét, melyet, mint majd látjuk, éppen ezen akadályok következtében, csakis egy külső esemény, a franczia forradalom volt képes dűlőre vinni. Habár másrészt azt sem lehet tagadásba venni, miszerint akkoron már hazánk közélete oly imponáló erőt kezdett kifejteni, melynek a bécsi udvar ellenállását előbb-utóbb meg kellett törnie.

VI.

Szólottam előbb az erőknek látszólagos aránytalanságáról a császári hatalom és a nemzeti ellentállás tényezőit illetőleg. Ezen aránytalanságot egy rövid formulában olyképpen lehet kifejezésre juttatni, hogy, míg Ausztriában, legalább látszatra, az egység, vagyis, ha nem is a politikai, de a kormányzati hatálynak és erőknek összefoglalása képezte a helyzet szignaturáját, nálunk a szétdaraboltság, a szertehuzás látszott napirenden állani.

Ha az ember azon időknek prózai vagy költői termékeit olvasgatja, minduntalan találkozik ezen kifejezéssel: »a két magyar haza«.[1] Ez a kifejezés egyszerüen Erdélyre és a szükebb értelemben vett Magyarországra vonatkozott és jelentette azt, hogy az országnak területi, jogi és politikai egysége ketté van törve és így annak erejét egybefoglalni, összpontosítani nem lehet. Széchenyi erre így nyilatkozik: »Hazánk rútul el van darabolva pártok, hitvallás, külön nemzetiségek és municzipális alkotmányunk által. A pártok vagy öt részre, a hitvallások talán hatra, külön nemzetiségek vagy tizre, municzipális alkotmányunk ötvenkettőre és úgy összesen 72-re vagyunk tagolva, ide nem számítva a szabad kerületeket és királyi városokat. És mi gyengeségünk okát nem látjuk át, sőt sokan közülünk nem is sejtik, mily gyengék vagyunk, pedig ezen elbonczolás teszi hazánkat egy beteg, egy haldokló testhez hasonlóvá, melyben a vér nem kering. És ha valóban tisztán kivánunk látni ebben, e szomoru heterogeneitásban keressük a mult idők viszontagságait, melyek annyiszor gyászba borították és természetellenes állásban keressük a jelenkor szégyenét, mely mindeddig a nem ismert és meg nem nevezett kisded nemzetek sorába taszít bennünket.« Tovább fűzve eszméit azt találja, hogy »egyik ember, egyik megye nem gondol a másikkal. Vas megye nem gondol Abaujjal, Kecskemétnek kisebb gondja is nagyobb, mintha Lőcse a föld közepéig sülyedne. Mit bánja a Csallóköz Mosonyt, habár a Dunába fulladna, Tolna vizeit Pestre torlasztja, Győr a Hanságnak vet gátat s több efféle országos sérelmeinkben látható. Ily módon feloszlik az úgyis nem nagy királyság 52 kis királyságra és a világ nagy szinpadán csak igen lassan és talán oly út felé halad, mint a khinai gálya a fergetegben, midőn, a hogy beszélik, mindegyik hajós a maga esze szerint cselekedvén sziklák közé zavarják a hajót és ha törik ha szakad egyenkint meritgetik, lapátolgatják a vizet, míg a savanyu nagy hab örökre egyesiti őket«.[2]

[1] Lásd *Fényes*, II. kötet 115. lap.

[2] Lásd *Világ*, 63. lap.

Széchenyi ezen megható szavai, melyeknek a megyékre vonatkozó részére később visszatérek, nem merítik ki a széthuzás elemeinek felsorolását. Ha hazánk akkori viszonyait, a magok összeségében megfigyelés tárgyává teszszük, még egy csomó más kedvezőtlen jelenséggel is találkozunk, melyek az egésznek képét még kuszáltabbá és zavarosabbá teszik. Így az állami egységnek még egy másik nélkülözhetetlen kelléke hiányzott nála, magának a Királyhágón inneni Magyarországnak sem volt igazi központja, fővárosa. Már az is rendkivüli hátrány számba jött, hogy a két testvérváros, mely úgy a hogy a központ szerepét játszotta, Buda és Pest, csak egy hajóhiddal volt egybekötve. Ez pedig a közlekedést, a városi életre nézve oly fontos téli hónapokban, a jégzajlás miatt fenntartani nem tudta. Mind a két város tulajdonképpen német lakossággal birt, Kisfaludy rákosi szántója, ki meghatottan elpanaszolja, hogy

»Pest Budáról sok nép kijár,
S alig érti nyelvünket már«

nem a költői keserv- és képzeletnek, az úgynevezett »poetica licentiá«-nak volt szüleménye, hanem szégyenletes valóságot fejezett ki. Az ország feje- és szivének már ez oknál sem volt tekinthető, ha különben a kellékeknek meg is felelt volna. De nem felelt meg, mert a nemzeti szervezet legfőbb organuma és tényezője, a törvényhozás, Pozsonyban ülésezett, annak hatását tehát teljesen nélkülözte.

Jogszolgáltatási és kormányzati hatóságok szempontjából látszólag jobban mentek a dolgok, a mennyiben a Curia és királyi tábla Pesten, a helytartótanács és kamara Budán székelt, de ezeknek állása a testvérvárosok életében olyannyira elszigetelt jelleggel birt, hogy megfelelő mozgalmat előidézni egyik sem volt képes.[1] Még a társadalmi viszonyok élénkítéséhez sem járulhattak hozzá, mert ez a legszánalmasabb pangásnak volt kitéve. József nádorispán, ki hivatva lett volna a társadalom élén állani, Bécsből folytonosan gyanús

[1] Lásd erre vonatkozólag *Thallóczy* Lajos: Gróf Szécsen Antal, 10. lap.

szemmel tekintve, egyedül hivatalos teendőinek, mintaszerü gazdasága- és családjának élt. Különben is az arisztokráczia Bécsben, a nemesség megyéjében tartózkodott s így nem léteztek azon elemek, melyek pezsgő, vidor mozgalmakat előidézhettek volna.

Pest, valamiként Buda — mert hiszen külön törvényhatóságok voltak, miután az egyesítés csakis 1872-ben történt — sem az anyagi, sem a szellemi életnek nem voltak és nem lehettek központjai. Jól mondja Pulszky Ferencz, hogy József nádorispán szerette a serdülő várost, de meg sem álmodta, hogy az világváros vagy számottevő kereskedelmi piacz lehessen. Az ősz nádor belőle egy olyan provincziális-féle várost akart csinálni, mint Carlsruhe, Mannheim. Azért széles nagy utczákat tervezett, két vagy kivételesen három emeletes házakkal, könnyü, kellemes stilben, olyat mint a mostani földhitelintézet háza a Bálvány-utczában, mely akkoron Pest legszebb házának tartatott. Ilyenek épültek több helyen is, mert nagyobbak, monumentálisabbak megrontották volna az összhangot.

Annak pedig, hogy az egy nagy közgazdasági emporium legyen, az anyagi viszonyok összesége is utját állotta. Hiszen a mezei gazdaság és ipar a középkor bilincseiben nyögött, elég siralmasan, a munkának és birtoknak kötöttsége a czéhrendszer korlátozó szabványai által volt lekötve. Ily módon a termelés egyik ágban sem volt nagyon eredményes és élénk forgalomnak nem is igen képezhette tárgyát. Ezt a meglevő forgalmat a fonák vám- és kereskedelmi politika különben is még jobban megkötötte. A kereskedelemnek Pesten való összpontosítását akadályozta annak szervezetlensége. Hitel, pénzintézetek nem léteztek, a kereskedői osztály oly kis számmal volt, hogy Fényes 1840-ben[1] 157 nagykereskedőt, 351 különféle és 27 termékekkel való kereskedőt számlált. Számottevő kereskedelem ily viszonyok között nem is keletkezett. Némán folyt le a budai vár ablakai alatt a széles fejedelmi Duna, de a forgalom rajta abból állott, hogy olykor-olykor leuszott a Vágról néhány fával rakott

[1] Lásd idézett munka, I. kötet 242. lap.

tót talp és alulról felfelé iszonyu ostorpattogással vonta a dohány- és gabonahajókat az elcsigázott lovak hosszú sora. Ez volt a rendes állapot, nagyobb lendületet csakis a négy országos vásár hozott, mely különben elég élénk forgalmat hozott létre, úgyannyira, hogy annak összegét egy szakértő, Csaplovics, tiz és husz millió közt állapítja meg.[1] Ezek a városok azonban időszaki jelleggel birtak, nem is igen szárnyalták túl például a debreczeni, győri vásárokat. Így tehát nem voltak képesek Pest számára azt a vezető pozicziót megadni, melylyel annak az ország érdekében birnia kellett volna.

Éppen így állott a dolog szellemi téren. Itten is annak legfőbb tényezői hiányzottak. Állandó szinház, műintézetek nem léteztek. Volt két magyar lap, a Kulcsár István »Hazai és külföldi tudósításai« és a »Magyar Kurir«, de ezeknek együttvéve nem volt annyi előfizetőjük mint a német »Pesther Zeitung«-nak. Kassa, Debreczen, Kolozsvár inkább voltak irodalmi góczpontok mint Pest maga. Irodalmi kör sem verődött össze, az a nehány iró, a ki Pesten lakik, vagy ottan megfordul, csakis egy magánháznál, az érdemes Kulcsár Istvánéknál talál társakra és rokon keblekre, kikkel szellemileg érintkezhetik és egy jobb jövő reményének adhat kifejezést.

Mikor Széchenyi István akczióját megkezdette, teljesen tabula rasa-t talált. És ha ezen akcziót, melyet egy központ alkotására nézve Dessewffy Aurél akként jellemzett, hogy annak végczélja[2] az állóhid által összeforrt, vasutak és vizcsatornák által a legtávolabb pontokkal összekötött, dúsgazdag és bájossá varázsolt Budapest, sikerült, úgy kétségen kivül az ő lángesze és a nemzetnek ujjászületése okozta azt, mely a kedvezőtlen viszonyok jégkérgét áttörve, lassu, bár folytonos menetben a gyengeség helyett erőt, a pangás helyett lendületet idézett elő.

Ezen kedvezőtlen viszonyok szemléje a kormányzati intézmények rövid ismertetéséhez vezet bennünket, melyek

[1] Lásd *Ballagi* Géza: Millennaris történet, IX. kötet 64. lap.

[2] Lásd XYZ könyv, 72. lap.

kettős irányban keltik fel figyelmünket. Részben abban az irányban, hogy az osztrák fennhatóság eszközei, részben hogy a kormányzati erő és hatály dolgában egy minimumot képviselnek és ily módon az ország erejének fokozásához mivel sem járulnak.

Az országnak kormányzati felosztása a legtarkább képet mutatta. A felosztás különféle alapon és szempontok szerint történt. Politikai, törvénykezési, egyházi, katonai, pénzügyi, biztossági, literáriai, bányászi és postaintézeti kerületek léteztek ugyan, de ezek között semmi összefüggés és összhang nem volt található. Ha ehhez még hozzá veszszük az ország kezdetleges közlekedési állapotait, be lehet látni, hogy sem a kormány, sem a kormányzatok szempontjának nem lehetett eleget tenni, tehát éppen azon követelményeknek, melyek minden kormányzat létjogát alkotják. Ezen egyes intézmények- és szerveknek ösmertetése messze vezetne, csakis a szorosabb értelemben vett politikai, vagyis kormányzati közegeket és hatóságokat illetőleg kívánok nehány tájékoztató körülményt felemlíteni, főleg azon szempontból, hogy kiderüljön, miszerint azok mennyire nem voltak a nemzeti erőknek exponensei.

A legfőbb kormányszékek közé három főhatóság volt sorolható: a helytartótanács, a m. k. udvari kanczellária és a kamara. Ezek dikaszteriumoknak neveztettek, mely elnevezés görög eredetü és a középkorban egész Európában használatos volt. A helytartótanács élén a nádorispán, a kanczellária élén a főkanczellár, a kamaráén pedig a tárnokmester állott. Ezen kormányszékek mindegyikénél az eljárás kollegialis volt, vagyis a határozathozatal mindig tanácsülésben történt. Így például az 1723 : XCVII. t.-cz. értelmében a helytartótanácsnál legalább 12 tanácsnoknak kell jelen lenni.

A kanczellária, mely, mint ösmeretes, Bécsben székelt, a mi már magában működésének természetét megmagyarázza, azon organumnak volt tekinthető, mely az ország politikai vezetését tartotta kezeiben. A főkanczelláron kivül találunk statusában alkanczellárt, referendariusokat, titoknokokat, fogalmazókat, összesen 154 egyént, kiknek fizetésök 154 ezer forintra rugott. A referendarius kifejezés onnan származott,

mert az illető tanácsosok személyesen tették meg jelentéseiket a fejedelemnek.[1] Később azután a fontosabb tárgyak a kanczellária teljes ülésében vétettek elő és szavazással eldöntve terjesztettek a korona elé, annak helybenhagyását és aláirását kinyerve. Ezen gyüléseket illetőleg a hallgatás és titoktartás elsőrangu követelmény volt. Az erre vonatkozó utasítás következőképpen hangzott: »Omnia in eo ipso consilio aulico fideliter, et secrete, tractare atque agere.«[2] A korona felségjogainak képviselete, védelme volt ezen hatóság legfőbb feladata. Ennek következtében az oly nagy jelentőségü királyi pecsét is az ő gondozására volt bizva. A kanczellária volt az, melynek kezébe a törvényhozási akcziónak szálai egybefolytak. A törvényhozás egybehivása, vezérlete, berekesztése az ő asszisztenciájával történt. A kanczellária fogalmazta a királyi előadásokat, továbbá hirhedt leiratait, a reskriptumokat, mint akkoron nevezték. Hirhedtek voltak azért, mert a nemzeti követeléseket vagy egyszerü tagadásba vették, vagy, mint az akkori kornak egy alapos ösmerője jellemezte,[3] fogalmazása Pythia kétértelmüségeire emlékeztet, mely csak arra szolgált, hogy az országgyülést a kétértelmüség utvesztőjébe vigye. Szintén az ő feladata volt az udvari politika számára az országgyülésen — coûte que coûte — többséget csinálni, a miért is Kossuth egy alkalommal Wirknert, a kanczellária egyik hivatalnokát, mint lélekvásárlót bélyegezte meg.[4] Általa történt továbbá az úgynevezett konczertáczió, a törvényjavaslatoknak az országgyülés kiküldöttjeivel való szerkesztése, miről még lesz alkalmam szólani. Funkcziói közé tartozott természetesen minden rendü és rangu kinevezés, adományok, nemesítések, kegyelmi tények, a legfőbb kegyuri jog gyakorlata. Beavatkozással birt a jogszolgáltatás folyamatára. Ha esetleg valaki pöre menetelében rövidséget szenvedett, a királynál mint legfőbb birónál kereshetett orvoslást, mi úgynevezett birói parancsok — mandata

[1] Lásd *Virozsil:* Das Staatsrecht des Königreichs Ungarn. III. kötet 75. lap.

[2] Lásd ugyanott.

[3] Lásd *Csengeri:* Magyar szónokok és államférfiak. 30. lap.

[4] Lásd *Horváth:* Huszonöt év, II. kötet 653. lap.

judiciaria — utján szokott történni. A kanczellária viselte a főgyámi hatóságot az ország összes árvái felett, a mint hogy hiteles helynek — locus credibilis — tekintetett, minek folytán előtte teljes hatalmu biztost, ügyvédet, jószág-örökvallást bevallani, végrendeletet, szerződést és más egyezségeket lehetett tenni. Nála tartották az úgynevezett királyi könyveket — libri regii, — melyek I. Ferdinánd király ideje óta minden nemesi, adományi és más fontosabb okleveleket magukban foglalnak. A kanczelláriának intézkedései legfelsőbb rendelvénynek — decretum — neveztettek, és az 1741 : XIII. t.-czikk különösen hangsúlyozta azoknak feltétlen érvényét.

A helytartótanács kebelzete huszonnégy tanácsost, kik az egyházi, mágnási, nemesi rendből vétetnek, titoknokokat és fogalmazókat és más szükséges személyzetet, összesen 267 egyént számlált, 298 ezer forint fizetéssel. Ezek között, úgy mint a kanczelláriánál, találjuk a szegények ügyvédjét — pauperum advocatus, — a régi Magyarország ezen helyes felfogásra visszavezethető hivatalát.

A helytartótanács az ország legfőbb közigazgatási hatóságát alkotta, hatásköre megfelel annak, a mit ma nagyobb méretekben belügyi, kultusz- és közlekedési miniszteriumnak nevezünk. Ezen tárgyakra vonatkoztak intézkedései, melyeket *intimatumok*nak, intézvényeknek neveztek. A helytartótanács hatósága, úgy mint a többi kormányszékek, kiterjedt Horvátországra is. Igaz, hogy Mária Terézia 1767-ben egy külön horvát helytartótanácsot szervezett, de ez az 1791 : LVIII-ik törvényczikk által, magoknak a horvátoknak kivánatára, meg lett szüntetve, és így az ország kormányzati egysége helyreállt. Bizonyos érdekkel bir a pecsétnek kérdése. Az 1723 : XCVIII. t.-cz. folytán a helytartótanácsnak pecsétje a kétfejü sas volt, és közepén az ország czímere. Mikor 1861-ben ama nagy kontroverziák folytak a real- és personal-unio felett, ezen mozzanat a fejedelmi leiratokban mint érv hozatott fel az első mellett, melynek jelentőségét természetesen Deák különösen második feliratában megczáfolta.[1]

Az udvari kamara személyzetét alkották: elnök, alelnök,

[1] Lásd *Könyi:* Deák beszédei. III. kötet 164. lap.

királyi tanácsosok, titoknokok, fogalmazók a királyi ügyek igazgatásával együtt. Ez utóbbi — Causarum regalium director — nem csak a kincstárt képviselte, hanem a politikai perekben a közvádlói tisztet is teljesítette és mint ilyennek a királyi táblán ülése is volt.[1] A kamara tisztviselői kara 233 tagot számlált, dijazásuk összege 222,000 forintra rugott,

A kamara azt a funkcziót teljesítette, mely a pénzügyminiszterium feladatát képviseli. Az ország közjövedelmei az ő kezébe folytak, a kiadásokat is ő teljesítette, tulajdonképpen az osztrák udvari kamara fennhatósága alatt, melytől való függése példabeszéddé vált, mely ellen a törvényhozás számtalanszor, még pedig siker nélkül, tiltakozott.

Ezen kormányszékek közül a kanczellária és kamara a bécsi központi kormánynak voltak expoziturái, a helytartótanács pedig egyszerüen semmiségre volt kárhoztatva. Azonkívül a megfelelő eszközökkel nem rendelkeztek arra nézve, hogy az országot egy rendezett kormányzat áldásaival megösmertessék, az anyagi és szellemi fejlődésnek eszközei legyenek.

A szükséges pénzerőnek teljes hiánya lehetetlenné tette, hogy az országban még a nélkülözhetetlen beruházásokat is megtegyék. Az elintézésnek kollegialis természete minden cselekvőképességet megbénított. A megyei szervezettel pedig, mely a közigazgátást az egész országban gyakorolta, szerves egybefüggései összeköttetésben nem voltak.

Majdnem állandó gyakorlattá vált a felsőbb rendeletek tisztelettel félretétele. Csekély dolgokban részint inpraktikusok voltak, részint a protekczió miatt, melyet gyakoroltak, népszerütlenek. Így történt ez Pestmegyében 1842-ben a helytartótanácsnak egy intimatumával, mely a pesti mészárosoknak akarván kedvezni, azt rendelte, hogy vidéki csak úgy hozhat sertéshust eladás végett a fővárosba, ha beigazolja, hogy az állatot maga nevelte. A mi közhahota között temettetett el.[2]

[1] Lásd ezen hatóságot illetőleg, mely is az akkori jogviszonyokra vonatkozólag számtalan tanulságos dolgot foglal magában, *Wenczel* Gusztáv: Magyar magánjog rendszere, I. kötet 307. lap.

[2] Lásd *Széchenyi* Beszédei, 294. lap.

Nagyobb dolgokban azért, mert nem igen volt az illető kormányszékeknek oly jogosítványa, mely az udvari politika czéljaira igazán jog, törvény és igazság ellen ki nem zsákmányoltatott.

Erre szolgáltak például az úgynevezett *mandatumok,* birói parancsok, mely intézménynek behozatala nemes intenczióból indult ki, később azonban alkalmat adott a Cabinet-justiz gyakorlására, természetesen az udvari kontra-nemzeti politika érdekében. Így történt az Pestmegyében a negyvenes években, midőn egy szenzaczionális váltóhamisítási bünügyben, melyben a megyei törvényszék által letartóztatás is eszközöltetett, a kanczellária, politikai befolyásnak engedve, birói parancs képében akarta a szabadlábra helyezést eszközölni, mit a megye, Nyáry Pál indítványára, megtagadott.[1]

Még vérlázítóbb eset történt Horvátországban. Itten egy fanatikus illyrpárti, Barthalich nevü, egy földművest, kivel valami peres ügye volt, agyonütött. Megindították ellene a bűnvádi eljárást, de a kanczellária, mely akkor egészen az illyr párt sugallatát követte, szintén ilyen parancs utján beszüntette azt.[2]

A vélemények tulajdonképpen egész egyezők, az említett hatóságok értékét illetőleg, ellenzéki mint kormánypárti részről. Pulszky nézetét abban összegezi,[3] hogy az ország sehol sem érezte a haladó kormányt, csak az akadékoskodót, innen az ellenszenv, valamint a törekvés a megye hatáskörének kiterjesztésében keresne segélyt. Majláth országbirő egy nagy munkálatában, melyet az 1844. év végén készített,[4] konstatálja, hogy a dikaszteriumok, főleg a helytartótanács, sokat vesztett tekintélyéből, részben mert hatáskörét megszorították, részben mert nem oda való embereket neveztek ki. Azt tartja, hogy jobb semmi dikaszterium, mint az olyan, mely sem az ország, sem a fejedelem bizalmát nem birja.

Ha hozzáveszszük azt, hogy az egész hosszú idő alatt József nádorispán kivételével egyetlen kormányzati tehetség

[1] Lásd *Horváth* Mihály: Huszonöt év, II. kötet 428. lap.
[2] *De Gerando:* De l'esprit public en Hongrie, 337. lap.
[3] Életem és korom, I. kötet 251. lap.
[4] Lásd *Ballagi:* Millennáris történet, IX. kötet 627. lap.

sem lett ösmeretessé, valamint egyetlen üdvös intézkedés sem hirdette a kormányszékek hasznavetőségét, de ellenkezőleg a nemzet velök magát mindig szemben találta: akkor nem lehet csodálkozni azon, hogy a nemzet nemcsak teljesen elfordult tőlük, sőt irányokban ellenszenvvel viseltetett.

És azt is természetesnek kell találni mindenkinek, hogy például Klauzál és Deák magok részéről erkölcsi lehetetlenségnek tekintették a kormányba lépést. Hogy Széchenyi népszerüségét teljesen tönkretette azzal, hogy a helytartótanácsnál állást fogadott el. Hogy az oly nélkülözhetetlenül szükséges földhitelintézet létesítéséről még oly konzervativ érzésü ember mint Ghyczy Kálmán lemondott, mert belőle a kormány befolyását kiküszöbölni nem tudták. Nem igen hiszem, hogy tévedek, mikor azt mondom, miszerint azon egész időszak alatt, melynek eseményeit jelenleg vázolni bátorkodom, csak egy esetben történt meg az, hogy a nemzeti közvélemény ezen hányatott életü hatóságok ténykedésével egyetértett és azt általános örömujjongással fogadta. Ez pedig akkor történt, mikor is az 1848-iki törvények meghozatala és a miniszterium kinevezése után az említett dikaszteriumok magokat feloszlatottaknak nyilvánították és ügyeiket az uj nemzeti kormánynak átadták.

A jogszolgáltatásnak nem kevesebb mint négyféle forrása volt: királyi, megyei, városi törvényszékek; itélkezett a nemesség és polgárság, földesuri bíróság a jobbágy felett. Ellenben a házassági anyag a szentszékek illetősége alá tartozott. A jogrendnek két legfontosabb ágazatára, a tulajdon- és örökjogra nézve minden osztály számára más szabályok léteztek. Más alapon és czímen birt tulajdont a nemes, a polgár, a paraszt, mint a hogy akkoron nevezték, szabados, telkes és zselléres jobbágy alosztályaival. Ezenkivül még az ország déli részében az úgynevezett »Zadruga« a házközösség intézményeivel. A nemességnek is megvoltak a maga nem annyira alosztályai mint árnyalatai, a történeti fejlődésnek különlegességei, melyek visszahatottak a birtokviszonyokra is.[1]

[1] Lásd *Wenzel* idézett munka 252. lap és köv. *Fényes*: Magyarország statisztikája, II. kötet 35. lap.

Ilyenek voltak például az egyházi nemesek vagy praedialisták, a kik eredetileg jobbágy állásból szabadíttattak fel, azon czímen, hogy püspökük banderiumában szolgáltak. Más árnyalatot képviseltek a jászok és kunok, hol azon mozzanat szerepelt, hogy 1702-ben a német lovagrendnek eladattak, de később Mária Terézia alatt visszaváltották magokat. Miután azonban valamennyien a megváltás tényében nem vehettek részt, a redemtus és irredemtus különbözetek támadtak. Nemesi szabadságaikba behelyeztettek, azon megszorítással, hogy a birtokperekben tettlegesen ellenállani nem volt szabad.

A hajdukerületnek is megvolt a maga különállása, melynek lényegét azon körülmény képezte, hogy Bocskay azon kiváltsága, miszerint minden hajdu egyénileg nemes ember, országgyülésileg erősíttetett meg. De itt a jogfejlődés oly irányban történt, hogy bár adót fizettek, de a tulajdont nemesi jogosítványokkal birták, még, ellentétben a jászok- és kunokkal, opponálniok is volt szabad.

A nemesi tulajdon legerősebb jogczímének, az úgynevezett gyökeres jogon — ex radicalitate juris — való megszerzésnek, a királyi adománynak nem kevesebb mint négyféle jogczíme és fajtája volt. Jelentékeny eltérés létezett a tiszta, a vegyes, egyenes és uj adomány között.[1] Még az adománylevélnél — Litterae seu privilegium donationis — is különböztetni kellett a záradékok között, mely záradékok majd az okot, minélfogva a királyi fiskusra visszaháramlott, majd a jogtartamot, melylyel a jószág adatott és az adomány részeit fejezték ki.[2]

Éppen így állott a dolog az örökjogot illetőleg. Más törvény és jogszokás birt érvénynyel a nemesnél, más a polgár- és jobbágynál. Sőt még voltak ismét eltérések a jászok és kunok, a hajduk és a XVI szepesi város között.[3] A divide et impera elvét illetőleg bő szüretelés nyilt a felekezetek és nemzetiségek között.

[1] Lásd *Suhajda* János: A magyar polgári magánjog rendszere, 146. lap.

[2] Lásd ugyanott 143. lap.

[3] Lásd *Zlinszky* Imre: A magyar örökösödési jog. II-ik szakasz.

Hogy nemzetiségi és vallási tekintetben a dolgok miként festettek, az annyira ösmeretes, hogy említésre is alig van szükség. Különösen szerencsétlenül állott a nemzeti nyelv fejlesztésének ügye. Valamennyi nemzetiség feltétlenül uralta nyelvével azon területet, melyen lakott. Még a ki műveltebb volt, az is alig jutott hozzá, hogy magyarul tanulhasson. A közép- és felső iskolák tannyelve a deák volt, éppen úgy, mint a hogy a törvényhozás és az összes felső hatóságok hivatalos nyelvként azt használták. A mi csak jelentősebb jogi munka megjelent, mint Cziráky, Bartal, Virozsil közjoga, Kövy és Frank magánjoga, az mind deákul iródott és jelent meg. Kölcseytől tudjuk, hogy Cziráky a latin nyelv hivatalos használatát a magyar alkotmány egyik biztosítékának tekintette. Mikor a magyar nyelv ügye mindinkább tért hódított, egy ebéd alkalmával könnyekre fakadt, miután csakis rossz következéseket várt ettől. Kölcsey be is írja naplójába: »Ég és csillagok! mitől félsz, jámbor gróf, hogy a szent nyelv elveszvén a Zendavesztát más is megértheti és oda vész a ti brahmin jellegü bölcseségtök.« [1]

Az arisztokráczia, a városok polgársága nagyobbára németül beszélt, úgy annyira, hogy a nemzeti kultura egy kis szigetre szorult össze és kétségesnek látszott, hogy képes lesz-e a minden oldalról betóduló árnak ellenállani, nemcsak, hanem partjait tovább terjeszteni, a szilárd államiság nélkülözhetlen határáig.

Ha mindezeket összefoglaljuk, el kell ösmernünk az elébbi következtetés helyességét, hogy t. i. a nemzeti élet egész vonalán, nem annyira az állami mint inkább országos, tulajdonképpen tisztán tartományi jellegü intézményeknek minden pontján idegen befolyás, részben ziláltság, szakadozottság képezte a helyzet szignaturáját. A nemzeti feladatok bármelyikét teszszük is vizsgálódás tárgyává, akár az alkotmány fenntartását vagy annak reformálását, az anyagi és szellemi érdekeknek még a legszükebb értelemben való védelmét vagy gyarapítását: mindenütt arra lyukadunk ki, miszerint az intézmények sehol sem voltak képesek a szükséges

[1] Munkái, VII. kötet 94. lap.

akcziónak támaszai lenni. De ha a nemzeti szervezetnek keretei és kapcsai ily módon fogyatékosak is voltak, az a tényező, mely ezeknek tartalmát képezte, duzzadt az erőtől és képességtől; képes volt arra, hogy szervezetének hiányait teljes mértékben kipótolja. Éppen ezen a ponton nyilatkozott meg legjobban az ellentét az osztrák és a magyar viszonyok között; mert az ottan tündöklő és hatalmasnak látszó keretek egy üres, tartalom nélküli vázat rejtettek magokban, mely az első fuvallatra mint kártyavár össze is omlott. És a menynyiben a romokból uj erők bontakoztak ki, ezek nem az egységnek, de a bomlásnak lőnek tényezői, melyeknek egy mentőgondolat máig sem volt képes utjokat állani. Ellenben az, a mit régi Magyarországnak nevezünk, mint a főnixmadár támadt fel hamvaiból, hogy viruló ifjuságában egy nemesebb, magasztosabb életnek nyissa meg kezdetét. Ezen átalakulás pedig, mint a hogy az az ujjászületés fogalmából folyik, az életviszonyoknak összeségére terjedt ki. A metamorfózis ezek szerint a legnagyobb arányokban ment véghez, még pedig, mint látni fogjuk, egyszerüen azért, mert a látszólagos szaggatottság mellett mindenütt léteztek a legszilárdabb konstrukczióra szükséges elemek, melyek azután, istennek hála! megtalálták az épitőmestert is, ki oly jól végezte dolgát, hogy a világosi katasztrófa sem volt képes azt megingatni.

VII.

Mindenki előtt ismeretes dolog, hogy az 1848-iki alapvetés vagy reform közjogi, politikai, társadalmi, közgazdasági jelleggel birt. Úgyannyira, hogy nem létezett a nemzetéletnek oly pontja és vonatkozása, mely az átalakulás nagy folyamatában ne szerepelt volna.

Kiváltság és adómentesség helyett közteherviselés és jogegyenlőség, rendiség helyett népképviselet, felelőség nélküli kollegiális dikaszteriumok helyett parlamentaris kormány és személyes felelősség, uralkodó államvallás helyett felekezeti egyenjoguság, czenzura helyett sajtószabadság, az embernek, a munkának, a földnek kötöttsége helyett teljes szabadság: képezték tulajdonképpen az 1848-iki átalakulás lényegét.

Hogy ezen átalakulás igazi jelentősége kiderüljön, nem lesz felesleges utalni arra, miszerint az, nagyban és egészben, megfelel annak, a mi Francziaországban a nagy forradalomnak volt következménye. De két különbséget már általánosságban ki kell emelni, fentartva az esetleg szükségesnek mutatkozó részleges mozzanatokra való rámutatást. Az egyik az, hogy míg Francziaországban a reform a multtal való teljes szakítás folytán és véres polgárháboru következményeinek kiséretében történt, nálunk az mint szervezeti továbbfejlődés jelentkezett, és a nemzeti egyetértés teljes összhangjával végződött. A másik, hogy Francziaország állami és nemzeti minősége, a polgárisodásra való nagy hivatottsága kérdés tárgyát egyátalában nem képezte. Nálunk pedig mindezekre nézve a helyzet egy nagy kérdőjel alakjában állott a kortársak előtt, melynek megfejtése elé szorongó kebellel tekintének.

Igaz, hogy e kérdőjel az adott viszonyok közt azt jelentette, hogy reánk nézve elérkezett a pillanat, melyet Schiller Wallensteinjában oly szépen megénekel:

»Es giebt im Menschenleben Augenblicke,
Wo man dem Weltgeist näher ist als sonst
Und eine Frage frei hat an das Schicksal.«

Hasonló, végzetesnek nevezhető perecz minden egyén vagy nemzet életében elő szokott fordulni.

Ilyenkor az illető mintegy a világszellem közelébe jutva megérzi annak leheletét és hozzá a lét- és nem-létre vonatkozólag egy kérdést intézhet, hogy eme szép fordulatot tovább fűzzem. A jogczím pedig mindegyiknél abban jelentkezik, hogy a végzetnek odadobhatja a keztyüt, mert érzi önmagában az erőt a diadalmas kibontakozásra.

A kedvező eredmény, mely ilyenkor a világszellem válaszában kifejezésre jutott, a nemzeti geniusz vagy szellemnek volt megnyilatkozása. Ama titokzatos erőnek, melyet illetőleg be kell vallanunk, hogy az úgy a maga egészében, mint alkatelemeiben előttünk ösmeretlen. És miután ez alkatelemeket analizálni képesek nem vagyunk, rájok mértéket nem alkalmazhatunk, nem helytelenül viselik az *imponderabiliák* nevét.

De hogy ilyen nemzeti géniusz létezik, ahhoz kétség nem fér, miután oly határozó befolyást gyakorol a nemzetek életére, sülyedése- vagy emelkedésére. Távollétének mint jelenvalóságának nyomait egyaránt képesek vagyunk minden fáradság nélkül megállapítani.

Az első kötetnek legelején utaltam már az alkatelemek szerencsés vegyületére, mely a magyar nemzetnek egyik különlegessége gyanánt tekinthető és mely a nemzeti géniusz forrását képezi. Valamint ugyane kötetnek további folyamában volt alkalmam több nemzetnek dekadenciájára rámutatni, melynek indoka egyszerüen a nemzeti géniusz sorvadásából származott.

Tényleg a XVIII-ik században a nemzeti szervezet oly megtámadásoknak volt kitéve, melyek kérdésessé tették a kedvező kibontakozást. Különösen a nemzeti nyelv és öntudat volt ama két tényező, melyeket a legnagyobb veszély fenyeget. Ezzel szemben a XIX-ik század kezdete óta mindkettőjöknek térfoglalása és megerősödése azon mozzanat, melyet nap nap után jobban konstatálhatunk. Ez képezi mintegy elsejét a készülő konstrukczió szilárd elemeinek, melyhez azután csatlakozik a vezető eszmék és egyéniségeknek önálló jellegü termelése és előállítása, valamint az akkori populus Werbőczianusban és a megyének intézményében a czélbavett reform megvalósításának eszközei.

Ezek teszik lehetővé, hogy a nemzet politikai és kormányzati szervezetének fogyatékossága és ziláltsága daczára, azt a végczélt, mely a nemzet legjobbjai előtt csak délibábszerü káprázatnak tünt fel, élő, cselekvő valósággá alakította át.

Ezen térfoglalás nyilvánulása az 1825-iki országgyülés és Széchenyi fellépésével elválaszthatlan összeköttetésben van. Wirkner, kit arra nézve, a mit konzervativ felfogásnak lehet nevezni, méltán tekinthetünk feltétlenül megbizható tanunak, azon indokok között, melyek a régi rend bukását előidézték, felemlíti az akadémia alakítását, meg azt, hogy Széchenyi a főrendiházban, a hol az eddig szokatlan volt, magyarul kezdett szólani, a mi azután rohamosan terjedt, s például a felvidéki megyegyülésekre is ráragadt, melyek odáig szintén a deák

nyelvet használták. És ha József császár alatt a kormányszékek kijelentették, hogy nem képesek magyar nyelven hivataloskodni, ha továbbá még a huszas években a törvényeknek nyelve is a deák, már a következő évtizedben vegyesen magyar és deák, a negyvenes években pedig egyedül a magyar használtatik. A 47-iki országgyülést szegény jó Ferdinánd magyarul nyitja meg, az ifju trónörökös pedig, mint látni fogjuk, ugyanez évben Pestmegye gyülésén szenzációt kelt szép magyar kiejtésével és beszédével.

De nemcsak hivatalosan, hanem különben is hódított a nyelv és a szellem úgy bel- mint külterjes értelemben.

Az egész az által nyert kiváló fontosságot, mert mintegy varázsütésre oly gazdag szellemi élet keletkezett, mely a nemzet hivatottságát az önálló állami, nemzeti és kulturális exisztencziára kétségen kívül helyezte. Különösen feltünő volt a fejlődésnek kreszczendója. Az a két év hijján betöltött negyedfél század, mely az 1825-iki országgyülés megnyitásától az 1848-iki törvények szentesítéséig terjedt, a vezető egyének minőségét, az irányeszmék tartalmát, a nemzet rendelkezésére álló eszközök tökéletesedését illetőleg oly rohamos haladást tanusít, mely példa nélkül áll a történetben. Az a két kép, mely a nemzet állapotát az említett korszak kezdő- és végpontján feltünteti, a sötétség és világosság ellentétének jelzőjével ruházható fel.

A mi a fejlődésnek kiugró pontját képezi, a szellemi működés úgy irodalmi mint politikai téren kézzelfoghatólag igazolta, úgy a magyar nyelv képességét a legnehezebb feladatok betöltésére, mint az egyének hivatottságát ezen feladatok teljesítésére. A szorosabb értelemben vett költői és szépprózai irodalom egy egész csomó kitünő tehetséget tüntetett fel, kik annak minden ágazatát sikerdúsan vették művelés alá. A teljesen elhanyagolt, majdnem parlagon heverő színészet, a nemzeti szinház megnyitása után oly rendkívüli művészi erőkkel rendelkezett, kik semmiben sem álltak hátrább mint a bécsi Burgnak hirneves tagjai. A hol a nemzet egész tudását, egész képességét dokumentálta, az a publiczisztika volt.

Erre vonatkozólag elég ezen mozzanatnak előleges jelzése, a későbbiek a megfelelő méltatást úgyis teljesíteni fogják.

Itten csak annyit említek fel, miszerint a publicisztika és ezzel párhuzamosan a politikai fejlődés terén leginkább tapasztaljuk a nemzeti gondolkodás és politikai akczió teljesen önálló jellegét. Oly körülmény, melynek fontosságát a nemzeti élet értékére vonatkozólag kicsinyleni nem szabad.

Már az előző kötetben rámutattam arra, hogy a franczia forradalom sok tekintetben transcendentális elméletetei, sommás proczedurája nem gyakorolt számbavehető befolyást még az 1790-iki törvényhozásra sem. Bármennyire is élt az emberekben a reformok szüksége, de ezen szükség folyományaiban nem ment túl azon a vonalon, melyet egyrészt a magyar államiság alapgondolata, másrészt a törvényes rend és kormányzati hatály megköveteltek. Utaltam arra, hogy a nemzetnek akkori legnagyobb reformpolitikusa, a XVIII-ik század Kossuthja, a lángeszü Hajnóczi mennyire betartotta a logikai egymásutánt, a szervi továbbfejlődés exigencziáit, miképpen elégnek tartotta az ősi magyar szabadság áldásait a politikai jogokkal fel nem ruházott osztályokra kiterjeszteni. Viszont kiemeltem, hogy a szent-szövetség korszakában azon természetes visszahatást, mely nemcsak a politikai gyakorlatban, de az elméletekben a franczia forradalom túlzásai miatt keletkezett és melynek oly nagy tehetségü emberek, mint De Maistre, Bonald, Haller és Gentz voltak zászlóvivői, nálunk a köztevékenységre érezhető befolyást nem gyakorolt. A mint az országos közvélemény követelményei 1790-ben nem csapongtak túl, úgy 1825-ben nem maradtak alatta azon vonalnak, melyeket a nemzeti nagy hagyományok állapítottak meg.

Ennek igazi jelentőségét nemcsak a politikai józanságban és mérsékletben, de főleg az eredetiség mozzanatában, illetve azon képességben találjuk fel, hogy a nemzet politikai magatartását és fejlődésének irányait maga alkotja és szabja meg, és nem kell idegenbe menni, hogy azt, a mit politikai delejtűnek nevezünk, valamint a keresztülvitel eszközeit, kölcsönbe kérje és kapja. A munka későbbi folyamában lesz

alkalmam kimutatni, hogy maga az 1848-iki átalakulás egyetlen egy uj eszmét sem hozott be alkotmányunkba. Az, a mit Macchiavelli az állami fejlődéseknél oly találóan *ritornar al segno*-nak, vagyis visszatérésnek a kiinduláspontra, az alapgondolatra nevezett, nálunk is megtörtént. Az egész 1848-iki mű nem volt semmi más, mint visszatérés a Nagy Pál-féle *szittya rendtartásra,* vagyis a nemzet egészséges törzsfájának megtisztítása ama korcskinövések- és hajtásoktól, melyeket az osztrák rendszer belé oltott.

Aristotelesnek van egy szerencsés államphilosophiai eszméje,[1] melynek kifejezésére az *autarkhia* szót használja és melylyel egy adott országban azon kedvező állapotot fejezi ki, midőn az a nemzetélet szükségei- és követelményeinek saját erejéből képes eleget tenni, saját emberségéből megélni. A mi természetesen a nemzeti megmaradás és tovafejlődésnek leghatalmasabb biztosítéka és emeltyűje.

Konstatálni lehet, hogy a mostan vázolandó korszak ennek a követelménynek eleget tett, ebben az irányban előnyére ütve el más hatalmasabb nemzetek történetének megfelelő időpontjától, mikor is ez akkori eredményeknél külföldi pozitiv támogatás működött. Ismeretes, hogy a nagy franczia forradalom előkészítésében milyen nagy szerepet játszott Franklin, ki Párizsban az amerikai demokráczia elveinek csinált propagandát. A franczia Constituante hirneves emberi jogainak nyilatkozványát Lafayette, még pedig amerikai minták után, indítványozta.[2]

Még érdekesebb Poroszország ujjászületésének esete a jenai katasztrófa után. Minden jelentékeny politikusa: Stein, Hardenberg, Niebuhr, Humboldt, valamint katonája Blücher, Gneisenau, York, Scharnhorst idegenből került. A nagy politikai reform, mely Stein és Hardenberg nevéhez füződik, egy

[1] Lásd ezt a kérdést tanulságosan tárgyalva dr. *Jellinek:* Allgemeine Staatslehre, 395. lap.

[2] Lásd *Block:* Dictionnaire général de la Politique. Déclaration des droits de l'homme, I. kötet 628. lap. *Schlieff:* Die Verfassung der nordamerikanischen Union, 9. lap.

neme a kompromisszumnak volt, az elsőnek angol [1] és a másodiknak [2] franczia felfogása közt.

Nálunk mindennek ellenkezője történt, úgy hogy jó lélekkel el lehetett mondani, hogy a nemzetre nézve, még pedig minden irányban, az idők teljessége bekövetkezett. Mert a mint képes volt arra, hogy az ujjászületéshez szükséges eszméket, úgy képes volt arra is, hogy a keresztülvitelre nélkülözhetlen erkölcsi erőt is előállítsa. Ezen erkölcsi erő töltötte meg a nemzet vezéreit, a tisztikart, mint a derékhadat, melynek minősége és jóravalósága a politikai mint fegyveres mérkőzés terén a végleges sikernek legfőbb zálogát és biztositékát képezi. Mint a hogy mondám, a magyar nemzet ezen dicsőséges korszakban al pari állott a világ legnagyobb nemzeteivel, még pedig az illetők történetének legnagyobb korszakában. Hellasz a persa háboruk, Róma Hannibállal való harczában, Anglia a XVII-ik században, Hollandia a reformáczió korában, Franczia ország a forradalom alatt, Németország, midőn Bismarck ezredéves törekvéseit megvalósította, nem viselte magát jobban és derekasabban, mint a hogy a mi fajtánk cselekedte azt ez időkben.

A mi a nemzetet a maga egészében áthatotta, az a fogékonyság az eszményiség iránt, a *nemzeti ideálok* kultusza volt. Azt lehet mondani, miszerint a sóvárgás az ideálok után mint annak a korszaknak szelleme, mint egy általános nemzeti szükség jelentkezett, miután tényleg másképpen a nemzet magatartását megmagyarázni nem lehet. Ez teszi érthetővé Széchenyi fellépésének hatását; ez azt, hogy a nemzet tőle elfordult, mikor a sziv és érzés politikája ellen állást foglalt.

Ezen ragaszkodás nem tisztán akadémikus jellegü volt. Az áldozatkészségnek minden formájában nyilatkozott; ebben az irányban eme korszak és nemzedék a *férfias jellemesség* netovábbját érte el. A mi nemzetek és egyesek életében a legritkább tulajdonok közé tartozik és a sikernek egyedüli biztos zálogát képezi.

[1] Lásd *Treitschke:* Deutsche Geschichte, I. kötet 274. lap.
[2] Ugyanott, 279. lap.

Magánál e magatartásnál különösen figyelemre méltó, és az éppen a mi a férfias öntudatnak teljességére vonatkozik, azon körülmény, hogy a mit a nemzet cselekedett, azt egészen és nem félig cselekedte. Ezt természetesen nagy általánosságban mondom, mint általános természetü vonást, mert hogy ebben az irányban is találunk kivételeket, azt magyarázni felesleges. Felfogásának végső következményeit nemcsak hogy le tudta vonni, de aszerint cselekedett is. Soha tökéletesebb összhang az eltökélés és kivitel közt nem létezett.

Erre a pontra vonatkozólag mondotta Kemény Zsigmond »Forradalom után« czimü művében,[1] hogy annak, a mit a forradalom előtti korszaknak lehet nevezni, a mozgató ereje a radikalizmus volt. Mindjárt azonban hozzá is teszi, hogy azt nem az európai értelemben vett radikalizmusnak lehet tekinteni. Úgy is van. A mit nálunk szélső irányzatnak neveztek, az egyrészt a politikai felfogásnak azon gyökeres változásából áll, miszerint a régi rend mellett haladni nem lehet. Így esett az például meg, hogy ha előbb valaki reformokról beszélt, azt majdnem hazaárulónak tekintették, míg később ugyanazt a kijelentést örömujjongásokkal fogadták és a konzervativokat lehurrogatták.[2] Egy szindarabban megtörtént az, hogy előkerült az »extra Hungariam non est vita«, a mit az országgyülési ifjuság con amore kifütyült.[3]

A mi továbbá radikálisnak tünt fel, az másrészt azon magatartás- és eljárásban található, hogy a ki ezen ideálokat a reform és az államiság nagy eszméjét megtestesitette, a ki azokat megvalósitani akarta és meg is valósította, abban a nemzet bizott, azt vérmérsékleténél fogva tüntetőleg követte és nem hagyta el a vértanuságig, a végső megsemmisülésig. Az első percztől fogva, midőn Kossuth a »Pesti Hirlap«-ban az akczió zászlaját kitüzte és a nemzet látta azt, hogy mi lakozik benne, a küzdelem minden fázisában és terén híven kitartott mellette, nem tétovázott, nem ingadozott és megadta neki azt a példátlan népszerüségben rejlő tüneményszerü hatal-

[1] 50. lap.

[2] Lásd erre vonatkozólag *Wirkner:* Élményeim, 177. lap.

[3] Lásd *Csengeri:* Magyar Szónokok és államférfiak, 18. lap.

mat, melylyel senki sem versenyezhetett, és mely lehetővé tette, hogy éppen úgy megalkossa a 48-iki törvényeket, mint a hogy legyőzze az osztrák kamarillát. És ha az előre ki nem számítható balszerencse következtében el is bukott, ezen bukásában is annyi politikai és erkölcsi erő, valamint túlsúly jelentkezett a tisztán nyers erőszakot képviselő győző felett, hogy minden józan eszü embernek be kellett látni a feltámadás, illetve végleges győzelem kikerülhetlen voltát. Mert végre is az erkölcsi világrend uralma egyének és események felett, a mi a történeti igazságszolgáltatás nagy tényében jut kifejezésre, a nagy mindenségnek élő törvénye ma úgy, mint évezredek előtt.

A mi áll az eszmékre és erkölcsi tulajdonságokra nézve, áll az emberekre is. Ezen időszak rendkivül termékeny volt kiváló egyéniségekben. Az anyaföldnek termő ereje, mely száz évnél tovább pihent, most helyrepótolta mulasztását és ezen a téren csudákat művelt. A nemzeti életnek minden szüksége, minden nyilvánulása megtalálta a maga emberét: költészet, politika, hadviselés mind leghivatottabb képviselőit állította ki. — Nagyon jellemző erre vonatkozólag Széchenyi egy nyilatkozata. Ezt a nyilatkozatot a szabadságharcz lezajlása után tette egy levélben, melyet titkárához, Tasnerhez intézett. Ezen levél, melyben a téboly révedezései mellett a legélesebb itélő tehetség nyilatkozik meg, röviden kifejezve az akkori Magyarország fiai- és leányainak apotheosisát képezi. Ezt a nyilatkozatot lehetőleg a maga egészében idézem, mert valójában méltó arra; megható közvetlensége az igazság és valóság erejének kinyomatát képezi, és önmagában is a felállított tétel érdekében a teljes próbát szolgáltatja.[1]

»Ha a magyar természettudományokat cultivál, humanitást és ipart űz és gyakorol és a bibliát zsinórmértékül veszi: úgy végre is, talán évszázadok alatt, túlszárnyalja a világ népét, mert a magyar, — úgy amint Horvát István is állítja, — az Istennek azon népe, mely az utolsó vízözönnél Ázsia fensikjain megmaradt. Jetzt sehe ich es deutlich! Jetzt

[1] Lásd magát a levelet: *Széchenyi* levelei, III. kötet 630. lap.

kommen mir alle Menschen zu den Magyaren gestellt, wie es gewiss geworden wäre, als sehr untergeordnet und dumm vor. Én csak a következő férfiakat említem: Pulszky, Beöthy Ödön, Ujházy, Szucsics, Vukovich, Eötvös, Dessewffy Aurél és Emil, Majláth György és Antal, Lónyai János, Vay Miklós, Szentiványi Vincze, Babarczi, Deák, Teleki József, Laczi és Nagy Pál, Bartal, Lonovics és Batthyány Lajos, Kossuth, Klauzál, Szász Károly stb. és említem a következő családokat: Eszterházy, Béldy, Splényi, Batthyány, Pálffy, Orczy, Bánffy, Zichy, Révay, Jankovich, Török, Kiss, Vesselényi, Inkei, Szirmai, Teleky, Ürményi, Vay, Kállay, Lónyay, Festetich, Prónay, Bethlen, Apor, Károlyi, Szapáry, Keglevich stb. Vannak-e ilyenek a világon, s mit mindent nem tettek volna! Hát a magyar irodalom, a zene, a nyelv, akadémia, a táncz, az öltözet méltósága, a szónoklat nyugalma, erkölcsei, sőt még szakácsművészete is, — mind isteni volt, és az élet a falun, a pusztán?! — Mind összetörve, szétrombolva, Almásy, Forray, Vécsey, Bernáth, Péchy, Meskó, Török, Szentkirályi, Ráday, Patay, Kállay, iróink mind és minden megyében mennyi intelligentia! s minő méltóság! minő ékesszólás! És Magyarország? a székelyek, a jászok, kunok, a hajduk, mindazon református helyek, mint Hont és Vásárhely, Csongrád etc. etc. És Budán a hivatalok mi jól voltak betöltve. Minő gazdagság a jó clérusnál? Mennyi fundátio, minő fejlődési képesség! és minő katonák? most pedig becstelennek tekintik. »O, der Jammer! Welche Anstrengung musste Österreich und Russland entwickeln, um den Magyaren, der gar nicht vorbereitet war, in den Ebenen zu besiegen?« Ezelőtt a magyar mágnás külföldön mindenütt Nr. I., most alig türetik. A magyar éppen felvirágzásának perczében halt meg. Csak még nehány év, s vasuti hálózattal az ország beépítve, s ez lett volna a föld paradicsoma. És Erdély? Egy kert, s most . . . temető. Az én örökös thémám, hogy Magyarország mindenben hátra van és veszedelem környezi, s csak nemzetisége a palladium, a nemzet fiatal részét végre is őrültté tette. Okos öreg emberek látták azt, de az árnak ellent nem állhattak! — És minő türelmesek voltak a magyarok minden nemzetiség és minden hitvallás iránt?! S most

majdnem mindenki leköpi a magyart! a magyart, ki soha lebilincselve nem volt. O, es ist entsetzlich! vorhin war Palatin in Ofen, Teleki in Siebenbürgen, in Croatien stets ein ungarischer Ban, — Fiume mindig magyar, — Velenczében Zichy és Pálffy — s most? Gehringer és Wallmoden, — Oroszország nélkül nincs legyőzve Magyarország! — És a Wojwodina! a Bánát, Bácska, hol több volt a megelégedés, a gazdagság és szerencse, mint bárhol más helyen! — Kossuthot mint egy misericordianust kicsufoltam, s ez legszebb titulus. Olyan emberek mint Bezerédy István az országot emelték volna, ájtatos, irgalmas emberek; az Isten a többit megtette volna. És asszonyaink! hol vannak szebbek és nemesebbek?

Bólyai, Stofer, Kovács Lajos, Helmeczi, Döbrentei, Vásárhelyi, s mindazon magyarok, mint Wenkheim, Schuller, Hiray, Rottenbiller, Vághy, Járy, Mentovich, Schédius, Chotek és Zsedényi etc. etc., Schey etc., hol vannak ilyen emberek a világon! — — Georg Majláth allein hat mehr Gehirn und so hatte Louis Batthyány mehr Gehirn, als das ganze jetzige Ministerium!«

Általánosan ösmert tény, miszerint a nemzet ujjászületésének zászlóvivői és derékhada a régi Magyarország embereiből teltek ki. Eme nagyfontosságu tényt a nemesség- és rendiségnek még oly ócsárlója, mint Grünwald Béla is, kénytelen volt beösmerni.[1] Egy derék angol irónő, Miss Pardoe,[2] ki a harminczas évek végén nálunk járt, és az említett alapos és becses munkát irta, csodálkozással szemléli, hogy a demokráczia és jogegyenlőség szóvivői a fő- és középnemességből kerülnek ki. Míg másutt oly elemek képezik az ellenzéket, kik semmit sem veszthetnek, de mindent nyerhetnek, e barbárnak nevezett országban a dolog éppen megfordítva áll.

Ezt a nagy fontosságu mozzanatot nem lehet eléggé kidomborítani, miután benne a magyar államiság egész bölcselete, a régi Magyarország egész politikai értéke kifejezésre jut.

[1] Az uj Magyarország, 337. lap.

[2] The City of the Magyars or Hungary and her institutions,, I. k. 247. lap.

Általánosan ösmert tény továbbá az is, hogy a megindult és befejezett reformmozgalom nem az uj Magyarország elemei, nem a polgárság és jobbágyság részéről került ki, valamint sem belső, sem külső kényszer nem működött közre ez átalakulásnál. Nem is oly pillanatnyi mámornak volt az a szüleménye, mint a franczia nemzetgyülésen, az Assemblée nationale ülésén, amaz örökké emlékezetes 1789. augusztus 4-iki éjszakán, a mikor is az áldozatkészség forró lázától megittasulva, egymásután keltek fel az ancien régime oszlopai, hogy romba döntsék kiváltságaik épületét, és annak alkatelemeit letegyék a haza oltárára, hanem egy hosszú elkeseredett küzdelemnek volt folyománya. Még pedig oly módon, hogy ezen küzdelem alatt az illetőknek élete nemcsak veszélyeztetve volt, de áldozatul is esett. Mint a hogy az a közadó elvállalásának kérdésénél történt, midőn a nemesség szine-java azért volt kész neki menni a biztos halálnak is, hogy egy nagy politikai igazságtalanságnak vessen véget. Konstatálni kell, hogy a jobbágyság magatartása ezt kellő módon honorálta is, mint a hogy az később ki fog emeltetni.

Arra nézve, hogy eme nagy politikai folyamat, mely a maga nemében ily páratlan eredményeket ért el, jobban érthető legyen, ennek az osztálynak mintegy testi és lelki mivoltáról, fizikai, szellemi és erkölcsi tulajdonairól kell nehány szót szólanom. Úgy vélem, hogy a politikai méltányosság is megköveteli azt. De tanulságos is a dolog politikai tekintetben, főleg azért, mert egy konkrét esetben láthatjuk, az intézmények és emberek egymásra hatását, az egészséges intézmények és egy derekas nemzedék összhangjának eredményeit. A mi minden történeti sikernek forrása.

Munkámnak első kötetében[1] igyekeztem előadni az akkori nemességnek, a mérvadó osztálynak ujjáalakulását a szatmári békekötés után. Elmondottam azt a különben általánosan ösmert tényt, hogy a magyarság a török hódoltság, az osztrák önkényuralom folytán mennyi vért vesztett. Az ország idegen elemekkel lőn benépesítve, mi elnyeléssel fenyegette

[1] Régi Magyarország, 759. lap.

a megmaradt kis töredéket. Hozzátettem azt is, hogy ennek éppen ellenkezője történt, a mennyiben a kis töredék lett az, mely a többségben levő uj elemeket felváltva asszimilálta, saját faji, nemzeti és politikai jellegét ráütötte.

Ezen eredmény önmagában véve is egyike a legérdekesebb tüneményeknek, melyek az antropologia és etnografia legkényesebb problémáit világítják meg. Oly kitünő tudós, mint Virchow,[1] egyáltalában a humanizmus korszakában a faji hozzátartozóság érzését ki nem tudja magyarázni. A vegyes és tiszta fajok felsőségének kérdése a népek lélektanának legvitatottabb tételei közé számítható, melyet még érinteni sem kivánok és csak azért említek fel, hogy esetleg ujjmutatás gyanánt szolgáljon.

Annyi azonban tény, hogy hazánkban a XVIII-ik században jelentékeny faji vérvegyület történt, a minek következtében Darwin szerint[2] a határozott fajjelleg eltünésének kellett a keresztezés miatt megtörténni. Ezt a tételt ő úgy fejezi ki: *crossing obliterates character.* Pedig ennek ellenkezője esett meg, a mennyiben a szittya vérjelleg- és környezetnek a többi felett való felsősége beigazoltatott.

Méltán lehet a környezetnek, a *milieu*-nek faji olvasztó erejéről irni, mert ezt nemcsak elméletileg, de gyakorlatilag be lehet bizonyitani. Azért mondom elméletileg, mert egy jelentékeny német iró[3] a következőképpen állitotta fel a kérdést: »A mit általánosságban fajjellegnek nevezünk, az nemcsak ama fizikai ismérv, melyet átöröklünk és mely a fajnak fogalmát ebben az értelemben megállapitja. E mellett van még egy másik, egy reczipiált, befogadott ismérv, mely lelki behatolásokból származik. Az első fajjelleg a vérnek öröksége, melyet az egyed már a világba lépés alkalmával hoz magával.

A második ama benyomásoknak következménye, melyeket az illető exisztenciájának egész során szerzett meg és

[1] Der Übergang aus dem filosofischen in das naturwissenschaftliche Zeitalter, 30. lap.

[2] Animals and plants, XVI. fejezet.

[3] Lásd Friedrich *Rohmer:* Die Lehre von den politischen Partheien, 177. §.

mely benyomások oly módon mentek nála a husba és vérbe át, hogy mint egy második természetté váltak.« Azzá, a mit a deák nyelv a *habitus* szóval oly találóan fejez ki. Mennyire igaz eme tétel, azt Amerika példája bizonyítja, hiszen a yankee jelleget nemcsak azok veszik fel, kik az Unio területén születtek, de azok is, kik ottan huzamos időn keresztül éltek. Ezek nemcsak egész felfogásuk, világnézletük, de még külsejökben is átalakulnak. A környezetnek behatása testileg, lelkileg, jellemre és jellegre egyaránt észlelhető.

Éppen így történt a dolog nálunk nemcsak faji, de a mi a fődolog, nemzeti és politikai tekintetben. Daczára Mária Terézia és József erőlködéseinek, a magyar nemzeti állameszme diadalmasan került ki a tusából. Ez eszme hódító varázst gyakorolt a neoacquistikának egész társadalmára, mely hosszú vajudás után kész volt felvenni a nemzeti akczió aranyfonalát, a XVII-ik század nagy törekvéseinek értelmében.

Alig lehet kétség az iránt, hogy, ha a széthuzó elemek bomlasztó működésében az egységnek ily hatalmas tényezője akadt, az közjogi szempontból tekintve Werbőczy kodifikácziójának értékére vall. Mert eme tényező élt és felébe kerekedett azon, úgy alulról mint felülről jövő hatásoknak, melyeknek az erőtlen szervezetek martalékul esnek. A magyar szent koronának, az állami és nemzeti egység megtestesülésének intézménye, ama magasztos elmélet, hogy minden nemes ember a szent koronának tagja, mely gyakorlatilag érvényesült abban, hogy az illető teljes személy- és vagyonbátorságot élvezett, azon szoros jogosítvány és szabadság, mely politikai tekintetben hozzá füződött: érte el azt az eléggé meg nem becsülhető eredményt, az állami és nemzeti erő szilárd alapvetését, és annak az egész vonalon érvényesülő átható voltát.

Elmondottam azt is, hogy, habár jobb lett volna, ha e művelet a jogegyenlőség és nem a kiváltságok firmája alatt történik, mégis többet ért, hogy a rendiség számláján ugyan, de az alkotmány és államiság fenntartatott és nem pusztult el, mint a hogy az a szomszéd Csehországban megtörtént. Különösen kiemeltem, miszerint Mária Terézia és József politikája az osztrák abszolut rendszerhez vezetett,

ellenben a Werbőczyé az 1848-iki törvényeket készítette elő. E korszak és e nemzedék volt az, mely a régi Magyarország fölényét a Salamon és Grünwald-féle tökéletlen felfogásokkal szemben igazolta.

A vajudási és átalakulási folyamat tulajdonképpen már I. Lipót uralkodásának kezdetén be van fejezve. Az események, a mint ismeretes, a nemzeti nivellálás nagy akcióját megakadályozták, de 1825 után már kedvező szelek kezdenek fujni, és az eredmény visszahatás nélkül be is következik.

Az első mozzanat, a mire rá kell mutatni, az azon körülmény, hogy a Werbőczy-féle, már többszörösen idézett »una eademque nobilitas«, vagyis a nemességnek törvény előtti egyenlősége, a nemzeti egység eme palladiuma, uralkodik még mindig a helyzeten. Mert ámbár az úgynevezett populus Werbőczyanus több részre tagozódott is, főpapok, mágnások és nemesek rendjére, mindannyian politikai jogosítványok tekintetében teljesen egyenlők voltak, kivéve a törvényhozásban való részvételt, mely a két első osztálynál személyes jelentkezés alapján történt.

A mi ezen osztály szemléleténél első sorban szembeötlik, azannak nagy száma, vagyis annak, mit az osztály testének lehet nevezni, jelentékeny aránya. Erdély kivételével 700,000-re teszik a nemesség számát. Így Wirkner is,[1] a ki a kanczelláriai kimutatások alapján dolgozott. A szavazók összege, a papságot és mágnásokat is ideértve, Kossuth szerint[2] 260,000 főt tett ki, a mi, úgy vélem, a valóságnak tényleg meg is felelt.

Ha tekintetbe veszszük az akkori viszonyokat, különösen azt, hogy a nemesség nálunk nem volt zárt testület, sőt uj elemekkel minduntalan szaporodott, akkor ezt az állapotot szükkeblünek tekinteni nem lehetett.

A politikai jogok gyakorlatának szabadelvü voltát eléggé bizonyítja azon körülmény, hogy 1848-ig Francziaországban

[1] Élményeim, 3. lap.

[2] Lásd *Ferenczy* Zoltán: Kossuth levelezése Wesselényivel. Történelmi Tár 1902-iki folyam 181. lap.

mindössze 200,000 választó volt.[1] Oly rendszer volt ez, hogy például Prévost-Paradol, a franczia akadémia tagja, nem lehetett volna választó, miután a megkivántató vagyoni minősítvény felett nem rendelkezett.[2] Aránylagosan véve nálunk több szavazó volt mint Angliában az 1830-iki reformbill után. Sőt a mi a társadalmi osztályok politikai sulyát és befolyását illetőleg nagy fontossággal bir, Anglia legnagyobb tekintélyei, mint Peel, Palmerston és Russel kimondották azt, hogy az alkotmány egészséges működése megkivánja azt, hogy a földbirtokos osztály legyen a parlamentben az uralkodó elem, és hogy az bérlőire is ily értelemben befolyást gyakorolhasson.[3] A mely tételnek politikai jelentősége arra lyukad ki, hogy Anglia a par excellence kulturnemzet, a hol az ipar és kereskedelem oly jelentékeny tényezőket képviseltek, a politikai hatalom sulypontját szintén azon osztályra helyezte, mely az elmaradt, ósdi Magyarország különlegességének tekintetett.

Nálunk ez időkben még azon kuriozummal is találkozunk, hogy a mit mostanság talán a XX-ik század problemájának lehet nevezni, t. i. a női emanczipácziót is részben megalkották. Ezt úgy kell érteni, hogy voltak egyes vármegyék, a hol a nemes özvegyek még a követválasztásnál is szavazatjoggal birtak. Így történt ez Sárosmegyében, a hol 1839-ben Pulszky Ferencz 120 ilyen szavazattal verte meg ellenfelét, Dessewffy Aurélt.[4]

Ha már szavazatjogról beszélünk és annak politikai értékét hangsulyozni kivánjuk, akkor nemcsak a szavazók számát, de minőségét is tekintetbe kell vennünk.

Az imént idézett Prévost-Paradol-féle eset bizonyítékul szolgálhat arra, hogy nálunk barbároknál az ilyen anomália mihamarább orvoslást nyert. Az orvoslás pedig egyszerüen abból állott, hogy a negyvenes években a megyék magok

[1] Lásd *Szalay* László: Államférfiak és szónokok könyve, 337. lap.

[2] *Prévost-Paradol:* La France nouvelle, 324. lap.

[3] Lásd *Todd:* Parliamentary Government of England, I. kötet 8. lap.

Életem és korom, I. kötet 153. lap.

ragadták meg az alkalmat politikai szervezetünk fogyatkozásain segíteni, és az értelmiséget, a mennyiben még azzal nem birt, szavazatjoggal felruházni.

Ez volt az úgynevezett honoracziroknak szavazatképessége, mely megyei szabályrendeletek utján állapíttatott meg. Már az elnevezésben is: a *tisztesebbek,* mennyi tapintat és helyes politikai érzék nyilatkozott meg. Az ily módon jogosítottak a diplomás egyének, orvosok, ügyvédek, mérnökök, tanítók voltak, kik, ha nem birtak nemesi származással, nem szavazhattak volna. Ezen helyes reformmal szemben a kormány volt az, mely állást foglalt, ebben az esetben is megmutatva, hogy ki képviselte a szabadelvü haladás irányát.

A jogosultak nagy száma többrendbeli igen becses eredményt vont maga után. Első sorban azt, hogy nem lehetett velök oly könnyedén bánni, továbbá a jogegyenlőségnek demokratikus gondolata különösen tápot nyert az által, hogy a hétszilvafás, bocskoros köznemes éppen olyan urnak érezhette és tarthatta magát, mint azon számos, óriási vagyonnal biró mágnás. Az előmenetel utja nyitva állott előtte, egészen mint Werbőczy előtt, ki egyszerü köznemesből lett palatinus. A mint az a Kontok, Garák és Bebekek között foglalt helyet, épúgy vétetett fel Pogrányi uram is, kinek szép versét később fogom közölni, a Pálffyak, Andrássyak és Károlyiak közé.

A demokráczia győzelmét nagy mérvben előmozdította az 1832-iki országgyülésnek azon intézkedése, mely az urbéres telkeken lakó nemességet megadóztatta, a mi a misera contribuens plebs és a populus Werbőczyanus között az összeköttetést létrehozta. És ha Nagy Pállal előbbi időkben megtörtént, hogy mikor a nemesség megadóztatásáról volt szó *non stultizet!* (ne bolondozzék) közbekiáltásokkal zavartatott, később a köztehervíselés sok megye utasításában szerepelt.

A politikai és erkölcsi tartalomra vonatkozólag, mely az intézményben rejlett, nem szabad szem elől téveszteni, hogy közjogunk értelmében a nemesítés az erénynek koszoruját — laurea virtutis — képviselte. A populus Werbőczyanus bibliájában ott állott azon, a tizparancsolat egyikéhez

méltó jogtétel: »solum virtus nobilitat«, az erény az, mi egyedül nemesít.[1]

Ezen erények legszebbikét a közös haza és a magyar nemzeti egységhez való ragaszkodás alkotta. Erre vonatkozólag történeti tény az, hogy daczára annak, miszerint a nemesség nyelvi különbség nélkül adományoztatott, a ki annak tagja volt, törhetlen hűséggel viseltetett a magyar állameszme iránt. Mikor majd a horvát viszonyokról szólok, lesz alkalmam a zágrábmegyei nemességnek mintaszerü viselkedésére hivatkozni.

A törvény rendelkezéseit az élet, az élő gyakorlat, az önkormányzatnak legtágabb értelemben való érvényesülése oltotta bele az emberek husába és verébe. Igazában eme mozzanatokban nemcsak különleges magyar, de általános történeti és politikai törvények nyilatkoznak meg, melyek, mondhatni, minden időszakban és minden éghajlat alatt érezteti hatásukat. Az amerikaiak szabadságharczát Anglia ellen a XVIII-ik században ilyen tulajdonok hozták létre. Egy nagy angol államférfi, Burke,[2] ki felfogásában a bölcselet magaslatára tudott emelkedni, egyikében amaz emlékezetes vitáknak, melyek akkoron az angol parlamentben napirenden voltak, érdekesen és találóan jellemezte azokat az indokokat, melyek az illetőket az angol elnyomás és kiszivattyuzás elleni felkelésre, és a későbbi elszakadásra ösztönözték.

Burke felemlíti az amerikaiak szabadságszeretetét, melyet helyhatósági intézményeik is élesztettek, és mely több rendbeli politikai eredményt vont maga után. Ilyen az önkormányzathoz való ragaszkodás, a semmit rólok nélkülök elvnek hatalma. Ilyen az erős jogi öntudat, mely a jogvédelem készségében talál kifejezést. E vonásokat megtaláljuk eme korszak fiaiban. Kölcsey használta már a kifejezést »prókátor-nemzet vagyunk«, ez időkben keletkezett a szójárás »természete a magyarnak, hogy a jussát nem hagyja, de ha vele bánni tudnak, az ingét is odaadja«. Ennek az önkormányzati életnek a rugója és mozgató ereje a *nobile officium*, a nagymérvü

[1] Lásd *Hármaskönyv*, I. Rész 4-ik czím.

[2] Works, I. kötet 464. lap.

kötelességérzet volt, melynek nagy részt lehetett tulajdonítani azon egészséges légkör előállításában, melyből azután a köz- és magánéletnek egyenes, szókimondó, őszinte jellege származott, a politikai együttműködésnek, az egységes nemzeti akciónak előfeltétele.

Említettem szintén az előbbi kötetben, miszerint az a kép, melyet mostanáig a derék búr nemzet előttünk feltüntet, híven rajzolja hazánk akkori középosztályát. Ugyanazon egyszerü patriarkális élet, szokások és erkölcsök, büszke dacz, nyers függetlenségi érzet, ragaszkodás az ősöktől örökölött házi tüzhely-, telek- és szabadsághoz jellemzik mindkettőt.

Mocsáry Lajos [1] ama sikeres polemiában, melyet Grünwald felületes, torz ecsetelése ellen folytatott, ennek az osztálynak igen tanulságos leirását, illetve lélektanát szolgáltatta. A ki az akkori élettel, annak összes vonatkozásaival meg akar ösmerkedni, az olvassa el e munkát, meg fogja benne találni ama kedves és vonzó világnak hű leirását.

Az akkori életnek eredménye gyanánt jelentkezik a testi és lelki épség, mely minden *training*, vagyis előkészítés és iskolázás nélkül mintegy önmagától fejlődött. A hatalmas tölgyerdőhöz hasonlatosan, melyet a kertész ápoló keze soha sem gondozott, ki kell emelni a fizikai épséget, mely rendkivüli szolgálatokat tett a szabadságharcz idejében, mikor is az egész nemzedék ama közdelem óriási izgalmait és fáradalmait játszva állotta ki.

Éppen úgy volt a dolog a lelki egészséggel is. Ha ama nemzedéknek kulturális érzéke némi kivánni valót hagyott is hátra, mégis tudott a legmagasabb szinvonalra emelkedni, mint azt már a század elején Kazinczy és Kölcsey példája bizonyítja. Mocsáry különösen hangsulyozza az akkori táblabiró világnak értelmességét, becsületességet, szoliditását. Ezeknek a tulajdonoknak lehetett köszönni azt az igazi *uri felfogást*, mely az egész társadalmat áthatotta. Ebből folyt azután, hogy az úgynevezett *fin de siècle* elfajulások és visszásságok gyökeret nem tudtak verni. Az akkori nemzedék előtt a nagyzási hóbort és kapaszkodási viszketeg ösmeretlen

[1] A régi magyar nemes.

volt. Elég jó helyről tudjuk,[1] hogy ha valaki kormányhivatalt vállalt, mindjárt lejárt embernek tekintetett.

Éppen olyan ösmeretlen volt az arany borju imádása, a minden áron való gazdagodásnak kórságos mételye. El lehet jó lélekkel mondani, hogy hazánk akkori viszonyai közt a pénz szerepet nem játszott, tekintélyt, befolyást nem adott. A vagyontalan Kossuth, a szerény viszonyok közt élő Deák játszva nyerik el az országos közvélemény vezetését a dúsgazdag Széchenyi, Wesselényi, Batthyány felett.

E vezérlet és befolyás tisztán erkölcsi és szellemi tényezőkön alapult. Erkölcsi és szellemi alapzaton nyugodott a tekintély, mely ezen időknek egyik mozgató ereje volt. Annyira, hogy történetünk eme korszakát méltán lehet a tekintély korszakának nevezni. Tiszteletre méltó mozzanat, mely önmagában sokat megmagyaráz. A kiváló egyéniségek sokaságát, kik kivívják a ragaszkodást és becsülést, a közvélemény érzékét a kultusznak nemesebb rugói iránt.

Tekintély adta a mérvadó emberek számára a befolyást, mely a történeti névnek, az idősebb kornak és főleg az érdemeknek volt folyamánya. A tekintélyességnek meg is volt a maga hierarkhiája; községi, megye-, országos tekintélyek voltak azok, kik mintegy hármas fokozatban vezették a közvéleményt, a mint az területileg megoszlott és tagozódott.

Ennek irányzatára nézve később lesz alkalmam kiterjeszkedni, annak a kontroverziának fonalán, mely különösen Széchenyi és Wesselényi, majd ismét Széchenyi és Kossuth, vagy inkább a realista és eszményi irányzat közt folyt és mely az utóbbinak teljes győzelmével végződött.

A magyar közvélemény meghódolt az eszményi iránynak, a politikailag jogosultak nagy többsége ezen zászló alá esküdött, és megszerezte számára a győzelmet. A dolognak gyakorlati jelentősége abban nyilatkozott, miszerint a közérdek lett urrá minden osztály és felekezeti érdek felett. Látni fogjuk ezt nemcsak a közadózás, de az oly kényes egyházi kérdésben; itten a katholikus vezető emberek válnak a protestáns érdekek és sérelmek legbuzgóbb bajnokaivá.

[1] Lásd Széchenyi Naplói, 463. lap.

De bármennyire becses és tiszteletre méltó ama nemes felhevülés, mely a populus Werbőczyanust áthatotta, ennél erősebb jogczimet alkot az utókor tisztelete számára annak a munkának ér'éke, melyet ez osztály mint törvényhozó, vezető, kormányzati tényező végzett. A vezetést illetőleg ott van az ujjászületésnek ténye. A törvényhozásra vonatkozólag az 1848-iki törvények tartalma. A kormányzati *savoir faire*-re nézve a szabadságharczoknak keresztülvitele, abban az értelemben, mennyiben a háborukat szokták az állami szervezetek értéke nagy próbájának tekinteni.

Ez indokoknál fogva a magyar nemesség értéke egyforma elbirálásban részesül barát és ellenség által egyaránt. Az a féktelen gyülölség, mely a XVII-ik században Lobkovitzot és Hochert elragadja, ismétlődik a XIX-ikben Schwarzenberg Felix és factotumának, Bachnak intézkedéseiben. Wirkner feljegyezte [1] Schwarzenbergnek ama nyilatkozatát, hogy ő a magyar nemességet javithatlan rebellisnek tartja, kit egyszerüen el kell pusztitani.

De nem hiányoztak a magasztalások sem. Első helyen magától Kossuthtól, ki erre vonatkozólag a legilletékesebb volt. Egyrészt azért, mert ő igen helyesen azon felfogásból indult ki, melyet először tudományosan Aristoteles formulázott, t. i. hogy a középosztály az, mely a politikai tevékenység legalkalmatosabb eleme, másrészt, mert ezen osztálynak kinövéseit, ha kell, ostorozta, végre, mert az előnyök és kedvezmények uralmának ő vetett véget. Mikor az 1847-diki országgyülésen a közös teherviselés kérdése szóvá tétetett,[2] következőképpen szólt: A magyar nemességet egy ezredév története a nemzet lételének talapzatává szentelte fel. Ő irta be a magyar nevet, a jövevény nemzetiség nevét, Európa nemzeteinek aranykönyvébe, melyből egy ezredév viszontagságai sok nevet kitöröltek, de nem azt, melyet bele a magyar nemesség férfikarja irt. Ő vívta volt első sorban az ország lételének harczait, ő volt Európának táborszeme századokon át és minden viharok között; nem tünt fel Európában oly

[1] Élményeim, 236. lap.

[2] Lásd Pesti Hirlap 1847. decz. 5-iki szám.

korszakalkotó eszme, mely a nemesség közreműködése mellett hamarább vagy később hazánkba ne lett volna átültetve. Hogy Magyarország lett, hogy megmaradt, az az ő műve, És e közben a magyar nemesség az, mely jármot tűrni nem tanult soha, mely a szabadság aranyfonalát kezéből soha egészen ki nem ereszti, melynek nevéhez egy történeti emlék csatlakozik, minővel az európai szárazföld egy nemzete sem dicsekedhetik; azon történeti emlék, hogy mióta ez ország Magyarország, az önkényuralom törvényesítve nem lett soha.

Azok a számottevő idegenek, kik hazánkban megfordultak, hacsak politikai czélzatosság nem irányította pennájokat, hasonló értelemben nyilatkoztak.

De Gerando alapos munkájának [1] bevezetésében konstatálja, hogy a magyar nemesség a legutóbbi ötven év alatt óriási munkát végez. Egyrészt megoltalmazza alkotmányát, nemzetiségét az osztrák törekvések ellen, másrészt az alsó néposztályok felszabadításán dolgozik. Oly törekvések ezek, melyeket minden szabad nemzetnek támogatnia kell.

Egy másik derék franczia [2] munkájának zárszavában elmondja, hogy hat éven keresztül élt hazánkban, és hogy eme tartózkodás minő édes emlékeket hagyott maga után. Nem képes meghatottság nélkül gondolni ez országra, mely annyi időn keresztül megtartotta költőiségét, frisseségét, eredetiségét. Második hazájának tekinti Magyarországot, olyannyira szereti pusztáit, bérczeit, erdeit, mérhetlen sikságait, nagy falvait, lakóinak nemes erkölcseit és szokásait.

Ugyancsak Liszt Frigyes, a nagy német nemzetgazda, a Zollverein megalkotója, mely a gazdasági egységgel később a politikai egységnek utját csinálgatta, a negyvenes években szintén huzamosabb ideig tartózkodott nálunk. A legmelegebb rokonszenv füzte nemzetünkhöz, a vezérlő embereket és osztályt illetőleg a legkedvezőbb véleményt táplálta. Ezen vélemény gyakorlati következménye a magyar és német nemzet barátsága- és szövetségében keresendő, mely egy nagyszabásu telepitési műveletben jutna kifejezésre. Az egyik elem hoz

[1] De l'esprit public en Hongrie.

[2] Lásd Comte *Latour*: Scènes de la vie hongroise.

magával tőkét, szorgalmat, a rendnek szeretetét, műveltséget, a másik lovagiasságot, harczias szellemet, politikai és szónoki képességet, ilyetén intézményeket és rendkivüli természeti tulajdonokat. Csakhogy ennek úgy kell történni, hogy az itt lakó és bevándorló németeknek *magyarokká* kell válniok, úgy hogy a magyar állam és nemzet ily módon megerősödve Európának egyik első nemzetévé válna.[1]

Széchenyi naplójában [2] fel van jegyezve a nemzeti kaszinónak egy nagy bankettje, melyen a magyar nemességért, mint a reformnak tényezőjéért, emelt poharat. És ha a fehér asztalnál — intra pocula — természetesen a dicséreteket némi fentartással lehet fogadni, mégis ebben az esetben, ha felfogását, valamint a tények valóságát tekintjük, azt a számbavehető vélemények közé igtathatjuk.

Egy nem oly nagy tehetségü, de azért helyes itélőképességgel biró honfitársa,[3] ki éveken keresztül tartózkodott nálunk és keresztül-kasul járta az országot, megirja könyvének bevezetésében, hogy mint német ember élvezte a magyar vendégszeretetet, és el van telve hálával mindazért, a mit élvezett. Ő a legnagyobb magasztalással szól a Pesti Hirlapról, Deákról és a vezető emberekről. Azzal végzi, hogy a nemzet okvetlen a legszebb jövendőnek néz eléje.

Ezeket a kedvező véleményeket sokszorozni lehetne, ha az előadottak csak némi kételyt hagynának fenn tartalmuk igazságát illetőleg. De miután ebben az irányban a magyar olvasóközönség eléggé tájékozva van, úgy vélem, bevégezhetem eme fejezetet és átamehetek annak a tényezőnek ismertetésére, mely nélkül az akkori politikailag jogosultaknak sikeres akcióját még csak képzelni sem lehet, t. i. az 1848 előtti vármegyék intézményére. Erre a kérdésre vonatkozólag nyilatkozik Kossuth egyikében azon utolérhetetlen czikkeknek, melyekkel egy csapásra meghódította a közvéleményt és annak élére állott.[4] Szavai következőképpen hangzanak:

[1] Gesammelte Schriften, II. kötet 211. lap.

[2] 446. lap.

[3] Lásd *Richter:* Wanderungen in Ungarn und unter seinen Bewohnern.

[4] Lásd Pesti Hirlap. 1841. 42. szám.

»A magyar nemes, elhagyván egy-két napig a Cato szerint a szabad emberhez oly igen illő foglalatosságot, melytől Cincinnatust a nép bizalma elhivta, hogy dictatorrá emelje, immár tettleges részt vehet a nemzet jövendőjének előkészítésében és megóvni segíthet a polgári szabadságot minden veszélytől, és résre állhat felfogni segítő minden nyilat, melyet erőszak és ármány nem ritkán honfikezektől a nemzet szivére irányzott. És miután mindezen buzgó részt vőn, ismét, — mint az angol parlamenti tag magasulni érzi kebelét a gondolatnál, hogy világrészek sorsáról tanácskozhatik és határozhat, akként minden magyar nemes magasulni érezheti kebelét a gondolatnál, hogy megbecsülhetlen megyei rendszerünknél fogva ő is hivatva van a nemzet nagy ügyeinek elintézéséhez hozzá szólani, a nemzeti jogok megerősítésében tettleges befolyással részt vehetni. Ennek a tevékenységnek szintere volt a municzipium, a mint akkoron nevezték.« Foglalkozzunk tehát vele kissé behatóbban.

VIII.

A municzipium tulajdonképpen tágabb fogalom mint a vármegye. Igazában a városokat értették alatta, nálunk éppen úgy mint másutt. Kossuth következőképpen fejezi ezt ki:[1] »A városok eredetét egész Európában egy közös kutfőre lehet visszavezetni, jelesen a római municzipiumokra, ezeknek alakulását pedig a közös oltalom szükségének érzetéből származott egyesületi elvnek szellemére.« Városaink nagy részének római eredetére nézve kétség nem foroghat fenn. Buda Acincum, Pest Contraacincum, Pozsony Pisonium, Sopron Colonia Julia, Győr Arrabona, Fehérvár Osone, Trencsén Eburnum, Esztergom Carpis, Szombathely Sabaria, Körmöcz Oslenum stb.

Tudvalevőleg a város szó a várból származik. A nagy tudományu Kollár Ádám[2] ezt igy fejezi ki: »plerisque castris-

[1] Lásd Pesti Hirlap 1841. 85-ik szám.

[2] Historiae Jurisque Publici regni Hungariae Amoenitates, II. füzet 151. lap.

seu arcibus erat subjectus vicus aut oppidum, Ungaris *Város* dictum«. Kezdetben tehát erősség fajta volt, melyben vagy mellette emberek laktak. Nagyobbára idegen telepesek voltak azok, kik kézművekkel, iparossággal foglalkoztak, a minek fontosságára való tekintettel már Zsigmond király megadta a városok számára az országrendiséget.[1]

Habár természetszerüleg és első sorban fennállott rájok nézve is ama honvédelmi kötelezettség, mert tökéletesen igaza van Kossuthnak, már elébb idézett czikkében, hogy nemzetünk csak azzal osztotta meg alkotmányos jogait, csak azt részeltette ennek élvezetében, kit a közös anya a hon védelmében részes társának tekintett. Zsigmond király II-ik végzeménye előszavának azon pontja: »pro bono et pacifico statu, evidentique utilitate totius regni quosdam Civitates murorum ambitu cingendos«, hogy t. i. a városok kötelesek fallal venni magokat körül, éppen azon czélból történt, hogy a törökök és tatárok dulásai elől védelmet és menhelyet képezzenek. Az is tudvalevő, hogy a városi iparosságnak egyik jelentékeny tényezője, a czéhek katonai szervezet gyanánt is szolgáltak, a mint hogy 1848 előtt a főbb városokban fennálló polgárkatonaság, mely magáról csakis oly alkalmakkor szokott életjelt adni, mint jelenben az érdemes veterán egyletek, szintén erre a mozzanatra vezethető vissza.

A városok alapításánál kétségtelenül az iparosság meghonosításának szüksége is szerepelt, mely az idegenből való telepítésnek előmozdítását vonta maga után, miután a mi jó népünk a megfelelő képesség- és érzékkel nem igen birt. Csakhogy ennél a mozzanatnál különösen hangsulyozni kell azt a példátlan vendégszeretetet, melyet a nemzeti politika az idegen ajkuak iránt folyvást tanusított, a mi Szent István híres végzeményében első kifejezését találta. Ebből származott, hogy a városi helyhatóságok mintegy saját képükre alakultak és fejlődtek, a minek folytán a két municipium utjai eltértek egymástól úgyannyira, hogy keresve sem lehet nagyobb kontrasztot képzelni, mint a mi közöttük létezett. A vármegye a szittya rendtartásnak volt szülötte, annak szelleme

[1] Lásd a régi Magyarország, 133. lap.

adott neki életerőt, a város ellenben a germán jog- és politikai képződésnek nyomait viselte magán, még pedig századokon keresztül. A megyének törvénykönyve a Hármaskönyv, míg nem egy városban a Sachsenspiegel szabványai voltak érvényben.[1] Míg a vármegyében a jogosultak teljes mértékben élvezték az ősi vérrel szerzett szabadságot, és a legtágabb értelemben vett önkormányzatot létesítettek, addig a szabad királyi város polgársága minden volt, csak nem szabad,[2] és helyhatósági élete teljesen elcsenevészedett. És így tovább az egész vonalon, amint azt még kifejteni fogom.

A német származás iránt tehát, nagy általánosságban szólva, kétség nem lehet. Igen érdekesen tanusítja ezt a királyi városoknak Mátyás király korabeli esküjök, mely német nyelven van tartva.[3] A viszonyok még a mult század közepe felé sem igen voltak jobbak, a mennyiben Széchenyi István következőképpen ír a városi lakosságról:[4]

»A polgárság, mely úgyszólván egyedüli képviselője az ország művészeti és mesterségi értelmességének, nagyobb részt nem magyar, és nem is vágyik azzá lenni; holott a magyar hazának levegőjét szívja, kenyerét eszi, borát iszsza, és nincs is egyéb hazája a tágas világ hátán a magyar földön kívül.

Ellenben az is igaz, hogy a felsőbb rendek nem is igen édesgetik magokhoz és nem nagy pártolásra méltatják azon státust, mely gyakorlati értelmessége, kereskedési tudománya által oly sok hasznot tehetne hazánknak. Úgy hogy a szó valódi értelmében, derék művészeti, mesterségi és kereskedői rend nincs honunkban még, és mindaddig nem is'leend, míg a törvény személyét és vagyonát a lehető legerősebb védelme alá nem veendi, és a közönség, mint eddig, nagyobbra nem becsülendi.«

[1] Lásd *Virozsil*: Staatsrecht des Königreichs Ungarn, III. kötet 115. lap.

[2] Lásd Ungarn im Jahre 1841., 6. lap.

[3] Lásd *Kovachich*: Supplementa ad Vestigia Comitiorum, II. kötet 137. lap.

[4] Világ, 68. lap.

A szabad királyi városok — civitates liberae regiae, — melyek az ország negyedik rendjét képezték, összesen 49-en voltak.[1] A szabad jelzőnek jelentősége abból származott, hogy sem megyei, sem földesuri hatóság alatt nem állottak, saját helyhatósági szerkezettel birtak, és úgy tekintettek mint a korona illetősége, tartozéka, melyet attól elválasztani nem lehet. Civitates liberas esse Peculia Regia. Rex est eorum Dominus terrestris, correlatio eorum ad sacram regni Coronam, regiamque Majestatem, semper intacta et inalterata manet.[2]

A városok közjogi állására vonatkozólag azon sajátszerü jelenséggel találkozunk, hogy minden királyi város, vagyis a bennlakó polgárok összege együttvéve, egy nemes ember számba jött — collective Juribus nobilitaribus fruuntur — és mint ilyen testületileg a többi nemesekhez hasonló jogokkal birtak. Az egyes polgárok azonban nemeseknek nem tekintettek, úgy hogy, mint a föld népe, a közadónak, a katonai szállásolásnak, ujonczozásnak ki voltak téve.[3]

Nagyobb baj volt ennél az, hogy, mint mondám, a városok erőteljes önkormányzatot nem voltak képesek létesíteni, úgy hogy polgármestereik, a tanács, követjeik választásába nem folytak be, mely ilyformán egy oligarkha jellegü klikknek lőn a képviselete.

Deák ezt az állapotot egyik követjelentésében következőkép ecseteli:[4] »Zsibbasztó volt már századok óta városaink szabadabb kifejlésére ama régi hibás és igazságtalan rendszer, miszerint a városok minden szabadválasztási, törvényhozási, közigazgatási jussokat, a polgárok egész tömegének kizárásával, csak azon csekély számu testület gyakorolja, mely önmagát választja, kiegészíti és utasítja, és minden polgári jussokban a többi polgárok még csak közvetve sem vesznek részt. Egy szóval semmi sem történt a mi váro-

[1] Lásd *Virozsil,* idézett munka, II. kötet 368. lap.

[2] Lásd Opinio excelsae Regnicolaris Deputationis circa objecta publico-politica ad eam relata, 100. lap. Az 1827-ki országos választmány jelentése.

[3] Lásd *Fényes:* Magyarország statisztikája, III. kötet 175. lap.

[4] Lásd Könyinál, I. kötet 463. lap.

sainkban, mi egy önálló, független polgári rendnek alakítását eszközölte, pedig ezt a hiányt közviszonyaink összegében sulyosan érezzük.«

A helyhatósági élet gyengesége vonta maga után függésüket a kormányszékektől, a helytartótanácstól politikai, a kamarától pénzügyi tekintetben. A már elébb említett országos választmány kimutatja ennek hátrányait kormányzati szempontból, mondván: »Tapasztalás bizonyítja, hogy ezen kétféle függés a közügyekben nagy hátramaradást okozott, kivált miután lehetetlen oly bizonyos határvonalakat felállítani, melyek minden esetben kétségtelenül kimutatnák, hogy melyik ügy minő természetü és hová tartozik.«

Sokkal hátrányosabb volt a függés politikai tekintetben, mely a városokat az udvari politika eszközeivé tette, a mi főleg országgyülési szereplésökben nyilatkozott.

Ez a városok országrendiségének volt következménye, mely a törvényhozási részvételben, a követküldési jogban jutott kifejezésre. Ennek előfeltétele volt a városnak beczikkelyezése. Ha nem volt az illető város beczikkelyezve, még ha szabad királyi volt is, mint például Arad, Pécs, akkor az országgyülésen meg nem jelenhetett.[1] A városoknak függése magánál a beczikkelyezésnél óvatosságra intette a rendeket, mert minden ilyen uj beczikkelyezés a kormány gárdáját növelte ottan. Ezen aggály kifejezésre jutott például az 1687 : XVII. törvényczikkben, a hol ki van mondva, miszerint rendkivüli körülmények kivételével a városok száma szaporíttatni nem fog.

Így is elég szép számmal voltak, mert miután mindegyik város, éppen úgy mint a megyék, két követet küldhetett, átlag 70-re lehet mennyiségöket tenni. Mikor az országgyülésekről lesz szó, elő fogom adni, miképpen történt azon különös és az elvont jog szempontjából igazságtalan intézkedés, hogy az összes városi követek szavazata egy szavazatnak számíttatott. Tény az, hogy annak számíttatott. Magoktartása olyan volt, mely más eljárást alig tett lehetővé. Széchenyi István, ki a legjobb indulattal volt irántok,

[1] Lásd *Palugyai:* Megyerendszer hajdan és most, I. kötet 105. l.

maga is kénytelen volt bevallani, hogy, ha a városoknak több szavazatjuk lenne, az országgyülés az osztrák úgynevezett *Postulaten-Landtag*-ok jelentéktelenségére sülyedne.[1] Egy jeles publiczista, Orosz József, tanulságos munkájában,[2] melyben az országgyülésekről elmélkedik, így ecseteli a városok és követjeik szereplését. Ő is hangsúlyozta a városok függését a dikasztériumoktól, a minek folytán az esetleges ellenzéki magatartás sulyos következményekkel járhatott az illetőkre. Miután ilyeténképpen a városi követek soha sem merészkedtek az ellenzékkel még csak szavazni is, viszont ha a kormány mellett felszólaltak, az keserüséget idézett elő, rendesen két tűz közé szorítva hallgatni voltak kénytelenek.

A mostan vázolandó korszakban csakis egy városi követ volt, ki feltünt és jelentőségre tett szert, ez Szalay László volt, mint Korponának követe. Ezt is csak egyszer küldötték fel az országgyülésre, különben is nem a polgársághoz, de a nemességhez tartozott.

Ki kell azonban emelni, hogy már a negyvenes években, tehát kevés időre rá, mikor Széchenyi könyvét megírta, a városok hivatalos jellege ugyan a régi maradt, de magának a városi polgárságnak magatartásában örvendetes változás kezdett nyilatkozni. Ha a magyar nyelv terjedése kissé lassan haladt, mégis haladt az, ellenben a nemzeti szellem óriásilag megerősödött. A megyéknek szabadelvü akcziója nem lett volna olyan sikeres, ha a városi polgárság nem szekundált volna hűségesen, nem képezte volna számára a visszhangozó háttért. Nem kell elfelejteni, hogy a megyei gyülések mind a főbb városokban tartattak, a gyülések termeit a polgárság is látogatta, a tüntetéseknél, a fáklyás meneteknél, melyek akkor a közvélemény megnyilatkozásának leghatalmasabb eszközei voltak, ők is mindig ott voltak a lelkes hallgatóság soraiban, az egészet imponáló jelleggel ruházva fel. Így viselkedtek később is. A honvédség felállításánál jó példával mindjárt ők mentek elől, az első tiz zászlóalj jóformán mind városi elemekből került ki.

[1] *Széchenyi* Beszédei, 190. lap.

[2] Terra incognita, 244. lap.

A ki csak mérvadó ember volt az országban, be is látta a városi ügy és annak szabadelvü szellemben való megoldásának fontosságát. Az 1827-ki országos választmány ki is dolgozott egy törvényjavaslatot erre a czélra. A »Pesti Hirlap«-nak, sőt a többi lapoknak is állandó thémájok volt a városi ügy. A megyei követek közül Szentkirályi buzgólkodott leginkább ezen a téren. Ő első rangu szaktekintélynek tartatott e kérdésben és az ő munkálata szolgált a törvényhozási tárgyalásoknak alapul. Úgy az 1844-iki országgyülésen, a hol az életbevágó reform a főrendek makacsságán szenvedett hajótörést, mint az 1847-ikin, mikor a párizsi események az ő törvényjavaslatának megvitatásánál bombaszerüleg ütöttek be. Így azután a többi nagy kérdésekkel a városi ügy is végre megoldást nyert.

IX.

Más világba lépünk, ha a megyék szervezetét és életét teszszük a vizsgálat tárgyává. Azon megyéét, melyről oly jól mondá Kossuth, hogy tér nyilik benne az észnek, a szivnek.

Rájok vonatkozólag az elébb idézett 1827-ki országos választmány munkálatában megolvashatjuk, hogy az ő gyüléseik a törvénynek nemcsak végehajtó szervei, de egyszersmind őrei is. Quippe congregationes Comitatuum legalia potestatis executiva organa, una vero legum custodes sunt.[1]

A történeti igazság érzete mondatta azt a megyei rendszer számos híveivel, hogy ezen intézmény nélkül hazánk élete más irányt vesz. Hogy minő fontos intézmény volt a megye és annak hatósága, bizonyítja azon körülmény, hogy emez emlékezetes korszaknak egyetlen nagy konkrét polemiája lényegében a megyei intézmény felett vivatott. Értem azt a nagy kontroverziát a központosítás és önkormányzati elv között; a mi szintén csak azt bizonyítja, hogy a megye volt a közéletnek központi szerve, melyben annak egész működése kifejezésre jutott.

E munka első kötetében lehetőleg dióhéjba szorítva elő-

[1] Terra incognita, 62. lap.

adtam a megyei intézmény előzményeit, fejlődésének különféle fázisait. Láttuk ottan születését, mint a honvédelem eszközét. A vegyes királyok alatt főleg a jogszolgáltatási jelleg az, mi nála szemünkbe ötlik. A török hódoltság alatt az országnak mikrokozmosaként áll előttünk, mely az államot kicsiben képviseli. Tehát a közjogi mozzanat az, a mi előtérbe nyomul. A XVIII-ik században a helyhatósági tevékenység és élet az, mely a megyének keretét betölti, szerveit fejleszti, erejét gyüjti. Ezen korszakban szülemlik a passziv ellenállás gondolata, — mely József, valamint Ferencz császár támadásaival szemben oly nagy eredményeket ér el, hogy a megyéket az alkotmány védbástyájának dicsfényével övedzi körül.

Annyira áll ez, hogy az úgynevezett czentralista irány kivételével, mely igen tehetséges, de számra csekély töredéket képviselt, — és melynek nézeteire később visszatérek — nem volt jelentékeny publiczistája az országnak, ki a megyéről nem a legnagyobb magasztalás hangján beszélt volna.

Wirkner, a kinek hivatalos működésében annyi borsot törtek a megyék az orra alá, tulajdonképpen elragadtatással beszél rólok. Konstatálja nagy hatalmukat, elmondja, miszerint a végrehajtó hatalom nagyrészt kezökben van, az igazságszolgáltatás, közigazgatás, az adónak behajtása, az ujonczok kiállítása, tehát mindaz, a mit azon időkben »nervus rerum gerendarum«-nak neveztek.

Az utasítás-adásban rejlő jog által részese a szuverén törvényhozásnak. Gyülései nyilvánosak, mindinkább nyernek fontosságukban. Korlátlan szólásszabadság uralkodik bennök, ébren tartják a közszellemet. Dessewffy Aurél és Kossuth egy pontra nézve se értenek egyet, de a megyének kultuszában versenyeznek egymással. A »Világ« czimü lapban, melynek szerkesztését az előbbi azért vette át, hogy az utóbbinak, a *veszedelmes agitátornak*, utját állja,[1] imígyen ir: »A megyék municzipális jogaik alkotmányunk alapját, nemzetiségünk kezességét teszik annyira, hogy míg megyei szerkezetünk megmarad, érjen bár bennünket akármi csapás: alkotmányunkat mindig ismét visszaszerezhetjük.

[1] Lásd 72-ik számát.

Ezer más tekinteteket mellőzve, az az egy ok elég arra, hogy minden hazafi ezen kincsek megőrzését tegye politikai kredójának első hitágazatává.«

De a megyerendszerre vonatkozó felfogás nemcsak egy sommás jellegü kredó alakjában, hanem egy részletesen kidolgozott országlási elmélet képében jelentkezett. Már e munka első kötetében hivatkoztam azon országlási elméletre, mely az 1825-iki országgyülés után keletkezett. Ennek az elméletnek reális hátterét az imént említett rendkivüli szolgálatok tették, melyeket a megye József és Ferencz császár kisérletezései alatt teljesített. Nagy Pál és Ragályi Tamás voltak az elsők, kik e tant hirdették, nálunk azonban nagyobb szerepet játszott Wesselényi Miklós, ki az egészet gyakorlatilag úgy mint elméletileg nyélbe ütötte.

Gyakorlatilag úgy csinálta a dolgot, hogy, midőn Erdélyben megkezdette harczát az önkény ellen, egy csomó lelkes hazafival, kiknek élén gróf Kendeffy Ádám állott, megyegyülésről megyegyülésre utaztak, minek folytán vándorpatriotáknak nevezték őket, — hogy ottan dikcziózzank, lelkesítsenek, szabadelvü indítványokat vigyenek keresztül.[1] Ez a szokás átjött azután Magyarországra is; itten Kovács Lajos, Puky Miklós, Madarász László, Somogyi Antal voltak az uttörők, kiket Dessewffy Aurél commis voyageur-öknek nevezett el, a mi azután megtiszteltetés számba ment. Fel kell említeni, hogy ezen Dessewffy által természetellenesnek jellemzett állapot[2] kétféleképpen szokott igazoltatni. Először is a régi gyakorlat és szokás, hogy t. i. minden nemes embernek joga volt más megyéknek gyülésein részt venni és megjelenni,[3] meg hogy a gyülések nyilvánosan — ut Congregationes Generales palam et publice celebrentur — tartatnak.

Elméletileg pedig Wesselényi egy munkában[4] fejtegette rendszerét. Ezen rendszernek két oldala volt, egy negativ és ismét egy pozitiv. A negativ oldal a többszörösen említett

[1] Lásd *Kemény* Zsigmond Tanulmányai, II. kötet 62. lap.

[2] Lásd *X. Y. Z.* könyv, 113. lap.

[3] Lásd *Madarász* József: Emlékirataim, 105. lap; valamint *Palugyai*: Megyerendszer hajdan és most, I. kötet 214. lap.

[4] Balitéletek, 159. lap.

vis inertiae alkalmazásából állott, mely a kormány törvénytelenségeivel szemben a passziv ellenállást foganatosította. Ennek a vis inertiae-nek megvoltak a maga fokozatai, melyek egy bizonyos skálában következtek. Először a rendeletek elleni felirás, később a tisztelettel való félretétel, azután jött a kijelentett végre-nem-hajtás, és esetleg mint ultima ratio az ellenszegülés. Ennek is megvoltak a maga fokozatai és különféle árnyalatai, a mit egy-két példával megvilágítok. Így De Gerando is beszél el egy ilyen esetet.[1] Mikor a Bécs és Stájerország közötti vasutat építették, a vasuti igazgatóság egy állomást a szükséges vámházzal együtt magyar területen állított fel a nélkül, hogy a megye engedelmét kikérte volna. A megye karhatalommal lerontatta az épületet, az osztrák személyzetet pedig továbbították osztrák területre. Egy másik eset volt az, melyre már előbb is hivatkoztam, midőn Nyáry Pál Pestmegyében bünügyi vizsgálat czéljából, és egész helyesen, egy igen befolyásos egyént letartóztatni rendelt. A kanczellária megparancsolta a szabadlábra helyezést, mi azonban megtagadtatott. Különösen hangsulyozni kell, hogy az ilyen proczedurák mindig csak akkor estek meg, mikor a kormány intézkedéseinél a törvényes alap hiányzott. Horváth Mihály,[2] ki az előbbi tényt szintén megemlíti, nagy nyomatékkal hangsulyozza, hogy arra alig volt eset, hogy a kormány törvényes rendeleteit végre ne hajtották volna.

A ki azonban ezen rendszert megtestesítette, annak végső következményeit levonta, reá, mint mindenre, a mihez nyult hatalmas egyéniségének bélyegét rásütötte, az Kossuth volt. Ily módon egy nemét a természetes összhangnak létesítve az ország legjelentékenyebb embere és intézménye közt. Erről a fontos mozzanatról néhány szót kell szólanom.

Nagyon szépen fejezi ki Kossuth viszonyát a megyei kérdéshez Dessewffy Aurél.[3] Ugyanis azon vitában, mely Kossuth és Széchenyi között a »Kelet Népe« felett folyik, elmondja azt, hogy míg Széchenyi a társadalmi, Kossuth

[1] De l'esprit public en Hongrie, 133. lap.

[2] Huszonöt év Magyarország történetéből, II. kötet 1. lap.

[3] X. Y. Z. könyv, 73. lap.

a megyei központosítás híve. Az a megye, mely politikai hitvallásának általános talpkövét képezi. Ennek a sajátszerü intézménynek sajátosságait senki nálánál jobban nem ösmeri, behatott annak minden ágazatába, nincs előtte titka, játszva gombolyítja le a szövevényes fonalakat, szivvérébe szivta fel annak életnedvét. Így történt azután az, hogy nálánál a megyei élet fontosságát soha senki lelkesebben fel nem fogta, remekebbül nem ábrázolta. Országlási rendszerében a megye utján való központosítás oly módon szerepel, hogy létezik egy megye, mely vezéremberei, gyülései, valamint hírlapjai által a többi megyéknek irányt ad; ezek annak végzéseit elfogadják, melyek ily módon az országgyülésen, mint a nemzeti akarat kifolyása, érvényesülnek, természetesen mindez a nyilvánosság ellenőrzése alatt.

Kossuth illetékességének kérdésére nézve egy másik klasszikus tanut birunk Kemény Zsigmondban, ki is Kossuth ellen irt szenvedélyes pamfletjében[1] beösmeri, hogy a hangadó egyéniségek közt úgy a megyei mint országos okmányokat és előzetes eseteket senki nálánál jobban nem ösmerte, legfeljebb Deák állott vele al pari.

A megye értékének kérdése a Széchenyi és Kossuth közötti polemiában is szerepel.[2] Széchenyi tudvalevőleg nagy hive az eszmék surlódásának, mely az ő oly sokat ismételt logikai egymásutánjának első lánczszemét képezi, azután jön a jó törvény, ily módon a szabad biztos birtok és kedvessé tétele a hazának.[3] Kossuth figyelmezteti, hogy ennek a megyegyülés mily alkalmas eszköze. Elmondja, hogy az utóbbi hét évben az összes megyékben 2184 közgyülés volt — tehát sokkal több, mint Angliának meetingjei azon idők alatt, — melyek a legfontosabb kérdésre nemcsak irányt adtak a közvéleménynek, de cselekvőleg befolyásolták az országos politikát.

Ha már most tovább megyünk és Kossuth felfogását és működését a maga összeségében veszszük, úgy láthatjuk,

[1] Forradalom után, 112. lap.

[2] Lásd: Felelet gróf Széchenyi Istvánnak, 49. lap.

[3] Kelet Népe, 296. lap.

hogy a megyei rendszer értéke és becsének úgy negativ mint pozitiv oldalával teljesen tisztában volt. A negativ alatt az alkotmány védelmét, a pozitiv alatt a korszerü haladás eszközét értem. Tanulmányai, tapasztalatai folytán valójában, úgy mint senki, tudta azt, hogy az idegen hatalommal szemben az mily becses szolgálatokat teljesített, továbbá mily kipróbált intézmény volt. Nem akarta tehát azt mással felcserélni, nem veszélyes kisérleteket eszközölni. Látta azt is, hogy a kormány és a főrendek ellenzése folytán az alsó tábla mennyire meg van bénítva, azért annál tágasabb hatáskört akart adni a megyének, miután azoknak keze odáig el nem érhetett. Ily módon a haladás tényezőjévé tevé azt.

Meg volt arról győződve, hogy a megyét mennél közelebb hozzák a nép mindennapi életéhez, mentől inkább tágítják úgy a hatáskört, mint a jogosítványok gyakorlatát, annál biztosabban fog a nemzet a nélkülözhetlen reformok utjára léphetni, sőt azokat teljesiteni is.

Jól ösmerte a megyei élet hiányait, fogyatkozásait és hibáit. Mindjárt a »Pesti Hirlap« első számai egyikében — gondolom a 12-ben — »Nemzeti veszély« czim alatt élesen megrója azokat. A miért Széchenyi, ki vele szemben a kákán is csomót keres, a »Kelet Népé«-ben meg is támadja, de minden hatás nélkül, mert a magyar közvélemény józan felfogása itten is belátta, hogy az alapos birálatra és ellenőrzésre égető szükség van.

És mert itten lehetőleg szabatosan akarom a megyét ismertetni, azért, úgy vélem, leghelyesebben cselekszem, ha munkám ezen pontján foglalkozom ama nagy kontroverziával, mely a megyei intézményre vonatkozólag keletkezett.

A vitatkozás, vagy ha úgy akarjuk: a támadás két, egészen ellentétes oldalról indult meg. Az egyik rész a konzervativokból állott, Dessewffy Auréllel élükön. Igaz, hogy ezen kiváló egyéniség, mint említém, a municzipalizmusnak volt törhetetlen híve, de midőn látta a megyei életnek szabadelvü irányban való nagy térfoglalását, például a statutárius jog terén, különösen a már említett szavazati joggal való felruházásakor a honoraczior osztálynak, egy erélyes támadást

intéz ezen soi-disant visszaélés ellen.[1] Azt kérdezi az illető megyéktől, hogy hol születtünk és hol vagyunk, mely politikai forma az, mely alatt élünk? Alkotmányos monarkhia és nem szövetséges köztársaság a mi kormányformánk. A kik oly tulságokra vetemedtek, úgy látszik, az északamerikai Egyesült-Államok példáját forgatják fejükben, a hol tényleg az egyes államok a központi hatalommal szemben a legtágasabb hatáskörrel vannak felruházva. De nálunk, a hol a törvényalkotási jog meg van osztva a fejedelem és nemzet között, oly fontos materiát, mint a politikai jogokkal való felruházást, a megyék jogkörébe utalni a másik két tényező jogainak kijátszása nélkül nem lehet. A kérdés ily módon felállítva egyike az érdekesebbek- és bonyolultabbaknak, a mi megérdemli, hogy pár szóban foglalkozzam vele, miután oly tárgyakat is érint, melyekre nézve sok balfogalommal találkozunk, a mi ezen időknek megítélését elhomályosítja.

Annyi bizonyos, hogy a megyéknek azon tág jogköre, melylyel birtak, nem fért meg egy központosított egységes monarkhia eszméjével. Czélzattal használom a kifejezést eszméjével, mert a gyakorlat, mint Kossuth egyszer oly találóan mondotta, kineveti az elméletek logikáját. De különösen nem fért meg a magyar államiság eredeti konczepcziójával. Az előző kötetben előadtam, hogy a nemzet miért szakított százados hagyományaival, és mi okozta a megyei intézmény azon különleges alakulását, melyhez atyáink annyira ragaszkodtak.

Azt azonban nem kell elfelejteni, hogy már azon időkben is létezett a monarkhiának nemcsak egységes, de szövetséges példánya is, mint a római szent birodalom. És hogy ezen kormányforma nem zárja ki a politikai erőt és szilárdságot, azt annak idején V. Károly példája bizonyítja, éppen úgy mint a hasonlóképpen szövetségi jelleget képviselő jelenlegi német birodalom. A köztársaságokat illetőleg pedig Dessewffy teljesen megtévedett, a mennyiben, úgy látszik, azon nézetben volt, mintha a köztársasági forma nem férne össze az államhatalom szilárd szerkezetével, az államfői jogosítványok nagy mértékével. A mi az államfői jogosítványokat illeti, már az

[1] Lásd X. Y. Z. könyv. Törvényhozás és megyei hatóság.

ő idejében is úgy állott a dolog, hogy az északamerikai Unió elnöke sokkal több joggal birt mint az angol király.[1]

Tökéletesen igaza van Bluntschlinak abban, hogy tévedés a monarkhia és köztársaság közötti különbséget abban keresni, hogy az államhatalomnak vagy az államfőnek az első államformában több, a másodikban kevesebb a hatalma. Róma, valamint Velencze köztársaságok voltak és az államhatalom századokon keresztül oly szilárdul volt megalkotva, mely az önkényuralommal felért. Viszont különösen a keleti despocziákról tudjuk, hogy az illető despoták mily kevés effektiv hatalommal birnak. Sőt még a legtisztább demokráczia sem áll ellentétben a személyes uralomnak oly nemü feszitése, mely a legöntudatosabb fejedelmeknél is ritkitja párját. Az amerikai Unió élén 1824 és 1833 közt Jackson állott, ki egy német a demokrata imperializmusnak gyakorolta. Mondhatni, sokkal inkább képviselte azt az eszmét: »az állam én vagyok«, mint XIV-ik Lajos, mert igen reális hatáskörén kivül a tömegekre támaszkodhatott, melyeknek bálványa volt.[2]

És éppen az angol királyság és az amerikai elnöki jogkör közötti párhuzam szempontjából azon igen érdekes jelenséggel találkozunk, hogy mig Angliában a korona vetojoga Anna királyné óta, ki tudvalevőleg a XVIII-ik század legelején élt, nem gyakoroltatott,[3] addig éppen az elébb emlitett Jackson elnök ezen jogát con amore gyakorolta. Gyakorolta a bankkérdésben, a minek következtében Amerika nagy pénzügyi, sőt közgazdasági válságnak tétetett ki.[4]

Visszatérve a megyékre, Dessewffynek tévedése éppen abban állott, hogy ő egészen figyelmen kivül hagyta azon okokat, a melyek a törvényhatóságok térfoglalásait magok után vonták. A kormányzati akczió teljes hiánya a török

[1] Lásd *Bluntschli:* Deutsche Staatslehre, 89. lap. — Henry *Sumner Maine:* Popular Government, 214. lap.

[2] Lásd *Holst:* The Constitutional and political History ot the United States, II. kötet 30. lap.

[3] Lásd *Todd:* The parliamentary Government of England, I. kötet 5-ik lap.

[4] Lásd *Holst.* idézett munka, II. kötet 43. lap.

hódoltság alatt, párosulva az osztrák illetéktelen befolyással, a mihez járultak a kormány és főrendiház mulasztásai az ő korában, képezték forrását azon sok tekintetben visszás helyzetnek, melybe a municzipiumok jutottak. A megyék eljárásának méltatása éppen azon fordult meg, hogy azon üdvös intézkedéseket, melyeket a felső tábla és korona makacsul és rosszakaratulag ellenzett, ők saját hatáskörükben ily módon akarták keresztülvinni, és az országot középkori elmaradottságából kirántani. Dessewffy tévedése a felhozotton kívül még a felsőtábla, valamint a korona helyzetének teljes félreösmeréséből származott a közvélemény megnyilatkozásával szemben. Ugyanis ezen két tényezőnek jogai a reformokat illetőleg egyáltalában nem abszolut, de csakis halasztó hatályt vonhatnak maguk után. Ez oknál fogva a franczia Constituante nagy vitái, a vétónak ezen kétféle természetére vonatkozólag, a kérdésnek kiugró pontját érintették. A főrendeknek s a koronának ellenállási joga soha sem mehet annyira, miszerint a nemzeti akarat érvényesülését végleg megakadályozza. Ezen jogosítvány arra való, hogy azon esetben gyakoroltassék, ha esetleg a közvélemény, mondjuk egy erőszakoskodó kisebbség által, meg van hamisítva.

Erre a czélra szolgál a vető, hogy a közvélemény valódi akaratának védelme legyen. De ha kiderül, miszerint a nemzet többsége az illető intézkedés mellett van, akkor a többi tényezőknek — még pedig jó képpel — engedniök kell. Hogy ez mennyire áll, azt az 1830-iki angol reformbill példája eléggé bizonyítja, a mi akkor általánosan ösmert dolog volt. Itt ugyanis az történt, hogy IV. Vilmos király, ki a szavazatjog kitágításának ellene volt, látva azt, hogy a közvélemény követeli a reform keresztülvitelét, a felsőház renitenciáját úgy törte meg, hogy engedélyt adott a különben általa gyűlölt Grey-féle kormánynak, hogy annyi felsőházi tagot nevezzen ki, mennyi az alsóház által már elfogadott törvényjavaslat diadalát a lordoknál biztosítja.[1]

Fájdalom, a korona nálunk ennyi belátással éppen úgy

[1] Lásd William Nassau *Molesworth:* The history of England, I. kötet. 277. lap.

nem birt, mint a főrendek sem. Ezen oktalan eljárás volt az oka, hogy a megyék a kontroverziák terére léptek, miben őket sem anarchikus ösztönök, sem partikularis czélzatok, sem önző egyéni érdekek nem vezették. Hanem vezette a közéletnek azon nemesebb felfogása, mely végre is a 1848-iki törvényekben kifejezésre jutott s melynek ily alakban való megnyilatkozása — ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni — unikumot képezett a politikai fejlődés történetében. A konzervativek tévedése abban állott, és ez később még jobban ki fog emeltetni, hogy a kor szellemét éppen úgy nem voltak képesek megérteni, mint az ország viszonyát az uralkodóházhoz és az örökös tartományokhoz. Így történt az, hogy ezen különben tiszteletre méltó párt, mely jó hazafiakat, nagy tehetségü embereket számlált, nemcsak hogy kénytelen volt azt megérni, hogy az események felette napi rendre tértek, hanem azt is, hogy nyilatkozványai és tényei az utókor előtt a politikusok számára intelmül szolgálnak, hogy mit nem kell mondaniok, mit nem kell tenniök.

A másik támadás nem a reformok ellenzői, de azok barátjai részéről történt. Ez az úgynevezett czentralisták csoportja volt, mely az ország majdnem legtehetségesebb és európai értelemben is nagy műveltségü és képzettségü egyénekből állott, kiknek mindenike arany betükkel véste be nevét hazánk évkönyveibe. Eötvös József, Szalay László, Kemény Zsigmond, Csengery Antal, Trefort Ágoston, Lukács Móricz voltak azok, kik ezen irányt képviselték. Ezen kiváló egyének közlönye a »Pesti Hirlap« volt, melyet Kossuth kibuktatása után Szalay, majd Csengery és Kemény vettek át.

Nem minden él nélkül fejti ki Pulszky[1] közöttük a különbséget. Szerinte a »Pesti Hirlap« Kossuth alatt szószék volt, melyről felvillanyozta a megyéket és irányt adott a politikának, most kathedra lett, melyről a nemzetet arra tanitották, miképp fejlett ki a parlamentáris rendszer más országban, mely a szabadságnak ujkori formája. Kossuth mindég a napi eseményekből indult ki, midőn az uttörő indítványokat tette, melyeket a megyék vitattak és elfogadtak. A czentra-

[1] Életem és korom, I. kötet 228. lap

listák fejtegették a politikai tudományok józan elméletét, melyet a nemzet műveltebb elemei különben is megismertek a Rotteck-Welker-féle Staats-Lexikon-ból, melynek akkor nagy kelete volt. Működésük ilyformán politikai akczió jellegével birt, és annak nyomait nem is állapíthatjuk meg, csakis az eszmék tisztázása, az eszmék előkészítése lőn osztályrészük.

A czentralisták által képviselt felfogást rendszeresen és összefüggően Eötvös tárgyalta, több czikksorozatban mely »Reform« czim alatt megjelent és a hatvanas években új kiadást is ért.

Ezen jelentékeny munkában ő *hadat izent a megyei* rendszernek és a központosítást írta zászlójára. Akkor tájban ezen oskola követői meglehetősen népszerütlenek voltak, mit — mint látni fogjuk — az adminisztrátori rendszer behozatala fokozott, úgy annyira, hogy maguk is a kérdés tárgyalását levették a napirendről, a mint az a »Pesti Hirlap« 1846. január 1-ei számában ki is mondatott. Tudvalevőleg az 1848-iki törvényekben elveik diadalra jutottak, különösen a parlamentáris rendszer, a miniszteriális kormányzat képében, melyet legnagyobb ellenfelük, Kossuth írt zászlójára, és biztos kézzel és ellenálhatatlan erővel segített a diadalra.

Meg kell azonban a félreértés kikerülése végett jegyezni, hogy azon helyzet között, melyben Kossuth a czentralisták programmját részben elfogadta, és a között, mely hazánkban az említett programm megállapításánál létezett, óriási különbség volt. A különbség abban állott, hogy 1848-ban teljes joggal lehetett hinni, hogy az osztrák befolyás a magyar kormányszékekre vonatkozólag végleg megbukott. És mert ez bevégzett ténynek tekintetett, azért lehetett is esetleg a központi kormánynak a megyével szemben több hatalmat adni. Ellenben akkor, midőn Eötvösék akcziójukat megkezdették, csakugyan sok koczkázattal járt, a nemzeti ellenállásnak oly hatályos intézményét, mint a milyen az önkormányzatban rejlett, gyengíteni. Ha valaha lehetett egy programmról mondani, hogy az ugrás akart lenni a sötétbe, erről bizvást el lehetett mondani. Kossuth felfogásának és eljárásának helyességét, mi sem bizonyítja jobban, mint az 1848-iki XVI-ik törvényczikk tárgyalásánál tartott beszéde.

A törvény maga is az ő műve, a beszéd fontosságát neveli azon körülmény, hogy már akkor miniszter volt és felelősségének teljes tudatával szólt. Ebben a beszédében kijelenti, hogy központosítást nem akar; oly államból, melyben e rendszer uralkodik, számkivetné magát, mert neki oly szerkezet kell, hol az egyén, a család, a község a maga körében mindegyik szabadon mozogjon. Ő a miniszterium felelősségét s hatalmát nem akarja tovább terjeszteni, mint hogy mellette a municzipium megélhessen. A szabadságnak nincs nagyobb ellensége, mint a »*Zu viel regieren*«, s kifejezi azon reményét, miszerint lehetséges lesz a parlamentáris kormány és a megyei autonomia hatáskörét egymással kiegyeztetni.

Visszatérve a czentralisták birálatára a megyei hatáskört és állapotokat illetőleg konstatálni kell, hogy azok birálata a megyékkel szemben a lehető legigazságtalanabb volt. Hogy mennyire igazságtalan volt, elég azt a tényt felhozni, hogy a derék Szalay László még a horvátok fészkelődését is a municzipalizmus számlájára irta. Tudvalevő, hogy, mint később még meglátjuk, a központosítás behozatala után 1848-ban a horvát akczió még élesebben jelentkezett. Egyszerüen azért, mert nem ezen forrásból, hanem a bécsi és nemzeti politika közötti ellentétből származott, mely ellentét elébb csak lappangott, később pedig teljes erővel kitört. Valamint azt sem lehet elhallgatni, miszerint a központosításnak oly rendszere állott előttünk, melyet az akkori mértékkel mérve is elfogadhatatlannak kellett tekinteni, mert a mellett a parlamentáris rendszer egészséges működése lehetetlenség. Sőt az iránt sem lehet kétség, hogy a képviseleti intézmény alapfeltételei és működését illetőleg kellő otthonossággal és tájékozottsággal nem birtak.

Az a központosítás, az a parlamentáris élet, mely előttük állott, a Lajos Fülöp uralkodásának országlási rendszere volt, kormányzati mindenhatóságával, a kormányhatalom óriási nyomásával, a választásokon a közvéleménynek kijátszása- és meghamisításával. A minek következtében, miután az orvoslásnak normális lehetősége megakadályoztatott, a franczia nemzet a forradalom végzetes eszközéhez nyúlt. Egy szóval a képviseleti rendszernek azon torzképe, mely nálunk 1875

óta divatozik, és melyért a nemzet oly óriási árt fizet erkölcsi erejének elpárolgása és politikai jellemességének szétmállása képében.

Elvakíttatva azon tetszetős formulától,[1] miszerint a közigazgatásba be kell hozni az egységet, hogy egy központi hatóságnak kell léteznie, mely annak minden szálát kezében tartja, nem jutott eszökbe, hogy az állampolgárnak is van a bürokráczia túlkapásai ellen, mint az alantos tisztviselőnek felebbvalójával szemben, oltalomra szüksége.

Nem vették figyelembe, hogy még a franczia közigazgatás is létesítette a *contentieux*, a közigazgatási jogorvoslat intézményét, mely ha nem is kielégítő, de legalább ennek a nagyfontosságu szempontnak kifejezést ad. Ez éppen úgy kikerüli figyelmöket, mint a szolgálati pragmatikának szüksége.

Viszont másrészt egészen elfelejtették azt, hogy azon dualizmus, mely nálunk a központi kormányszékek és a megyei törvényhatóságok között létezik, Anglia parlamentarizmusának egyik alkateleme és előfeltétele. Velős rövidséggel helyesen mondja Gneist, miszerint Angliának kormányzati szervezetében a megyei és városi selfgovernment azon tényező, mely mint közbenső hatósági szerv az egész intézmény működésébe behatolva, annak ruganyosságot, az egyes tagoknak politikai önállóságot ad.[2]

Ezek a helyhatósági kötelékek és közegek voltak azok, melyek az állami akaratot átruházott hatáskörben, de a viszonyokhoz mért önállósággal és szabad mozgási képességgel végrehajtották. A mely funkcziójuk által megmentették a nemzetet attól, a mi minden központosításnak átka, a mire nézve mi is oly szomoru tapasztalatokat tettünk, hogy minden kérdés a központban, a miniszteri bürókban dől el, míg másrészt minden egyes miniszter az exponált közegekben egy egész kis hadsereggel rendelkezik. Mely mindinkább tért foglaló szervezetnek ereje, mint említve volt, különösen a választásoknál nyilatkozik, meghamisítva a népképviseletnek amaz elsőrangu követelményét, hogy a kormány függjön

[1] Lásd *Eötvös*: Reform, 11. lap.

[2] Lásd: Verwaltung, Justiz und Rechtweg, 91. lap.

a parlament, illetve a választókerületek akaratától, nem pedig megfordítva.

Tanulságos dolog, hogy az angolok, kiknek képviseleti rendszerök 1688 óta a szakadatlan fejlődés és megszilárdulás utján halad, és a kormány, vagy ha úgy akarjuk, a korona befolyásától teljesen mentesül, mégis mennyire fáztak attól, a mi a központosításnak átkát képezi, t. i. a hivatalnoki túltengéstől, attól a mit a francziák, kiknek ezen a téren oly bő tapasztalatuk van, *fonctionarisme*-nek neveznek.

Mikor ugyanis 1856-ban behozták a közigazgatási versenyvizsgákat, a mi náluk competitive examinationnak hivatik, sokan és tekintélyes egyének ebben a bürokráczia veszélyes lejtőjén az első lépést látták. Tény az, miszerint a franczia állapotok ijesztő példája nagy szerepet játszott a vitában. Szerepelt különösen egy kiváló franczia államférfi, gróf Montalembert véleménye,[1] ki is következőképpen nyilatkozik ezen kérdést illetőleg: »A közigazgatási központosítás megnöveszti a hivatalok számát. Ez képezi az angol társadalom legnagyobb veszélyét. E veszély, ha nem is oly nagy mint a kontinens államaiban, mégis nem kicsinylendő.

»Az államférfiaknak meg kellene gondolniok, hogy a hivataléhesség, az állások elnyerésére szolgáló törekvés, a mostani korszak legnagyobb nyavalyája. Ezen törekvés a nemzetben a szolgalelküség és az önmagát eladni készség érzetét legnagyobb mértékben fokozza. Ezen törekvés egy egész osztályt képez, mely mindenre képes, csakhogy álláshoz jusson. Egy hivatalkereső nemzet az utolsó a világon. Nincs az az aljasság, a mire nem volna képes vetemedni.«

Az angolokat a hivatalnoki túltengésnek franczia példája ennyire megrémítette. Mennyivel inkább kellett volna nálunk óvatosnak lenni, kiknek szemei előtt ezen politikai és szocziális nyavalyának egy sokkal ijesztőbb példája állott: az osztrák rendőrállam és Beamterwirthschaft.

Azok között a vádak között, a melyeket a megyei intézmény ellen még Eötvös is felhozott, nagy szerepet játszott az is, hogy egyaránt ellene van a rendnek, mint a hala-

[1] De l'avenir politique de l'Angleterre, III. lap.

dásnak. Mikor nálunk a képviseleti kormány eszméjét szembe állították az önkormányzattal, akkor a kérdés a diskusszió terén úgy állíttatott fel, hogy miképpen lehet a miniszter felelős egy intézkedés végrehajtásáért, midőn a megye rendeleteit tisztelettel félre teszi és a foganatosítást megtagadja. Ez az ellentét azonban már azon időszakban is megtalálta a maga kiegyenlítését, az elmélet- és gyakorlatban egyaránt, valamint nálunk, úgy az ország határain kívül. Ugyanannyira, hogy ezen kifogást komolyan venni csakugyan nem lehetett.

Tudvalevő dolog, hogy oly államokban, melyek a partikuláris elv érvényesülésének terén jóval messzebb mentek mint mi 1848 előtt, a municzipálizmusnak, a részeknek renitencziája az összeség akaratával szemben megfelelő megoldást nyert. Az akkori német szövetség, mely egészen nemzetközi alapon volt szervezve, a hol az egyes részek oly államokból állottak, mint Porosz- és Bajorország, ösmerte és megállapította az esetleges szükséglet esetére a kényszervégrehajtást — Bundes-Execution,[1] — Svájczban a főtanács — Nationalrath[2] — van hivatva az illetékességi összeütközéseket a cantonok és kormány között elintézni. Észak-Amerikában pedig a szövetségi legfőbb bíróság — Supreme Court of the United States — volt azon intézmény, mely az Unió keletkezése óta a közösség nélkülözhetetlen egységének oly életerős szerve volt, melynek működését ez irányban gáncs nem érhette.[3] Nálunk is fennállott a kormánybiztosi intézmény, és ha ennek szereplése nem is volt valami rokonszenves, mégis azt nem kell elfelejteni, hogy az éppen azért történt, hogy mikor kiküldettek, nem állottak a törvényes téren. De egészen másképpen kell festeni a dolognak, hogy ha például egy nemzeti felelős kormány találkozott volna a megyék ellenállásával, főleg ha az törvényes téren állott volna. Ez oly kézenfekvő különbség volt, mely előtt szemet hunyni alig lehetett.

[1] Lásd dr. Otto *Meyer:* Einleitung in das deutsche Staatsrecht, 187. lap.

[2] Lásd *Bluntschli:* Deutsches Staatsrecht, 146. lap.

[3] Lásd *Schlieff:* Die Verfassung der Nordamerikanischen Union, 23-ik fejezet.

Igen érdekes jelenség, hogy éppen Eötvös, ki pedig az európai áramlatokat úgy ösmerte, mint kevés külföldi tekintély, és ki hangsulyozza is, hogy egész Európa a központosítás felé törekszik,[1] nem látta azon óriási veszélyt, mely a kormányhatalom növesztésében áll és melylyel szemben az önkormányzati intézményeket és az egyéni szabad mozgás terét nem lehet eléggé tágítani és fejleszteni.

Be kell vallani, hogy míg más tekintetben a nagy angol elmélkedővel, John Stuart Millel szellemi képesség dolgában egészen al pari áll és »A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása« czimü művében oly munkát végzett, mely nevét az európai tudomány terén halhatatlanná tette, mégis angol vetélytársa a szabadságról irt kitünő könyvében ezen veszély létezését jobban felösmerte. Igaz, hogy a veszély ott nagyobb is volt.

Éppen igy áll a dolog azon másik váddal, hogy a megyei rendszer mellett kulturális haladás lehetetlen. Svájcz és Amerika példája tanusítja, hogy a legmesszebb menő deczentrálizáczió épúgy, sőt sokkal alkalmasabb a modern élet követelményeinek megfelelni, mint a hol a kormány a földi gondviselés szerepét játszsza. A mi a franczia közigazgatásban kifejezésre jut a *tutelle administrative* intézményében, mely a községeket és városokat még gazdasági ügyeikben is kiskoruaknak tekintette és a préfet gyámkodása alá helyezte.[2]

Általában a ki nálunk azt a korszakot átélte, mint a hogy ez Eötvös és társaival történt, lehetetlenség volt, hogy szemet hunyjon azon óriási haladás felett, mely csak ama két évtized alatt az 1825-iki országgyüléstől azon időpontig, mikor Eötvös akcióját megkezdte, létre jött. És ha hozzá veszszük azt a körülményt, hogy a kormány minden politikai, kulturális reformot ellenzett, továbbá a pénzerő elégtelen voltát, akkor csakugyan a czentralisták elszigeteltsége, népszerütlensége teljes mértékben érthető lesz. A mi természetesen sem egyéniségük értékét, sem czélzataik tisztaságát nem csökkenti, mely iránt a hála és elösmerés adóját később le is rovom.

[1] Lásd: Reform, 33. lap.

[2] Lásd *Block:* Dictionnaire de l'administration française, azon fejezet alatt.

X.

Áttérhetek most már a megye élete és működésének vázolására, melynek szemlélete ezen korszakban, melyet méltán lehet a megyék aranykorának nevezni, imponáló és lélekemelő látványt nyujtott. Deák Ferencz egy nagy beszédében, melyet 1867-ben az úgynevezett hevesi ügyben tartott,[1] hivatkozva arra, hogy életének javát, nem ugyan mint fizetéses tisztviselő, a megyének önkormányzatában töltötte, úgy minősítette azt, hogy az nemcsak támasza, de iskolája volt az állam életének. Tanácskoztak benne a közigazgatás legalsó fokától a magasabb közjogi kérdésekig, minden előforduló tárgyakról. És midőn a gyakorlati élet tapasztalataiból kindulva, fejtették ki nézeteiket, éppen úgy tanultak magok mint kioktattak másokat, és eszközlői voltak az eszmék tisztába hozatalának.

Az az értelmes franczia, De Gerando[2] nem is tud vele eltelni. Ebben egész lelkesedéssel irja le a megyei gyüléseket, a választásokat és azzal végzi, hogy a megyei élet túlhajtásaiban is a nemzet lelke az, a mi megnyilatkozik. A dolog úgy is van, mert a mi minden alkotmányos intézmény életerős működésének előfeltétele, a jogosítottak részvéte és érdeklődése, a legmagasabb fokot érte el. Az évnegyedes megyegyülések alkalmával a megye termei zsúfolásig megteltek érdeklődő és résztvevő, jogaikat gyakorló közönséggel. — A populus Werbőczyanus jogegyenlősége itt különösen tündöklött. A mágnás, a főpap, nagybirtokos, kisbirtokos, bocskoros köznemes egyenlő joggal vettek részt a vitában és szavazásban.[3]

Nem tekinthetem feladatomnak a megyének egész életét, szervezetének alkatelemeit, azoknak működéseit vázolni. Részben utalnom kell arra, a mit az előző kötetben erről szóltam,

[1] Lásd *Könyi*, V. kötet 271. lap.

[2] De l'esprit public en Hongrie, 128. lap.

[3] Lásd a megyei élet ezen sajátságait illetőleg *Madarász* József érdekes leirását a fehérmegyei gyülésekről Emlékirataiban.

miután annak strukturája 1825 után nem változott.[1] Csak egy-két mozzanatot kivánok felemlíteni, melyek mint uj jelenségek járultak az ott előadottakhoz és melyek különösen alkalmasak arra, hogy a viszonyok azon nagy változását, melyre már hivatkoztam, a megyénél is feltüntetik. A változás itten is abban az irányban fog jelentkezni, a mely a nemzeti erőnek expanziójáról, tehát fokozásáról és térfoglalásáról tanuskodik.

Ezek közé tartozik azon törekvése a megyének magának, mint kormányzati, közigazgatási intézménynek javítása, oly karba hozása, hogy képesítve legyen magasabb igényeknek is megfelelni. Beöthy Ödön, Biharmegye alispánja, hozza be azon szokást, hogy az alispán a megye minden érdekeiről, állapotáról, a tisztviselők működéséről tüzetes jelentéssel számol be. A rendek erre ilyetén végzést hoznak: »Ezen jelentés, a mennyiben a megye rendeinek alkalom adatott a közdolgok helyzetét egy tekintettel felvetni és mód nyujtatott arra, miszerint figyelmöket a mutatkozó hiányokra is kiterjeszszék, meglepő és kedves tudomásul szolgált.« [2]

Ez a szokás a legrövidebb idő alatt általános elterjedést nyert. Egy másik jeles alispán, Sréter,[3] ezt nyomtatásban ki is adta, mely azon időknek egyik legbecsesebb okmánya és számtalan helyes, általános természetü megjegyzést tartalmaz.

Helyesen fejezi ki e munkában[4] a felfogásoknak tartalmasabb voltát: »A vármegyék belkormányzásának szép jogai századokon át sértetlenül jöttek reánk, a nélkül hogy a kötelességek súlyát eléggé éreztük volna. És így a korral változott viszonyok és kormányformák között állanak helyhatósági intézményeink úgy mint a letünt kor hagyományai, de élve, sőt több életerővel mint valaha, sehol másutt nem létező szabadságok elemeivel. És ez intézmények fennállhattak a nélkül, hogy a belhelyzetek ösmeretének szüksége mutatkozott volna, a nélkül, hogy azokat illetőleg a szükséges

[1] Lásd: Régi Magyarország, 780. lap.

[2] Lásd »Pesti Hirlap« 1841-iki folyam 51. szám.

[3] Lásd Nógrádmegye beligazgatásának állapotáról hivatalos jelentés. Pest, 1842.

[4] Idézett munka, 5. lap.

nyomozások megejtettek volna. De nem többé. Azok nemzeti létünk gyermekévei voltak, de mihelyt azokból kinőttünk, mint a hogy az, Istennek hála, megtörtént, mindinkább erősebb lesz önhelyzetünk ismeretének szüksége.«

Pestmegye, mely méltán tekintetik az ország vezérmegyéjének, ennél tovább megy. 1840-ben kiküld egy bizottmányt, melynek Fáy András és gróf Ráday Gedeon is tagjai, jegyzője pedig Nyáry Pál, azon czélból, miszerint a megyei tisztviselők számára hivatalos foglalatosságukban útmutatásul szolgáló szabályokat dolgozzák ki. Ez el is jár tisztében, s munkáját oly jól végzi el, hogy a többi vármegyék nagy része ezen munkálatot szintén zsinórmértékül elfogadja.[1]

Nagy tevékenység fejtetett ki a statutumok, a szabályrendeletek terén. Mikor az előző kötetben Werbőczy Hármaskönyvét ismertettem, hivatkoztam arra, hogy már ennek rendelkezései szerint a megye közönségének azon jogosítványa fel van említve, hogy ügyeinek szabatosabb ellátására ily nemü redeletet kibocsáthat, s ennek csakis az képezi pozitiv korlátait, hogy az ország törvényeivel nem ellenkezhetik. A mi, tekintetbe véve azon körülményt, hogy hazánk nem annyira az irott, mint a szokásjognak volt hazája, jelentékeny szélességet jelentett. Azt is felemlítettem, hogy a török hódoltság folytán bekövetkezett felsőbbségi és kormányzati elárvulása az országnak mily mérvben növelte a megyei hatóságnak mindennemü térfoglalását. Ha ezen jogosítványok a XVIII-ik században aludtak is, a dolog természeténél fogva feléledtek, midőn a nemzeti élet exigenciái az ébredésnek tárogatójába belefujtak. Ezen mozzanat mintegy önmagától jelentkezett akkor, midőn a kormány rövidlátása és rosszakarata az országgyülés tevékenységét megbénította és megakadályozta, hogy ottan az égető szükséget kielégítő törvények alkotása megtörténhessék. Természetszerüleg kinálkozott az alkalom ezt az űrt a megyei statutumok által betölteni. Tényleg a megyék nagy tevékenységet fejtettek ki ebben az irányban. Nem egy megye megadta, mint már említém, az úgynevezett honoráczior osztálynak a szavazatjogot a megyei

[1] Lásd *Nyáry* Pál: Javaslat Pestmegye közigazgatási rendszere iránt.

és követválasztásoknál, mint általában az aktiv részvétel lehetőségét a megyei élet egész vonalán.

Pestmegye Nyáry Pál indítványára behozza a büntető eljárásban a szóbeliséget és nyilvánosságot. Dessewffy Aurél önmagából kikelve adja elő,[1] hogy ez egy 28 lapnyi röpirat alapján, hat órai bizottsági és két órai közgyülési tanácskozás után, történt. A bomladozás tüneteit látja mindenben.

Nógrádmegye szintén ezen jogi alapon rendelte el a birtokosok megadóztatását azért, mert a rossz termés folytán okvetlen éhinség következik be, ha közmunkák által kenyeret nem adnak a népnek. Nem találkozott senki a megye birtokosai közül, a ki ezen túlkapás ellen felszólalt volna, hanem a rá rótt terhet készséggel fizette.[2]

Biharmegye egyik közgyülésén Beöthy Ödön emlékezetükbe hozza a rendeknek azon lelkes elszántságát, melylyel a nemzet képviselői megállapodtak abban és egymásnak igéretet is tettek, a kormánytól többé mit sem várva, hanem önerejükre támaszkodva, ember-, valamint pályatársaik kiképzésére mindent megtenni a törvény korlátain belől és ezért indítványozza, hogy a megye kisdedóvókat állítson fel.[3] — Ugyancsak Zalamegye egy bizottságot küld ki az iskolák jó karba hozására. Más megyékben ismét a börtönrendszer javítása és dologházak felállítása érdekében történnek intézkedések. A nemzeti szinház felállítása is Pestmegye rendei buzgalmának és áldozatkészségének köszönhető.

Ki kell azonban emelni, hogy a megyék ezen akcziója, főleg a mi a szabályrendeletek körére vonatkozott, felső helyen a legnagyobb visszatetszésben részesült és ettől eltiltattak. Ez a helytartótanácsnak egy sok port felvert intézvénye utján történt, mely 1842. január 18-ról keltezve valamennyi megyének megküldetett.[4]

Ebben kimondatott, miszerint ő Felsége méltó visszatetszéssel értesült némely megyének abbeli törekvéséről, mely

[1] *X. Y. Z.* könyv, 134. lap.

[2] Lásd *Pulszky:* Életem és korom, I. kötet 373. lap.

[3] Lásd *Ballagi* Géza: Millenáris történet, IX. kötet 441. lap.

[4] Lásd *Palugyai:* Megyei alkotmány, 176. lap.

a törvényhozó hatalom jogkörének bitorlásából származik, és a törvény értelmében a koronás királynak és az országgyülésen egybesereglett rendeknek van fenntartva. Hogy tehát e példa tovább ne terjedjen, ő Felsége értésökre adja az illetőknek, hogy ezt tűrni nem fogja és az ily módon hozott végzéseket érvényteleneknek nyilvánítván, megsemmisíti. Ez és ehhez hasonló erőlködések azonban czélhoz nem vezetnek, és midőn később, mint látni fogjuk, a kormány az administrátorok kinevezésével a megyék rendszabályozásának terére lépett, ezen végzetes intézkedés csak olajat öntött a tüzre és az egész ancien régime bukását elősegítette.

Ha imént említettem a megyének előbbi időkben való jellemvonását és ezzel fejlődésének különféle stádiumait megjelöltem, úgy azt a mostanira is kell tennem, még pedig olyformán, hogy a szignaturát a politikai megye jelzőjében fejezem ki. Bátran ki lehet mondani, miszerint a megye 1825-től 1848-ig par excellence politikai intézmény volt, mely az országnak politikáját csinálta, vagyis meghatározta azon irányzatot, mely annak sorsára befolyást gyakorolt.

Jól mondotta az akkori viszonyoknak alapos ösmerője, Pulszky Ferencz,[1] hogy ha Aristoteles szerint az ember *zoon politikon*, vagyis politikai állat, akkor a magyar ember különösen ez időszakban ezen meghatározásnak teljes mértékben megfelelt. Politikáról beszéltek, azt csinálták, azt szitták be, azzal aludtak el és ébredtek ismét fel.

A megyéknek főszereplése mégis az országos politika körében mozgott. A kérdések megvitatása, előkészítése, az utasításokban való konkrét kifejezésre juttatása, ez képezte a megye mozgalmas életének tengelyét.

Jól jegyezzük meg: az országos politika, vagyis a megyei helyi, partikuláris érdekeken felülemelkedő, a közérdeket, az általános érdeket képviselő állami irányzat. Az előző kötetben kifejtettem, hogy ennek egyik eszköze volt a megyéknek egymással való levelezése, mely lehetővé tette a szétszórt részek tömörülését, az együttes országos akcziót. Elmondottam azt is, miszerint József császár rájött ennek

[1] Idézett munka, I. kötet 277. lap.

— saját szempontjából tekintve — veszélyes voltára. El is tiltotta azt, valamint Ferencz császár önkényes kisérletezése hasonlóképpen minden áron megakadályozta a megyék egymással való érintkezését, az ellenállás országos szervezését.

Ez volt oka annak, hogy az 1825-iki országgyülésen éppen ezen levelezések kérdése a főserelmek között foglalt helyet. Diadalra is jutott és megszerezte a jövőre a teljes érvényesülést. Természetesen ma, a hirlapok, táviratok és vasutak korszakában, ezek a levelezések semmi jelentőséggel sem birnak, de akkor ezen proczedura volt az egyedüli, mely egy közös országos akcziót létesíthetett.

Ezeknek a levelezéseknek felhasználása és szereplése, átiratok vagy köriratok elnevezés alatt, képezték legjobb czáfolatát annak, hogy Széchenyinek azon keserves panasza és aggodalma, melyet elébb felhoztam, hogy t. i. az egyik megye nem gondol a másiknak ügye és bajával, nemcsak túlzott, de alaptalan is volt. Az egyes megyei vagy az országos sérelmek ily módon tárgyaltattak az összes törvényhatóságok által. Deák Ferencz beszédei között [1] találunk több rendbeli felszólalást, melyek Zalamegyének gyülésén, például a bihari, honti, zágrábi események és körlevelek alapján, történtek és az egész országban visszhangra találtak.

De nemcsak az alkotmány védelme, hanem a reform keresztülvitele is megtalálta támaszát a megyék működésében. Lesz alkalmam később még szólani az 1827-iki országgyülés bizottságairól és azoknak nagyszabásu reformmunkálatairól, melyek, miután elkészültek, a megyéknek elküldettek, a hol is nagy arányokban áttanulmányozták és megvitatták. A megyék ezt oly módon eszközölték, hogy szükebb bizottságoknak adták ki tanulmányozás és jelentéstétel végett. A szatmári bizottságnak például Kölcsey volt a jegyzője, ki is egy oly jelentést készített, mely azután az egész országban visszhangra talált és kijelölte az irányt az országgyülés számára. Ilyformán a reform-akczió súlypontja a megyékbe tétetett át, mindenütt programmok és programmpontozatok keletkeztek, melyek az utasításokban is kifejezésre jutottak.

[1] Lásd *Kónyi* művét, I. kötet.

A mondottak szerint ezen korszakban a megyék legfontosabb teendőjét az utasítások adása képezte. Nem érdektelen erre vonatkozólag az elébb említett országos választmány közjogi bizottságának véleményét ösmerni, mely egy törvényjavaslatban az országgyülés belszervezetéről — *Coordinatio Comitiorum* — foglaltatott.[1] A törvényjavaslat azt mondja, hogy a mennyiben az utasítások a nemesség sarkalatos jogaira és a megyének különleges sérelmei és kivánataira vonatkoznak, kötelezők, a mennyiben pedig az országos ügyekre vonatkoznak, azokat érdeklik csak, tanácsok jellegével birnak és az országgyülés czélzatát meg nem hiusíthatják.

Annyi minden esetre áll és a következő időszak azt fényesen bizonyítja, miszerint az utasítás-adás volt ama fogantyu, melylyel a megye a törvények alkotására befolyt, és az országgyülésen felmerült kérdéseknél a megye gyakorolta is azon jogát, miszerint az országgyülésen megejtendő szavazat tartalmát megállapította; mert az volt a közfelfogás, sőt állandó gyakorlat, hogy az nem volt a követ tetszésére bizva. Azóta ezen rendszer, mint a mely a képviseleti kormányforma alapgondolatával ellenkezik, eltöröltetett.

Ez utóbbi rendszernek, melyet parlamentárisnak is nevezünk, hazája Anglia és mindannyiszor, midőn annak elveivel meg akarunk ösmerkedni, a boldog szigetország tekintélyei azok, kikhez felvilágosítás szempontjából fordulunk. Ezt a felvilágosítást Anglia egyik nagy szónoka és államférfia, Burke Edmund egy sokszor idézett nyilatkozatában találjuk. Ő az angol szónoklat aranykorában Pitt és Foxszal együtt képezte azt az elérhetetlen szentháromságot, melyre ma is minden törekvő fiatal erő, ott és másutt, irigy szemekkel tekint. Ha szónoki erőben a másik kettőt nem éri is el, de felfogásának mélységében, beszédei művészi szerkezetében túlhaladja őket. Ezen nyilatkozat akkor történt, midőn 1774-ben Bristol városa képviselőnek választotta és akkor utasítással kivánták ellátni. Erre ő azt válaszolta,[2] hogy »ő minden őszinte véle-

[1] Lásd: Opinio excelsae regnicolaris deputationis, circa objecta publico-politica ad eam relata, 20. lap.

[2] Lásd: The works of Edmund *Burke*, I. kötet 447. lap.

mény iránt tisztelettel viseltetik, különösen fontosnak tartja egy választókerület nézetét, melyet alapos elmélkedés tárgyává is fog tenni. De mandátumot, kötelező utasítást, mely esetleg meggyőződésével ellenkezik, nem fogadhat el. Ezen követelés ösmeretlen az ország törvényeiben és ellenkezik a képviseleti alkotmány természete- és szellemével. A parlament nem kongresszus, a hol különféle és ellentétes hatóságok képviselői egymásnak érdekeiket szembe állítják, hanem egy tanácskozó testület, melyet egy közös érdeknek kell vezérelni, és melyet a vitának, a rábeszélésnek kell eldöntenie.«

A képviseleti rendszer elmélete ezen szavakban helyesen jut kifejezésre. Elmélete, mondom, mert a gyakorlat — fájdalom — másképpen fest, az országgyülési tárgyalásoknál a kapaczitácziónak, a rábeszélésnek hatása alig van. Ösmeretes azon angol parlamentáris adoma, hogy egy képviselő bevallotta, hogy a vitában történt rábeszélés folytán egyszer megtörtént vele, hogy nézetét megváltoztatta és saját pártja ellen szavazott, de később azt is megbánta.

De ha a képviseleti rendszer szakított is az utasításadással, nem lehet tagadni, hogy azon időkben fontos érvek szólottak mellette. Ezeket Orosz József[1] következőképpen adja elő: Szerinte az utasítás a magyar alkotmány szellemében találja forrásait. Benne rejlik a követnek erőssége. Ez oltalmazza őt a kormány befolyásával, sőt gyengeségével szemben, azon csábításoknak hatása ellen, melyek hivatal, kitüntetések, anyagi kedvezmények alakjában jelentkeznek. Hiszen a korona is ad utasítást közegeinek, ilyet kap a nádor, a főispánok, maga a kanczellár a konczertácziónál, ebből folyik annak szüksége a nemzetre, mely e nélkül mintegy védtelenné válnék. A koronára is üdvös a küldőknek utasítása, megösmeri azoknak kívánságait és a követelés is ennek folytán mérsékeltebb lesz, mert nem az egyes követ pillanatnyi szenvedélyének, de egy egész testület megfontolt határozatának folyománya.

A mi már most az utasításnak kötelező erejét illeti, arra nézve egy különböztetést kell tenni. Jelesen azt, hogy ámbár,

[1] Terra incognita, 289. lap.

mint előbb említém, a közfelfogás és állandó gyakorlat azt kötelezőnek tekintette, ennek kötelező volta mégis tulajdonképpen csakis a választó és a választott közötti viszonyra vonatkozott, de az országgyülésen a szavazást nem befolyásolta.

A követ szavazott meggyőződése szerint, esetleg utasítása ellenére, ez az országgyülésen számon nem kéretett, a már adott szavazatot nem erőtlenítette. Sőt az is megtörtént, hogy egy megyének két követe egymás ellen szavazott, egyik például az utasítás mellett, a másik ellenére, de soha sem történt az, hogy az országgyülés számon kérte volna a dolgot, hogy hát melyiknek van igaza; hanem érvényes volt mindkettő, a minek folytán egyik a másikat hatálytalanná tette, a mit elidálásnak neveztek.[1]

A megyének jogában állott ezért a követet visszahivni, valamint utasítását meg is változtatni. Erre többszörös példa van. Legfontosabbak azok, a melyek az 1832—36-ki országgyülésen történtek, a hol a kormány működése folytán nem egy megye az urbér kérdésében szabadelvü utasítását megváltoztatta. Ez történt Szatmármegyében is, a minek következtében Kölcsey követi állásáról leköszönt.

Az ilyen fondorlatok nem minden esetben sikerültek. Az ellenzéknek ezen az országgyülésen egyik leglelkesebb tagja volt Balogh János barsi követ, a hirneves idősbb Balogh Jánosnak fia. A kormány mindent elkövetett ellene, még pedig oly módon, hogy visszahivassék, de megyéje híven kitartott mellette és az ellenzék számára szolgálatát megtartotta.

Ennek a dolognak lefolyása a megyei élet átértésének szempontjából különben is oly érdekes, hogy azt röviden ösmertetni kell.[2] A visszahivásnak az volt az ürügye, hogy Balogh ellen felségsértési kereset indíttatott egy kemény ellenzéki beszéde miatt. Midőn Barsmegye rendei összejöttek, hogy ezen kérdés felett határozzanak, egy derék ellenzéki ember,

[1] Lásd *Deák* Ferencz: Adalék a magyar közjoghoz, 14. lap.

[2] Lásd *Horváth* Mihály: 25 év Magyarország történetéből, I. kötet 461. lap.

Dombi Márton, kezébe vette a törvényt és pontról pontra felolvasta annak rendelkezéseit, mindannyiszor kérdést intézve a közönséghez, hogy hát a törvény illető rendelkezései ellen vétett-e Balogh? Miután tényleg nem vétett és eljárásából csakugyan törvénysértést kieszelni nem lehetett, a válasz minden pontnál egy harsogó »nem!« volt. Ennek következtében nemcsak hogy vissza nem hivatott, hanem azonkivül még a gyülés részéről utasítás adatott a megyei ügyésznek, hogy a keresettel szemben a megye nevében védelmezze meg képviselőjét.

Annyi bizonyos, hogy ezen egész dicsőséges korszakban az utasítások kérdése a megye működésének értelmi erejét nagy mérvben fokozta. Állandó bizottság létezett erre a czélra, melyben a megyének vezéremberei foglaltak helyet, és mely azokat a legkisebb részletekre kiterjeszkedve meg is szerkesztette s a megyének közönséges gyülései elé terjesztette.

Hogy ennek megfeleljenek, a politikai kérdéseket a legnagyobb érdeklődéssel kisérték, hogy azok által túl ne haladtassanak. Rendes összeköttetésben voltak a központtal, a többi megyékkel; minden egyes pont és kérdés a megyei közgyülésen fel is vétetett, megbeszéltetett és eldöntetett. Természetes, hogy az értelmiség előszeretettel ragadta meg az alkalmakat, hogy szebbnél szebb szónoklatok által érvényesüljön, és miután a szabadelvü haladás volt a delejtű, mely az embereket irányította, nem nehéz kitalálni, hogy az melyik táborban talált legtöbb követőre.

A kormány ezzel szemben a nyers tömegre, az úgynevezett bocskoros nemességre támaszkodott, melylyel a megyegyüléseket ellepte, hogy ottan vele a szabadelvü párt és irány felett diadalmaskodjék. — Ezen tömegeknek szereplése előbbi időkben ösmeretlen volt. Csakis 1825 utánra tehetjük ennek kezdetét, mely Nógrádmegyében történt először Gyürky Pál ottani tekintélyes birtokos kezdeményezésére.[1]

Alighogy e praktika ösmertté lett, mihamarább terjedt az tovább és nyert mind nagyobb kiterjedést, a melynél azután

[1] Lásd *Wirkner:* Élményeim, 30. lap.

lélekvásárlás, itatás, verekedések is napirenden voltak. A miknek elfajulásait egy szellemes szabadelvü főur, Andrássy Károly, Gyulának édes atyja, bunkokrácziának keresztelte el.[1] Nem a tömegek részvételében volt az öreg hiba, hanem abban, hogy az az értelmiséggel szembe állítva kezeltetett. Így történt az, hogy Deák az 1843-iki országgyülésre azért nem akart mandátumot vállalni, mert saját pártja is kénytelen volt megválasztása érdekében ily eszközökhöz folyamodni. A maga helyén erre még visszatérek.

Fel lehet említenem mellesleg, hogy ezen kifejezés »kortes«, »korteskedés«, mely a választási akcziónak egyik, nem éppen szüzies tisztaságu alkatelemét jelenti, Spanyolországból származott, az ottani »cortes« szótól veszi eredetét, mely alatt a törvényhozást értik. Így történt a liberális párt elnevezéssel is, melyet először az ottani ellenzék használt a kormánypárttal szemben, és mely azután egy általános európai irányzat megjelölésére szolgált.

Mint mondám, a korteskedés nemtelen eszközeinek kihasználása az ellenzék és a legnemesebb reformtörekvésekkel szemben képezte ezen korszakban a megyei élet egyik sötét vonását. De hangsúlyozni kell, hogy ezen sötét vonásokat a fényesek kétségtelenül túlszárnyalták, és hogy végre is az utóbbiak egyszer mégis, mint látni fogjuk, diadalra vergődtek. Mindannak daczára, még pedig kiváló egyének részéről, ezen kétségtelen hátrányok tisztán és egyedül a megyei rendszer számlájára, a teherlapra irattak. Hogy mily igazságtalanság rejlett ezen eljárásban, a mai kor emberei előtt, úgy vélem, eléggé ösmeretes. Hiszen az oly sokat ócsárolt municzipálizmus helyett mostanság központosítás és miniszteri mindenhatósággal találkozunk, mint szintén a kiváltság helyét a jogegyenlőség foglalta el, és a korteskedésnek, a hatalmi presszió, valamint a korrupcziónak sokkal undokabb eszközei foganatosíttatnak, mint azok, melyek felett akkoron a nemzet jobbjainak lelkiösmerete oly nemes méltatlankodásban tört ki.

Ezekben előadván mindazokat, a miket ezen érdekes

[1] Lásd »Pesti Hirlap« 1843. április 27-iki szám.

intézmény megértésére nézve szükségesnek látok, nem nehéz azon politikai gondolatot, azon szervi életelvet megjelölni, mely a megyékben kifejezésre jutott. Annyira igaz volt, hogy valóban közhely természetével birt akkor és bir részben ma is. Annyira igaz volt, miszerint azon kontroverziákban, melyekről imént szóltam, szintén szerepet játszott és mint kedvencz érv szerepelt. Tényleg a municipalisták a megyét mint a magyar nemzet géniuszának szülöttét állitották oda. Ezt a mozzanatot azért is fel kivánom említeni, mert itt egy konkrét példában mutathatom be eme titokzatos erőnek megnyilvánulását, melyről elébb csak általánosságban szóltam. A dolog úgy is állt; a megyei intézmény nem birhatott volna azon folytonosan tanusított ruganyossággal, századokon keresztül nem lett volna képes arra, hogy jellege azon, különben jó értelemben vett, kameleon szinezetü változatosságot feltüntesse, hogy ha a nemzet nem ezen intézményben juttatta volna kifejezésre azon politikai képességeket, melyek nemzeti egyéniségének erkölcsi és szellemi állagához tartoztak. Ez volt azon tényező, mely őt képesitette arra, hogy a politikai helyzet exigenciáinak értelmében fennmaradása érdekében megtalálja a kereteket, a formákat, melyek erejének kifejtésére legalkalmasabbak.

A történet minden tanusága arra tanit bennünket, miszerint azon tényező, melyet nemzeti geniusznak nevezünk, az éppen azon különleges, más népfajoknál nem található, képességben rejlik: a szükséghez mérten bizonyos sajátlagos intézményeket vagy jelleget megalkotni, életerősen fenntartani.

Minden nemzet történetében, különféle intézményeiben találunk ily sajátlagos vonást. Az angol parlamentáris kormányzat egyik legilletékesebb magyarázója, Walter Bagehot,[1] elmondja, mennyi ékesszólás fordittatott annak beigazolására, hogy az angol-szász faj nyers érzéke miképpen vetette meg e művészi szerkezetü kormányformának ágyát.

Ebből a szempontból indult ki az aulikus irányzatu,

[1] The english Constitution, 2. lap.

bár helyes közjogi érzékkel biró Kollár Ádám [1] azon kijelentésében, miszerint az, mit Vegetius a római légiókra mondott, t. i. hogy isteni sugallatnak alkotásai, a megyékre alkalmazható.

Midőn az előző kötetben a megyék eredetéről szóltam, szerény fejtegetésemet emez idézettel vezettem be, és csakis a történeti igazságnak teszek eleget, ha dicsőséges pályafutásuk vázlatának bezártával ismét arra hivatkozom.

De a befejezést nem eszközölhetem a nélkül, hogy az elmondottak után az összegezésnek kulcsát ne keressem. Ennek megtalálása czéljából ama mozzanatból fogok kiindulni, melyet a megyei rendszer legnagyobb kinövésének tekintettek, ugyanis: a tömegeknek részvétéből a megyének működésében, például annak gyüléseiben. És ennél az elbirálásra vonatkozólag azon döntő természetü mozzanattal állunk szemben, hogy bármennyi visszaélés követtetett el az úgynevezett »korteshad« részéről, azoknak behozatala mégis végeredményében áldásosnak bizonyult.

Annak a nagy politikai elvnek helyessége, mely a tiszta demokráczia, vagy ennek leghatalmasabb kifejezése, a *népszuverénség* nagy elvében rejlik, t. i. a politikai jogoknak nagy mérvben és arányokban mentől közvetlenebb módon való élvezete, itten is. éreztette jótékony hatását. Ha ugyanis el kellett fogadnunk azon tétel igazságát, miszerint a szent korona testében való részesedés az alkotmány- és államhoz való ragaszkodásnak leghatalmasabb emeltyüjévé vált, úgy bizonyára a politikai jogokkal való élés, ezeknek folytonos gyakorlata ennek az érzésnek reális alapot adott. A fejlődésnek azon kreszczendója, mely hazánk közéletének szignaturáját alkotta, a nemzeti öntudat fokozódásában mindinkább megnyilvánult és egyikét képezte azon hatványoknak, melyek a nemzeti ügy győzelmét biztosították.

Sőt éppen a reformok keresztülvitelének szempontjából is áldásosnak bizonyult a részvét, az érdeklődés. Föl kell említeni, mint egyik jellemző vonást, hogy nagy mértékben

[1] Historia Juris publici regni Hungariae Amoenitates, VI. füzet 24. lap.

elősegítette az érdeklődést az az elnézés, melyet általában a közönség a szónokok iránt tanusított. Erre vonatkozólag irja Kemény Zsigmond,[1] hogy ha ezen megyegyüléseken bárkinek is valami a szivén feküdt, elmondhatá bátran, mert arra nézve, hogy kihallgattassék, nem volt szükséges sem tudományos, sem czifra, de még összefüggő előadás sem. Azonkívül a közönség megvárta a helybeli tekintélyektől a nyilatkozatot minden fölmerülő kérdésre nézve, akár értettek a dologhoz, akár nem. A tömeg mindig visszhangozó hátteret képezett a szónokok mögött, és a ki egy külön szónoklatot a legrövidebb alakban sem mert elmondani, azért tettleges és kiegészítő hatást gyakorolt helyeslő vagy rosszaló rivalgások által, melyek szintén számításba jöttek és a betöltött kötelességérzetet csepegtették minden statisztába.

Természetesnek kell találni, hogy ily hangulatok és viszonyok közt a fegyver éle az udvari politika ellen fordult, a mikor a kortestömegeket a reform ellen mozgósították. Nem lehetett kétség az adott viszonyok közt arra nézve, hogy az egész köznemesség azok után indult, kikkel folyvást együtt élt, kiket becsülni megtanult és kiket természetes vezetőinek tekintett. Az az ösmeretes eset, melyre később még visszatérek, midőn Biharmegyében egy gyülésben a behozott tömeget atyám ékesszólásával megfordította, jellegzetes a helyzet megitélésére nézve. De különben is el lehet képzelni, minő jelentőséggel birt a szabadelvü haladásra nézve, ha Kossuth Pest-, Deák Zala-, Klauzál Csongrád-, Kölcsey Szatmár-, Szemere Borsodmegyében és így tovább az egyes reformok fontosságát magyarázták. Azok az 1848-iki reformok soha sem mentek volna át oly módon, mint a hogy az történt, a nemzet husába és vérébe, ha a jogosultak előzetesen egy ily nagy politikai preparandián nem mentek volna keresztül. Ezen közvetlen kitanitás eszközölte, hogy a nemzet mint egy ember állott fel érettük.

Nagy előny származott belőle a vezető emberekre is. A parlamentáris rendszernek legbecsesebb alkateleme éppen azon edző és fejlesztő befolyásban van, melyet a nyilvánosság

[1] Forradalom után, 20. lap.

nagy szinpadán való állandó működés létrehoz. A szellemi és jellembeli képességnek nincs jobb előkészitő iskolája, mint hogyha a közélet embere nézeteinek kifejtését rendszeres támadás között a vélemények összetüzésében, a harcznak izgalmai és változatos esélyei között kénytelen folytonosan eszközölni. Az Allgemeine Zeitung egy jól irott czikkben, mely magyarra is fordíttatott,[1] élénk képét adja egy oly megyei gyülésnek, mely sok ezernyi nemcsak hallgatóság, de résztvevő és szavazó tagjaival valami oly sajátszerü látványt nyujtott, mely példátlan volt. Egy-egy sikerült beszéd tüntetésekre és ellentüntetésekre adott alkalmat, és minduntalan lehetett attól tartani, hogy a két tábor egymásra ront. Különösen kiemeli a czikkiró az elnöklő alispán ügyességét és leleményességét, hogy ha nem is a nyugalmat, de a rendet oly módon fenn tudta tartani, hogy a gyülés eredményes legyen és a határozat meghozathassék. Csengery Antal is, Beöthy Ödön életrajzaiban,[2] úgy rajzolta a megyei küzdelmeket, mint háborgó tenger bősz áradatát, mely nem egyszer életveszélyt hordott méhében, és melylyel ember legyen, a ki szembe szállott. Hogy ily természetü küzdelem azt a nemzedéket igazán aczél idegekkel látta el, az kétségtelen.

Annak a folytonos érintkezésnek is, melyet a megyei élet magával hozott, meg volt a jótékony eredménye, még pedig több irányban. A mi különben oly természetes, hogy bővebb kifejtésre nem is szorul.

Nemcsak az, hogy az illető megtanult a nép nyelvén beszélni, és bele élvén magát annak életébe, meg is ösmerte szükségeit és érdekeit, hanem azon belső kapocs, mely a vezető és a sereg között létrejött, tette azt lehetővé, hogy a hatalom minden erőlködése megtörött azon gránittalapzaton, melyet a kölcsönös bizalom és ragaszkodás létrehozott. Ezen kapcsot egy más körülmény is szilárdította, és ez azon egymásra való utaltságból származott, mely a megyének vezető elemei és annak közönsége közt létezett. Ezen viszony az egyes megyéknek aránylag izolált helyzetéből vette eredetét,

[1] Lásd »Pesti Hirlap« 1841. folyam 6-ik szám.

[2] Szónokok és államférfiak, 26. lap.

minek folytán mindegyik egy külön kis világot és szigetet képezett ugyannyira, hogy nemcsak politikai, de majdnem egész exisztenciájának feltételeit valójában magából volt meríteni kénytelen.

Jól mondja Kemény Zsigmond,[1] »a megyei élet megtanította az embereket a központi kormány nélkülözésére oly határokig, meddig másutt lehetségesnek nem tartják. A táblabiró magára volt hagyatva. Ritkán esett meg rajta, hogy valamely ügyet vagy akár Bécsből, akár Pestről különben is felülről jött figyelmeztetésre nem igen szeretett hallgatni. Intézte a környék ügyeit egy barátságos tanácskozmányban és egy felszines, hibás, de egészben könnyen forgatható mekhanizmus által, mely megyéjét, ha a szükség kívánta, a szomszéd megyékkel gyorsan összekapcsolta. A nép az ispánt talán a királyon kívül a legfontosabb lénynek képzelte és történeti kegyelettel volt a megyei igazgatás iránt.«

Ez az önkormányzati képesség különösen kivált ebben a korszakban. A mint ezen rendszer tette azt is lehetővé, hogy a 48-iki gyökeres reformok minden rázkódás nélkül mentek át a nemzet életébe, éppen úgy csakis ezen erős, igazi önkormányzati, helyhatósági »savoir faire« tette azt lehetővé, hogy a szabadságharcz nagy követelményeinek a nemzet eleget tudott tenni és minden megye saját erejét mozgósítva a hadseregeket csak úgy a földből növesztette ki. De míg egyrészt a megyei önállóságnak, tehát annak, a mi a partikuláris szellemnek melegágya szokott lenni, következményei ily nagy eredményeket értek el, másrészt a nemzeti és állami egység nagy gondolata rövidséget nem szenvedett. A mint 1848 előtt, mint látni fogjuk, az országos szempontok mindinkább kezdenek felszinre vergődni, a mint az ellenzék központi vezetése mindinkább irányt ad a szét nem ágazó nézeteknek, úgy a veszély növekedésével a nemzeti csatlakozás és tömörülés mind szilárdabb lesz. Tehát nem centrifugál, de centripedál erő, vagyis nem a széthuzás, de az összefoglalás elve uralkodik az elméken. Fájdalom, igaz, miként a nemzetiségek valójában a Kárpátoktól az Adriáig, tehát a szél-

[1] Forradalom után, 18. lap.

rózsa különféle irányaiban felütik fejöket és támadják az államot. Csakhogy mindez nem az önkormányzati hatáskör paizsa alatt történik és nem a megyei intézmény lesz az ő táborhelyök. Ha Amerikában és Svájczban a kantonális hatalmi kör, az elsőben a nagy polgárháboru, a másodikban szinte a Sonderbund felkelés előkészületeinek lett a szolgálatra kész eszköze, ilyen nálunk teljesen ki volt zárva. Az állami és nemzeti egységet megbontó partikularizmus sem ebben, sem más értelemben nem képes a megye szervezetében helyt foglalni és azt a maga czéljaira kizsákmányolni. A 48-iki törvények alkotását megelőző mozgalmakban egyetlen egy megye sem vállalkozik semminemü subversiv szerepre, mint nem később arra, hogy egy második Vendée legyen. Az 1848-iki törvényeknek és kormánynak nincs a megyénél engedelmesebb eszköze, a szabadságharcz alatt még azon megyék is, melyeket az ellenség megszállott, kiállítják és expediálják ujonczaikat, a miért is például Petőcz pozsonyi alispán életével lakolt. A 48-iki törvényekben rejlő politikai igazságok közt bizonyára a legigazabb a XVI-iknak azon tétele, miszerint ezen intézmény az alkotmánynak védbástyája volt, egész odáig, míg a nemzet a népképviseletben, a miniszteri felelősségben, a sajtó teljes szabadságában erősebb biztosítékokat vélt alkotmánya számára találhatni. Nagyon szépen adott ezen felfogásnak kifejezést e korszak egyik legkomolyabb és tehetségesebb képviselője az 1848-iki képviselőháznak elnöke, Pázmándy Dénes. Mikor ugyanis a 48-iki törvényeket alkották és a megyei kérdés volt napirenden, ő az április 3-iki ülésben összetűzött Kossuthtal, a ki akkoron is a megyét a lehető legtágasabb hatáskörben akarta fenntartani. Pázmándy a központosításnak volt hive és a két elvnek összeférhetlenségét akarván kimutatni, a következő kijelentést tette: »a municzipiumot, melynek emlőjén nőttem fel, én is oly erős védbástyának tekintem, mely külső ellenség ellen bennünket megtartott. De valamint a legnemesebb gyümölcsöt kemény héj fedi, mely azt a tél zivatarjai között a romlástól megőrzi, ezen héjnak azonban, mikor jön a szép kikelet, fel kell pattanni, hogy az uj virágzatnak helyt adjon, úgy a municzipiumot is, melyen annak idején védő kéreg volt,

most, midőn erősebb biztosítékok, sajtószabadság, felelős kormány állíttattak helyére, fel kell pattannia, különben az Isten áldása nem fog kikelhetni és az ég felé emelkedhetni.«

Itt az ideje tehát, hogy immár rátérjek annak a folyamatnak ecsetelésére, midőn a védő kéreg, az ősi alkotmány lassan felpattant és a visszaszerzett szabadság éltető sugarai alatt az Isten áldása az ég felé kezdett terjeszkedni. Vagyis másképpen fejezve ki a dolgot, annak a nagy reformakcziónak jellemzésére, mely a nemzetnek az alkotmány sánczaiba való bevitele által az elveszett hatalmi súlypont visszaszerzésére törekedett. Ennek a folyamatnak szemlélete be fogja igazolni előbbi állításomat, hogy t. i. a nemzetre nézve az időknek teljessége elérkezett. Látni fogjuk, hogy ezen nemzedék ama hármas feladatot: az 1848-iki reformok előkészítését, kivivását, megoltalmazását miképpen oldotta meg.

Látni fogjuk úgy a katonai, mint a polgári erényeket teljes megvalósulásukban. Ezek mindketten annyi politikai és erkölcsi tőkét képviseltek, hogy maga a fejedelem csakis ennek értékesítésével vélte az abszolut rendszer óriási csődjét, mely Solferinót és Königgrätzet idézte elő, az egész monarkhia számára átfordítani. Mennyiben teljesült ama remény, annak megvizsgálása nem e lapoknak körébe tartozik. Habár annak az intelemnek szabad kifejezést adni, hogy az ily tőkét elpazarolni nem szabad, de azt hasonló tényezőkkel fenntartani, sőt növelni kell.

MÁSODIK KÖNYV.

A KISÉRLETEK, TAPOGATÓDZÁSOK KORSZAKA. A NEMZETI AKCZIÓNAK VÉDELMI JELLEGE. TÖREKVÉSEK AZ ALKOTMÁNY KÖRÜLSÁNCZOLÁSÁRA.

AZ 1825-IKI ORSZÁGGYÜLÉS MEGNYILTÁTÓL A „PESTI HIRLAP“ MEGJELENÉSEIG.

ÖSSZEGEZÉS.

I. Széchenyi István jellemzése. A vezérlő szempont élete és működésének elbirálásánál. Kemény, Falk, Grünwald és Zichy Antal életrajzai. A közvélemény hullámzása egyéniségének megitélésénél. Életének drámai jellege, Hamletszerü vonásai. Az ezekből származó ellentétek. Kiváló tulajdonságai, melyeknek jótékony hatását tulságos idegessége és érzékenysége megrontja. Fellépésének kedvező előfeltételei. Kezdetben szereplése politikai természetü, mely későbben elhalványul. Nem csatlakozik a politikai pártokhoz, sem az országgyülésen, sem a megyében. Nincs politikai programmja. Munkái nem képviselnek olyant, még közgazdaságit sem. A »Hitel«-nek és közgazdasági nézeteinek birálata. Ezeknek egyoldalu haszonelvi, merkantil jellege. Homlokzatváltozása, az ellentmondások, melyekbe keveredik. Kemény és Grünwald összegezése. Némely különlegességei. A lélektani hatások a politikára. Irodalmi kontroverziája Wesselényivel és Kossuthtal. Tévedései úgy az anyagi kérdéseknek nem politikai jellege, mint az osztrák kormány czélzatait illetőleg. Összegezés. Széchenyi katasztrófájának indokai. Egyénisége és működésének méltatása.

II. Különbség a két korszak között, melynek határvonalát a »Pesti Hirlap« keletkezése alkotja. Az első korszaknak ingadozó jellege. Az irány még nem domborodik ki teljes határozottsággal. A vezérlet hiánya. Az 1825-iki országgyülés egybehivásának előzményei.

III. Az országgyülések általános ösmertetése. A karok és rendek fogalma. Az országgyülés egybehivása. Az országgyülés felosztása és alkatelemei. Ez utóbbiak szavazatjoga. Az országgyülési napló hiányossága. Az országgyülés és hatásköre. Cziráky nézetei. A hatáskör összezsugorodása a politikára való befolyás tárgyában. Szervezeti bajok. A személynök elnökösködése. Tanácskozási rend és házszabályok hiánya. Az országgyülési tárgyak tartalma. Az ülések osztályozása. A kerületi ülések és azok jelentősége. A törvények alkotásának folyamata. Az országgyülési akczió nehézségei. A kedvező eredmények, melyek mindezek daczára eléretnek. Azoknak indokai.

IV. Az 1825-iki országgyülés ösmertetése. A fejedelmi vezeklés mint kiindulási pont. A sérelmek tárgyalása, valamint a sorrend kérdése. A november 9. és 26-iki két leirat. A törvényhozási eredmények

elégtelensége. A vezéregyéniségek rövid jellemzése. A viták tartalmából leszürődött politikai nézetek ösmertetése. Nagy Pál és Dessewffy József nézetei a helyzet magaslatán állanak.

V. A visszafejlődési folyamat. Reviczky kanczellár szerepe benne. Nagy kegyben áll a császárnál, másrészt népszerü politikát csinál. Az ellenzéki emberek alkalmazása. A közvélemény abban a hitben él, hogy az alkotmány biztosítva van és küzdelemre nincs szükség. Az 1830-iki országgyülés. Annak lojális hangulata. A franczia forradalomtól való idegenkedés. Ferdinánd trónörökös megkoronázása. Annak közjogi jelentősége. A hitlevél kérdése. Az a felett folyt viták. Az ujonczok megszavazása. Annak feltételei. Közjogilag előzetes esetet képeznek, mikre még később is történik hivatkozás.

VI. Az 1830-iki országgyülés befejezése után a visszafejlődés nemcsak megfordul, de az apály helyét a dagálynak lassu bár, de folytonos áramlata foglalja el. Különbség a mozgalomnak társadalmi és irodalmi, valamint politikai részei között. Míg az elsőnél Széchenyinek befolyását meg lehet állapítani, a reformakcziónak kezdete tisztán az 1827-iki országos választmány munkálatainak köszönhető. A felállított tétel rövid indokolása. Széchenyi irodalmi és társadalmi működése. Az országos választmány ismertetése. Munkálatainak terjesztése. Az 1832-iki országgyülés egybehivása. A választások jellege. Az ellentétes irányzatok feltünése. Az eszményi irányzat felülkerekedése.

VII. Kölcseynek, az eszményi irányzat első apostolának, méltatása. Származása. Élete és egyéniségének összhangja. Aránylagos szegénysége, egyedülisége. Tehetségei, képzettségének gazdagsága. Szónoki egyénisége. Miképpen fogja fel követi hivatását. A hazaszeretetnek, a magyar koronának meghatározásai. Ellentét közte és megyéje között. Leköszön a követségről. Búcsuja. Kora halála. Fegyvertársa. Bezerédy Istvánnak rövid jellemzése.

VIII. Wesselényi Miklós élete és működése. Kölcsey tanítványa. Az uj korszaknak legelső országgyülési vezére. Származása. Erdély állapotai mint egyéniségének háttere. Atyjának szereplése. Magának rendkivüli tulajdonságai. Barátsága Széchenyivel. Politikai ellentétek közöttük. Wesselényi nézeteinek jelentősége és politikai értéke. Ellenzéki akcziójának jellege. A veszélyek, melyek ebből reá háramlanak. Perbe fogatása, elitéltetése. Megvakulása. A polgári halott. Ellentét, mely elébbi nézetei és Kossuth között kifejlődik.

IX. Az 1832-iki országgyülés. A forrásoknak gazdagsága, az előbbieknek gyér voltával szemben. Ez országgyülésnek nagy jelentősége úgy személyi mint tárgyi tekintetben. A Kölcsey által formulázott jelszavak. Az eszményi irányzat kidomborítása. Az urbér, a vallás és lengyelek ügye. Deák Ferencz feltünése, mint a jogérzet megtestesülése. Ez országgyülésen kifejtett nézetei. Azoknak pragmatikus jellege. Ferencz halála és Ferdinánd trónralépte. A czimkér-

dés, az ellenzék győzelme. A szólásszabadsági sérelem. Wesselényi pere és elitélése. Kossuth országgyülési tudósításai. Ezek által feltünik. Reménye a nemzet jövőjében. A kedvező fordulat a közszellemben. Az áramlat megindulása.

X. Az országgyülési ifjuság mint a jobb jövendőnek egyik tényezője. A tehetség, mely benne megnyilatkozik. Irányzatának komolysága és tisztessége. Az önképző kör. Az ifjuság lelkes magatartása az ellenzék ügyének nagyot használ. Az udvar gyanus szemmel tekinti mozgalmait. A reakczió ottan lábra kap. Reviczky bukása. Pálffy Fidél mint kanczellár. A hajsza kezdete. Az ifjak elleni perek. Lovassy László Biharból az első áldozat. A Kossuth elleni támadás Elfogatása, pere, elitéltetése. Fogsága. Férfias magaviselete a megpróbáltatás napjai alatt.

XI. Az 1839-iki országgyülés. A reakczió bukása. A választások jellege. Az ellenzéki és aulikus pártok körvonalai mindjobban feltünnek és a választási mozgalmaknál szerepelnek. Az országgyülésen is, hol a konzervativ párt Dessewffy Aurél alatt szervezkedni kezd. Az alsó táblán Deák Ferencz teljesíti a vezérletet. A sérelmek szerepe a tárgyalásokban. A Ráday- és szólásszabadsági sérelem. Az ellentét, mely e kérdéseknél Dessewffy és Deák felfogása közt megnyilatkozik. Eötvös és Széchenyi beszéde. Kisérlet a kiegyenlítésre. Az amnesztia. Az országgyülés eredményei. A mezei, rendőrségi és váltótörvény. A büntető törvénykönyv szerkesztésére kiküldött bizottság. A büntető törvénykönyv ismertetése. A politikai helyzet az országgyülés végén.

XII. Deák Ferencz jellemzése. Párhuzam közte és Kossuth között. Deák kivételes állása és egyénisége. Annak imponáló volta. A táblabirák legnemesebb példánya. Rendkivüli elmebeli képességei. Beszédeinek Tacitusra emlékeztető tartalma. A törvényhozónak mintaképe. A politikai kérdések eldöntésénél birói felfogást tanusít. Ily módon nála a jogi szempontok felsősége érvényesül a politikai felett. Ennek bizonyítékai. Az előnyök mint a hátrányok, melyek ezen különlegességéből származnak. Maga is belátja a hátrányokat, a minek következtében törekszik a kettőt egymással összhangba hozni, a mi csakis a hatvanas években történik. Életének és működésének összege.

I.

Természetesnek fog látszani mindenki előtt, hogy azon nagy fejlődési folyamatnak, mely a régi Magyarországot átalakította, vázolását Széchenyi István jellemzésével és politikai méltatásával vezetem be. Pedig kifejezést kell adni ama felfogásomnak, miszerint Széchenyi István élete és működésének alapgondolatát tulajdonképpen nem a reform-akcióhoz való tevőleges viszonya állapítja meg.

Ez a viszony legfelebb közvetett, és semmi esetre azon közvetlen értelemben vehető, melylyel ő maga életének nagy katasztrófáját azzal összeköttetésbe hozta, és mely az eddig elfogadott, hivatalosnak nevezhető felfogás alapján át is ment a köztudatba.

Ezen hivatalosnak nevezhető felfogás kétségtelenül egyoldalu jelleggel bir. Az egyoldaluság pedig abban találja kifejezését, miszerint jellemzésénél oly tények hagyatnak figyelmen kivül, melyek a nemzet életének legfontosabb mozzanatai közé tartoznak, és melyek nélkül az események egymásutánjában hézag keletkezik. Az egyoldalu eljárás mellőzése maga után vonja nemcsak a fénynek, de az árnynak, nemcsak az erények és kiváló tulajdonoknak, de a fogyatkozásoknak is kidomborítását. Ezt kívánja a politikai igazság, melytől Széchenyinek legkevésbbé van oka tartani, mert ez éppen úgy nem csökkenti az ő nagyságát, mint nem a napnak foltjai és fogyatkozása annak éltető jelentőségét.

Tudvalevő, miszerint hányatott életének végszakában a tébolyig fokozódott nála az önszemrehányás: bár soha se ébresztette volna fel nemzetét, ha azt oly gyászos sorra juttatá. Megrázó erővel irja bizalmasa, Tasnernek, a döblingi tébolydából, hogy el van kárhozva, mert eladta a magyart a rom istenének, pedig ha felhagy vele, minden

a legszebb virágzásnak fog indulni.[1] Viszont ezzel ellentétben jelentékeny egyéniségek azt hirdették, és a szabadságharcz szerencsétlen kimenetele után e tétel egy nemét a politikai krédónak képezte, hogyha a nemzet reá és nem Kossuthra hallgat, a dolgok minden esetre jobb fordulatot vettek volna.

Ki kell mindjárt mondani, hogy ez állításokban nagyfoku tevedések foglaltatnak. Széchenyi soha sem ébresztette fel a nemzetet, egyszerüen azért, mert erre a müveletre szükség egyáltalában nem volt. Már idézett levelének végsora is ezt bizonyitja, éppen úgy mint a »Kelet népé«-ben[2] beösmerte maga is, miszerint az ország 1760 óta kimondhatlan haladást tett. Kossuth a »Kelet népé«-re irt válaszában ezen ellentmondásokra már akkor rámutatott.[3] Kifejtette a József és Ferencz császár önkénykedése elleni visszahatást, Széchenyi munkáinak, az országos bizottmányok munkálatainak nagy hatását, melyek nem következhettek volna be, ha a nemzet álomkórságban dermedezett és az életre hivó tárogató üdítő hangjaira tényleg szükség lett volna.

Mi történt volna, ha a nemzet reá hallgat, az nem állapitható meg. De annyi tény, hogy a kikre a nemzet vele szemben hallgatott: Kölcsey, Wesselényi, Deák, Kossuth azon az uton vezették, melyet jobbik végzete kijelölt, és melynek irányát még a világosi katasztrófa sem változtatta meg.

Az indok, melynél fogva egyéniségét elkülönítve előzetesen kell tárgyalni, már az elmondottakban, illetve egyénisége, állása sajátszerüségében rejlik. Tényleg teljesen a maga utján haladt, és nem egyszer hangsúlyozta, miszerint a nagy országos pártok egyikéhez sem tartozik. Egyéniségének átértése a legnehezebb politikai, lélektani problémák közé tartozik, melynek megfejtése, fájdalom, idáig nem sikerült.

Jelentékeny irók nagy szabásu monografiákban foglalkoztak vele. Kemény, Falk, Grünwald, Zichy Antal művei közkézen forognak. A probléma nehézségeit eléggé feltünteti azon sajátszerü mozzanat, hogy mindegyik kiváló iró más

[1] Széchenyi István levelei, III. kötet 630. lap.
[2] Lásd ugyanott, 2. lap.
[3] Lásd ugyanott, 19. lap.

felfogással irta meg művét, másképpen oldotta meg Széchenyi életének nagy problémáját. Kemény a kulcsot abban találta, hogy Széchenyi esze által akart zsarnokoskodni szivén, a mi nem sikerült. Grünwald az egész kérdést a psychiatria körébe utalta. Falk az összviszonyok keretébe való beillesztést látta a megoldás helyesebb módjának, bizonyos tartózkodással kezelve a kérdéseket. Ellenben Zichy Antal műve a feltétlen magasztalást fejezi ki. Tény az, hogy mindegyiknek Széchenyije más benyomást tesz az olvasóra.

Valamennyinél észlelhető ama körülmény, hogy művét más időben irta meg, mint vagy elődjei vagy utódjai.

Az ember önkénytelenül kiérzi, hogy a közfelfogásnak háttere mindegyik korában változott, és hogy nálok vissza is tükröződik a közvéleménynek ama nagyfoku hullámzása, mely Széchenyivel szemben megtörtént. A véleményeknek emez ingadozása már önmagában véve is bizonyítja a probléma nehézségeit. Talán nem lesz felesleges, ha nehány rövid szóval a hangulatnak változásait visszaadom.

Nyilvános pályafutásának első évtizedében Széchenyi István ugyanis népszerü és ünnepelt ember volt. Ennek a ténynek 1840. november 19-én, midőn a pestmegyei gyülésen a vegyes házasságok ügyét tárgyalták, kifejezést adott Kossuth Lajos az által, hogy elkeresztelte őt a »legnagyobb magyar«-nak.

Azután jön a fordulat: a teljes népszerütlenség, közbe oly epizóddal, hogy Deák nyilvános helyen szóba sem akar vele állani,[1] sőt hogy oly ebédekre sem hivják meg, a hol ellenzéki emberek vannak jelen, miután nem közibök való.

A szabadságharcz gyászos kimenetele után egész legenda képződik körülötte. Úgy tekintetik mint próféta, kinek egyedül volt igaza a közvéleménynyel szemben.

Oly jelentékeny iró, mint Kemény Zsigmond, úgy rajzolja őt, mint a hajdankor szent könyveinek látnokait. Igaz, hogy ugyanakkor maga is beösmeri, miszerint ama sötét jóslat, melyet Széchenyi Kossuthtal szemben hangoztatott, az utóbbinak a közteherviselés miatti hirlapi czikkeiből szár-

[1] Lásd Széchenyi István naplói, 251. lap.

mazott, a mi tehát itt inkább dicséretet, mint megrovást érdemelt. A forradalom, melyet megjósolt,[1] szocziális természetü volt, a vagyontalanok harczát képviselve a vagyon ellen.

De mindennek daczára ama tény, hogy általában ily jóslat keletkezett, egészen elégséges volt egy politikai hitregének képződésére, mely Széchenyi nevét a megcsalódott jövendőmondásnak dicsfényével övezte körül. Ennek a benyomásnak hatása alatt szülemlett Arany János költeményének ezen versszaka:

El kelle buknunk, haj! milyen tanulmány,
Meg kelle törnöd, oh mily áldozat,
Hogy romjaidra, romjainkra hullván,
Adjunk, Igaz, te neked igazat!

Később azután, a mint a politikai helyzet javult, a szabadságharcz nagy politikai és erkölcsi tőkéje kamatozni kezdett és a dicső mult eseményei, megtisztulva az elfogultság földi salakjától, mind tisztábban állottak a nemzet előtt. Kossuth kultusza ismét fölébe kerekedett, még pedig a fokozat kilátásával. Úgyannyira, hogy a túlsúly, mely Széchenyi életét folytonosan keserítette, halála után még inkább rá fog nehezedni. Ezen tény, mely Széchenyi életének összegezését, sommázatát foglalja magában, természetszerüen képezi azt a mozzanatot, a mit a német *leitmotiv*nak nevez, vagyis Széchenyi életének alaphangját. Ezen alaphang is hozzájárul, hogy az ő mozgalmas élete, változatos ritmusával, gyászos kimenetelével, egy hatalmas drámai alkotás minden elemeivel rendelkezzék.

Az a drámai hős, kinek ösmert alakja Széchenyi existencziájában visszatükröződik, ugyanaz, kit a szinmüirók fejedelme, Shakespeare, mesterművében, »Hamlet«-ben halhatatlanná tett. A ki ezt a fenséges alakot legjobban érthetővé tette, az nem kisebb ember mint maga Göthe, kinek jellemzését, egy másik jelentékeny német történetiró, Gervinus,[2] kit Angliában is mint Shakespeare-kommentátort első rangu tekintélynek tartanak, magáévá tette.

[1] Politikai programmtöredék, 137. lap.
[2] Shakespeare, II. kötet, 98. lap.

Göthe ugyanis a boldogtalan dán királyfinak azon szavaiban: »The time is out of joint, and I must set it right (jaj nekem, kifordult sarkából a világ és nekem kell nyélbe ütnöm), mint egy tükörben látja saját magának hasonmását.

Göthe szerint Shakespeare itt egy nagy tehetségü egyént akart bemutatni, kinek egy óriási feladatot kell teljesíteni, mely képességeit túlhaladja. »Hamlet« úgy áll előtte mint egy hatalmas tölgy, melynek őserdőben van helye, melyet azonban egy finom virágtartóba helyeztek el, úgy hogy a terjengő gyökerek szétrepesztik a törékeny keretet.

Egy nemesen érző, magasztos egyéniség, ki nem bir azon aczél idegekkel, melyeket az élet viharai megkövetelnek, tönkre megy egy oly kötelesség teljesítésében, mely reá háramlott és melylyel együttesen a szenvedélyek orkánszerü kitörései közé jutott, egy ingó sajka a torony magasságra csapkodó habok között.

Lehetetlen dolgok kivántatnak tőle, nem önmagukban lehetetlenek, de erejéhez mérten. Bármennyire feszíti erejét, a viszonyok mind fejére nőnek és végre is elbukik.

Hogy Széchenyi István egyénisége-, élete- és helyzetében az ellentéteknek folytonos és állandó tusája nyilatkozott meg, az iránt kétség nem lehet. Metternichre ösmeretségük kezdetén azt a benyomást teszi, hogy forró vére mellett mélyen tud számítani. Tényleg nemesen érző szive volt, de játszotta a hideg, számító ész emberét, ki, mint Kemény mondja,[1] mindent fonttal mér, a szellemi súlyokra keveset ad és a sikert, a hogy Vespasian császár a pénzt, jószagunak tartja, akárhonnan vétetik is az. Úgy akart ott állani, mint a ki az embereket eszköznek tartja, kiket utilizálni kell. Akár mint Macchiavellinek legengedelmesebb tanítványa.

A logikai egymásután volt jelszava, nemzetét, hogy saját kifejezését használjam, az ok nemzetévé akarta idomítani, de sem eszméibe, sem tényeibe ezen alkatelemet belevinni nem volt képes. A katonai bravur és bátorság netovábbjáig tudta vinni, de oly érzékenységgel és gyenge idegekkel birt, melyek minduntalan megzsibbasztották erélyét, akczió-

[1] Lásd *Csengeri:* Magyar szónokok és államférfiak, 339. lap.

képességét. Vagy esetleg oly szenvedélyes kitörésekre ragadták, melyeket nyugodt óráiban maga is megbánt.

Fajszeretetben, a nemzetéhez való ragaszkodásban senki sem érte őt utol. Mégis azt kell mondani, hogy azzal szemben egész életén keresztül idegen maradt. Nem hatolt be intézményeinek szellemébe, története nem vonzotta, mindezen tényezők összege igazában terra incognita maradt előtte. Nem is értette meg a magyar lelkületet, egy közös dobbanásban az ő és nemzetének szive nem találkozott, és így nem is tudott annak nyelvén beszélni, nem találta el az utat, mely a magyar ember érzelemvilágához vezet.

Tökéletesen igaza volt Kossuthnak, mikor azt mondotta, hogy könyveinek nemleges az eredménye. »Vous serez étonné, quand vous êtes arrivé au bout de ne leur rien avoir persuadé du tout.« [1]

Akármiképpen is igyekezett, a tőzsgyökeres magyar társaságban otthonossá lenni nem tudott. Hogy úgy mondjam, kissé finnyás természete folytán annak nyerseségén folytonosan fennakadt. Nem egyszer megütközött azon, hogy Deák étkezése az etiquette szabályainak meg nem felel, a mint vele soha nem is tegeződött. Telivér arisztokrata volt, a hogy ezt Falk, ki őt személyesen jól ösmerte, kiemeli,[2] és mégis radikális eszméknek volt szóvivője, hadat izent az előitéleteknek. Igaz, a mint látni fogjuk, nem teljes következetességgel.

Közvetíteni akar a trón és nemzet között. Nagyon szépen elmondja,[3] hogy az a czélja, egyrészt eloszlatni, itt nálunk, azon lidérczet, hogy Bécsben szivtelen kombinácziókon törik a fejüket ellenünk, míg ottan azt, hogy a nemzetet forradalminak, szakadárnak tartják. Úgy tekinti magát, mint a jó barát, ki a perlekedő házastársak közt békét csinál. De végzete az, hogy két szék közt a pad alá kerül. A mi tehát azt jelenti, a mit Kossuth meg is mond neki, hogy a bizalmat fenn is, lenn is elvesztette. Ez a legrövidebb idő alatt be is következik. Szóról szóra el is panaszolja, még hogy

[1] Lásd: Felelet gróf Széchenyi Istvánnak, 18. lap.

[2] Széchenyi István és kora, 34. lap.

[3] Lásd: »Kelet népe«, 30. lap.

Batthyány apostatát lát benne, míg Metternich[1] megrémült konvertitának nézi.

Nemcsak ez történt meg vele, hanem az is, hogy ő, ki par excellence dinasztikus ember volt, oly helyzetekbe látta magát sodortatni, melyeknek végső következménye az lett, a mit saját szempontjából forradalomnak tekintett.

Ezeknek az ellentéteknek tusája az, mi egyénisége- és működésének a Hamlet-szerü szinezetet adja.

Életének szomorujátéka ezen említett összeütközésekben jut kifejezésre. Ily módon azután ő, ki nemzetének vezére akar lenni, ezen emésztő körülmények következtében azon nagy versenyfutásban, mely az első hely miatt folyik, nemcsak hogy a díjat nem nyeri el, hanem egyszerüen letörik.

Áttérve most már magára Széchenyinek egyéniségére, úgy az ő kiváló származása és előnyei önkénytelenül eszünkbe juttatják azon találó képet, melyet Macaulay lord Byronra alkalmaz.[2]

Az orleansi herczegnő, Francziaország regensének anyja (ez utóbbi tudvalevőleg XIV. és XV-ik Lajos uralkodása közt kormányzott és nagy tehetségek mellett még nagyobb fogyatkozásokban szenvedett) szokta volt mondani, hogy fia születése alkalmával valamennyi tündért meghivták egynek kivételével. A kik eljöttek, azok mind elhozták adományaikat fényes tehetségek képében. De azon egy tündér, kit elfeledtek meginvitálni, bosszuból, a mindenik szép tulajdonnak megfelelő hibát is beleoltotta a gyermekbe, minek folytán az a hibák és erények csodálatos vegyülékévé fejlődött. Széchenyinél nem ment annyira a dolog, mert számos erényei nem mételyeztettek meg. De egy fogyatkozással mégis sujtatott, mely maga elegendő volt képességeinek jótékony hatását megbénítani, t. i., a miről már szólottam, nagyfoku idegessége. Említettem már, hogy egyik életirója Grünwald Béla ezen baját tekinti, hozzá még a bajt magát is fokozva, Széchenyi politikai egyénisége és működése kulcsának.

Ebben a tág értelemben felfogásom szerint a dolog

[1] Lásd: Naplói, 434. és 457. lap.

[2] Critical and historical Essays, I. kötet 309. lap.

nem áll. Széchenyinek jellemét, eljárását ezen szempontból megitélni nem lehet. A psychiatria nem nyujt arra nézve támpontot, hogy p. o. Széchenyi miért akart az észnek és nem a szivnek embere lenni, miért kereste a gazdagodás utján a szabadságot, miért nem akart semmi áron sem ellenzéki ember lenni, sőt inkább azt lehetne mondani, hogy ezen czélzatok oly foku számító képességre engednek következtetni, melyek az agyvelőnek normális működését feltétlenül megkövetelik, sőt bizonyítják is.

Továbbá az is tény, hogy Széchenyi István, midőn 70 éves korában golyót röpített agyába, fizikailag teljes egészségnek örvendett, valamint hogy 25 éves nyilvános szereplése alatt a legnagyobb szellemi és testi erőfeszítésekre képes volt, — ezeket igazán játszva tűrte.

Ily módon tehát méltán lehet kérdeni, mennyiben akadályozta őt idegessége dicsőséges pályafutásában. Hogy erre felelhessünk, röviden meg kell állapítani bajának mivoltát.

Nincs szükség oly aprólékos részletekbe menni, mint a hogy ez Grünwald könyvében történt, a hol, kit a kérdés érdekel, a bővebb felvilágosításokat megtalálhatja. Arra a czélra, a mit magam elé tüztem, elég konstatálni annyit, hogy baja testi mint lelki természetü volt. A testi baj ideges rohamok-, álmatlanság-, étvágytalanság-, főfájásokból állott, mely kóros tünetek úgy gyötörték, hogy nem egyszer öngyilkosságra gondolt.

Természetes, miszerint a testi bajnak lelki háttere is volt, mi a legnagyobb foku érzékenységben jut kifejezésre. Egyszer a főrendiházban egy izgatott vita alatt ájultan rogy össze. — Igazán csekélységek kihozzák, még pedig teljesen, sodrából. Így például az, hogy egyszer egy banketten reá, mint jövendő nádorispánra ürítenek poharat, mert ezen tüntetés esetleg József nádornak nehezére talál esni. Viszont ezzel ellentétben, ha egy estélyre vagy egy ebédre például nem hivják meg, vagy ha meghivták s a háziasszony nem neki nyujtja karját, úgy ezen semmiségek elégségesek arra, hogy magát teljesen elhagyatottnak érezze. Világfájdalom, búskomorság minduntalan elfogják, a legsötétebb sejtelmekkel tekint maga és nemzete jövendője elé.

Mint Falk előadja,[1] órák hosszat ül éjjelenként, mély gondolatokba merülve, szellemi szemei keresik a világosságot, mely reményt nyujtana. »Pesti por és sár« czimü művében elmondja, hogy azért szeret kőszénnel fűteni, mert órákig is elpislog lassu lánggal és álmatlan éjjeleken mintegy társaságot nyujt neki.

Ha már most tekintetbe veszszük, hogy a ki egy nemzet élére akar állani, annak első sorban nemcsak abban, de önmagában is biznia kell, azonkivül vas következetességgel és angyali türelemmel kell felruházva lennie, akkor bizonyára ezen lelkiállapot is elégséges volt oly akadályt képezni, mely mellett, főleg azon viszonyok között, melyek őt körülvették, zöld ágra jutni lehetetlenség volt. Valamint ha nem is általános iránya, de túlhajtásai teljesen érthetők lesznek. Pedig, mint látni fogjuk, más körülmények is járultak hozzá.

Különben annyi bizonyos, hogy a tündérek mind megjelentek bölcsője körül és elhalmozták őt azon előnyökkel, melyek egy nagy hivatás teljesítésére szükségesek. Maga mondja egyik munkájában,[2] hogy a magyar alkotmány minden áldását egy ép velejü, fiatal, egészséges, gazdag mágnásra összehalmozta, kiről jó lélekkel el lehet mondani, miszerint ő a honnak kedveltje. Hogy szénája rendben volt, tudjuk onnét, hogy, midőn az akadémia alapítására egy évi jövedelmét adta oda, ezt ő saját maga azon időben 60,000 frtra becsülte. Kevés életben lévő családnév volt az országban, melyhez több történeti emlék füződött volna, mely felfelé úgy, mint lefelé több becsülés- és tiszteletnek örvendett. Igaz, ezeknek összeegyeztetése nem ment mindig simán, a mit maga Széchenyi, mint előbb mondtam, olyformán fejezett ki, hogy a család minduntalan két szék közt a pad alá kerül, de azért atyja, a mint a korona kegyéből elnyeri az aranygyapjut, úgy a nemzeti hála kifejezését is megkapja nagy adományaiért. Ezek mellett dúsan meg volt ajándékozva a sziv, az ész, a férfiuság adományaival.

Első sorban, a mit különösen hangsúlyozni kell, a sziv

[1] Széchenyi István és kora, 104. lap.

[2] Lásd: Világ, 90. lap.

embere volt. Tudott forrón és mélyen szeretni. Hazaszeretete egész a rajongásig ment. Szüleihez való viszonya mintaszerünek tekinthető, édes atyjának utolsó levelét, mely szellemi végrendeletét tartalmazta, egész életén keresztül egy külön tokban magánál hordta.

Igaz barát volt. Barátsága Wesselényi irányában azon korban is, midőn az életviszonyokban az érzelmek egészen más szerepet játszottak mint mai napság, a ritkaság számba ment. Gazdag volt, szivének élete is az. A mit a németek úgy mint a francziák az »örök nőies«-nek neveznek, nagy szerepet játszott történetében. Szeretett boldogan és boldogtalanul, de midőn végre sok hányattatás után eszményképét oltárhoz vitte, oly házi életet élt, mely mindenkit csodálattal tölthet el.

Egyike volt kora legeszesebb, legkellemesebb embereinek. Különösen ki kell emelni, hogy a humor s a páthosz egyaránt rendelkezésére állottak, a társalgásban, irásban és a szónoklat terén.

Érdekes megolvasni, hogy Kossuth miképpen jellemzi és irja le őt mint szónokot. Országgyülési tudósításaiban egy főrendi ülésről igy ir: »Wesselényi mázsás szentencziákkal teljes beszéde után Széchenyi szólalt fel. Beszédét a szép gondolatok és szikrázó képletek tömött masszájának lehet nevezni. Szólott mint ezt a nagy alkalom megkövetelte, mint arra nemes lelkének felhevülése, keblének istene készteté és azért gyakran eltért tárgyától és áradozott beszédében. Ily beszédet, hacsak maga a szónok nem teszi azt, más kellőképpen visszaadni nem képes. Beszéde a maga nemében páratlan és gyönyörü volt, habár nem is tartozik azon kategoriába, melybe Wesselényi szónoklatai tartoznak, a tömör, élénk logikai rendü nyilatkozatok osztályába. Beszédjén szembetünően meglátszik az angol tisztán elbeszélő parlamentáris modor.[1]

Ezen magasztaló birálatban is történik ráutalás, de különben sem lehet elhallgatni, hogy szellemi termékeinél mind a két téren meglátszik a figyelem és kitartó munkásság hiánya. Meglátszik ez nemcsak egyes műveit illetőleg,

[1] Lásd: Széchenyi naplói, 241. lap.

de általában tevékenysége, sőt észjárásában. Igen érdekes adatot hoz fel erre Kovács Lajos.[1] Tudniillik felhozza azt, hogy Széchenyit nem lehetett soha kapaczitálni, »mert agya annyira túl volt terhelve, hogy legjobb akarata mellett sem tudott figyelmet fordítani más ember érvelésére; míg vitatkozás közben maga érvelt, addig csak gondolt a tárgyra, de a mint a másikra került a szólás sora, gondolatai önkénytelenül másfelé ragadták és az ember tulajdonképpen borsót hányt a falra«.

Kétségtelenül azon fogyatkozásban szenvedett, miszerint szellemi erejét állandóan egy pontra irányítani nem tudta, hanem ide és tova ugrándozott, ugyannyira, hogy műveiben rendszert, az érvelés teljességét, az eszmék összefüggését hiába keressük.

Nem érdektelen, hogy egyénisége és szellemi tevékenységének ezen ugrándozó és rhapsodikus természete hamar feltünik egy jóakarója, herczeg Windischgrätz előtt, kit, habár később ellenünk küzdött, komoly, férfias és nemes érzésü embernek kell minősítenünk. Ez figyelmezteti is őt, hogy e fogyatkozásán igyekezzék segíteni.[2]

Különben eme fogyatkozásával maga is tisztában volt. Így például »Hitel« czimü könyvét az azt követő »Világ«-ban[3] egy tömkelegnek nevezi. Innen származott részben viszonya Kovács Lajoshoz, kit folytonosan utilizált, ha rendszeres munkára volt szüksége. Vele csináltatta nagy közlekedési munkálatát, melyet az országgyülésekhez beadott.[4] Éppen így az 1848-iki márcziusi napokban midőn rendkívüli izgatottsága miatt eszméit nem tudja rendbe szedni, és beszédét vele csináltatja.[5] Olyannyira érzi Kovács közreműködésének szükségét, hogy midőn követté választatja magát, fel-

[1] Széchenyi István közéletének három utolsó éve, I. kötet 39. lap.

[2] Lásd *Zichy* Antal: Széchenyi életrajza, 150. lap.

[3] Lásd ugyanott, XXXIV. lap.

[4] Lásd *Kovács:* Széchenyi István közéletének három utolsó éve, II. kötet 19. lap.

[5] Ugyanott, 46. lap.

szólítja, hogy minden áron szerezzen magának mondátumot, hogy, ha kell, helyette szólni tudjon.[1]

De a hol a logikai rendre, a szerves egész követelményeire nem volt szükség, mint például az ösmeretes *Blick*-nél, ott tudott oly művet alkotni, mely velőtrázó páthoszával és beretva élességü gunykaczajával a világirodalom remekei közé tartozik és nem áll mögötte Juvenalis, Montaigne Swift szatiráinak. Tökéletesen igaza van Falknak, midőn azt mondja, hogy ebben skorpiókkal ver végig nemzetének hóhérain.

Oly külsővel, birt, mely már maga lekötötte az emberek figyelmét. Még az ősz Desseffwy József is megénekelte azt.

»Friss barna orczádon mikor ég piros
Tüzláng, szemed gyujt, szíveket ejteget
S széles szemöld boltbul kitörve
Osztogat és mosolyog sok érzés.«

Tényleg jupiteri, széles homloka volt, melyen mély barázdákat szántotta gond és az elmélkedés. Sürü szemöldökei, melyek alatt sas tekintete villámokat szórt. Napbarnított arczához jól illett a ruganyos test, mely az edzett férfiuság megtestesülésének képében áll előttünk. A mi csak testi gyakorlat és sport létezett, azt buzgalommal és sikerrel gyakorolta. A katonai pályán a magyar huszárnak kiváló tulajdonságai mind megtalálhatók voltak nála.

A napoleoni háboruk egyik legszebb fegyvertényét az ő lélekjelenlétének és vitézségének lehetett köszönni. Ez Olaszországban történt Murat nápolyi király ellen a tolentinoi csatában. Öt szakasz huszár szemben találta magát egy nápolyi lovas- és gyalogezreddel. A huszárság a túlnyomó ellenség láttára habozva megáll. Egyszerre csak siri csend következik be, mely alatt az ellenséges tömeg mind közelebb-közelebb nyomul. Széchenyi, ki az egyik szakasznak parancsnoka volt, merész elhatározással riadót fuvat és vitézei halált megvető elszántsággal neki rugtatnak az ellenségnek. Egyik közhuszár — Szilágyi nevü — előre vágtat az ellenség

[1] Lásd *Kovács:* Széchenyi István közéletének három utolsó éve, I. kötet 217. lap.

parancsnoka, Romana herczegre veti magát és azt egy csapással levágja lováról. A magyarság mindinkább vérszemet kap és kevés időre rá majdnem az egész nápolyi lovasság össze van kaszabolva. Az érdekes a dolognál, hogy Széchenyi, ki a Terézia rendet érdemelte volna, mi kitüntetést sem kapott, Szilágyi is nem az arany vitézségi érmet, de csak az ezüstöt nyerte el.[1]

Széchenyi nem egyedül az irás- és szónak, de a tettek embere is volt. Tudott nagy arányu akciókat is végrehajtani. Akármilyen ötletes és rhapszodikus észjárása és egész eljárása, ha egyszer neki durálta magát valaminek, a mi egy konkrét és megfogható czél alakjában jelentkezett, azt végre is hajtotta emberül. Ahogy azon, nem kedvező természetü időkben vállalataink, úgymint lánczhid, Duna-gőzhajózás, Tisza-szabályozás számára megszerezte a pénzt, a műszaki erőket és azokat foganatosította, bizonyítja, hogy ha lelkiállapotában nem találkozik akadályokkal és kedvező körülmények között a legnagyobb akcióban is meg tudta volna helyét állani.

Azt a mozzanatot sem lehet nála figyelmen kivül hagyni, hogy milyen hatást gyakorolt az emberekre. Mindent összevéve oly személyiség volt, a ki a merre járt a legheterogenebb körökben is a figyelmet, a rokonszenvet meg tudta magának szerezni. A mit ebben az irányban a jó Cornelius Nepos Alcibiadesről mond, egészen reá illik.

Franczia és angol államférfiak, Thiers, Palmerston, Metternich, diplomaták, a félig barbár orosz nagyherczeg Konstantin, tehát a legheterogénebb egyéniségek nem tudtak személyiségének delejes varázsa alól menekülni, ezeket éppen oly kedvezően hangolta maga iránt, mint a tiszaszabályozási expediciójában a nyakas alföldi nemességet. Mily imponáló erővel volt képes fellépni, bizonysága azon kiküldetésnek végrehajtása, mely a lipcsei csata előtt érte, és különben is egyike volt a legkoczkáztatottabb vállalatoknak. Tudvalevőleg Lipcsénél Napoleonnak központi fekvése volt és ő a szö-

[1] Lásd Gróf *Thürheim:* Die Reiterregimenter der k. k. oesterreichischen Armee, II. kötet 124. lap.

vetséges seregeket egymástól elválasztotta. Délről jött az orosz és osztrák fősereg Schwarzenberg alatt, keletről a poroszok Blücher, északról a svédek a trónörökös (előbb franczia tábornagy) Bernadotte alatt, ki arra számított, hogy ha Napoleon megbukik, esetleg franczia király lesz, és azért mindenáron kerülte az összetüzést a francziákkal.

Arról volt szó, hogy ezeket egy összpontosított támadásra meg lehessen nyerni. Széchenyinek, az egyszerü huszárkapitánynak, lett ez feladata, melynek keresztülviteléhez az is járult, hogy a francziák által megszállott területen kellett átlovagolni. Széchenyi ezt a nehéz feladatot a legnagyobb sikerrel oldotta meg. Blüchernél könnyen ment a dolog, de annál nehezebben Bernadottenál, Széchenyi azonban nem tágított és annyira lelkére beszélt, úgy a sarokba szorította a nagyszabásu szerencselovagot, hogy kénytelen volt becsületszavát lekötni, hogy a végzetes találkozón megjelenik, a mit be is váltott.

Az előadottak, úgy vélem, elég hiven adják vissza azokat az előnyöket és képességeket, melyek Széchenyi Istvánt abban, a mit hivatásának tekintett, t. i. hazájának ujjáalkotója lehetni, támogatták. És erre vonatkozólag különösen hangsúlyozni kell, hogy akármilyen bizalmatlan is volt maga irányában, a nemzettel szemben a legnagyobb követelésekkel lépett fel, még pedig olyképpen, hogy ő és senki más van hivatva azt az igéret földjére elvezetni, annak nemcsak ordináriusa, de nevelője is lenni.

Mikor a Kossuth-féle viták javában folytak — a mire később fogok visszatérni, — 1842-ben az akadémiában tartott, hozzá nagy port felvert beszédében mondá azon emlékezetes szavakat, hogy axioma tisztaságban véli látni nézetének kirekesztő helyességét, a mely állítása a gyakorlatban végre is szellemi diktaturát jelentett.

Vagyis, hogy Kossuth szavait idézzem,[1] Széchenyi a nemzetet lábbadozó betegnek tekinti, magát pedig a hivatott orvosnak, ki is asszistensei segélyével már 15 év óta gyó-

[1] Felelet gróf Széchenyi Istvánnak, 19. lap.

gyítgatja és a ki birtokában van az arcanum-triplicatumnak, mely a gyógyítást eszközli.

Kossuth helyesen választotta hasonlatát az orvosi tudományból. Azon nagy polemiában, melyet Széchenyi Deákkal a védegylet ügyében folytatott,[1] szemére veti Deáknak, hogy rosszul állapítja meg a nemzet bajának diagnozisát. És bár felszólítja Deákot, hogy legyen vezér és követni fogja, mégis saját nézetei számára bizonyos fölényt követel, miután Deák tisztán a belviszonyok szempontjából tekinti az ügyeket,[2] vagy, mint egy más alkalommal mondotta, »a megyeház ablakából«. Tényleg a Kossuth elleni egyik filippikában[3] világosan és határozottan állította, hogy, midőn 1825-ben politikai pályára lépett, a mit tett, nem pillanatnyi felhevülésben, nem rögtönzés folytán történt. Azonban nemcsak azon feltevése, hogy hazáját szolgálja, de minden lépte és cselekménye egyelőre megfontolt tervnek volt szüleménye. A nagy közönség előtt ebben az irányban annyira túlhajtja a dolgot, hogy Teleki László egyszer az országgyülésen megtámadja, hogy mindig csak magáról beszél.[4] Föl kell említeni erre vonatkozólag, miszerint Kemény konstatálta,[5] hogy két oly klasszikus tanu, mint Dessewffy Aurél és Wesselényi Miklós a leghatározottabban állították, hogy éppen akkor, vagyis pályájának kezdetén Széchenyi közjogi és politikai ismeretei a legszerényebb keretben mozogtak, a mi már magában úgy a tervszerüség értékét, mint a vezérségre való jogczímet jelentékenyen csökkenti.

Úgy vélem azonban, hogy Széchenyi politikai egyéniségének méltatása, vagyis inkább balsikereinek magyarázata nem ezen fordul meg.

Ha működésének kezdetén és derekán Deák, Kossuth, Dessewffy József és Aurél közjogi és politikai ismereteivel,

[1] Lásd Széchenyi István hirlapi czikkei, II. kötet, a szent-groti czikksorozat.

[2] Lásd ugyanott, 645. lap.

[3] Lásd: »Kelet népe«, 26. lap.

[4] Széchenyi István beszédei, 274. lap.

[5] *Csengery* Antal: Magyar szónokok és államférfiak könyve, 361. lap.

sőt tehetségeivel nem mérkőzhetett is, de nemcsak hogy nem lépett teljesen készületlenül a közpályára, hanem oly tapasztalatai voltak, melyekkel az említettek nem versenyezhettek, és melyeket könnyen lehetett kamatoztatni.

Mikor Széchenyi István az országgyülésen szerepelni kezdett, már harminczöt évet számlált, nagy szellemi képességei mellett művelt, olvasott és világot látott ember volt. Széles Magyarországon senkit sem lehetett találni, a ki az emberiség nagy szinpadán oly eseményekben lett volna részes és annyi kiváló emberrel érintkezett volna, mint éppen ő. Nem egyszer hivatkozott arra, hogy a napoleoni háborukat a fővezér, Schwarzenberg főhadiszállásán küzdötte végig, a hol hatalmas fejedelmek, hadvezérek- és államférfiakkal volt mindennapi összeköttetésben.

Ott volt Párisban akkor, mikor Napoleon uralmát a Bourbonoké váltotta fel és szintén az országgyülésen egy alkalommal felemlítette, hogy az akkori válságos helyzet minő tanulságokat tartalmazott. Beutazta majdnem egész Európát és nyilt szemmel vizsgálgatta azon különbségeket, melyek a nemzetek és kormányformák gazdag változataiban kifejezésre jutnak.

Mint mondám, elméleti ismeretekben sem szükölködött. Olvasta Montesquieu, de Lolme és Bentham műveit. Az első az általános politika, a másik Anglia alkotmányának volt nagyszerü szerzője, míg az utolsó radikális irányt képviselte. Valamint olvasta Ürményi magyar közjogát,[1] nemcsak, hanem a magyar közjog akkori első tekintélye, Cziráky, előadásokat tart neki a hazai alkotmányból és ez alkalommal alaposan megmagyarázza növendékének a magyar közjog történeti fejlődése sarkalatos tételeit, a királyválasztást, az aranybullát, meg hogy országgyülés nélkül nem lehet adót és katonát kivetni az országra, sem törvényt alkotni.

Megösmeri tehát alkotmányunk lényegét. Családjának története és viselt dolgai nyujtottak számára elegendő támpontokat arra, milyennek kell lenni a nemzet politikájának és mily irányban kell azt vezérelni. Széchenyi Pálnak, a dicső

[1] Naplói, 139. lap.

kalocsai érseknek, emléke folytonosan ott lebeg az utódok lelki szemei előtt.

Atyja, kiről valójában helyesen mondja, hogy minden polgári erényekben ékeskedett, kétszer hagyja ott fejedelmének szolgálatát. Egyszer József császár alatt 1786-ban, másszor Ferencz alatt 1812-ben, miután az államcsinyeknek nem akar részese lenni.

Oly idők voltak ezek, hogy Pál testvére csodálkozik azon, hogy magyar ember szolgál a katonaságnál, miután az kénytelen zsandárszolgálatot teljesíteni.[1]

Ezen benyomások folytán maga is rájön arra, hogy nálunk azt, ki tiszteli a törvényt és felügyel a végrehajtásra, lázadónak tekintik, ellenben ki hízeleg, megszegi a törvényt és esküjét, az jogczimet nyer a hivatalokra.[2]

Nem zárkózhatik el azon tény elől, hogy a király külön van választva az alkotmánytól, nemcsak, hanem látja is a vegyes házasság veszélyeit annak folytán, hogy a fejedelem Ausztriában abszolut uralkodó. Mikor az országgyülés megnyilik, kénytelen kikelni az örökös hizelkedés ellen és olyannak találja az aulikusok magatartását, hogy felveti a kérdést, van-e nekünk alkotmányunk.[3]

Különösen hangsulyozni kell, miszerint ezen az országgyülésen Széchenyinek tevékenysége olynemü volt, mely a legszebb reményekre jogosított, t. i. abban az értelemben, hogy ő politikailag a nemzet vezére fog lenni. Ezen vezérlet követelményeinek minden irányban eleget tesz. A főrendiházban oly határozottan lép fel, hogy a nádor többszöri rendreutasítását vonja magára.

Tudjuk, úgy tőle mint Metternich emlékirataiból, mire különben még lesz alkalom visszatérni, hogy midőn Ferencz császár 1825. november 9-én oly leiratot küldött az országgyülésnek, mely az önkényuralom teljes meghazudtolását nem jelentette ki, és e miatt az alsó táblán roppant ingerültség támadt, ő a mindenható kanczellárnál kihallgatásra

[1] Széchenyi István naplói, 139. lap.

[2] Ugyanott, 140. lap.

[3] *Zichy* Antal: Széchenyi István életrajza, I. kötet 150. lap.

jelentkezett és kérte őt, hogy az alkotmányosság exigenciáinak tegyen eleget.

Fel kell azt is említeni, hogy Széchenyi belátja a pártszervezkedés szükségét. Pozsonyban az említett országgyülés alatt első dolga egy klubbot alakítani a rokonérzelműek számára. Ő, Wesselényi és Erdődy Károly állnak ennek élén, s azért őket *tripartitumnak* nevezik.[1]

Közülök ez utolsó kevésbbé ösmeretes, bár megérdemli, hogy róla feljegyeztessék, miszerint Ferencz önkényuralma ellen a szombathelyi káptalannál tiltakozását beigtatta. A mit később Cziráky, mint kormánybiztos, megsemmisíteni rendelt, nemcsak, hanem Erdődyt Bécsbe ad audiendum rendelték, a hol fejedelmi dorgálásban részesült.[2]

Később, 1839-ben, Széchenyi még egy sokkal határozottabb lépést tett, melyet báró Fiáth, tanulságos és élvezetes könyvében[3] jegyzett fel számunkra, és mely más szempontból is érdekes. Ugyanis egy napon meghivta őt magához többekkel értekezletre. Összegyülvén a társaság, Széchenyi előadta, hogy, tekintve az ország anyagi és szellemi hátramaradását, a javulás leküzdhetlen nehézségeit, a nemzet fogyatékos erejét, a számtalan ellenséget, mely bennünket környez. Ő nem lát más mentséget mint a beolvadást Ausztriába, ezen eszmét akarná velök megbeszélni.

Egymásután keltek fel utána Wesselényi, Dessewffy Aurél, kik általános helyeslés mellett ellene nyilatkoztak. Ismét felállott Széchenyi, örömét fejezte ki, hogy ezen nézeteket vallják. Igazában ez az ő véleménye is, ő is fenn akarja minden áron tartani az ország államiságát, csakhogy reformokra van szükség, erre egy pártot kell alakítani, ez volt az összejövetel tulajdonképpeni czélja.

Ki is küldetett egy bizottság, mely a programmot lett volna kidolgozandó. Ez a bizottság azonban soha össze nem ült. Széchenyi, úgy látszik, mást gondolt, és az egész terv kutba esett. Később is, a negyvenes években, midőn tényleg

[1] Lásd *Csengery* Antal: Magyar szónokok és államférfiak. 361. l.

[3] Lásd Széchenyi naplói, 144. lap.

[2] Életem és élményeim, I. kötet 149. lap.

a pártok megalakultak, Széchenyi egyikhez sem csatlakozott, utoljára attól, a mit együttes akciónak lehet nevezni, folyvást tartózkodott.

Mi volt ezen tartózkodás indoka? Oly valami, a mit méltán lehet konstituczionális fogyatkozásnak nevezni, vagyis azon tulajdonságok és kellékek hiányának, melyek az illetőt bizonyos feladatok teljesítésére alkalmatlanná teszik. Alig lehet kétség ugyanis az iránt, hogy Széchenyinél, daczára azon Dalailáma-szerü követelményeknek, melyekben leledzett, éppen azon feltételek nem váltak be, melyek a politikai vezérkedésnek conditio sine qua non-ját képezték minden időben és így az ő idejében is.

Zichy Antal, ki, bár irányába a legnagyobb rajongással viseltetik és szintén prófétának tünteti fel, hasonlóképpen beismeri azt.[1] Elmondja, hogy természeténél fogva nem volt és nem is lehetett pártvezér. Míg egy más helyen[2] nem kevésbbé fontos kijelentést tesz és ez az, hogy magatartásába az alsó táblával szemben mágnási gőg is vegyült.

Mindezek után balsikereinek kulcsát könnyen meg lehet találni. Idegessége a kiegyenlíthetlen ellentétek közti örökös ingadozás és hullámzás, az elme komprehenziv voltának, hozzá a meggyőződésben való következetességnek hiánya, a mint képtelenné tették arra, hogy pozitiv politikai programmot adjon, másrészt éppen úgy nem érezett magában sem hajlandóságot, sem képességet arra, hogy tevékenységének súlypontját oda helyezte volna, a hol általában sikereket lehetett felmutatni, vagyis az országgyülés és megye termébe.

Tartózkodása ebben az irányban oly hamar észrevehető, hogy, egy alkalommal egy oly higgadt és jóindulatu ember mint Fáy András, figyelmezteti,[3] hogy ha nem akar pártember lenni, okvetetlen népszerütlen lesz. Még akkor is, midőn a negyvenes években a pártoknak körvonalai mind jobban kezdettek kidomborodni és a 47-es országgyülés előtt egymásután jelentek meg úgy a konzervativ, mint szabadelvü pártok

[1] Lásd: Széchenyi naplói, 192. lap.

[2] Beszédei, 104. lap.

[3] Lásd Széchenyi István naplói, 289. lap.

programmjai, »Politikai programmtöredékek« czimü munkáját Kossuth elleni támadó czélzatai mellett azért is adja ki, mert az idézett pártok egyikéhez sem csatlakozhatik.[1]

Széchenyi István működésének egészen különleges sui generis jellegét nagyon jól jellemezte Dessewffy Aurél. Egy hiressé vált czikkében, mely különben, mint azt később ki fogom mutatni, egész téves politikai felfogásból indul ki,[2] Kossuth és Széchenyi politikai rendszerét egymás mellé állítva úgy jellemzi ez utóbbit, hogy abban anyagi középpont az állóhíd által összeforrt vasutak és csatornák által a könnyen hozzáférhető, dúsgazdag, bájossá varázsolt Budapest, szellemi középpont maga a tisztelt gróf és rokonszenvü barátai, kikkel »en petit comité« működik, eszközök a nemes gróf iratai és a helybeli egyletek és intézetek, hatáskör az országgyülésen kívül a vélemények előkészítése, országgyülésen a főrendiházi ellenzék. Eltekintve tehát a főrendiházi ellenzéktől, melynek politikai súlya, fájdalom, igen kevés volt és melylyel Széchenyi jóformán folyvást ujjat húzott, ezen összes tényezők az akkori politikai befolyások keretén kívül állottak és nem egy ily természetü akczióra engedtek következtetni.

A dolog úgy is volt, Széchenyi működése nagyban és egészben nem a közélet megszokott területén, nem a megyei, nem az országgyülési termekben mozgott, tehát nem ott, a hol annak rendje és módja szerint dús aratás kinálkozott. Inkább kerülte, mint kereste azokat. A mit Kossuth is szemére hányt.[3]

Egy illetékes egyéniség megirta pestmegyei szereplését.[4] Elmondja, hogy Széchenyi megválasztatta magát táblabirónak, és mindenki azon hitben élt, hogy tevékeny részt fog venni a megyei közéletben, különösem a nagy politikai kérdések vitatásában. De ez nem történt meg. Hosszú évek során tevékenysége két-három, inkább társadalmi, kérdés fejtegetésére szorítkozott. Így a nemzeti szinház, a birtokmini-

[1] Lásd: Politikai programmtöredékek. Előszó.

[2] *X. Y. Z.* könyv, 72. lap.

[3] Lásd: Felelet gróf Széchenyi Istvánnak, 43. lap.

[4] *Fáy* András: Széchenyi pestmegyei működése. »Budapesti Szemle«, 15. kötet.

mum kérdése, meg azon rendelkezés, hogy az adósok még a hátralékos kamatoktól is fizessenek kamatot. Különben is zárkózott természete igen megnehezítette az együttműködést. Majdnem másfél évtizeden keresztül tartott ezen közönyös magatartás. Kossuth sikerei után eljárása megváltozott, akkor látogatni kezdte a gyüléseket, folyton ellene és az ellenzék ellen dolgozva.

Ezt azonban a megye közönsége és a közvélemény tisztán személyes természetü harcznak tekintették, a vitákban a rövidebbet húzta, leszavazták, úgy, hogy Fáy megvonva munkásságának mérlegét, mindennek tekinti, csak eredményesnek nem.

Éppen így vagyunk országgyülési működésével. Kemény többszörösen konstatálja,[1] hogy bár Széchenyi kiváló szónoki képességgel birt, de ezen tevékenységére nem nagy súlyt fektetett. Az 1833-iki országgyülésen önként visszavonult Wesselényi előtt. A későbbieken a legfontosabb kérdésekben hallgatott. Hallgatott pedig különösen akkor, midőn a sérelmek tárgyalására került a sor, hogy a nemzet megtámadott igazai védelmeztessenek. A mikor támogatására legnagyobb szükség volt, és az saját befolyására nézve legjobban is kamatozott volna.[2] Működése mindenesetre ötletes és rendszertelen jelleggel birt, és nélkülözte azt a határozott politikai irányt, melyet Kossuthnál, Deáknál, vagy Dessewffynél mint Eötvösnél találunk.

A mondottakon mit sem változtat, hogy később az 1847-iki országgyülésen, mikor Kossuth meg lett választva, ennek ellensúlyozása szempontjából még követnek is megválasztatja magát.

Egyrészt azért nem, mert önálló politikát ott sem csinált, hanem egyszerüen a konzervativek teljesen megfeneklett szekerét tolta, másrészt azért, mert saját bevallása szerint a kellemetlen csalódások egész sorát hozta meg számára, melyet kénytelen saját fogyatkozásának számlájára feljegyezni.

Kiemeltem már elébb, hogy világos, szabatos programmot

[1] Lásd *Csengery* idézett munka, 437. lap.

[2] Lásd ugyanott, 438. lap.

nem adott, illetve azzal nem birt és így a nemzet gondolkodását határozott czélok felé nem is irányította. Ennek bizonyítékát nem nehéz szolgáltatni. Nem nehéz daczára annak, hogy megirta »Stádium« czimü könyvét, melyet maga legsajátosabb értelemben programmjának tekintett és melynek tartalmát a következő reformok megjelölésére képezte. Hozassék be a hitelemelésre a váltójog. Az ősiség és a fiskusnak háramlási joga töröltessék el. Mondassék ki a nem-nemesek birtokszerzési képessége. A törvény előtti egyenlőség állapittassék meg. A nem-nemesek választhassanak maguknak ügyvédet, ki a tagosítási és arányosítási perekben őket képviselje. A házi pénztár és az országgyülési költségek terheinek hordozásához mindenki birtokarányban járuljon. A fő közlekedési vonalak az országgyülés által jelöltessenek ki. A monopoliumok, regálék és czéhek töröltessenek el. Csakis magyar nyelven irott törvény legyen kötelező. A törvényhatóságok csakis a helytartótanács által hallják a fejedelmi szót. A törvénykezésnél úgy a tanácskozások, mint az itéletek nyilvánosan huzassanak. Ezen tizenkét törvényczikk, mint ahogy Széchenyi nevezte, van arra hivatva Hunnia minden lakosának polgári létet adni.[1]

Mindenki belátja, hogy ezen felsorolást politikai programmnak tekinteni nem lehet. Midőn ezt mondom, alatta mást nem értek, mint azt, hogy ebben oly, különben helyes természetü intézkedéseket akar foganatosítani, melyek egy abszolut államban ép annyira lehetségesek, mint egy alkotmányosban és melyben csakis a magyar nyelvre vonatkozólag van tekintet, azokra a nagy közjogi és politikai kontraverziákra, melyek az uralkodóház és nemzet között állandóan szerepeltek és melyeknek megoldását a mostan vázolt korszak első sorban czélozta. Elég erre vonatkozólag a már hivatolt Pulszky-féle programmot, a szatmári 12 pontot, valamint az 1848. márczius 15-én a pesti ifjuság által formulázott kivánatokat, a Stádiumban közölt felsorolással egybehasonlítani.

De e mellett még az is megtörtént vele, miszerint ezen munkáját, már t. i. a Stádiumot be nem végezte, és így

[1] Stádium, 29. és következő lapok.

a mire saját szempontjából szükség volt, a programmjával el nem készült. Az tehát, a mint természeténél fogva óhajtandó volt, a maga teljességében, mint a hogy kellett volna, nem állott a közvélemény előtt. De ez nem minden, mert ott is, a hol a programm egyes pontjait ki akarta fejteni, miként ezt már Kemény Zsigmond maga is kénytelen volt beösmerni, nagy felületességgel dolgozott.[1]

Eléggé bizonyítja azt törvényjavaslata az ősiségről. Ezen intézményt, melynek úgy közjogi, mint magánjogi vonatkozásai voltak, mely a nemzet összes életviszonyaiba belejátszott, miután a tulajdon a család, az örök- és kötelmi jogra döntő természetü befolyást gyakorolt, a következőképpen kivánta a törvényhozás elé hozni és általa megoldatni:

Törvényjavaslat az ősiségről.

Az ősiségi jog — jus aviticitatis — eltöröltetik.

Kifejtés. Akármilyen birtokot valaki ezen törvény kihirdetése után az illető felek tudatával elad, azt a vevőtől vagy annak hagyományosától sem az eladó, sem annak nemzetsége semmi ürügy alatt többé visza nem veheti, és az örökös eladásokat soha meg nem semmisítheti.[2]

Közbevetőleg, a dolog megértése végett tudni kell, hogy az ősiség értelmében a birtok feletti tulajdonjog az egész családé vagy nemzetségé volt, mely egy nagy jogközösséget képezett. Ebből folyt az eladás esetére, a mit akkoron örökvallásnak, *fassio* neveztek, valamennyi oldalrokonnak beleegyezése, mely nélkül az eladást mindig meg lehetett támadni, vagy a vételárért visszaváltani.[3] Innen származott az a szálló ige: »fassiones aliquondo valent, non valent« (ha akarjuk vemhes vagy nem vemhes).

Visszatérve Széchenyinek megoldására, nemsokára munkájának közzététele után maga is rájön, hogy az ily sommás uton még sem eszközölhető, éppen azért két jeles jogtudós Lissovényi és Fabriczy által erre nézve egy törvényjavas-

[1] Lásd *Csengery* idézett munka, 407. lap.

[2] Lásd Stádium, 30. lap.

[3] Lásd erre vonatkozólag *Gosztonyi:* Ősiség. *Kövy:* Magyarhoni magános törvénytudomány, XXI. fejezet.

latot is dolgoztat ki.[1] A minek azonban nem sok hasznát vette, mert mikorára az elkészült, Széchenyi ez álláspontját feladta.

De ha Széchenyi műveit nem is mérhetjük egy realis politikai programm szigoru mértékével, és ha a Stádiumon kívül többi könyveit és nyilatkozatait is hozzáveszszük, még akkor is hasztalan keressük nála a nemzet bajának kellő megösmerését, ebből folyólag az orvoslásnak czélravezetőségét. Annyival inkább nem találunk nála összefüggést, következetességet, legkevésbbé pedig öntudatos akcziót ebben az irányban. Azt a szoros összefüggést az elmélet és a gyakorlat között, mely a vezető államférfiakat alkotja, mint a hogy az megtörtént Kossuthtal a negyvenes, Deákkal a hatvanas években. Akárhogy okoskodunk, az egész a legkedvezőbb értelemben lángeszü rögtönzésnek tekinthető, mely éppen úgy elfelejti a tegnapot, mint nem veszi számba a holnapot, a pillanatnak hangulata az, mi uralkodik.

Midőn a Széchenyi műveiről szólok, a Hitelt, Világot, Stádiumot értem alatta, tehát azt a három munkát, mely is életének czélzatait, vagy ha ehhez a kifejezéshez kötjük magunkat, annak programmját, még pedig a maga tárgyilagos voltában, tartalmazta. Erre vonatkozólag az utolsó pontra súlyt fektetek, mert ettől külön kell választani a Kossuth elleni polemiát, mely egészen más jelleggel bir és melyet annak folytán később fogok elbirálni.

Itten elég annyit felemliteni, miszerint ezen polemiából sem lehet semmi pozitiv irányzatot kihámozni, ellenben élesség dolgában túlhaladtak mindent, a mit a magyar irodalom termelt. Csakis hatalmas »Blick« munkája, melyet később Bach miniszter ellen intézett, mulja azt felül, nemcsak kiméletlenség, de a mi a fő, igazságban is. Nálunk azonban e hang és támadás szokatlan volt, úgy hogy igaza volt Kossuthnak, mikor válaszában kiemelte, hogy Széchenyi őt oly gyanusitásokkal illette, milyennel az utolsó Frangepán óta magyar ember még felségsértési perben sem vádoltatott.[2]

[1] Lásd *Vécsey* Tamás: Széchenyi és a magyar magánjog. 17. lap.
[2] Lásd: Felelet gróf Széchenyi Istvánnak, 3. lap.

Ezen polemiát szenvedély, vagy hogy Schillernek egy kifejezését használjam, *pathologiai* szenvedély sugalmazta. Habár, mint később látni fogjuk, Széchenyi jóhiszemüségéhez kétség nem férhet. Ezen szenvedély azonban idegen alkatelemeket kevert nézetei közé, a minek következtében már ennélfogva sem lenne alkalmas programmja tárgyilagos részének megállapítására.

De visszatérek munkáinak rövides elemzésére, a miből mindinkább kiderül, mennyire nélkülözik azok az öntudatos irányítás alkatelemeit, úgy a pragmatikus jelleget mint a következetességet illetőleg.

Tudvalevőleg a »Hitel« volt az első ily értelmü műve Széchenyinek, miután az, a mit a »Lovakról« irt, ebbe a kategoriába nem tartozik. A második, a »Világ« válasz volt Dessewffy Taglalatára, melyet ez utóbbi a »Hitel« ellen intézett, igazában csakis ennek bővebb kifejtése, magyarázata. A harmadik pedig, a »Stádium«, arra volt hivatva, hogy az eszméket konkret formákba öntse, esetleg a törvényhozással elfogadtassa. A három könyv tehát együttvéve egy szerves egésznek tekinthető, és az elbirálás számára a szükséges anyagot szolgáltatja. A »Hitel« maga kétségtelen teli van szép és helyes gondolatokkal; az ország állapota és bajai nem egy helyt találó vonásokkal vannak rajzolva és a megoldásokat illetőleg is egyes jó dolgok vannak benne; de ismételnem kell, hogy éppen úgy nem volt alkalmas az akkor fennálló állapotok és intézmények tarthatatlanságát kimutatni, mint az uj korszak kredóját képezni. Ezen munka nemcsak, mint említém, példátlan rendszertelenség által tünik fel, de elméletileg, mondhatni, alapvető tévedéseket tartalmaz. Gyakorlatilag sem tudja a teendőket kellő módon formulázni, valamint a legnagyobbb mértékben igazságtalan az ország iránt.

Tökéletesen igaza van egyik birálójának, Ponori Thewrewk Józsefnek,[1] kire nézve Zichy Antal is beösmeri, hogy Széchenyinél jártasabb volt az anteaktákban, és nem egy közjogi tévedését igazította helyre,[2] miszerint Dessewffynek válasza

[1] Töredékes jegyzetek Széchenyi »Világ« műve felett, 7. lap.

[2] Lásd: Széchenyi hirlapi czikkei. Bevezetés.

minden tekintetben felülmulja a »Hitel« érvelését. Éppen úgy mint Wesselényi »Balitéletei« és Gosztonyi műve az »Ősiség«-ről.

Nem érdektelen dolog a hivatalos könyvvizsgálónak, Petőfi nagy emberének, a jó öreg Resedának véleményét róla megolvasni.[1] Ez megdicséri a munkát, különösen kiemelve benne azt, hogy teljesen hiányzik belőle a magyar önállóság miszticizmusa. Oly dicséret, mely már magában véve is minden esetre a politikai érték rovására esik.

Ennek a könyvnek az ajánlata a magyar asszonyoknak szól, és ottan a hitel úgy van feltüntetve, mint az adott szó szentségének, a cselekedet egyenességének kifejezése és eredménye. Tehát a képzelhető legtágabb, nemcsak anyagi, de erkölcsi értelemben van véve.

Azonban mindjárt ezután egy »Tudnivalók« czimü rövidke kis fejezetben Széchenyi kijelenti, hogy a hitel szót a legszorosabb közgazdasági értelemben tekinti. Azt mondja, — saját szavait idézem — hogy alatta creditumot ért, vagyis bizonyos lekötelezések által más kezében levő ingó vagy ingatlan vagyonunkból nyert bizalom és bátorságot, a mi tehát más szóval kifejezve, az a mozzanat, mely is az adós és hitelező közti jogviszony alapját képezi.

A hitelre pedig ebben az értelemben azért fektet oly nagy súlyt, mert az ország bajainak orvoslását benne találja. A baj pedig szerinte abban áll, hogy a magyar ember és nemzet nem oly gazdag, mint a milyen lehetne és kellene lennie. Ennek természetesen sok oka van. Okai nem annyira a kormány, mint magunk, meg hogy nincs kereskedésünk; hozzá járulnak még a feudális birtokviszonyok az ő kötöttségükkel. Az orvosság tehát szabad birtok, különösen váltókereskedelmi törvény, mely a földmívelés és kereskedés gyarapodásának talpkövét képezi.[2] Nagy mértékben szükség van egy nemzeti bankra, mely Széchenyi szerint még a kórházaknál is hasznosabb intézmény.[3]

[1] Lásd azt egész terjedelmében Széchenyi Naplói, 206. lap.

[2] Lásd Hitel, 156. lap.

[3] Lásd ugyanott, 146. lap.

Később a »Kelet népé«-ben ismét beszél egy mesterséges pénzkibocsátó bankról, de hogy ennek érczfedezetre van szüksége, arról tudomást nem vesz, arra nézve semmi megoldása nincs, mint arra sem, hogy ki állítsa fel azt.

A tőkék megszerzése kérdésénél természetesen inkább külföldi tőkére gondolt, a mit azután egy későbbi művében [1] egy beszélgetésben magyaráz meg, mely egy hollandi tőkepénzes, Van Peng és egy magyar nagybirtokos, Simaházy közt folyik és mely arra lyukad ki, hogy a hollandi, ki pénzét el akarja helyezni, az akkori birtok- és jogrendszer alapján, mely az eladás és végrehajtás akadályai mellett a hitelezőnek megfelelő biztosságot nem nyujt, nem akar kölcsönözni, és re infecta haza siet. A mi végre is nem volt valami nagy szerencsétlenség, mert a külfölddel való eladósodásnak legalább annyi hátránya mint előnye van.

Különösen hangsúlyozni kell, hogy közgazdasági elmefuttatásaiban, mert műveit csakugyan másnak tekinteni nem lehet, az anyagi gyarapodás és előmenetel első regulájának a takarékosságnak sincs meg a kellő méltatása, vagyis ez nem történik meg ama mindent háttérbe szorító kidomboritással, melyet eme nagy mozzanat a nemzeteknek közgazdasági működésében elfoglalt, és mely főleg a mi viszonyaink közt a kategorikus imperativus természetével birt. Igaz, hogy Széchenyi megirja,[2] hogy minden gazda embernek jövedelménél kevesebbet kellene költeni. De ez is csak úgy futólag van odavetve, nem a kellő kifejtés, méltatás és életbeléptetés czélzatával. Jól választom ezen kifejezést, mert igazában ennek az egész elméletnek gyakorlati alkalmazása, például a takarékpénztárak felállításában jutott volna kifejezésre. Ez azonban nem a Széchenyi, de Fáy András műve volt. Széchenyi az egész akcióban, ugyan a Fáy kedvéért pro forma részt vett, de egyáltalában nem méltányolta azt.[3]

Egy nemzetnek gazdasági életében fontos körülmény az, hogy minő arányban állanak annak munkástagjai a dologtalan részéhez.

[1] Lásd Stádium, 80. lap.

[2] Lásd Hitel, 107. lap.

[3] Lásd Széchenyi beszédei, 142. lap.

Nem szenved kétséget, hogy hazánknak akkori elmaradt viszonyai között a nemzetnek különösen azt kellett volna lelkére kötni, hogy nem becsüli meg eléggé a munkát, hogy az uralkodó osztály nem dolgozik, a ki dolgozik, a jobbágy, az kényszermunkát, robotot végez, a melyben nincs köszönet.

És nem szenved kétséget továbbá az sem, hogy annak, ki a hazája ujjászületését akarta előmozdítani, különösen ezen húrokat kellett pengetnie.

Nem vonom kétségbe, hogy nála megolvashatók a robotnak hátrányai, sőt egyes helyeket találunk, mint például,[1] a hol Széchenyi azt mondja, hogy a munka a nemzeti gazdagság talpköve, meg ismét,[2] a hol felhozza, hogy mindennapi munka által sokat lehet tenni, a mire nézve idézi Nagy Péter czár, Apelles Demosthenes eseteit. De nem ezen eszme képezi könyvének központi eszméjét, mint a hogy ezt Smith Ádámban megolvasta, hanem ehelyett a hitelnek irja meg az apotheozisát, mely az előbbi mellett másodrangu fontossággal birt. Hangsúlyozni kell azonban azt, hogy a hitel kérdésével sem volt egészen tisztában, és hogy ezen műve nem volt alkalmas arra, hogy egy megfelelő hitelszervezet körvonalait feltüntesse. Ő még azt az egészen kézenfekvő dolgot sem ösmerte, legalább nem vett róla tudomást, hogy a gazdaembernek más természetü hitelre van szüksége, mint a kereskedőnek. Mikor tehát csakis a váltóhitel meghonosításáról beszél, a nélkül hogy földhitelintézetek felállitását javasolná, különösen pedig javasolná ennek előfeltételeit, a telekkönyvek behozatalát, a logikai egymásután törvényei ellen vét, mintha a ház épitését felülről kezdené. Igen tanulságos, hogy ebben az irányban a gazdaközönségnek már akkoron mennyire helyes érzéke volt, mert mikor azután, mint a hogy erről lesz még szó, a negyvenes években behozták a váltó intézményét, úgy vagyok informálva, hogy a birtokos osztály mintegy point d'honneurnek tartotta vele nem élni. Mely tényt különben Horváth Mihály is megerősíti.[3]

[1] Lásd Széchenyi beszédei, 103. lap.

[2] Lásd ugyanott, 35. lap.

[3] Huszonöt év Magyarország történetéből, II. kötet 226. lap.

Csakis a szabadságharcz lezajlása utáni nehéz idők vették a gazdaközönséget arra, hogy ezzel éljen, a mi nagy mérvben hozzájárult azon nagy kisajátítási folyamat megindításához, mely birtokos osztályunkat érte.

Jól mondja Roscher,[1] hogy a hitel kétélü fegyver, mert a jó gazda éppen úgy használja, mint a tékozló, az okszerü beruházásoknak éppen úgy eszköze, mint a gondtalan fecsérlésnek. Ezt a különböztetést szintén nem teszi meg Széchenyi, a mint a hitelnek rákfenéje, az uzsora is elkerüli teljesen figyelmét és igy nem inti és nem tanítja ki kellőképpen nemzetét, hogy azt a hitelt csakis produktiv czélokra kell felhasználni.

Végre az adósságcsinálás magában nem elég a boldogulásra, miután azt vissza is kell fizetni, sőt a kamatokat is elő kell teremteni.

Ez a mozzanat nagyon jellemzően szerepel az ő irodalmi hadjáratában. Mint már említém, Dessewffy »Taglalatá«-ra Széchenyi válaszolt a »Világ«-ban, szokása szerint élesen, kiméletlenül.[2] Maga Zichy Antal is beösmeri, hogy nem volt tárgyilagos, maró gúnyt szórva Dessewffy ősz fejére, pellengérre állítja őt. Ezen válaszában egyebek között szemrehányás gyanánt azt is felhozza Dessewffy ellen, hogy nem fizette tartozásait.[3] Bizonyára, ha jól is volt a dologban értesülve Széchenyi, akkor is be kellett látnia, hogy Dessewffynél nem a jóakaraton mult, de a képességen. Oly körülmény, mely másoknál is előfordult volna; és a mi csak azt bizonyítja, hogy naturál-gazdasági állapotokból pénz-, sőt pláne hitelgazdasági rendre átmenni nem könnyü feladat. A megoldást tehát ugrásokkal megcsinálni nem lehetett.

Az iránt nem lehet kétség, hogy Széchenyi teljes mértékben az anyagelvi vagy haszonelvi *utilitarianus* irányzatnak híve, melynek apostola a nagyhirü, ma teljesen elfelejtett angol bölcsész, Bentham Jeremiás volt, ki azon időben

[1] System der Volkswirtschaft, II. kötet 369. lap.
[2] Széchenyi hirlapi czikkei, bevezetés, XXVI. lap.
[3] Lásd Világ, 44. lap.

sok tekintetben irányító befolyást gyakorolt az egész európai közvéleményre.[1]

Szó szerint idézi az említett bölcsész egyik alapvető tételét, hogy minden állam politikája a legnagyobb részt boldogítására legyen irányítva.[2] Mely tételének forrását Kossuth[3] rá is olvassa. Ez végre nem volna baj, de benne az érdekes, hogy Széchenyi oly eszközöket alkalmaz, melyeket ma a telivér merkantilisták vallanak. A mint buzgólkodott a kamatok kamatja mellett,[4] úgy nem létezett olyan váltószigor, melyet ne alkalmazott volna. Egész melegséggel sikra száll a lehető legsommásabb eljárás mellett, követeli az azonnali dobraütést.[5] A váltóeljáráshoz tartozott akkor a személyes letartóztatás, Széchenyi a legnagyobb lelkesedéssel kardoskodik mellette.[6] Valaki kiböngészte számára, hogy bizonyos esetekben Werbőczy is, II. rész 68. czim, III. r. 28. czim megendi a dolgot. Ezt tehát kellő nyomatékkal fel is hozza. Tényleg mikor később a váltótörvényt megcsinálták, ezen képtelen intézkedés benne is volt. Deák azonban az osztrák pénzemberek nagy bosszuságára kihagyatta.[7]

Széchenyi felfogásának egyoldalusága mindenből kiviláglik. Kiviláglik például, ha összevetjük Dessewffy Emil »Alföldi levelei«-vel, melyek a gazdasági kérdéseket sokkal pragmatikusabb módon tárgyalják. Soha eszébe nem jutott a mezei gazdaság, az ipar nagy problémáit azzal a buzgalommal fejtegetni, melyet a hitelnek szentelt. A szabad föld mellett nem találjuk a munkaszabadságnak, az örökváltságnak nagy gondolatát. Kossuth teljes joggal szemére veti,[8] hogy a »Stádium«-nak törvényjavaslatai között fájdalommal

[1] Deontolgy or the Science of Morality. Reá és rendszerére vonatkozólag *Leslie* Stephen: The english Utilitarians, továbbá *Mohl* Robert: Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften, III. kötet XVIII. fejezet.

[2] Lásd Hitel, 214. lap.

[3] Felelet gróf Széchenyi Istvánnak, 133. lap.

[4] Lásd *Vécsey:* Széchenyi és a magánjog, 30. lap.

[5] Lásd Hitel, 246. lap.

[6] Lásd ugyanott, 189. lap.

[7] Lásd *Pulszky:* Életem, I. kötet 175. lap.

[8] Felelet gróf Széchenyi Istvánnak, 113. lap.

nélkülözte az urbérre vonatkozót, mely nélkül anyagi fejlődésről szó sem lehetett, és mely mellett Wesselényi oly meggyőző érveket tudott felhozni.

Nemcsak, hanem mikor Kossuth elleni gyülölete a »Politikai programmtöredékek«-ben a végletekig vitte, a szocziális forradalom, a Hóra-Kloska-féle rémjeleneteknek megjövendőlése, részben a Kossuth által oly melegen ajánlott örökváltságnak ötletéből idéztetett fel.[1] Az egyoldaluságra vonatkozólag még egy más mozzanatot akarok felemliteni. És ez az, hogy a társadalom különféle osztályai közt, éppen a középosztály, a nemesség volt az, melynek anyagi érdekei iránt Széchenyi legkevesebb kimélettel és érzékkel viseltetett. Míg ennek birtokát mozgósítani, teljesen szabadjára akarta bocsátani, addig a kötöttséget úgy a mágnások, a nagybirtok, a parasztság, kisbirtok számára fenn akarta tartani, mert a kötöttségben látta a megmaradás biztosítékait. Ezt akarta a hitbizományokkal, meg a birtokminimummal, mi azt jelentette, hogy a harmincz hold alatti birtok fel ne daraboltassék.[2]

Bizonyára helyes dolog volt Széchenyitől a nemzetet arra figyelmeztetni, hogy a haladásnak feltételeit önmagában és tevékenységében keresse.

De Széchenyi elfogultságával, melylyel minden hibát a nemzet nyakába akart varrni, a kormányt pedig ebben az irányban teljesen mentesítette, nem mondom, hogy elrontotta a dolgot, de mindenesetre csökkentette a hatást, kétessé tette az eredményt. Csökkentette pedig egyszerüen azért, mert ezen felfogás a tárgyilagosság követelményeinek nem felelt meg. Mikép lehetett volna nálunk bárminő együttes akcziót kifejteni, mikor ennek eszközei, a sajtó, a czenzura bilincseiben nyögött, és mindennemü szövetkezést a rendőrség Argus-szemekkel kisért, sőt megtorolt. Maga Széchenyi tett ez irányban igen tanulságos tapasztalatot. Midőn már mint helytartósági tanácsos, tehát felsőbb engedelemmel, tiszaszabályozási műveit megkezdette, Szentiványi Vincze személyében,

[1] Felelet gróf Széchenyi Istvánnak, 120. lap.

[2] Lásd *Vécsey:* Széchenyi és a magyar magánjog, 32. lap.

mintegy rendőri felügyelet alá helyezték, a mi őt vérig sértette.[1]

Széchenyi panaszkodott afelett, hogy nincs az országnak kereskedelme.

Erre vonatkozólag több okot hozott fel, például, hogy hiányoznak a közlekedési eszközök, valamint a helytelen vámpolitikát. De mindebben már csakugyan a kormány volt a hibás, mert az országos jellegü utakat mégis csak annak kellett volna építtetnie; azokból a jövedelmekből, melyeket az országból húzott, az utak építése bőven kitelt volna. Azonkivül éppen ezen években a törvényhozás feliratilag is fordult a királyhoz, hogy a katonaság hasznos közmunkák teljesítésére szoríttassék.[2]

A legerősebb bizonyítékot az ő felfogása ellen, hogy t. i. ezen mulasztások a kormány és nem a nemzet számlájára irandók, hasonlóan helytartósági tanácsossága szolgáltatta, melynek czélja egy nagyszabásu kormányzati akczió volt, a közlekedésügy országos rendezése czéljából, a mi egész tevékenységét igénybe is vette.

Nemcsak ezen kérdéseket, de a vám- és kereskedelmi politikát illetőleg Dessewffy József[3] válaszolt Széchenyinek, még pedig oly módon, hogy azt czáfolni nem lehetett. Helyesen hozza fel Dessewffy ottan, hogy ha Széchenyi mindazt, a mit 1791 óta az országgyülések mondottak és irtak, olvasta volna, bizonyára a legnagyobb részét annak, a mit irt, meg nem irja.

Mert azokban az országgyülési tárgyalásokban ki van mondva, hogy elődeink kötések által csatolták magokat a szomszéd fejedelem alá, de csupán a köz- és viszonos védelem tekintetében, nem pedig azért, hogy akár szorgalmuk, akár kereskedelmük, akár más törvényes jussok ugyanazon fejedelem országainak alá legyen vetve. És mégis például megtörténik az, hogy a jó külföldi posztók helyett az örökös

[1] Lásd *Kovács* Lajos: Gróf Széchenyi életének három utolsó éve, I. kötet 107. lap.

[2] Lásd *Kónyi* Manó: Deák Ferencz beszédei, I. kötet 429. lap.

[3] A »Hitel« czimü munka taglalatja, 130. és következő lapok.

tartományok rossz kelméit kénytelen drága pénzen vásárolni, míg ellenben a mi termesztményeinknek nincs megfelelő piaczuk. A kölcsönösség és viszonosság követelményeinek nincs, mint a hogy kellene, elég téve.

Tökéletes igaza volt abban Dessewffynek, mikor azt mondotta, hogy Széchenyi az országgyülési munkálatokat nem olvasta, vagy ha igen, kellő figyelemre nem méltatta. Tudvalevőleg ezen bizottságokat az 1825-iki országgyülés küldötte ki azon czélból, hogy az 1791-iki országgyülési küldöttségek kitünő jelentéseit átdolgozza, illetve a változott viszonyokhoz alkalmazza. Rólok lesz még később is szó. És mert e munkálatok az egész országban el voltak terjedve, a legnagyobb hatást is eszközölték, főleg az óriási anyag feldolgozásának alapos és rendszeres volta folytán, tehát éppen azon előnyök felett rendelkezve, melyek Széchenyi munkálatainál teljesen és tökéletesen hiányzottak.

Saját jól felfogott érdekében, vagyis a komoly és maradandó hatásnak szempontjából, Széchenyinek czélba vett reformakcziójában, könyvében, melyet e czélra irt, okvetlen ezen munkálatokból kellett volna kiindulni. Azokat a reformokat, melyek általa ajánltattak, vagy elfogadni, vagy elvetni, vagy a szükségesekkel pótolni kellett volna. Széchenyi mindezt nem cselekedte. Sem nem vett ezen munkálatokról tudomást, sem az egész közgazdasági helyzetet pragmatice nem fogta fel.

Nemcsak hogy ezt nem cselekedte, hanem ellenkezőleg egész programmját, mint a hogy mondani szoktuk, visszaszítta, azzal ellentétes állást foglalt el. Ez történik mindjárt kedvencz gyermekével, a váltónak intézményével. Azon hosszú polemiában, melyet Deákkal a védegylet ügyében folytatott, mit a maga idejében elemezni fogok, kisüti, hogy a váltó a cambium mercantile, a hogy folytonosan nevezi, nemcsak hogy nem panacea, hanem igenis nagy bajokat okoz.

Éppen így áll a dolog másik nagy tételével, a szabad földdel, vagyis a birtoknak mozgósításával. Mindaddig, míg a tervezgetés mondhatni plátói jelleggel bir, nincs az ősiségnek halálosabb ellensége, tulajdonképpen a legszélsőbb radi-

[1] Lásd Széchenyi hirlapi czikkei, II. kötet 575. lap.

kális irány az, a minek hódol. Mihelyt azonban az 1847-iki országgyülésen látja azt, hogy az intézménynek napjai meg vannak számlálva, felszólal többszörösen mellette.[1] Elmondja, hogy a legnagyobb óvatossággal kell e kérdésben eljárni. Az ősiség eltörlésének esetére a nemzetiséget biztosítani kell. Különösen óvatosságra inti földieit, az idegeneknek beözönlése és birtokvásárlásai esetére. És ezt azután teszi, miután, mint épp elébb említém, a »Stádium«-ban azon lovagolt, hogy Van Peng, az idegen tőkének képviselője, az ősiség miatt nem vehet birtokot, miután a jogközösségben levő rokonok minduntalan igényt támaszthatnak reá.

Ily viszonyok közt csakugyan nem lehet csodálkozni, ha az emberek nem követik. Nézetei vagy nem fognak, és a mennyiben fognak, megtagadja őket. Tényleg az irányzatok határozott állásfoglalása és tusája közt hasonlóképpen létrejön nála a két pad közötti helyzet, az, a mit maga családja és önmaga végzetének tekint.

Ez utóbbi mozzanattól eltekintve, utalni kell arra, hogy a mit Széchenyi István arczélváltozásának lehet nevezni, nem kerülte el életrajziróinak figyelmét. Kemény Zsigmond[2] kiemeli az ellentéteket a harminczas és negyvenes évek Széchenyije közt. Konstatálta azt, hogy a közvélemény az előbbi felfogásnak adott igazat az utóbbival szemben, és hogy közte és a közvélemény között a hézag mind nagyobb lett, melyet betölteni többé nem is lehetett.[3] Grünwald Béla következőképpen összegezi ama mélyreható fordulat eredményeit. E fordulat után Széchenyi egy oly nézet mellett tör lándzsát, mely a magyar nemzetnek, csakis arisztokratikus alapon való fenntartását tartalmazza. Azt hangoztatja, hogy a demokrácziának térfoglalása a magyar nemzetiséget a legnagyobb mértékben veszélyezteti.

A robot és ősiség eltörlése, sőt még a szabad tulajdon is aggodalmat kelt nála, az örök váltság és közös teherviselés kérdései megoldásának egymástól függővé tételét for-

[1] Lásd Beszédei, 549. lap.

[2] Lásd *Csengery:* Magyar államférfiak és szónokok, 482. lap.

[3] Lásd az Uj Magyarország, 467. lap.

radalomra vezető eljárásnak, a nemesség megadóztatását igazságtalanságnak és vagyoni állása megingatásának tartja.

A népnevelés előmozdítását illetőleg is komoly aggályai vannak, mindezekben veszélyt lát a magyar nemzetiségre nézve, a zsidó emanczipácziónak is ellene szavaz.'

Ha talán kissé terjedelmesebben foglalkoztam Széchenyi politikai és közgazdasági programmjával, illetve programmtalanságával, mint egy ily természetü munkának ökonomiája megkivánja, úgy ennek mentsége abban található, hogy a lehető komolysággal kivántam megindokolni felfogásomat, mely lényegesen eltér az elfogadottaktól. Hiszen még eme korszak legutolsó történetirója, Ballagi Géza[1] úgy ir róla, mint ki az egész országban az egyedüli ember volt, ki látta a czélt, mely felé a nemzetnek törekedni kell, ha élni akar, és a ki helyesen meg tudta állapitani a haladás irányát és a teendők sorrendjét. Tehát éppen azt tulajdonítja neki, a mi a programmok tartalmát alkotja.

Rá kell még egy másik igen fontos körülményre mutatni, mely nála határozottan politikai érzékhiányra vezethető vissza. Ezen körülmény pedig abból áll, hogy ő, ki annyit volt Angliában, sőt abban szenyedett, a mit anglo-mániának neveznek, Anglia alkotmányát, közéletét korántsem becsülte kellőképpen, figyelmét általában nem költötte annyira fel, mint a hogy az ember egy politikustól megvárhatja. És ez annál sajnálatra méltóbb, mert azon korszak, melynek fejlődését sokszoros ottléte folytán szemlélhette, Angliának egyik legnagyobb és tanulságosabb korszakának tekinthető. Akkor fejeződött be az alkotmány súlypontjának az alsó házba való végleges áthelyezése, akkor kezdődött a demokráczia mindinkább térfoglaló érvényesülése, azok a gyökeres reformok, a katholikusok emanczipácziója, a választási jog kiszélesítése, a szabad kereskedés térfoglalása, mindezen időknek voltak eredményei. Látta és hallotta a nagy szónokokat: Camingot alkonyán, O'Connelt, Peelt, Broughamot délpontján, Disraëlit és Gladstonet mint felkelő csillagokat.

[1] Millenáris történet, IX. kötet, 187. lap.

A parlamentárizmus, a kormány felelőssége, a pártok szervezete és tusája, sajtószabadság, birói függetlenség, Anglia politikai nagyságának alkatelemei mindennapi rendes működésükben ott állottak előtte.

Minő nagy dolgot cselekedett volna, ha ezeknek átplántálását tekinti vala életének főtörekvése gyanánt.

Ha ily módon könyvei, beszédei tevékenysége annak lett volna szentelve, hogy a magna charta hajtásait, a melyek szerencsés viszonyok közt teljes virágzásnak indultak, az aranybulla ép és egészséges törzsökébe akarta volna beoltani, vagy ha ezen egészséges törzset osztrák illetéktelen befolyás élősdi növényeinek burjánzatától meg akarta volna tisztítani.

Minderről Széchenyi nem vesz oly alakban tudomást, mely határozottan politikai érzékre vallana. Angliának nagyszabásu közélete éppen úgy nem vonzza őt, mint hazánk közjoga és története.

A Politikai programmtöredékekben [1] imigyen ir: »Felette nagy tévedésben vannak azok, kik őseinket oly nagyon bámulják, mert alkotmányos és nemzeti fennmaradásunkat bizony nem nagy eszüknek vagy kitünő erényüknek köszönhetjük, hanem egyszerüen a szerencsés véletlennek.« A nemzet multját úgy tekinti mint meg nem szünő irigy fondorlatoknak tárházát, különösen rátámad a kurucz szellemre, mely csak gyásznapokat hozott az országra és századokra dobta vissza nemzetünk kifejlését.

Alig van rá eset, hogy különféle szellemi termékeiben hivatkozás történik a nemzeti történet nagy eseményeire. Megesik rajta, a mire már Kemény Zsigmond [2] is rájött, hogy midőn azt akarta bebizonyítani, hogy a multban nincsen valódi nemzeti nagyság, egyszerüen plágiumot követett el Benthamon; mert a mit az a francziák Szent Lajosa- és XIV. Lajosáról irt, azt Széchenyi a magyarok Nagy Lajosa- és Hunyadi Mátyására alkalmazta.

Nem igen irtak szebb és magasztosabb dolgot, mint

[1] Lásd 66. lap.

[2] Lásd *Csengey* Antal idézett munkáját, 454. lap.

azt, melylyel Széchenyi a »Hitel« czimü munkáját befejezte, melyet úgy tekintenek, mint életének, törekvéseinek összegét

Ebben elmondja magáról, hogy kerüli a szélsőségeket, inkább a lehető jót, mint a képzeltet kivánja elérni, ily módon akarva a különféle politikai és egyházi felekezeteket egyesíteni. Ő nem azt nézi, hogy mik voltunk, de azt, hogy mik lehetünk. A mult az kiesett kezünkből, de annálinkább vagyunk urai a jövendőnek. Ne bajlódjunk hiábavaló reminiszczenczziákkal, de vigyük inkább az anyaföldet szebb virradás felé. Sokan azt gondolják, hogy Magyarország volt, ő azt szereti hinni, hogy *az lesz.*

Mindebben csak az volt a hiba, hogy ezen tétel nála nem nemzetünk szervi életének talajában gyökeredzett. Mert Magyarország jövendőjét a multnak nagy harczai és küzdelmei állapitották meg és biztositották. — Azoknak a hagyományoknak értékét és jelentőségét éppen az adta meg, hogy ezek tanitották azt, hogy az állami és nemzeti élet aranyfonalát miképpen kell tovább füzni.

Hiszen éppen a nemzetnek a multban tanusitott erényei és képességei képezték zálogát a jobb jövőnek. Ennélfogva akármelyik téren kellett a harczot felvenni a jövőnek Magyarországáért, csakis a mult Magyarországának történeti eseményei mutatták meg a harczért, jelölték meg a fegyvereket, valamint erősitették a hitet, miszerint Bocskay, Bethlen, Rákóczy fegyverei éppen úgy czélhoz vezettek mint például ugy az 1790- mint az 1825-iki országgyülésnek békésebb eszközei.

Hasonló fogyatkozásokban leledzik Széchenyinek jogi felfogása, mely úgy az egész Corpus Juris, mint különösen a Hármaskönyvre vonatkozó nézeteiben jut kifejezésre. Be kell ösmerni, miszerint nem jóakaratán mulik, hogy fogyatkozásait betölteni nem tudja. Igazában szomjuhozza a tudást, főleg a törvénytudományt. Tanárt keres, ki jól tudja a magyar jogot és az ékesszólást. A vége pedig az, hogy mindezeket *avas obscuritásoknak* tekinti. Ennek folytán úgy a magyar törvénytár, mint Werbőczy kilencztizedét tüzbe kell dobni.[1]

[1] Lásd Vécsey Tamás idézett munkájának I. fejezetét.

Történik ez akkor, mikor Németország nagy tudósa, Savigny az egész jogászvilágot meglepi azon nagy gondolatával, hogy a jogi intézmények a nemzet jogalkotó erőinek eredményei gyanánt jelentkeznek. A miből tehát következik, hogy Vécsey Tamás[1] szép kifejezését használjam, hogy mindazok a régi törvények a jogfejlődés menetét jelző vezérkagylók, és mint ilyenek, nagy értéket képviselnek. Történik ez nála továbbá akkor, mikor nem egy konkrét példa állott előtte, mely az avas obscuritásoknak gyakorlati értékét bizonyítgatta, ott járt Angliában, a hol a jogélet alapvető intézményét az előzetes esetek, a preczedensek képezik.

Amondó vagyok, hogy ha a közdolgok iránt meg lett volna az az igazi meleg érdeklődése, melyet például Dessewffy Aurél Angliában létekor kifejtett, könnyen szerezhetett volna magának ebben az irányban igen érdekes és tanulságos értesüléseket.

Így például huszárezredének, a mostani ötödiknek, tulajdonosa IV. György angol király volt, ki is ennek Széchenyi utján egy gyönyörü selyem zászlót küldött ajándékba.[2] Ez még atyja életében régens lett, mert az őrülési rohamokban szenvedett. Ezen kérdés az angol parlament legnehezebb és legélesebb kérdései közé tartozott, különösen Pitt és Fox versenygése miatt. Akkoron a parlamentben előkeresték a preczedenseket, volt ilyen 1217., 1326., 1377-ből, végre megállapodtak az 1455-diki előzetes eseten,[3] és ennek alapján állapították meg az uralkodásban való helyettesítést. Oly dolog, melyről Angliában általánosan beszéltek és melyet alig lehetett figyelem nélkül hagyni. De nálunk is a királyi biztosok ügye, mely az 1825-iki országgyülésen előkerült és melyre még visszatérek, szolgáltatott bizonyítékot a régibb törvények értékét illetőleg.

De mindezek mulékony hatást gyakoroltak reá, nem véső dtek oly mélyen lelkébe, mint azon kortársainál, kiknél a jogi öntudat sokkal erősebben domborodott ki, és a kik

[1] Lásd idézett munka.

[2] Lásd *Zichy* Antal: Széchenyi életrajza, I. kötet 109. lap.

[3] *Macaulay:* History of England, I. kötet 26. lap.

e mellett a reformok terén is jóval messzebb mentek, mint a miről Széchenyi István akár csak álmodott. Mindezt másképpen magyarázni nem lehet, mint a megfelelő érzéknek nem egyszerü elhalványulásával, hanem hiányával.

Ezen fogyatkozása nélkül meg lett volna felfogásában a kellő egyensúly és nem lett volna kénytelen az űrben ég és föld között lebegni, valamint akcziójának sulypontját is oda helyezte volna, a hol annak lennie kellett, a gulának nem tetejére, de talapzatára.

Annak, a mit Széchenyi országlási rendszere, egyik különlegessége, mint szinte fogyatkozásának lehet tekinteni, az azon viszony, melybe nála a politika a lélektan elemeivel jutott. Nem lehet a dolgot mellőzni, mert egyénisége, illetve felfogásának méltatására vonatkozólag alapvető fontossággal bir. Felfogását, vagy ha úgy akarjuk, elméletét ebben az irányban nem minősíthetem eredetinek, mert az másoknál is előfordult, habár nála egyéni fordulatokkal lőn megtoldva és rendkivül szellemesen adatott elő. De nem ezen fordul meg a méltatás, hanem annak hangsúlyozásán, hogy az egész elméletet a politikai fantazmagoriák csoportjába kell beilleszteni, melyeknek felállítása tehetséges egyéniségeknek alkalmat nyujt arra, hogy eszméikkel a legnagyobb virtuozitással labdázzanak, tüzijátékot rendezzenek, melynél a kérdések szemléletét a vakító fény és koromsötétség ellentétei közé helyezik, a mi a helyes megitélést egyszerüen lehetetlenné teszi.

Így például politikai álláspontjának meghatározásánál, felette nagy súlyt helyez azon mozzanatra, a mi tudvalevőleg más elmélkedőknél is gyakorta észlelhető, hogy az emberi életkor különféle szakait átültesse a nemzetek fejlődésére és ezen alapon csinálja a politikát. Azonban, a mi a magyar nemzetet illeti, itt azután még a különféle életkorok reá való alkalmazását is összezavarta, mert azt hol kimerült és sir szélén állónak,[1] hol ismét fiatalnak állította.[2]

Nem volt nehéz Kossuthnak[3] ezen ellenmondásokat

[1] Lásd: Kelet népe, 16. lap.

[2] Lásd: Hitel, 136. és Világ, 99. lap.

[3] Felelet gróf Széchenyi Istvánnak, 9-ik lap.

nemcsak kimutatni, hanem azt is beigazolni, hogy ezen egész felfogás egy *szóvirágon* alapszik, melynek fiatalsági, vénségi hasonlatai nagyon sántikálnak, és melyeket az emberiség és egyes nemzetek folyvást fokozódó tökéletesedési képessége minduntalan megczáfol.

Még nagyobb szerepet játszott nála a különböztetés az ész és sziv politikája közt. Ebben szőrszálhasogatásban annyira ment, hogy a nemzetek egyéniségét is e szerint osztályozta és sikereik, valamint balsikereik kulcsát ebben találta. Az angol nemzet az ész megtestesülését képviseli, az angolok azért vitték oly nagyra. Ellenben más nemzeteket, mint a francziákat, a sziv embereinek tekinti, ezek azért nem jutottak zöld ágra.

Az egész »Kelet népe« és azon éles, kiméletlen polemia, melyet Kossuth ellen folytat, ezen különböztetésen fordul meg. Kossuth a sziv embere, ezért dönti romba a hazát, a mi annál sajnálatosabb, mert Széchenyi vele az elvekre egyetért, de a modorban, a taktikában hibázza el [1] a dolgot, mert nem az értelemre, de a szenvedelmekre hivatkozik.[2]

De itt ismét azon sajátszerü jelenséggel találkozunk, hogy ha Kossuthban Széchenyi az érzelgősséget megis támadja, mégis másrészt saját személyében azon tényezővel, a mit a sziv politikájának nevezett, nem akart feltétlenül hadi lábra helyezkedni.

A »Kelet népé«-ben [3] hangsúlyozza, hogy az ő országlási rendszerében az észnek, úgy mint a szivnek, külön működési köre van. — Fájdalom azonban ezt a kört nem töltötte be, az nála teljesen parlagon maradt. Ha tevékenységét vizsgáljuk, rájövünk arra, hogy egyáltalában nem a nemzet érzelemvilága volt az, mely őt érdekelte, melybe beakart hatolni. — A mint a nemzet állapotának kutatásánál, a diagnozis megállapításánál, nem az erkölcsi és szellemi hatványok mibenlétét vizsgálta, nem ezek voltak azon érzelmek és rugók, a melyekre hivatkozott és melyeket mozgásba akart

[1] Lásd: Kelet népe, 116. lap.
[2] Ugyanott, 160. lap.
[3] Ugyanott, 156. lap.

hozni. Mikor azt a nagy számvetést megcsinálta, a melyből a nemzet javára felesleget akart kihozni, az erkölcsi tényezők ebből egyszerüen kimaradtak. Még ott is, a hol erre alkalom lett volna, például a nyelv és nemzetiség kérdésénél, mondhatni megijedt saját merészségétől és követelte a teljes leszerelést.

Politikai pályájának kezdetén is első kontroverziája is azt bizonyítja, hogy annak, a mit érzelemvilágnak lehet nevezni, a gyakorlatban, legalább az ő működési körében, édes kevés szerep jut. Ezen nézeteltérés közte és Wesselényi közt jött előbb létre, hogy később más alakban Kossuthtal szembe felüsse fejét.

Nagyon érdekesen ösmerteti Kossuth kettőjök között a különbséget, azt ilyformán adva elő,[1] Széchenyi azt mondja legyünk csak gazdagok, majd szabadok leszünk.

Ellenben Wesselényi megfordítva azt tartja, hogy a szabadság meghozza a vagyonosodást is. Az első nézet mellett fel lehet hozni azt, hogy a gazdaggal nem lehet paczkázni kény és kedv szerint, a vagyonosság önállást nyujt.

Századunk iránya az anyagi érdekeknek úgy is kedvező, ez uton haladnunk nem lesz oly nehéz, mert ha engedélyre szólíttatik fel a hatalom, anyagiakban engedékenyebb lesz, mint szellemiekben.

Ezek féltékenységet gerjesztenek, míg azoknál kedvezhet az idő, az alkalom, az istenek. — Különben is minden lépés előre anyagiakban, szinte egy lépés előre értelemben, pedig szabadsághoz értelem kell. Ha neveljük a kényelmet, sok erő benn marad, mely künn elnemzetlenedik. De találjon csak itthon kényelmet, akkor itt is marad, megszereti a hazát és a nemzeti erő gyarapodik. És ha valamit a betükbe foglalt jogból fel is adunk, Isten neki, hiszen örökre nem veszett el, mert az általa nyert anyagi fejlődés megéri az áldozatot.

Ezzel szemben meg lehet állapítani — még mindig Kossuthot idézem — a következőt. A történet az ellenkezőre tanít. Nem lehet nemzetet felmutatni, mely is gazdagság által jutott szabadságra, de igenis olyanokat, melyek gazdagság által szabadságukat elvesztették.

[1] Felelet gróf Széchenyi Istvánnak, 23. lap.

Catónak igaza volt akkor, midőn azt mondotta, félő, hogy a kincsek fogva tartanak bennünket, nem mi őket. Csak oly gazdagság nem veszélyes a szabadságra, mely a nemzet anyagi és erkölcsi kifejlődéséből származik, de az, a mit kegyelem nyujt, a mi jogok árán vásároltatik, tartós jólétet soha sem szül. Ne adjunk fel szabadságainkból semmit, sőt oszszuk meg azokat mentől többekkel.

A szabad szellem csodákat művel az anyagon is. Azért jog és szabadság legyen jelszavunk. Tudvalevő, miszerint a nemzet Wesselényi és Kossuth felfogásának adott igazat. Elösmerte tehát az ideálizmus felsőségét a realizmus felett és, a mint később kiderült, nem is volt oka megbánni azt.

Ennél az egész kérdésnél azt azonban ki kell emelni, hogy ha Széchenyinél a lélektan és politika határvonalai szabatosan nem váltak külön és így az egész dologról tiszta képet nem alkotott, mégis egy igen gyakorlati megkülönböztetésből indult ki, habár így is egész elméleti, történeti és politikai indokokból tévesnek kell tekintenünk. Jól összegezte Kossuth a dolgot, mikor azt mondotta, hogy Széchenyi azon hitben él, miszerint a hatalom az anyagiakban engedékeny fog lenni. Csengery Antal — ki azon időket élte és annak publiczisztikai harczában részt vett — úgy jellemzi ez irányban a helyzetet,[1] hogy Széchenyi azért akarta a politikai kérdéseket a napirendről levenni és helyettök a közgazdasági térre áttenni az akcziót, mert itten nem tartott az osztrák kormány féltékenységétől.

Kemény Zsigmond is többször hivatolt tanulmányában [2] úgy állítja oda a dolgot, hogy Széchenyi mindig szeme előtt tartá, hogy az anyagi és ipari vállalatokban elől mindig azok soroztassanak, melyek nekünk hasznosak, de az osztrák érdekeket nem sértik. A baj azonban éppen abban állott, hogy minden lépés, mely hazánkat gazdaságilag erősíti, osztrák részről ellenzésre talál, mert megszünteti a gyámságot, a gyarmati viszonyt, melynek létezését, mint a hogy arról ezen

[1] Lásd Deák Ferencz emlékezete, 47. lap.

[2] Idézett munka, 502. lap.

munka első kötetében is szóltam, még József császár is beösmerte.

De egész általánosságban is tekintve a kérdést Széchenyi tévedése éppen abban rejlett, miszerint nem látta be, hogy az anyagi kérdések határozottan politikai jelleggel birnak és oly fontosak, hogy a legtöbb esetben a nagyszabásu nemzetközi küzdelmek hátterét alkotják. Nem is kellett nagyon messzire menni a történetben, hogy erre nézve támpontokat szerezzen. Napoleon versenygése Angliával kereskedelmi politikai tartalommal birt. Az, hogy 1812-ben Oroszországnak hadat izent, tisztán onnan származott, mert az nem akart részt venni azon vámháboruban, mely kettőjük között folyt, és mely az európai kontinensről az angol czikkeket ki akarta tiltani, hogy így Angliát gazdaságilag tönkre tegye.

Különösen téves volt azt hinni, hogy az akkori kormány, még ha Metternich jóakaratát hatványozni is lehetett volna, bele fog abba egyezni, hogy hazánk magát gazdaságilag Ausztriától emancziplja. Az előbbi kötetben többszörösen elé lett adva, hogy az uralkodók a nemzet minden ilynemü kisérletét megakadályoztak, és semmi jelenség nem engedett arra következtetni, hogy a gazdasági paritás napjai elérkeztek. Széchenyi az osztrák kormány irányában az illuziók egész tömkelegébe került bele, a melyből kibontakozni többé nem birt.

Ezen állapotot legjobban jellemzi Metternichhez való viszonya, melynek szintén megvannak a tanulságai. Először abban az értelemben, hogy az ellentétek tusája, a mit nála a sziv és ész közötti küzdelemnek lehet nevezni ezen viszonyban, úgy mint életének minden vonatkozásában, hasonlóképpen kifejezésre jut. Szóltam már elébb arról, hogy az 1825-iki országgyülés alatt Széchenyi politikai tekintetben minő szép reményekre jogosító magatartást tanusított, és hogy egy alkalommal Metternichnél is kihallgatást kért, hogy a kormányt kedvezően hangolja az országgyülési követeléseket illetőleg.

Úgy vélem ezen találkozás, melyet azután később több ily természetü összejövetel követett, nemcsak egy állandó politikai összeköttetésnek vetették meg alapját közöttük, hanem annyiban forduló pont volt Széchenyi életében, amely-

nyiben azon téves elhatározást érlelték meg benne: a kormánynyal szemben nem az ellenzék szerepét játszani, hanem, amennyire csak lehet, annak aegise alatt dolgozni. Úgylátszik, hatottak reá Metternichnek[1] oktatásai a Szögyényihez irott levélben, melyben megmagyarázza neki, hogy Magyarországon az ellenzék egy része jakobinus jellegü, — Károlyi Györgyöt is ilyennek tekinti — hogy Széchenyi elveszett ember, hogy később, a kik most vele vannak, mind ellene fognak támadni: azért hát csak bizzék benne, kövesse tanácsát, ő neki és hazájának javát akarja.

Ezeket a javaslatokat nemcsak Metternich, de az egész haute crème-től, különösen az asszonyoktól hallja, még pedig folytonosan. Nem lehet csodálkozni, ha ezen beszédek fognak rajta, ha azt hiszi, hogy ha nem ellenzékeskedik, hanem a hatalmas kanczellárral jóban lesz, őt reform-czélzatai számára utilizálhatja és hazája érdekében így cselekszik leghelyesebben.

A »Világ«-ban ki is mondja, hogy az udvartól jót lehet várni. Falk Miksa ösmerteti is azon levelezéseket, melyeket Metternichhel és Kolowrattal folytatott, s ezeket valódi diplomácziai remekműveknek tekinti. Az egyikben megigéri az utóbbinak, hogy az ő beleegyezése nélkül mit sem fog kezdeményezni.[2]

Igaz, hogy Metternichet, főleg a saját mély és erkölcsi felfogásából kiindulva, felületes embernek tartja.[3] Nemcsak, hanem annyira elkeseredik, hogy Deáknak szövetséget ajánl Metternich megbuktatására. Miről különben Deák jellemzésénél kivánok bővebben szólani. Természetesnek kell azt is találni, hogy a legnagyobb megvetéssel viseltetik a bécsi főemberek és beamterek szellemi képessége iránt. Egy alkalommal Wesselényi beszél a bécsi kamarilláról, tagjainak ármányairól. Mefisztóhoz hasonlítja őket, csodálkozik azon, hogy nem látja náluk a kecskelábokat és az ördögi szarvakat. Erre Széchenyi azt válaszolja, hogy ő igenis látott az illető

[1] Nachgelassene Papiere, IV. kötet 235. lap.
[2] Lásd *Falk:* Széchenyi és kora, 98. lap.
[3] Lásd: Naplói, 173. lap.

fejeken valamit a mi kinyúlik, csakhogy közebebb megvizsgálva őket azt találja, hogy azok nem szarvak, hanem szamárfülek.[1]

Ugyanott Kovács Lajos[2] ír le egy mozzanatot, a mely a maga nemében oly jellemző ebben az irányban, hogy azt elhagyni nem lehet. Egy előterjesztést imigyen végez: »Wenn meine Anträge nicht angenommen werden, so ist meine Stellung unhaltbar und ich muss mit langen gefühlen ausrufen« ..... a mi itten következik, póriasságánál fogva vissza nem adható. A kit a dolog érdekel, az ugyanezen mondatot megtalálhatja Göthének »Götz von Berlichingen«-jében, kinek azt a nagy német iró szájába adta, mikor megadásra szólítják fel.[3]

Még az országgyülésen is kitör belőle az ádáz harag. Elmondja, hogy a kormány nem ért minket, mi pedig a kormányt nem értjük.

Egy más alkalommal kifejti, hogy minden bajnak oka a heterogen összeköttetés Ausztriával, melybe hazánk soha sem tudja magát bele találni. Megrovással beszél azon előkelő egyénekről, kik születés, állás, személyes tulajdonaik folytán legjobban eszközölhették volna az ország előmenetelét. De az udvari fénytől elvakítva feledik a szegény hazát, sőt odáig jutnak, hogy a boldogtalannak megrövidítésében keresik saját boldogulásukat és gyarapodásukat.[4]

Az is megtörténik vele, hogy követeli, miszerint az osztrák miniszterek tanuljanak meg magyarul. Ha jó nekik az ország arra, hogy mentől többet facsarjanak belőle, jusson legalább eszükbe, hogy nyelvét is megtanulják.[5]

De ezek kivételek, melyek után a viszony még szorosabb lesz. Ama kedves költő, Terentius Afer ösmert mondása »Amantium ira, amoris integratio« (a szerelmi czivakodás annak megerősítése) itt is érvényesül. Széchenyi végre maga

[1] *Kovács* Lajos idézett munka, I. kötet 86. lap.

[2] Idézett munka, 79. lap.

[3] III-ik felvonás.

[4] Lásd *Zichy* Antal: Széchenyi István hirlapi czikkei, I. kötet 346. lap.

[5] Beszédei, 108. lap.

is beösmeri, hogy tulajdonképpen nem ellenzéki embernek való,[1] tényleg kormányhivatalt vállal. Helytartósági tanácsos lesz, ottan egy uj osztályt szerveznek számára, a közlekedésügyi osztályt, melynek élén ezt a parlagon heverő tért művelni, hasznosítani akarja. Eljárásának van is annyi eredménye, hogy az 1847-iki országgyülésre meg is történik az előterjesztés egy nagyszabásu közlekedésügyi akczióra. Nem akarom ennek értékét csökkenteni, de ha tekintetbe veszszük azt, hogy Széchenyi Magyarország közéletét akarta a maga egészében reformálni, és ha továbbá tekintetbe veszszük, hogy azután pár hónap mulva Kossuth ezen reformot mily nagy arányokban vitte keresztül, akkor nem lehet azon másik tanulság elől elzárkózni, hogy Széchenyi István taktikája egyszerüen nem vonhatott maga után más eredményt, mint a nemzeti erő lefokozását, az egész nemzetélet összezsugorítását. Azon állapotot idézte volna elő, melyet 1861-ben Deák azzal jellemzett, hogy Ezsau egy tál lencséért eladta egész örökségét. Ha a 48-iki törvények a maguk összeségükben méltán képezik az uj Magyarországnak nemcsak hitvallását, de eleven tartalmát, akkor mindenki elképzelheti magának, hogy vajjon Széchenyi vezérlete alatt a nemzet valaha eljutott volna-e oda, a mit méltán lehetett az igéret földjének nevezni.

Igaz, hogy a 48-iki törvények gyors keresztülvitele, mint ösmeretes és mint még látni fogjuk, egy szerencsés véletlennek, a 1848-iki franczia forradalomnak köszönhető. Azt azonban ne feledjük, és lesz alkalmam kimutatni, hogy az állapotok e nélkül teljesen tarthatatlanok voltak, a mi tehát azt jelentette, hogy a Széchenyi által támogatott irány a kivánatos megoldást nem létesitette. De még igy is kiderült Széchenyi politikai felfogásának téves volta. Ő világosan, határozottan azt ajánlotta a nemzetnek, hogy akaszsza szegre úgy jogos sérelmei orvoslását, mint valójában igen szerény reformköveteléseit. Elszántan sorakozzék a trón körül, ismételje a »vitam et sanguinem« komédiáját.[2] Azért mondom

[1] Lásd: Politikai programmtöredékek, 26. lap.

[2] Lásd erre vonatkozólag *Kovács* Lajos: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve, II. kötet 50. lap.

komédiának, mert a későbbi események megtanítottak bennünket arra, hogy ennek is ujabb lefőzés lett volna a vége. A nemzet nem követte Széchenyi tanácsát és hogy helyesen cselekedett, mikor nem követte, azt a történet egész folyamata megerősítette, daczára annak, hogy az események kedvezőtlen fordulata eleinte neki látszott igazat adni, a miből keletkezett azután a legenda a látnokról, meg a szent könyvekről, melyekből olvas, melyre már előbb utaltam volt. Sőt azon bizonyító erő, — *nervus probandi*-nak nevezi a logika, — mely az események menete egészében rejlik, súlyban növekedik az által, hogy azoknak egy része egy darab ideig Széchenyi felfogásának malmára látszottak a vizet hajtani. Mert végre is kettőjük közt azon fordul meg a koczka, hogy a nemzet törhetetlen ősereje, mint szabadság-szeretete, a melyre Kossuth Széchenyivel szemben politikáját támasztotta, nemcsak hogy nem mondott csütörtököt, hanem a kedvezőtlen esélyek összetorlódása daczára mégis diadalmaskodott.

Mindezek után összegezve a mondottakat, nem nehéz Széchenyi István gyászos kimenetelének kulcsát megtalálni. Lélektanilag igaza volt Keménynek [1] abban, a mit már említettem, hogy Széchenyi esze által akart zsarnokoskodni szivén, a mi nem sikerült, mert érzelmeinek orkánszerü kitörése áttörte a gyenge kereteket és féket vesztve átcsapott azokon a határokon, melyeken a beszámíthatóság végződik. Politikailag azonban úgy áll a dolog, hogy nála a katasztrófát ama kikerülhetlen összeütközés örvénye idézte elő, melybe akarata ellen és önhibáján kívül sodortatott. A ki az osztrák regime és magyar nemzeti fejlődés közt közvetíteni akart, azt a két oldalról betóduló zajló áradat elseperte. A közvetítésnek lehetlen volta képezte a Hamlet-szerü helyzetnek forrását.

Ha azonban eme általános szignatura mellett, konkretebb formulázást keresünk, akkor különösen három mozzanatra fogunk bukkanni, melyekben egyéniségének, helyzeté-

[1] Lásd Tanulmányok, I. kötet 164. lap.

nek ellentmondásai kifejezésre jutnak, az utókor számára megszivlelendő tanuságokat tartalmazva.

Az egyik az a körülmény, hogy a nemzetet vissza akarta tartani még a legcsekélyebb politikai akcziótól is, nem is szólva a küzdelmekről, akkor, a mikor eredmények e nélkül sehol és egy nemzet által sem érhetők el. Akkor, a mikor egy fiatal, életvidór nemzetnek ez képezi a legméltóbb tevékenységét, ez tölti meg létét a legbecsesebb tartalommal.

A másik az, hogy Magyarország haladásának mértékét az osztrák kormány által vélte megállapíthatni.

Valójában nem lehet mást mondani, mint azt, hogy hatóságilag engedélyezett reform lett volna belőle. Hogy ez hány pénzt ért, azt azon vélemény, melyet róla ő maga táplált, legjobban megállapítja.

A legvégzetesebb tévedés az uralkodóház irányában történt. Széchenyi itten abban a hibában leledzett, a melyben századokon keresztül a legjóravalóbb emberek az országban. Nem vette észre, hogy a magyar korona firmája alatt részben családi, részben osztrák császári politika követtetik. Nem vette észre, sőt, fájdalom, nem okult a mult tapasztalatain, hogy mily rút visszaélés történik azokkal, a kik a korona iránti loyalitás folytán tényleg oly érdekeket szolgáltak, melyek első sorban a magyar korona felségjogait és integritását támadták. Alig lehet kétség az iránt, hogy Széchenyi 48-iki vértanuságának okai leginkább azon csalódásban keresendők, melyek onnan származtak, hogy a reakczió és kamarilla istentelen támadása éppen a magyar apostoli királyi szentséges neve alatt történt, ki minden magyar embernél, és így Széchenyinél is, kiváló kegyeletnek tárgyát képezte.

Nagyon érdekesen és tanulságosan illusztrálja ezt magatartása a nemzeti nagy hajótörés után. Például Kossuthról a legnagyobb kímélettel szól,[1] nemcsak, hanem azon bizonyos levélben, melyet Tasnernek igazán szivének vérével irt, és melyről elébb szóltam, azt is elmondja, bárcsak ne ellenkezett volna vele. Ezt azzal a Kossuthtal szemben teszi, a kit mindig azért támadott, hogy forradalomba sodorja az ország

[1] Lásd *Falk* Miksa: Széchenyi István és kora, 314. lap.

got, még pedig annak a lehető leggyászosabb kimenetele után. Ellenben a mindenható minisztert, Schwarzenberg Felixet oly módon támadja meg és teszi mindenért felelőssé, mely az izzó vassal történő megbélyegzéssel felér.[1] Elmondja róla, hogy az ő elvetemedett lelketlensége tette a monarkhiát oly végtelen nyomorulttá.

Szemére veti, hogy Angliában megvetés tárgya volt, hogy Miklós czár tiltakozott az ellen, nehogy mint osztrák követet Pétervárra küldjék. Úgy tünteti fel, mint oly egyént, a kit a természet minden képzelhető tulajdonsággal, előnynyel és képességgel mégáldott, de a kinél hiányzik a vallás, az erkölcs, a jellem és a ki kéjekbe és érzékiségbe elmerülve egy valódi szörnyeteggé vált, mert életunt csontjait fel akarván rázni, a politikára vetette magát.

Ezen vampyr lett a 19 éves, tapasztalatlan fejedelem tanácsadója, hogy nemzetünket vérbe fojtsa, becsületét, életét elrabolja, a kit mindezekért verjen is meg a Mindenható átka.

Így folyik a dolog tovább, mint rémes jajkiáltása a legszentebb érzelmeiben megtámadott embernek.

És e támadás, mint fájdalommal tudjuk, nem volt az utolsó. Jött egy közvetlenebb, személyibb természetü, melynek folytán a szenvedés poharа kicsordult és a szent aggastyánnak fegyvert adott kezébe, hogy saját kezével áldásos és hányatott életét kioltsa.

A rendőrség házkutatását értem Döblingben 1860. márczius 3-kán, továbbá Thierry rendőrminiszter fenyegetését, hogy a tébolyda megszünik számára menhely lenni, a mit Széchenyi börtönbe vetésnek tekintett, melytől való irtózás a halálba kergette őt.[2] És ha azon rémes éjszakán, midőn szándéka tetté érlelődött, végig tekintett életének küzdelmein, melyeket Kossuthtal folytatott a miatt, hogy meg kell barátkoznunk a gondolattal, hogy a kormány szándékai nem elég alkotmányosak, meg hogy néha-néha az abszolut szemüveget kell feltennünk: bizonyára igazat kellett adnia Kossuthnak, hogy azon rendszerrel szemben, mely ily galádságokra

[1] Ein Blick auf den anomynen Rückblick, 457. lap.

[2] Lásd Falk idézett munka, 341. lap.

vetemedik, nincs más oltalom, mint irtó háboru körömszakadtig, utolsó leheletig. A mint nem lehet kétség az iránt, hogy ha kimenetelét előre láthatta volna, az első félreértéstől, vagyis a »Kelet népé«-től fogva oda állott volna nagy vetélytársa oldala mellé, hogy egyesült erővel szabadítsák meg imádott hazájukat azon rendszertől, melytől mást mint vészt és kárhozatot várni csakugyan nem lehetett.

Lesz alkalmam ezen küzdelem egyes mozzanataival a magok helyén bővebben foglalkozni, lesz alkalmam kimutatni, hogy bár Széchenyi jóhiszemüségéhez kétség nem férhet, a helyzet ebben az irányban oly világosan állott, hogy téves felfogását már akkoron meglehetett állapítani, mint a hogy mepállapította Deák és az egész közvélemény.

Arra a czélra, a mit Széchenyi István szomoru játéka kulcsának neveztem, úgy vélem, ez is elég, mint bizonyára elég arra is, hogy annak, a kit méltán a legnagyobb magyarnak neveztek, valódi képe tisztán álljon előttünk.

Ezen képnek összbenyomása mindennek daczára a legkedvezőbbek közé tartozik. Mert egy rövid formulában fejezve ki egyéniségének összegét, az a hazaszeretetet és hazafiság eszményképe gyanánt áll előttünk. Törekvései ebben az irányban a legtisztábbak és legnemesebbek voltak. Az uttörők, még pedig a rögös utakon haladók kategóriájába tartozik, valamint érdemei, alkotásai halhatatlanok.

Ezen eredmény és összegezésnek tündöklő volta, mint már említém, bizonyára csak fokozódik az által, ha az erények és kiváló tulajdonok mellett a fogyatkozásoknak, a fény mellett, annak, a mit árnynak lehet nevezni, a megfelelő hely a méltatásban kijutott.

Széchenyire nézve a magasztalás netovábbja abban jut kifejezésre, hogy a legszigorubb mértékkel is mérve, el lehet róla mondani, hogy igazán nagyot akart és nagyot hajtott végre.

Ha valaha volt értelme a klasszikusok azon bölcs mondásának »In magnis et voluisse sat est« (nagy dolgokban a szándék is érdem), úgy az Széchenyire nézve áll, kinél az akarat különben sem maradt irott malaszt, hanem oly

alkotásokban nyilatkozott meg, melyek élni fognak mindaddig, míg nemzet él a hazán.

Abban az úgynevezett autobiografiai töredékben, melyet a »Kelet népé«-ben [1] a Kossuth elleni filippikában szolgáltatott, teljes joggal mondhatá magáról, hogy mióta élt, kimondhatatlan vágy lakozott benne Magyarország kifejtésére. Megesküdött magának, hogy, habár vesznie kell is, ezt meg fogja cselekedni. A legszigorubb itéletnek úgy kell hangoznia, miszerint fogadalmát híven betartotta. Ki kell mindjárt mondani, hogy azt a hivatást, melynek magát szentelte, soha, sem előtte, sem utána, senki szebben nem formulázta.

»Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni, erőit, erélyeit, és igy egészen uj, eddig nem ösmert alakokban kiképezve, végczéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, ez a feladat.

Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy uj nemzettel gazdagítani, a mit azonban csak kitűzött terv által érhetünk el.«

Ezt a hivatást pedig csak egy egységes nemzet teljesítheti. Azért mondja egy helyen: [2]

»A főczél az, hogy a hazai erőket központosítsuk, megyei, városi, nemesi, mágnási, polgári, vallási, nemzeti különbségek olvadjanak össze. Az ember pedig nem czímere és állása, de belbecse szerint jelöltessék.«

Úttörő volt abban, a mit alkotott és a mit szóval és irásban közzé tett. Zrinyi óta nem volt magyar ember, a ki olyan, a vesék oszlásáig ható pathoszt és lelket tudott nyilatkozványaiba önteni. És ha műveiben, mint már utaltam reá, nem is tudta megtalálni, főleg úgy mint nagy vetélytársa, azon hangot, mely a magyar embert mozgásba hozza, ezen megbocsátható fogyatkozás érzéseinek tisztaságát és értékét nem csökkenti. És ha továbbá munkái nem is feleltek meg egy politikai programm követelményeinek, de az, hogy különösen azon fejletlen korban a diskusszió terére

[1] Lásd ott, a 25. lapon.

[2] Kelet népe, 27. lap.

lépett, még pedig neki rontva az előítéleteknek; egy uj világot tárt fel a nemzet előtt, az eszmék ily alakban való nyilvánulásának világát, mely leghamarább meg is teremtette gyümölcseit. Meg aztán különösen ő azon eszmeáramlatnak, mely 1848-at megelőzte, egyik elsőrangu tényezője. Akármilyen arisztokrata volt is tulajdonképpen, de ezen a téren a demokráczianak fegyvereit használta fel, ennek lett zászlóvivője. Éppen ilyen úttörő volt az egyéni és társadalmi akczió terén. Egyrészt megmutatta azt, hogy a hatósági működésén kívül az egyéni kezdeményezésnek is van jelentékeny szerepe, mely nagy alkotásokra is képes. Másrészt megmutatta azt, hogy a politikai tevékenység mellett a társadalom számára is nyilik a munkásságnak tere, hogy a populus Werbőczianus hivatalos szerkezete mellett létezhetnek más csoportosulások is, melyek a nemzeti czélokat szintén képesek előmozdítani. Azt a nagy eszmét, hogy az önkormányzat, öntevékenység, még pedig minden téren, a »*Segits magadon, az Isten is megsegít*« nagy elvét ő hozta be hazánk közéletébe. Kétségtelen, hogy a mit a XIX-ik század nagy vivmányának nevezünk, a társadalom összeköttetése a politikai nemzettel, nemcsak hogy a magyar politikusok közt ő előtte derengett először, hanem kortársait ez irányban határozottan túlszárnyalta.

És ha ezt tekintetbe veszszük, akkor reá, mint politikusra, helyesen alkalmazható azon franczia ösmert közmondás, hogy »il avait les qualités de ses defants«, azaz fogyatkozásainak előnyeit is birta, vagyis: a mit a politikai réven vesztett, a társadalmi vámon visszanyerte. — Ezt úgy kell érteni, hogy igazában társadalmi tevékenysége kipótolta azt az űrt, melyet közjogi és politikai érzékhiánya fennhagyott.

Különösen ki kell még azt is emelni, hogy ha egész működésében túlságos óvatossága vagy idegessége folytán veszélyt látott ott is, hol az valószinüen nem létezett, hát ne feledjük, hogy ettől a veszélytől nem önmagát, de hazáját kivánta megoltalmazni. Erre vonatkozólag pedig Deák Ferencz volt az a bölcs ember, a ki kimondotta, hogy a ki maga nem fél, de félti a hazát, melyért mindent szabad

áldozni, csak magát a hazát nem: azt félénknek nevezni nem lehet és elitélni nem szabad.

Éppen ez a hazaszeretet volt azon indíték, mely kettős vértanuságot hozott számára, a lelki halált 48-ban, öngyilkosság által a fizikai halált 1860-ban, mert azt hitte, hogy a nemzet hajója a kikötő előtt szenvedett ismét hajótörést, és ezt az irtóztató csapást többé elviselni nem tudta.

Áldassék mindörökre emlékezete! Nem létezik e hazában sírbolt, mely több dicsőséget és szenvedést takarna, mely méltóbb czélja lehet a kegyeletes zarándoklásnak. És ha a nemzet imája felszáll az egek urához, hogy áldását kérje ki hányatott élete számára és erőt adjon a további küzdelemre, akkor bizonyára az ő nagy lelkének fohásza az, mely első sorban csatlakozik hozzája.

II.

Széchenyi István egyéniségének jellemzésével elkészülvén, hozzáláthatok azon mozzanatok előadásához, melyek, mint tudjuk, az 1848-iki nagy reformokban kifejezésre jutottak.

Ha szem előtt tartjuk azon hármas mozzanatot, ugyanis a nemzeti erőknek mind hatalmasabb nyilvánulását, továbbá a 48-iki eszmék genezisét és a vezéreknek igényét a vezérletre, végre a kikerülhetlen összeütközésnek uralkodó befolyását, mely befolyás, habár a háttérben lappang is, döntő természettel bir: akkor az 1825-től 1848-ig terjedő évek két részre, vagyis inkább két korszakra oszthatók.

A határvonalat Kossuth fellépése mint a »Pesti Hirlap« szerkesztője képezi. A mit Springer [1] is akként jellemez, hogy ezen ujság megjelenése egy uj korszak kezdetét jelenti Magyarország történetében. Ezen kiváló fontosságu esemény, mint később látni fogjuk 1841. január 1-én következett be. Ezen két korszak közötti különbség — mint a számtalan kevésbbé fontosat itten mellőzve — különösen három lényeges jelenségben jut kifejezésre. Az egyik az, hogy a mit az eszményi irányzat hatalmának, vagyis hogy Széchenyi meghatározását használjam, a sziv uralmának az ész felett lehet

[1] Geschichte Oesterreichs, I. kötet 508. lap.

nevezni, párosulva a nemzeti öntudat térfoglalásával, oly erős lett, hogy azt a cselekvés teréről többet visszatartani nem lehetett. Nem lehetett annyival inkább, mert az igazán uj életre ébredő fiatal, hatalmas nemzedéket minden alkatelemeiben és az egész vonalon oly cselekvési kedv ragadta meg, mely az életnek minden jelenségeiben meg is nyilatkozott. Megnyilatkozott az akaratnak belterjessége folytán, minden akadályt áttörő erővel a lángésznek és nagyfoku szellemi képességeknek, melyekkel e nemzedék megáldva volt, és mely ekkor kezdett érvényesülni, kisugárzása által oly tündöklő fénynyel és ragyogással, hogy a később bekövetkező reakczió sötét éjszakája sem volt azt képes elnyomni. Hasonlatosan az éjféli napnak csodás tüneményével.

A második mozzanat az, hogy a nemzet eme gazdag nemzetéletnek egy góczpontban való összefoglalására, továbbá pedig az irányítási akczióra az egyedül alkalmas vezért Kossuth személyében meg is találta. Ő volt ugyanis azon egyéniség, a ki a nemzet hangulata és a helyzet exigencziáinak megfelelőleg, nemcsak az irányelveket legszabatosabban formulázta, de szükség szerint taktikát tudott változtatni, a mennyiben — hogy lehetőleg röviden és világosan fejezzem ki a különbséget — a defenzivából átment az offenzivába. Vagy hogy Kemény [1] formuláját használjam, a sérelmi térről a haladásra lépett át. A mi azt jelentette, hogy az alkotmányban és nemzeti közvéleményben rejlő erőt nemcsak arra kell felhasználni, hogy a kormány támadásai visszaverettessenek, hanem arra is, hogy a nemzet jogos kívánságai erélyes akczió folytán megvalósíttassanak, azon általa kimondott jelszó alapján, hogy *a nemzet nem kér, de követel.*

Ezen exigencziáknak — mint azaz utóbbiakból teljes bizonyító erővel ki fog tünni — sem Széchenyi, sem Deák nem tudtak megfelelni. Széchenyi, mint azt már kifejtettem, letört, Deák pedig főleg önszántából kimaradt a versenyből. A harmadik jelenség azon, már magában is nagy érdekkel biró körülmény, hogy ezen viszonyok nyomása alatt még az osztrák kormány is kénytelen volt taktikát változtatni,

[1] Forradalom után, 61. lap.

s ezt nemcsak annyiban bevallani, de mint programmot oda állítani. Míg ugyanis elébb a merev *non possumus* álláspontjára helyezkedett, ezután maga érezte annak szükségét, hogy a reformokat kezdeményezze. Ekkor mondotta Széchenyi István azt, hogy az 1839/40-iki országgyülés után egész uj korszak virad hazánkra. El van döntve, hogy haladnunk kell. Hatalmas, a királyi székhez közel álló egyéniségek lépnek, hazánk legjobbjaitól üdvözölve, a nemzetiség és alkotmányosság szent mezejére, nem úgy mint idáig, a mikor nehány szerényebb állásu közlegény volt kénytelen dagály és orkán ellen Horatius Coclesként küzdeni.[1] — Igaz, hogy ez, mint látni fogjuk, oly módon történik, hogy az ellentét a kormány és a nemzet között mind élesebb és áthidalhatlanabb lett, úgyannyira, hogy nem lehetett kétség az iránt, hogy a katasztrófa valamely alakban be fog következni. De azért a két korszak közötti különbséget ezen mozzanat maga kellőképpen kifejezi.

Az első korszak sem birt teljesen egységes jelleggel sem a kormány, sem a nemzet magatartását illetőleg. Abban az osztrák politika hű maradt magához, hogy ez alkalommal, mint máskor, gyengeség és erőszak között váltakozik. Ha pedig engedményeket kell tenni, azokat lehetőleg visszaszíjja, a fontosakat megnyirbálja, minden esetre meghamisítani akarja őket. De ezen általános természetü jellemvonás mellett észlelhető bizonyos különbség Ferencz császár uralkodása alatt és után. Ferencz császár alatt, látni fogjuk, hogy miután ő 1825-ben kénytelen volt önmagát meghazudtolni és elvileg az alkotmányosságnak az el nem odázható engedményeket megtenni, alakilag respektálta is a törvényeket, kerülte az összeütközést. Ezt annyival inkább tehette, mert az alkotmányosság czége alatt is fenn tudta személyes uralmát tartani és nem egy jogosult óhajnak utját állani. Halála után azonban mindjárt megkisérlette az udvar az erőszak és félemlítés politikáját, a mi teljes fiaszkóval végződött, hogy a negyvenes években, mint már mondám, kénytelen-kelletlen, de mégis a reformok álláspontjára helyezkedjék. A nemzet, illetve

[1] Lásd »Kelet népe«, 46. lap.

inkább a politikai személyiségek magatartásában is fogunk észlelni változásokat, melyek részben az apály vagy dagály jellegével birnak. Ezek egyszerüen az ingadozásra vezethetők vissza, a vezérletet és czélokat illetőleg .és a maguk helyén ki is fognak emeltetni. Éppen ezen czélból következő fejtegetéseimben az események történeti sorrendjét lehetőleg meg kivánom tartani, hogy igy azoknak fonalán a főbb mozzanatok egymás után kiemelkedjenek.

Föl kell itten még éppen az események előadására vonatkozólag egy körülményt említenem, mely hasonlóképpen hozzá fog járulni a Kossuth fellépése előtt és után következő korszak megvilágitásához. Ezen körülmény pedig egyszerüen abban rejlik, hogy míg az elsőben az országgyülés képezi a szintért, melyen a fontosabb események lejátszódnak, a másikra nézve a sajtó, az egyleti élet, a megyei gyülések tevékenysége ragadja meg figyelmünket.

A magyarázat kézen fekszik. Egyik részben a nemzetéletnek gazdagabb és változatosabb nyilvánulásaiban találja indokát. Másik részben bizonyítja Kossuth személyiségének minden más tényezőt háttérbe szorító jelentőségét. A hol Kossuth működik: sajtó, megye, egyletek, az lesz a nemzetéletének központja, a hol ő nincs, ottan lankad a részvét és figyelem.

A jelen munkának első kötetében vázoltam ama mozzanatokat, melyek az 1825-iki országgyülés előtti éveket emlékezetessé teszik. Előadtam, hogy a Napoleon leverése, továbbá a szent szövetség erejében vetett bizalom, Ferenczet és a bécsi kamarillát arra ösztönözték, hogy a magyar alkotmányt még alakilag sem tartják fenn, országgyülést ne hivjanak többé össze, valamint törvények helyett pátensekkel kormányozzák az országot. Elmondtam azt is, hogy az államtönk, a devalváczió az országgyülés ellenére hajtatott végre, ujonczok, valamint a közadók törvénytelenül rovattak rá a nemzetre és erőszakkal be is hajtattak.

Utaltam arra is, hogy a passziv ellenállás ezen oktrojálással szemben mind erősebb hullámokat vert, valamint hogy a külpolitikai helyzet mind bonyolultabb és válságosabb lett. Kiemeltem azon rendkivüli fontosságu körülményt, hogy a mint a monarkhia első s legnagyobb külügyminisztere,

Kaunitz, József császár alatt, a nagyhatalmi állás érdekében követelte a magyar alkotmány helyreállítását, éppen úgy cselekedett Metternich is, ki hasonló értelemben ostromolta Ferencz császárt. Erre nézve Metternichnek többrendbeli nyilatkozata van. A legérdekesebb ezek közül az, melyről már szóltam, t. i. azon levél, melyet Schwarzenberg Felixhez intézett, hazánk különállásának érdekében. Hivatkozik itten hosszas tapasztalataira, különösen arra, hogy, mihelyt a monarkhia élére jutott, belátta azt, hogy József császár beolvasztási politikája kudarczot vallott, valamint hogy a bécsi körök nem helyesen fogják fel a magyar ügyeket. Ferencz császár maga szólította őt fel, hogy foglalkozzék hazánk dolgaival, minek folytán legjobb meggyőződése alapján azt a tanácsot adta, hogy az országgyülést egybe kell hivni.

Ebben az irányban nem is volt nála hiba, csakis abban, hogy a franczia forradalomtól való aggodalom lidércznyomásától jó sokáig szabadulni nem tudott. Innen származott ezen időkben fogamzott azon megkülönböztetése,[1] hogy nálunk két ellenzék van, az egyik az alkotmányos, a másik, mely minden tekintélynek ellensége. De ha ezen meghatározásban megtévedt is, nem tévedt meg abban, a mit komoly és lelkiösmeretes politikusnak tennie kell. Azt hirdette és hangoztatta, hogy mindennek daczára az alkotmányt helyre kell állítani; azután a loyális ellenzék a trón körül sorakozik, a másikkal pedig meg kell küzdeni. Be kell azt is ösmerni, hogy Ferencz maga sem akart vagy mert a végletekig menni. Ő saját személyére nézve is hangsúlyozta egy ily tárgyaláskor az alkotmányhoz való ragaszkodását, készségét koronázási esküjét megtartani.[2] Ily módon el is határoztatott az országgyülés egybehivása. Az emlékezetes okmány 1825. julius 3-ról Bergamóból van keltezve és megnyitása szeptember 11-ikére kitüzve.

Jól mondja Horváth Mihály,[3] hogy ezen királyi leiratnak hatása megfelelt annak, melyet József császár 1790. jan.

[1] Lásd Handschriftlicher Nachlass, IV. kötet 235. lap.

[2] Ugyanott, VIII. kötet 480. lap.

[3] Huszonöt év Magyarország történetéből, I. kötet 137. lap.

28-án hasonló czélból kiadott okmánya előidézett. A közöröm kitörései a kivivott győzelem felett annál erősebbé tették a nemzetben azt az érzést, hogy ez ősi alkotmányt nemcsak fenntartani, de szilárdabbá, az ellenállásra alkalmasabbá kell tenni. Az alkotmány körülsánczolásának szüksége, a melyet az akkori hivatalos diák nyelven »de obvallanda constitutione« kifejezéssel jelöltek, volt a jelszó, mely az utasításokban keresztülhangzott, párhuzamosan az elkövetett sérelmek megorvoslásával. Igaz, hogy a nemzeti közvélemény még ekkorában nagy általánosságban nem emelkedett oda, hogy az csak magának az alkotmánynak erősebb védelmére szolgál, ha a kiváltságoltak helyett az egész nemzet az, mely a sánczba bevétetik, valamint, hogy a kormányzattal szemben is hatásosabb biztosítékokra van szükség. De már egyes hangok akkor is emelkedtek ebben az értelemben és kétség nem lehetett, hogy az eszmeáramlatnak meg kellett indulnia, és hógörgeteg módjára nőni és gyarapodni.

III.

Mielőtt ezen országgyülés, valamint a többi következőknek fontosabb eseményeit ecsetelném, pár szót kell szólnom magának a törvényhozásnak összealkotásáról, szervezete-, hatásköre- és működéséről. Fontossággal birnak ezen mozzanatok már önmagukban véve, mint érdekes és tanulságos emlékeknek felelevenítése, de szükségesek azért is, mert egész szereplését könnyebben érthetővé teszik.

Az országgyülés az ország karainak és rendeinek volt az egyetemes gyülekezete. Cziráky szerint [1] mindazon elemek, melyek az országgyülésen I. Ferdinánd óta testületileg vagy egyenkint megjelentek, karok és rendeknek neveztettek. — A dolognak meg volt a maga jelentősége, melyben azon különbség, mely a modern világnézletet a középkorétól elválasztja, kifejezésre jutott. De azok után, miket az alkotmány jellegét és fejlődését illetőleg az előző kötetben elmondottam, nem szükséges fejtegetni a különbséget, a mi a magyar és

[1] Conspectus Juris publici, II. könyv I. fejezet.

más országok rendisége és rendi országgyülése között létezett. Az egyik a magyar rendiségnél a hűbéri előzmények, valamint a zártkörü kaszt jellegnek hiánya, annak népies vonatkozásai és ereje. A másik az országgyülésnek közjogi jelentősége, melyet ideig-óráig el lehetett homályosítani, de mely végre is a komor felhőkön át tudott törni.

A magyar alkotmány egészséges alapgondolata mindjárt azon körülménynél jutott kifejezésre, hogy azon mozzanat, miként az illető testület, megye vagy város, követet küldjön és ez által képviseltesse magát: a magyar közjog értelmében nemcsak jog, de kötelesség volt. A közjognak egészséges gondolata abban nyilatkozott meg, hogy az alkotmányban való részvétet, a közdolgok feletti tanácskozást és határozathozatalt annyira közérdekünek tartották, miszerint ezt kötelesség jellegével ruházták fel. Olyannyira, hogy ha a követküldés bárminő ürügy miatt elmaradt, a szóban forgó testület a királyi tábla utján perbe fogatott. Éppen így állott a dolog a követség elvállalásával is. El nem fogadás esetére az is pénzbirsággal sujtatott, valamint az elmaradás is. Az 1498 : I. és 1662 : LIII. törvényczikkek szólnak erről. Mikor az 1843-iki választások alkalmával Deák Ferencz a zalai követséget visszautasította, rá a szenvedélyektől felkorbácsolt megyei gyülésen a lehető legnagyobb presszíót gyakorolták; egyebek közt az is felhozatott, hogy reá a törvény által meghatározott büntetést fogják alkalmazni.[1]

Ebbe a kategóriába tartozik az említett 1662 : LIII. törvényczikknek azon intézkedése, hogy a törvényhozás tagja a személynök, illetve a nádorispán engedelme nélkül azt el nem hagyhatja. A törvény 1848-ig pontosan és lelkiösmeretesen meg is tartatott. Fiáth beszéli,[2] hogy az 1843-iki dietán, melyben ő mint Fehérmegye követe részt vett, alig volt eset, hogy valaki engedély nélkül távozni merészelt. Különösen a követek mindig helyükön voltak, és nem történt meg azon botrányos eset, a mi a mostani országgyüléseken nem egyszer történik meg, hogy a ház nem egyszer határozatkép-

[1] Lásd *Könyi:* Deák beszédei, I. kötet 545. lap.

[2] Életem és élményeim, II. kötet 13. lap.

telen, és a legfontosabb szavazásoknál a távollévőknek száma a százat is meghaladja.

Az országgyülés egybehivása, vagy mint berekesztése a király felségjogaihoz tartozott. Az 1861-iki országgyülésen Tisza Kálmán azt vitatta, hogy megszünvén az országgyülés megtartásának akadályai, az önmagától is összejöhet. Ezzel szemben Deák Ferencz[1] kimutatta, hogy a magyar országgyülés csakis királyi meghivásra jön össze és ülésezik. Hivatkozott arra, hogy 1790-ben, midőn hitlevél tervezete tárgyaltatott, az hozatott javaslatba, hogy az országgyülés minden harmadik évben, május 1-én önmagától is összejöjjön. De ez azon okból nem fogadtatott el, mert az összehivás fejedelmi jognak tekintetett.

Fel kell azonban annyit emliteni, hogy az 1608 : III. t.-czikk értelmében az országbiró is bir azon joggal, az esetre, ha a nádorispán halála után egy évre a fejedelem nem hiv egybe országgyülést, ezt saját jogkörében eszközölni. Azonban ezen jog soha sem gyakoroltatott. Az országgyülés székhelye azon időben Pozsony volt. Az 1790-iki országgyülés tudvalevőleg Pesten ülésezett, az akkori szorult viszonyok kényszeritették a koronát a nemzeti közóhajnak ebben az irányban engedni. Később ismét visszatértek a határszéli városba, részint mert kényelmesebb volt a Bécshez való közelség miatt, részben mert igy mintegy el akarták különiteni a nemzeti élet góczpontjából.

Az országgyülés két táblából állott. Az előbbi kötetben előadtam azon mozzanatokat, melyek az országgyülésnek 1608-ban történt rendezését előidézték. Ezen rendezés lényegét az képezte, hogy az ország négy rendei közül a főpapok és mágnások a felső táblán, a megyék és városok az alsó táblán foglaltak helyet. A felső tábla czime volt »Excelsa tabula procerum«, az alsó tábláé »Inclyta tabula statuum«, a miből folyt a méltóságos főrendek és tekintetes karok és rendek megszólitás. Tudvalevő, hogy az országgyülésnek két táblára való oszlásában semmi közjogi szempont tekintet nem nyilatkozott, a jogegyenlőség nagy elvének következtében, mely.

[1] Lásd *Kónyi* Manó, III. kötet 31. lap.

mint többszörösen említtetett, a politikai jogosultságnak egyik következménye volt. Ezen jogosultság jutott kifejezésre Werbőczy hires meghatározásában (II-ik rész, 4-ik czim), a populust, a népet illetőleg, mely úgy hangzott, hogy az említett elnevezés alatt tisztán a főpapok, mágnások, nemesek, a nemtelenek kivételével értetnek, kik ugyanegy szabadságot élveznek, mert egyiknek sincsen több vagy kevesebb szabadsága mint a másiknak.

A törvényhozásnak kettéválasztása tudvalevőleg onnan vette eredetét, hogy megfelelő helyiség mindannyiak számára nem volt és így azután az egyszőrü-bőrü emberek összeültek. Voltak erre példák már az 1565-iki országgyülésen, a hol az urak az esztergomi érseknél, a követek a barátok zárdájában, 1608-ban az előbbiek a nádornál, az utóbbiak az országházban gyüléseztek. De ámbár már az 1608-iki törvény állapította meg a két tábla szervezetét, a végleges kettévállás, vagyis inkább kétfelé ülésezés csak 1681-ben a soproni diétán történt.[1] De azért az országgyülés egy egésznek, egy testnek tekintetett, megfelelve annak a nagy követelménynek, mit a törvényhozás egységének lehet nevezni, és a mi már kifejezésre jutott Zsigmond királynak 1435-iki végzeményében: »Status et ordines totum corpus Regni, cum pleno facultate absentium representantes.« Ez azt teszi, hogy az országgyülésnek karai és rendei az ország egész testét és egyetemét, a távollevőket is bele értve, képviselik. Mikor a két táblára oszlás megtörtént, a viszony olyan volt és maradt, mint a szivnek két kamrájának összetartozósága. Ebből a szerves egység gondolatából a vegyes ülések intézménye is következett, melyet később ösmertetek.

Ennek a felfogásnak következtében tekintetett hasonlóképpen a nádorispán az egész országgyüles fejének — caput diaetae, — a minek következtében a közös, vagy úgynevezett elegyes ülésben az elnökségi tisztet ő viselte. Rendesen a főrendiházban elnökölt, egy hosszú zöld asztal élén, melynek jobboldalát az egyházi, baloldalát a világi főrendek ülték rangfokozat szerint. Az egyházi főrendekhez tartoztak

[1] Lásd az egész anyagot *Virozsil:* Staatsrecht des Königreichs Ungarn, III. kötet 31. lap.

az érsekek, a püspökök és három nagyprépost. A világiakhoz a zászlós urak, főispánok, fiumei kormányzó, született mágnások és Horvátországnak egy követe. Kissé bonyolultabbak voltak a viszonyok az alsó táblán. Az elnökséget a királyi tábla, tulajdonképpen annak elnöke, a személynök — personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens — kezében volt, ki is biráival, itélőmestereivel, az országos ülések jegyzőivel és a két horvát követtel, emelvényen a többiektől egy korlát által elkülönítve, foglalt helyet. Lenn a teremben három hosszu asztal volt felállítva, melyen a káptalanok küldöttei, a megyék, szabad kerületek, városok követei helyezkedtek el. Ide tartoztak még szintén az 1690-iki I. törvény alapján a távollevő főrendek, vagy azok özvegyeinek képviselői — absentium ablegati, — kik azon joggal birtak, hogy magukat az országgyülésen képviseltethették, csakhogy ezek nem a főrendek, de a követek tábláján foglaltak helyet.

Tulajdonképpen mintegy közvetitőt képeztek a követek és egy más azon érdekes tényező, az országgyülési ifjuság között. Ezen ifjuságban, mely az ország szinét és virágát foglalta magában és jelesbjei később országos hirnévre tettek szert, a főszerepet ismét a jurátusok vitték. A királyi tábla és az ügyvédek gyakornokait nevezték igy, jurati tabulae regiae notarie volt hivatalos czimök; oda tartoztak még az országgyülési követek irnokai. Ezeknek hivatalos teendőjük volt az országgyülési irományokat lemásolni, a mit dictaturának neveztek. Ezek is az illető megyék legtehetségesebb ifjai közül kerültek ki. Igy a nagyhirü iró és műitész, Bajza is mint ilyen szerepelt az 1825-iki országgyülésen. Különben az állandó, mintegy szervezett hallgatóságot képezték, mely tényleg nem egyszer hatalommá nőtte ki magát mint az ellenzék főtámasza. Már ebből is lehet látni, miszerint a tanácskozási terembe való bejutás nem járt nehézséggel, és hogy ebben az irányban jelentékeny szabadság uralkodott. Rendesen nagy is volt a hőség, a miért egyszer Széchenyi az üléstermet kutyabarlangnak nevezte, a hol az ember elájul. A belépésnek szabadsága ellentétc volt az angol eljárásnak, mely még ma is hivatalosan tiltja az idegeneknek jelenlétét még a ház karzatán is. Hiszen alig pár éve történt az a különös eset,

hogy egyik irlandi képviselő kiüríttette a karzatot, melyen a trónörökös is helyt foglalt.[1] Ezen szokás még régmult időkben gyökerezik, midőn a parlament harczban állott a koronával és ily módon akarták meggátolni, nehogy a korona a vitának egyes mozzanatait megösmerje és esetleg az ellenzék férfiain bosszut állhasson. Nálunk a felfogás ellenkező irányban mozgott, a mi még maradványa volt azon időknek, midőn az országgyülésen mindenki személyesen megjelenhetett és résztvehetett a határozathozatalban. Később, miután a jogosítottaknak száma szükebbre szabatott és az országgyülések nem a Rákoson, de zárt helyiségben tartattak, az ülések még mindig teljes nyilvánossággal történtek, sőt magába a terembe minden tisztességes külsejü ember, magyar vagy egyenruhában bejuthatott. Ez zavart nem csinált, mert a mit szavazásnak nevezünk, az az 1825 előtti országgyüléseken általában ismeretlen volt. Kivéve a XVII. századbeli nádorispán-választásokat, mely többször személyes szavazással ejtetett meg.[2] A régi magyar közjogban azon elv uralkodott: »vota non numerantur, sed ponderantur«, vagyis a szavazatokat nem számlálni, de mérlegelni kell. Ez egy tiszteletre méltó hagyományból származott, mely megfelelt a Hármaskönyv VII-ik rész 2-ik czimének. Ezen czim, mint arra már az első kötetben hivatkoztam, azt irja elő, hogy a határozathozatalnál a józanabb és tehetségesebb rész — saniora et potiora pars — kijelentése a mérvadó.

Idők folytán azonban ezen szokás elfajult, visszaélésekre adott alkalmat, mert ily módon az elnökség, az alsó táblán a személynök, a felső táblán a nádorispán, a végzés kimondásánál önkényesen jártak el. Az 1825-iki országgyülésen dülőre jött a kérdés. Az alsó táblán ugyanis az 1826. márczius 9-iki ülésen szavazás történt és ekkor a személynök, Szögyényi Zsigmond, a városok szavazatát — nyolcz szavazat — számba vette.[3] Ez hihetőleg azon alapon történt, mert a többször

[1] Lásd *Pressensé:* L'Irlande et L'Angleterre, 355. lap.

[2] Lásd: Opinio excelsae regnicolaris Deputationis, articulo 8. 1825/7. exmissae, circa objecta publico politicarum relata, 46. lap.

[3] Lásd *Vaszary* Kolos: Az adatok az 1825-iki országgyülés történetéhez, 15. lap.

említett 1608-iki törvényben 8 város van megemlítve, mely üléssel bir.

A megyék követei ebbe nem nyugodtak bele. A politikai indok abból származott, mert a városok követei, mint már említém, teljes függésben voltak a kormányszékektől és a képviseleti rendszer első követelményének, a függetlenségnek, meg nem feleltek. A közjogi mozzanat abban jutott kifejezésre, hogy a város szavazata csak egy nemes emberével ért fel, holott a megyei követ sok ezer választót és még több ezer adófizetőt képviselt, mint a hogy Nagy Pál ennek kifejezést is adott.[1] A dolognak az is lett a vége, hogy innen kezdve az összes városoknak szavazata, éppen úgy mint a káptalanoké, egy szavazatnak vétetett.[2] A vitában teljes szabadsággal vehettek részt és ez képezte közöttük és a távollevők követei között a határvonalat, miután ezeknek sem szavazati, sem szólási joguk nem volt.

Fájdalom azonban, hogy ezen viták tartalmát illetőleg a lehető legsoványabban vagyunk informálva. Vezettetett ugyan egy napló — Diarium, — sőt 1825-től magyar nyelven is, jegyzőkönyv név alatt, éppen úgy, mint a hogy az irományok, leiratok, feliratok, izenetek az úgynevezett Acta Comitiorumban vannak közölve. A személynök természetesen ezek szerkesztésébe is befolyt és oly önkényesen járt el, hogy például Nagy Pál jelentése a papirospénz tárgyában, mely egy igen jelentékeny munkálat volt, a naplóba be nem vétetett. Különben az megvan és Vaszarynál olvasható.[3] Ily módon a beszédek megnyirbálva, élök eltompítva jelentek meg. Hozzájárul, hogy a szónokok nevei soha sincsenek közölve, úgyannyira, hogy a legtöbb esetben még erre nézve is kutatásokat kell tenni. Elég utalni arra, hogy a hivatalos jelentés mélységesen hallgatott Széchenyi István nagy adományáról az akadémiára vonatkozólag, melyet az 1825. november 3-iki ülésben tett. Az volt a szerencse, hogy azóta több napló

[1] Lásd Vaszary idézett munkáját, 31. lap.

[2] Lásd erre vonatkozólag a városok különvéleményét az idézett 1827-iki országos választmány munkálatában, 47. lap.

[3] Lásd idézett munka, 219. lap.

került nyilvánosságra, melyet egyes egyének vezettek, kik egy vagy más minőségben részt vettek az országgyülésen. Ezek között a legnevezetesebb egy akkori ösmert iró és benczés pap, Guzmics Izidor birtokában volt, mely egy ismerősétől származott és az ország későbbi herczegprimása, Vaszary Kolozs által kiadatott. A mint előbb, úgy utóbb is többször fogok reá hivatkozni, miután sok becses adatot tartalmaz. Főleg a személyi mozzanatok lépnek nála kellő módon előtérbe, miután mindenütt megnevezi a szónokokat és általában a tárgyalásokról lehető hű képet ad. A későbbi országgyüléseken, mint látandjuk, a helyzet ebben az irányban mind kedvezőbb lesz.

Az alkatelemek után az országgyülési hatáskör az, mely méltán felhivja figyelmünket. Az akkori korszaknak nagy jogtudósai mind foglalkoznak ezen kérdéssel és mintegy taxative sorolják fel azon tárgyakat, melyekben az országgyülés jogosítványai kifejezésre jutnak. Cziráky [1] a következő 12 pontban foglalja össze. Ezek közé tartozik a király koronázása, a nádorispán és koronaőrök választása, idegenek honosítása, királyi városoknak szavazatjoggal való felruházása, biztosok választása, a határok kiigazítása végett, az urbér rendezése, a törvényszékek szervezése, adóügy és az adóalapnak, az úgynevezett portáknak megállapítása, a lakosság összeadása, az ujonczoknak megszavazása, a nemesi felkelésnek elrendelése.

Mindezekre nézve Cziráky törvényeket idéz, melyek ezen jogosítványok értelmében hozattak. A tévedés nála abban rejlett, hogy ő az idézett törvényeket mintegy a törvényhozás korlátjaiként tekinti, holott ennek határai csakis a fizikai lehetetlenség által állapíttatnak meg. Ezen tételt az ösmert franczia iró, de Lolme [2] az angol parlamentre nézve azon sokszor idézett mondatban fejezte ki, hogy az angol parlament mindent tehet, csak az asszonyt férfira nem változ-

[1] Jus publicum regni Hungariae, IV. könyv 59. fejezet.

[2] Constitution de l'Angleterre ou état du gouvernement anglois, comparée avec la forme républicaine et avec les autres monarchies de l'Europe. 1771.

tathatja át és megfordítva. Cziráky tévedését menti azon körülmény, hogy ő közjogát a fennálló gyakorlatból merítette, mely tényleg ezen korlátolt hatáskörnek meg is felelt, a minek következtében az országgyülés legfontosabb jogositványaival nem élt, és igy igazán a főbenjáró kérdésekre befolyást nem gyakorolt. Igy nem gyakorolt befolyást a katonai, külügyi, vám-, kéreskedelmi és valuta-politikára. Megszavazta a hadi és házi adót, de az elébbinek hovafordítását nem appropriálta, nem határozta el, számadást róla nem kéretett. Nemcsak, hanem azon sajátságos jelenséggel, inkább fogyatkozással találkozunk, hogy míg a véradónak, az ujonczoknak megajánlása törvény utján történt, mely ajánlások mindegyike, a Corpus Jurisban meg is található, az adókra vonatkozólag a törvények között intézkedés nem foglaltatik. A hadi adót illető országgyülési végzést, melyhez mindkét tábla hozzájárult, és mely *conclusum diaetale* czimet viselt, csakis az országgyülési irományokban fedezhetjük fel. Oka ennek abban rejlett, a mi minden ilyen okmányban záradékként előfordul, hogy a rendek az összeg behajtásáért szavatosságot nem vállalnak, a mi törvényczikk esetében ki lett volna zárva, miután annak egész teljességében végre kell hajtatni.

Az eljárásban egy adag önámitás volt, a pénzt mégis behajtották, de a közjogi hézag megmaradt. Még rosszabbul állottak a dolgok a többi állami jövedelmekkel, a bányák, az állami jószágok, a vámjövedelmek, melyek harminczad nevet viseltek, a sóegyedáruság jövedelmei még az országgyülés szine elé sem kerültek.

Ilyen csonka volt a hatáskör az országgyülés belszervezetében. A tájékozott ember nem fogja tagadásba venni, hogy minő csorbát üt az egy testület önrendelkezési jogán, ha a vezetés nem egy általa választott elnöknek kezeibe van letéve. Nagyon találók erre vonatkozólag Szemere Bertalan szavai, ki hires követjelentéseinek egyikében a személynök elnökléséről a következőképpen nyilatkozott: [1] »Egy képviselő-testületben sem ösmerek oly szerencsétlen tüneményt, mint nálunk a személynök. Ez biró tehát, nem tagja a kormány-

[1] Lásd *Csengery* Antal munkái, II. kötet 224. lap.

nak, mégis ő védi a kormánynak előtte legtöbb esetben teljesen ösmeretlen tényeit. Beszél, igaz, de szavazata nincs, javasolhat módosításokat, de nem kezdeményezhet. Az igazságszolgáltatást birói társaival elhagyja, hogy bámulja a törvényhozást. Jelenléte a táblán a kémkedés természetével bir, és nem rendet, de időpazarlást és ingerültséget okoz.«

Éppen ilyen fogyatékos természetü volt a táblának hatósága saját tagjai felett. Az igazolási eljárást, a biráskodást a választások érvénye felett, nem az országgyülés, hanem a megyék, az akkori választókerületek gyakorolták.[1]

A konzervativ párt egyik vezérszónoka, Babarczy Antal, ezt imigyen magyarázta,[2] hogy a különbség a hazai és franczia, mint angol eljárás között onnan ered, mert ottan a választókerület tulajdonképpen nyilvánjogi és állandó jellegü jogi személyiséget nem alkot, csak egyszer jön össze a választási ténykedésre. Míg nálunk a megye, mely választ, nyilvánjogi személyiség, municzipium, nagyfoku autonomiával bir, a minek az igazolási jog folyamánya.

Az érvelésben a fennálló gyakorlat eredetét és indokait illetőleg volt egy bizonyos igazság, a tévedés csak onnan származott, hogy nem vétetett figyelembe, miszerint a megye, egy személyben fél és biró nem lehet, valamint, hogy az országgyülés mégis csak felette áll a vármegyének és a törvények végrehajtásának őre és legfőbb hatósága. De a dolog azért igy állott és az országgyülés illetékességének csonka voltát bizonyította.

Hasonlóképpen nem léteztek házszabályok, tanácskozási rend. Szemere e felett említett követjelentésében imigyen panaszkodik: »Semmi rend, semmi fegyelem. Mindenki annyiszor beszél, ahányszor akar, a kérdések feltevésére sincsen semmi állandó szabály, felettök dönt a pártok közötti folytonos versengés és küzdelem, tulajdonképpen még azt sem gátolja semmi korlát, hogy azon határozat, mely az ülés elején hozatott, annak végén fel ne forgattassék. Ki is gátolja?

[1] Lásd *Kemény* Zsigmond tanulságos czikksorozatát a »Pesti Hirlap« 1847. augusztusi számában.

[2] Lásd »Pesti Hirlap« 1847. november 28-iki szám.

a kerületi elnök? ennek nincs hatalma, ez csak a végzéseket regisztrálja. A személynök? ennek pedig az ösmert okoknál nem lehet semmi hatalmat adni, miután ez csak arra való lenne, a tanácskozások szellemét meghamisítani.«

Igen sajátszerü volt a helyzet, azt illetőleg, a mit az országgyülés fegyelmi hatóságának lehet nevezni. Ebben a kérdésben azon jogelv divatozott, melyet a római jog úgy fejezett ki »minima non curat a praetor«, a biró a csekélyebb dolgokkal nem foglalkozik. Vagyis, — hogy a büntetőjog terén maradjunk — míg a kisebb fajta parlamentáris vétségek és kihágások ellen törvényes intézkedés nem létezett, a nagyobb büntényekre nézve igenis állott fenn úgy törvény, bíróság, mint eljárás. A törvény az 1723 : VII. t.-cz. volt, mely különösen hangsúlyozza, hogy az ország dolgát mérséklettel és komolysággal kell tárgyalni. Hogy ez biztosítva legyen, hogy az országgyülésnek tagjai és családjai a szükséges bátorságot élvezzék, elrendeltetik, hogy a felsorolt követelmények ellen vétők a királyi tábla előtt, a királyi ügyész által perbe fogassanak és esetleg a nagyobb hatalmaskodás büntényében marasztassanak el.

Az 1832-iki országgyülésen előadta magát azon eset, hogy az eljárás megindíttatott, mire később még visszatérek.

Be kell ösmerni, hogy a dolgok ilyetén állása mellett, a hatáskör nagyon fogyatékos volt, mert hiszen a tanácskozási rend elleni folytonos, habár kisebb természetü vétségek teljesen megakaszthatják a tárgyalást, még ha nagyobb hatalmaskodások és sérelmek nem is követtetnek el. De viszont másrészt a legnagyobb elégtétellel megállapíthatjuk, hogy a fegyelmi eljárás szüksége fenn nem forgott. Úgy annyira, hogy azon negyedfélszázad alatt, melyről beszélünk, mely hosszu idő alatt az országgyülésen a szenvedélyeknek vihara nem egyszer oly nagy arányokban dúlt, mint előtte és utána soha, ezen korlátok hiánya az eredményes működést nem zárta ki. Bátran lehet állítani, hogy a törvényhozás munkaképes volt, a vezetők felett a fejetlenség hullámai nem csaptak össze. Oly jentékeny eredmény, mely kötetekre menő dicsérettel felér, főleg ha tekintetbe veszszük, hogy nem egyszer úgy a kormány mint pártja részéről a ma-

gatartás olyan volt, melyet jóhiszemünek csakugyan nem lehetett nevezni.

Az országgyülés működése két sarkpont körül forgott, a melyet akkoron propositiones, továbbá gravamina et postulata czimen neveztek. Az első királyi előterjesztéseket, a másik pedig az ország kivánságait és sérelmeit foglalta magában. A királyi előadásokra nézve már az 1495 : XXV. t.-czikkben találunk intézkedést olyképpen, hogy ő Felsége mindenek előtt előadja azon indokokat és szükségeket, melyek az országgyülés egybehivására indították. — Ut ante omnia sua Majestas, causas, rationes et necessitates suas ac Regni propter quae dietam constituit, proponat. — Később is az 1791. országgyülésnek egyik czikkelye, úgymint a 13-ik, megszabja, hogy mindenek előtt a királyi előterjesztések tárgyalandók, melyeknek megvitatása után az ország igazságos sérelmeit kell orvosolni. Miképpen történtek ezek, arra nézve később többet fogok mondani, itten csak arra szorítkozom, a mi az eljárási módozatokra vonatkozik. Az országgyülésnek tárgyalási rendje, melyről már az előző kötetben szóltam, körülbelül abban az állapotban maradt, csakhogy élesebben domborodott ki. Főleg azon vonások váltak élesebbekké, melyekben a rendeknek önállóságra való törekvésök jelentkezett, valamint azon törekvés, a hatalom súlypontját oda helyezni, a hova az természet szerint tartozott, a követeknek táblájába.

A törvényjavaslat kezdeményezése feltétlenül az alsó tábla jogaihoz tartozott. Míg Angliában ez csakis a pénzügyi természetü előterjesztésekre áll,[1] nálunk az egész törvényhozási anyagra vonatkozott.

Az eljárásnak eredete visszavezethető a két táblára való szétoszlás tényére. Kölcsey[2] szerint a vitatásoknak valahol kezdődni kellett és így tetszés szerint a követeknél történt az. A magyarázat abban van, hogy míg a követek az egész nemesség képviseletének tekintettek, a főrendek csak

[1] Thomas Erskire *May:* Das englische Parlament und sein Verfahren. XVIII. fejezet. E kitünő angol munkát, melyet német fordításban idézek, és mely ebben az irányban európai hirnévnek örvend, mindenkinek melegen ajánlom.

[2] Munkái, VII. kötet 201. lap.

magokat képviselték. Ez a megkülönböztetés, majdnem valamennyi országgyülésen szerepelt, különösen a midőn a két tábla egymással versenygett. Minduntalan ki lett emelve, hogy mit akar az az 500 embert számláló mágnási tábla, a követekével szemben, mely 700,000 nemest és hozzá az egész adózó népet képviseli, mint a hogy ezt már először Nagy Pál az 1825-iki országgyülésen hangoztatta [1] és attól az időtől állandó tétel lőn, melyet nemcsak az ellenzéki követek, de a főrendek szabadelvü tagjai is felhoztak. A konzervativ felfogásnak leghivatottabb képviselője, a nagyhirű országbiró, Cziráky, ennek következtében az 1832-iki országgyülésen [2] azt állitotta, hogy ennél veszedelmesebb szó soha az országgyülésen nem mondatott, világos ellenére az ősi alkotmánynak, mely a két tábla egyenjoguságát állapitja meg. Kölcsey azzal vágott vissza, hogy az országgyülés épúgy egy testület, mint a megyének törvényhatósága, és ha ott a nemesség fejenként leszavazza a főembereket, úgy kell annak lenni a törvényhozásban is. Az egész az egyensúlynak kérdése volt, és miután a rendek táblája fizikailag és szellemileg is többet nyomott, természet szerént magához ragadta a kezdeményezést, az első szót. És habár viszont az alkotmány értelmében az utolsó szó a koronáé volt, mégis ezzel szemben is érvényesitette akaratát. Ez kifejezésre jutott mindjárt a korona képviselője, a személynök befolyása alól való menekülésben, még pedig egyszerüen azért, hogy a határozathozatalra való döntő befolyás a megyei követeknek biztosittassék, szemben a városi és káptalani követekkel, az udvari befolyásnak ezen engedelmes eszközeivel. Ezen törekvés azáltal nyert megvalósulást, hogy a tárgyalások súlypontja a kerületi ülésekbe lett áthelyezve.

Ennek mégértésére tudni kell, hogy az üléseknek három fajtája divatozott. Az egyik volt az úgynevezett elegyes ülés — *sessio mixta,* — melyben a főrendek is megjelentek s mely ülésen a nádorispán elnökölt. Igazában ezen gyülés az egész törvényhozást foglalta magában. Előbbi időben nem egy fon-

[1] Lásd *Vaszary* idézett munka, 131. lap.
[2] Lásd *Kölcseynél,* VII. kötet 204. lap.

tos kérdés ebben a gyülésben döntetett el, például az 1791 : XXVI. t.-czikk, mely a protestáns vallás jogállását biztosította. Később a nádorispán és koronaőrök választásán kivül ottan érdemleges határozatok nem hozattak. Főtárgyát a királyi leiratok átadása és felovasása képezte.

A második volt a karok- és rendeknek országos ülése — regnicolaris sessio, — melyben a királyi tábla elnöklete alatt az összes jogosultak résztvettek és melyben de jure a végzések hozattak is. Jogilag mondom, mert tényleg a kérdések a kerületi ülésekben — circularis sessio — döntettek el. Ezek az országos üléstől abban különböztek, hogy bennök a királyi tábla nem volt jelen és e szerint az elnöklést a követi kar választottai vitték. Két követ elnökölt, egyik a tiszai, a másik a dunai megyékből, hetenként váltakozva, még pedig oly módon, hogy mindig ékes dikczióval foglalták el helyöket és váltak meg tőle. A jegyzői tisztet is a követek teljesítették, még pedig rendesen a legjobb tollu egyének alkalmaztattak. Így Platthy, Bartal, Kölcsey, Szemere, Szentkirályi. Az előző kötetben előadtam ezen ülések eredetét. Elébb tanácskozások voltak, még pedig az ország négy kerülete részéről, honnan az elnevezés is származott. Csakhamar rájöttek annak előnyére, hogy az elnökség saját megbizott emberök kezében volt, a mi a tanácskozás menetére, a kérdés feltevésére és a szavazás keresztülvitelére döntő befolyást gyakorolt. Ily módon nem voltak kitéve annak, hogy a személynök a vitát befolyásolja, a követeket rendszabályozza, a kérdést abban az alakban tegye fel, mely a többség akaratát kiforgassa, vagy a városi és káptalani követekkel azt leszavaztassa. Azon igyekeztek tehát, hogy a tényleges döntés a kerületi ülésben történjék, a hol a nemzeti közvéleményt képviselő megyék vitték a nagy szót, és az országos ülés csak arra szolgáljon, hogy az ekként létrejött határozatot a rendek táblája formás végzésre emelje. Ez el is éretett s állandó gyakorlattá vált, hogy midőn az országos ülésbe a kerületi ülésben elfogadott határozatot behozták, az vita nélkül egy dörgedelmes »*maradjon*« kiáltással végzés-erőre emeltetett.

Az ellenzéki szellem ottan teljes erővel dolgozott, a minek folytán Metternich, ki a jakobinus rögeszméktől ez alka-

lommal sem tudott szabadulni, azokat az anarkhia fészkeinek nevezte. Ellenben Deák azt a nagy jelentőségü bizonyítványt állította ki rólok, hogy tárgyalásaik tartalmassága nem egy megyét reábirt arra, hogy utasításait megváltoztassa, természetesen a szabadelvü irányra vonatkozó kedvező értelemben.[1]

Ebben a tekintetben nem volt hiba. A hiba a főrendiháznál kezdődött, mely az udvari befolyásnak és az ósdiságnak igazi bagolyfészke volt. Akármilyen üdvös is volt az alsó tábla határozata, akármilyen meggyőző érvekkel volt is az kifejezve, a minek foglalatját izenetnek — *nuncium* — nevezték, az legtöbb esetben nem talált kedvező fogadtatásra, hanem visszaküldetett. Mint a hogy ez a szólásszabadsági sérelemnél történt, mely 23 izenetváltást tett szükségessé, fájdalom, eredmény nélkül. Ha azonban kivételesen a két tábla mégis megegyezett, akkor az egész egy alázatos felirat — *humillima repraesentatio* — alakjában a koronának felterjesztetett. A korona beleegyezése egy kegyelmes királyi határozatban — *benigna resolutio* — adatott tudtára a rendeknek. Ezen két intézményből állapíttatott meg azután a törvény szövege. Ennek részesei voltak a két tábla képviselői, a királyi kanczellária kiküldöttei, kiknek működését *concertatio*-nak nevezték, mely alkalommal azonban a legtöbb esetben sok félreértés és nézeteltérés mutatkozott. Sőt még az is megtörtént, hogy a kanczellária emberei a királyi leiratoknak a kifejezéseit elcsavarták, kihagyták, ily módon akarva a már kieszközölt engedményeket visszaszivni. Sőt arra is volt eset, hogy egyes szavaknak betoldása által követtek el az ország jogain sérelmeket. Széchenyi István[2] maga is egy esetben felhozta, hogy az 1791 : XX. t.-czikkbe, mely a só árának meghatározásáról szólt, a mit az országgyülés saját jogának tekintett, ezen czikkbe, elösmert rendkivüli körülmények esetére, be lett csusztatva a felhatalmazás — *extremae urguentes circumstantiae,* — hogy a király maga az ár emelését országgyülésen kivül is eszközölheti. Hogy ezen kijátszásoknak egyszer s mindenkorra elejét vegyék, a rendek később-

[1] Lásd *Kónyi* Manó: Deák Ferencz beszédei, I. kötet 76. lap.
[2] Beszédei, 87. lap.

ben kész törvényjavaslatokat terjesztettek fel. Mire később még visszatérek.

Az elmondottak lehetőleg híven adják vissza az országgyülés alkatelemeit, szervezetét és működését. Ezen tényezőknek tárgyilagos vizsgálata azon következtetéshez vezet bennünket, hogy alig létezett testület, mely kedvezőtlenebb helyzetben lett volna arra, hogy akaratának érvényt tudjon szerezni. Nem birt a megfelelő kellékekkel sem önmagában, sem lefelé, sem felfelé. Önmagában azért nem, mert alkatelemeinek különfélesége, szervezetének csonka volta — mely a kellő összeköttetést az elnökség idegen voltánál fogva a fej és a test között nélkülözte — egy egységes akarat képződését megnehezítette.

Felfelé nem, mert azon eszközökkel, melyeket a hatalommal szemben érvényesíthetett volna, a legfogyatékosabban rendelkezett. Még azt sem volt képes megakadályozni, hogy a korona a törvényhozás tagjaival szemben a hatalmaskodás terére ne menjen át.

Erre nézve egy-két esetet, a dolog könnyebb megértése czéljából, fel is említek.

József nádorispán egyaránt gyakorolt czenzurát mágnások és követek felett. Széchenyi Istvánt[1] alaposan megleczkézteti, hogy csakis nagyérdemü édes atyjának köszönheti, hogy meggondolatlan szavait nem részesíti súlyosabb elbirálásban. Károlyi Györgyöt a vallás ügyében még szóhoz sem engedi jutni.[2] Barsmegye követét, Balogh Jánost szintén feddésben részesíti, mert egy alkalommal az a megye népszerütlen főispánjának elmozdítását követeli.[3]

Ezek az enyhébb, szelidebb eszközökhez tartoztak, voltak azonban olyanok, melyek komolyabb szinezettel birtak. Az 1832-iki országgyülésen Tarnóczy Kázmér, Barsmegye követe, dörgedelmes filippikát tart a főrendek ellen. Ennek folytán egy királyi leirat intéztetik a rendekhez, melyben Tarnóczy ezen eljárásáért a legszigorubban megrovatik. »Enun-

[1] Lásd Beszédei, 51. lap.

[2] Lásd Kölcsey munkái, VII. kötet 241. lap.

[3] *Vaszary:* Adatok az 1835-iki országgyülés történetéhez, 247. l.

ciationem autem Barsiensis deputati severissime damnamus«, mi alkalmat adott azután Deáknak [1] egy hatalmas tiltakozó beszédére.

De történtek ennél súlyosabb beavatkozások is, oly módon, hogy a legmagasabb helyen visszatetszésben részesülő követek kényteļenek e miatt odahagyni az országgyülést. Ez az 1825-iki országgyülés alatt esett meg a hires trencséni követ, Borsiczkival; az 1840-ikin pedig a pestmegyei követ, Ráday Gedeonnal, ki egyszerüen letiltatott a megjelenéstől, úgy hogy végtére maga köszönt le, nehogy a viszálykodás sárkányfogát képezze a király és nemzet között.

A király tekintélye az, a mit a tárgyalásoknál mind-untalan latba vetnek.

Ez a tekintély az, mely minden kormányzati visszaélést képes palástolni.

Egy alkalommal még maga Széchenyi István is elveszti a türelmét és felszólal ezen bitorlás ellen. Ámde a főrendiházban, a hol ez történik, József nádorispán az elnöki székből azonnal közbeszól, hogy ezen gáncsolódás tulajdonképpen a királynak szól és igy nem helyén való.

Idézi Werbőczy II-ik rész III-ik czimét, mely szerint az uralkodás és kormányzat a király kezébe van letéve, és éppen azért a közdolgokban ezen kettős mozzanatot egymástól elválasztani nem szabad. »Quod regimen et imperium solum apud principem est. Ergo in pertractationibus publicis semper de principe esse loquendum, non de regimine, et istam differentiam non esse faciendam censeo.« [2]

Ennek a felfogásnak tévedései korán felismertetnek. Weselényi [3] kifejti, hogy a kormányzat, igazgatás alatt korántsem kell a király személyét érteni. A király személye szent és sérthetetlen, kormánya azonban felelős, és igen szomoru lenne, ha minden hibáért és tévedésért, a mit a kormány tesz, a király személyét lehetne felelőssé tenni. Ő éppen úgy hivatkozik II. Ulászló 1507-iki törvényére, a kormány felelősségét

[1] *Kónyi* Manó: Deák Ferencz beszédei, I. kötet 38. lap.

[2] Lásd Széchenyi István naplói, 255. lap.

[3] Balitéletekről, 298. lap.

illetőleg, mint a hogy ez az 1825-iki országgyülésen a királyi biztosok garázdálkodásával szemben felhozatott. De ez mind nyári zivatar számba megy, és míg Francziaországban ama korban a Polignac-minisztérium vád alá helyeztetett, Pálffy Fidél kanczellár, ki ezt valójában megérdemelte, szárazon, sőt kitüntetéssel ellátva viszi el bőrét.

Igaz, hogy az ujonczok és ezek költségeinek megtagadása a törvényhozásnak hatalmában állott. De vagy nem volt módjában e fegyverrel élni egyszerüen azért, mert országgyülés nem tartatott, vagy pedig, ha tartatott és vele élni akart, mint a hogy erre az 1840-iki országgyülésen maga Deák kész is volt, akkor az országgyülés alkatelemeinek tömörséghiánya képezte az akadályt.

Lefelé is korlátozva volt a hatáskör. Részint a közvélemény szervezetlensége, részint az országgyülés tárgyalásai közzétételének fogyatékos volta miatt. Ezen fogyatkozás vitte rá a követi táblát, hogy folytonosan sürgette az országgyülési hirlap alapitását, mely a beszédeket hiven visszaadja; de ezen követelés egész 1848-ig zöld ágra vergődni nem tudott.

Mindennek daczára, mint látni fogjuk, az elért eredmény csodálatos és rendkivüli volt. Ennél az oknál fogva nem tehetem magamévá az érdemes Tóth Lőrincz[1] véleményét, ezen időszak országgyüléseit illetőleg, melyet különben sok tekintetben jellemző és tanulságos voltánál fogva idézni kivánok. Imígyen ir:

»Záradékot záradékra kovácsolni, azokat körömszakadtáig védeni, míg a lassanként elcsábitott, a kanczellária kiküldöttjei, valamint a személynök által megpuhított, olykor hivatalok, czimek, keresztek árán megvásárolt többség ellenében hasztalan lett minden védelem; roppant fontosságot tulajdonitani a sorozatnak, a sorozat és elsőbbség, a királyi előadások vagy a nemzeti sérelmek előbbi vagy együttes tanácskozás alá vétele feletti vitákban úgy elpazarolni a drága időt, hogy végre egyik tárgyat sem lehetett befejezni; sokat, tulságos sokat követelni, hogy legalább valamicskét nyerjünk;

[1] »Hazánk« folyóirat, I. kötet 165. lap.

ujjongó örömet érezni valamely izenet elfogadása felett, melyet a bécsi resolutio úgy is tönkre fog silányítani, ellenben el nem fogadás esetére egy csomó izenetet váltani, mindannyiszor végig döngetni a hazafiatlan, csökönyös főrendeket, s ez által teljesen kielégítve lenni; falrengető éljenzéssel fogadni a kegyelmes királyi leiratokat, melyek valamely sérelem orvoslását igérték; óvásokat tenni, ha a személynök valami ügyetlen szót használt; sallangos beszédeket, melyek általános szépségü mondatokkal, sőt olyankor Rotteck-Welcker-féle elméletekkel voltak tömve: ez körülbelől képe a magyar országgyülésnek 1825—1847-ig.«

Ennél az itéletnél sokkal igazságosabbnak találom a Szemeréét, ki is már idézett követjelentésében erre a kérdésre nézve következőképpen nyilatkozik:[1] »A követi tábla ez országgyülésen, mint az elébbiekben, sokat dolgozott, a nagy élet- és alapkérdések megoldásához bátor kebellel nyult. Ha a nehézségek sokaságát és eszközeinek hiányos voltát tekinti vala, vissza kellett volna rettennie, de szivében csakis a kötelességérzet uralkodott, mely mellett elbukni igen, de elcsüggedni nem volt szabad.«

Szemerének eme verdiktjét az elfogulatlan utókornak meg kell erősíteni. Hangsúlyozni kell, hogy a régi jó táblabirák munkájokat elvégezték, s tudtak dolgozni, még pedig derekasan. Wirkner[2] megirja, hogy a rendek minden alkalommal minő hangyaszorgalommal láttak a munkához. Zichy Antal,[3] kinek módjában állott erre vonatkozólag személyes tapasztalatokat szerezni, hasonlóan bizonyítja, hogy az a buzgalom, melyet az akkori követek kifejtettek, nem is hasonlítható a mostani parlamenti bizottságok tessék-lássék tárgyalásához. Az utolsó 1847-iki országgyülés pláne oly gőzerővel dolgozott, hogy Somssich Pál nyilt ülésben pár napi pihenőt kért, hogy idő legyen a felgyült anyagot megemészteni.

Meg is volt a fáradozásoknak a kellő sikere és eredménye, részint közvetett, részint közvetlen pozitiv értelemben,

[1] *Csengery*, idézett munka, II. kötet 224. lap.
[2] Élményeim, 105. lap.
[3] Széchenyi naplói, 542. lap.

természetesen ez utóbbinak inkább szerény méretekben, habár ennek hatása itten is áttörte a kereteket.

Az eredmények igen egyszerüen a kérdések előkészítésében állottak. Nem lehetett volna az egész 1848-iki kodifikácziót körülbelől három hét alatt megalkotni, hogyha annak ágyát az eléhbi országgyülések meg nem vetik.

Pozitiv eredményt képviselt már jóval elébb például a magyar nyelv ügye, főleg ha tekintetbe veszszük, hogy minő konok és megátalkodott volt ezzel szemben az udvar ellenállása. Az is későbbi következményeiben nagy horderejű dolognak tekinthető, hogy Ferencz császár csökönyös maradiságával szemben a kormány kénytelen volt a reform szükségét elösmerni, sőt annak zászlóvivője gyanánt jelentkezni. És akármilyen nagy volt az űr, mely a kormány és nemzet kiindulási és végpontja között tátongott, de már emez eredménynél sem lehetett elvitatni azt, hogy a rendek táblájának magatartása országgyülésről országgyülésre imponálóbb lesz és a kormányt egyik állásából a másik után szorítja ki.

Az indokok a viszonyok természetében rejlettek, melyekre vonatkozólag a szükségeseket részben már elmondtam. És ha e tételek itten ujra ismételtetnek, ennek magyarázata abban található, mert valamennyi konkrét vonatkozásokra való alkalmazhatóságukat politikai értékök próbaköve gyanánt lehet tekinteni.

Az egyik indok az osztrák rendszer gépies voltában rejlett, mely a rövidebbet huzta a magyar intézmény szervi erejével szemben. Akármilyen nagynak látszott is az osztrák hatalom terjedelme, az egy holt súlyt képviselt, mely nem volt képes kibirni a harczot egy kisebb terjedelmü, de élő tényezővel. Mert ámbár korlátolt volt is a hatáskör, szét is húztak az országgyülés alkatelemei, mégis mindezek megtalálták ellensúlyukat a megyei követek minőségében, a szerves összefüggésben küldőikkel és magának az országgyülésnek nagy történeti és közjogi hagyományaiban.

Különösen sokat tett ebben az irányban a megyei követeknek minősége, azon egyéni súly, melylyel birtak és mit kifejtettek, és ebben ama nagy politikai folyamatnak, mely már a szatmári békekötés után megindult, értéke kifejezésre jutott.

Ezen súly és minőség egyéni, társadalmi, politikai alkatelemekből állott, és az egész követi karnak már önmagában véve rendkivüli tekintélyt és erőt kölcsönzött. Annak a hatalmas osztálynak és nemzedéknek, melyet elébb bemutattam, a követek táblája szinét és virágát képezte. Mindegyik megye becsületbeli kötelességének tartotta két legkitünőbb fiát úgy szellemi mint társadalmi tekintetben az ország nagy tanácsába — magnum consilium ad ardua regni negotia — felküldeni. Mindannyian egyszőrü-bőrü emberek voltak, úgy tekintették egymást mint egy családnak tagjai, a patriarkhális vonás az, a mi közöttük uralkodott. Megfelelt ez a régi hagyománynak, hogy a nemesség képviselői, még ha külön párton vannak is, összetartoznak.

Az általános életviszonyok is előmozdították ezt. A követek egymásra voltak utalva, részint mert Pozsony mindegyikre nézve idegen talaj volt, részint mert a klub-, kávéház-, vendéglőélet nem volt annyira kifejlődve mint mostanság. A családos követek elhozták családjukat magukkal, a kik nem voltak házas emberek, vagy nem birtak háztartással, azok összeállottak, szakácsot fogadtak és úgy étkeztek. Ez történt például a konzervativ Andrássy Józsefnél, kinél 24 követ, pártkülönbség nélkül, étkezett, és hol mindegyiknek joga volt vendéget hivni. Pulszky [1] kiemeli, hogy ez összejövetelek nagy mérvben hozzájárultak az élesség és durvaság kizárásához. Nyilt házat vittek az egyház tagjai, ők különösen érezték, hogy aulikus magaviseletök folytán a mit a politikai vámon veszítettek, a társadalmi réven kell visszaszerezni, mindent is elkövettek a jó egyetértés létrehozására.[2]

A nőiség varázsa és hatalma szintén kiveszi a maga részét az összhangzatosság előmozdításában. Kölcseytől [3] tudjuk, hogy Somssich személynöki kinevezésénél sokat tett az ellenzéki követek előzékeny magatartása, mely onnan származott, hogy Beöthy Ödönnek, ki oda látogatóba ment, megesett a szive a család nőtagjainak keservén, ha az előlép-

[1] Életem és korom, I. kötet 170. lap.

[2] *Fiáth:* Életem és élményeim, II. kötet 13. lap.

[3] Munkái, VII. kötet 210. lap.

tetés nem sikerül. A konzervativ Zsedényi az ifjuságnál főleg azért népszerü, mert a vigalmak rendezésében nagy virtuozitást fejt ki. Csekély fontosságu dolgoknak látszanak mindezek, de beillesztve az összviszonyok keretébe, kiegészitik a korrajznak hűségét.

A követi karnak működésében is kifejezésre jutnak a patriarkhális vonások. Mint egy nagy család tagjai között a név- és évforduló napok ünnepeket képeznek, kölcsönös üdvözlések és jókivánatok alkalma. Annyira megy ez, hogy Deák Ferenczet, mikor nem is volt követ, névnapjának ötletéből a kerületi ülésből gratulálják meg.

Ezen ünnepélyeknek főrendezője és szónoka, Borsodnak nagyhirü követe, Palóczy László volt, a régi jó táblabiráknak mintaképe, kiről oly jól mondotta követtársa, Szemere, hogy tiszteletben megőszült haja mint egy fehér zászló a békét jelenti.

Ösmerte az egész országot, minden családot, tudta annak minden csinját-binját, eredetét, történetét, viselt dolgaikat, azonkivül a világ- és hazai történetnek minden nevezetesebb eseményeit. Ebben az irányban egy élő krónika és naptár volt, mert nem létezett oly felszólalása, hogy annak a napnak dátumát valami történeti példával ne tudta volna fűszerezni.

A mi a fődolog volt, az az, hogy az alsó tábla a gentlemanek, az *uri emberek* gyülekezetét képviselte. Az uri felfogás volt az, mely közöttük mindenek felett uralkodott. Első sorban és főleg az egyéni tisztesség, kifejezve a modorban és magatartásban, volt az, a mi követeltetett. Több példát lehetne erre idézni — csak azért mellőzöm, mert nomina sunt odiosa, — hogy minő szigoru elbánásban részesült azon egyén, ki annak szabályai ellen vétett. Nem létezett soha testület, mely a magán- és közélet integritását oly magasra tartotta volna. Egy angol irónő, Miss Pardoe,[1] ki a harminczas évek végén nálunk járt és minden irányban alaposan informáltatta magát, a legnagyobb lelkesedéssel ir

[1] Te City of the Magyar, or Hungary, and her Institutions, III. kötet.

azon benyomásokról, melyeket az egész nemzetről, de különösen az országgyülést illetőleg szerzett.

Attól tart, azzal kezdi, hogy nem lehet elég igazságos a magyar parlament iránt, melyről neki Bécsben mint egy lengyel országgyülésről beszéltek. Jól esik kimondania, hogy ezen testület méltó képviselete egy országnak, mely az önkényuralom sivatagában, mely őt minden oldalról környezi, a szabadság oázisa gyanánt jelentkezik. Nagy benyomást tesz reá azon körülmény, hogy, míg másutt rendesen az ellenzéken olyanok vannak, kik csak nyerhetnek és nem veszthetnek, nálunk az országnak vagyonos és képzett elemei foglalnak helyt annak soraiban. Elösmeréssel szól a reformpárt törekvéseiről, mely a szabad sajtót és az erőteljes közvélemény nyomását nélkülözi. Konstatálja, hogy ezek mind a megyei nemesség tagjai, mert a városok képviselői nem mernek önállóan fellépni, különösen nem a kormánynak ellenzéket csinálni. Nyomatékkal fejezi ki, hogy ritkán látott annyi férfias, jellemes arczot egy rakáson. Éppen igy szól a tárgyalások menetéről, mely komolyságban és szónoki minőségében nem áll mögötte az angol parlamentnek.

A követi kar minőségére nézve igen találók egy akkori ösmert publiczista, Orosz József megjegyzései, ki 1832-ben Kossuthtal egy darabig társszerkesztő volt,[1] ki is rólok következőképpen ir:

»A megyei követek feladatuk szinvonalán állanak, miután az ország közéletét, intézményeit, közjogát teljes mértékben ösmerik.

Ezt leginkább annak köszönhetik, hogy az egész életök a megyei közigazgatás és közélet terén folyt le és ebben az irányban oly gyakorlati ösmereteket szereztek magoknak, mint alig más országban. A megyei élet oskolája kettős irányban észlelhető. Egyrészt a vitának keresetlen egyszerüségében, mely a készített, betanult beszédeket mellőzve, nagyobbára rögtönzésből állott, de mindig a szeg fejére talált. Másrészt az irásbeli fogalmazványok, üzenetek, jelentések, törvényjavaslatok tartalmas voltában, melyeknek közjogi és politikai érté-

[1] Terra incognita, 259. és következő lap.

két az aulikus felfogásu, nagy tudományu Virozsil[1] is elösmeri.

Mint a hogy kénytelen volt az osztrák hivatalnoki kar legnagyobb kodifikaczionális tekintélye, Pilgram báró, hasonló értelemben nyilatkozni, nemcsak, hanem a magyar törvények minőségét az osztrákok fölé helyezni.[2]«

Az akkori magyar kodifikáczió jellegét az alkotta, hogy az nem külföldi majmolás- és kompiláczióból származott, hanem a hazai viszonyok talajából és az emberek ösmeretéből nőtt ki. A törvényhozók lelkiösmeretes gonddal és fáradsággal, saját bő tapasztalataik és önálló felfogásuk alapján, magyar emberek és magyar viszonyok számára csinálták a törvenyt. Az urbéri, a mezei rendőrségről szóló törvények ebben az irányban mintaszerüek, és még ott is, a hol a külföldi behatásokat nem lehetett mellőzni, mint a váltótörvénynél és a büntető törvénykönyv javaslatánál, még ott is kifejezésre jut az eredetiség mozzanata, ez utóbbinál egyesítve a legnagyobb jogi értékkel.

Ha már most a követi kart szembe állítjuk a kormánynyal és annak közegeivel, rögtön fel lehet ösmerni azon óriási fölényt, melylyel a nemzet képviselői az udvar emberei felett állottak.

Nem lehetett szemet hunyni a politikai és erkölcsi tartalomnak súlya előtt, mely oly emberek mint: Kölcsey, Deák, Klauzál, Beöthy Ödön és társaiknál található volt és melylyel szemben ellenfeleik másra mint a hatalomnak »ultima ratio«-jára nem hivatkozhattak. De ettől egészen eltekintve, mihelyt a kormány és párthivei az alkotmányos vitatkozás és eszmecsere terére lépett, okvetlenül a rövidebbet kellett huzniok. Ama számtalan törvény és előzetes eset, a melyeknek ösmerete az ellenzék vezéreinek kis ujjában volt, biztosan maga után vonta a kormány teljes vereségét, mihelyt nem hatalmaskodással, de érvekkel akart operálni.

Az alternativa tehát mindig úgy volt felállítva: vagy nincs országgyülés, de ezt a monarkhia helyzete nem birta

[1] Staatsrecht des Königreichs Ungarn, I. kötet 60. lap.

[2] Lásd *Wirkner*, idézett munka, 105. lap.

ki, vagy összehitták, s akkor ez mindig az ellenzék politikai és erkölcsi győzelmével végződött.

A másik mozzanat volt az összeköttetés azon ereje, mely a követi táblát küldőivel egybekötötte. Ez a viszony lényegesen különbözött attól, mely más időben a képviselőt választóihoz füzi. Bármennyire biztosnak érzi magát egy képviselő kerületében, bármily erős is a kötelék, mely őt választóihoz fűzi, az meg sem közelítheti azon kapcsok szilárdságát, mely az akkori választóközönség testületi szervezésében rejlett. Mert míg mostanság a kerület csak egyszer jön össze, t. i. a választásnál, akkor a megye, a 48 előtti választókerület, folytonos működésben és akcióban volt. Hozzájárult a közjogi, politikai, társadalmi érdek közössége, mely a populus Werbőczianus minden egyes tagját fecskefészekszerü szilárdsággal kötötte egymáshoz. Ezt darabokra kellett törni, ha a hatalom győzni akart, de rést benne ütni csakugyan nem lehetett. Erre vonatkozólag azok, miket elébb elmondottam, éppen úgy bizonyító erővel birnak, mint a későbben felhozandók. Soha azon kifejezés egy husból való hus, egy vérből való vér, egy lélekből való lélek olyannyira meg nem valósult, mint ezen viszonyban. Igaz, hogy az országgyülés szinhelye messze volt, táviró és ujság nem hozott minden nap hirt az ottan történtekről. Sőt ha érkeztek is levelek, jelentések, pótutasításokat kérve, ezek még sem dolgoztak elegendő közvetlenséggel. De mikor a követek hazajöttek, az egész megyének szine előtt megtették jelentésöket, előadták küzdelmüket az alkotmányért, elpanaszolták a remények meghiusultát, akkor a jogosultak ezrei áhitattal hallgatták mindezt. Annyival inkább, miután közöttük oly mesterművek léteztek, mint például Deák vagy Szemere követjelentései. A szellemi hatás mellett az ősi dacz, a büszke függetlenség érzete felütötte fejét, nem tágitani fogytig: az volt a jelszó, folytatni a harczot az ellenállás minden eszközével, hogy végre is dülőre jussanak.

Mihelyt az országgyülés összeült és dolgozni kezdett, a történeti hagyományok egész özöne lepte el az elméket, miből kitartást, bizalmat merítettek. Mikor az 1825-iki országgyülés kezdetén, azon szép szokásnak engedve, hogy a két

tábla egymást küldöttségek által üdvözli, a felső tábla küldöttsége, a szent életü Szepessy pécsi püspökkel élén, a következőképpen köszöntötte a követi kart: »Hogy egy Istenünk, hazánk és alkotmányunk van és hogy tanácskozásunkat egy lélek vezérelje, az egyetértés lelke«, akkor mindenki átértette, hogy ezen szép szavaknak minő történeti és politikai hátterök van, mennyi erő és hatalom nyilatkozik meg bennök.

A magyar álladalom testi és lelki egysége a törvényhozásban találta kifejezését és megvalósulását, hozzá mindegyik országgyülés nagyon jól tudta azt, hogy ő ama számtalan gyülekezetnek volt jogutódja, melynek nyomai az őshazába, Skythiába vezették vissza, mely elfoglalta és szervezte az országot, Árpádot, szent Istvánt, Hunyadi Mátyást ültette a fejedelmi székbe, mely letette Salamont, fogságba vetette Zsigmondot.

Mikor Nagy Pál önérzetesen kimondotta az országgyülésen,[1] hogy a fejedelem felett áll a törvény, neki a »lex animata«-nak kell lennie, kezeiben tartotta a Corpus Jurist, mely szakadatlan lánczolatban, szent Istvántól egész a legutolsó dieta végzeményeig, magába foglalta az ország igazait, melyekre a fejedelem az Isten szine előtt megesküdött és melyhez hasonló jogi erőt még a büszke Albion sem tudott felmutatni.

Mint Deáktól többszörösen hallottam »*vidimus alios ventos*«, más zivatarokat láttunk, volt azon derék, nyakas ellenzéki embernek, idősbb barsi Balogh Jánosnak jelszava. Igaza is volt, akárhogy önkénykedtek és henczegtek a bécsi urak, a vége mégis az volt, hogy a törvényhozást egybe kellett hivni, esetleg vezekelni, mint a hogy azt mindjárt látni fogjuk.

[1] Lásd *Vaszary*, idézett munka, 128. lap.

IV.

Ezen vezeklés az 1825-iki országgyülés egyik jelentősebb mozzanata volt, melynek folyamatáról a következőkben kivánok beszámolni. A kényszerhelyzetnek szorító voltát mi sem bizonyította jobban, mint a királyi előadások és a trónbeszéd, melynek úgy hangja mint tartalma teljesen kielégítő volt.

Mellesleg fel lehet említeni, hogy ezen trónbeszéd készítésénél találkozunk azon Bábel tornyához hasonlítható nyelvzavarral, mely Széchenyi István érdemes akciójának a magyar nyelv érdekében egyik indító oka lett. Megirta,[1] hogy a politikai kérdések akkoron, otthon németül, a táblán esetleg magyarul vitattatnak meg, azután deákra fordítva felküldetnek. Ott németül szerkesztik meg a választ, ezt ismét lefordították latinra, és igy megy a curriculum ismét visszafelé. Tényleg a trónbeszédet németül szövegezték és a klasszikus latinságu Cziráky Antal Mózes fordította deákra.[2]

A tartalma minden esetre olyan volt, hogy az akkori kényesebb közjogi felfogást is kielégitette. Széchenyi ezt irja róla:[3] »Az Isten áldja meg iróját, bárki volt légyen. Annyi fegyvert ad kezünkbe, hogy azzal, ha ügyesen tudjuk használni, alkotmányunkat jó soká megvédhetjük.« Tényleg mikor Ferencz megindulva elolvasta, a »vivátok«-nak vége-hossza nem volt.

A trónbeszéd áradozik a dicséretektől a magyar nemzet erényeit illetőleg, valamint a törvények és alkotmány megtartását fogadja. A háboru alatt tanusított vitézség, a forradalmi tévtanok ragályától való mentesség, mind kiváló elösmerésben részesülnek. Ferencz császár nem is kiván mást, mint a mi saját javunkra szolgál. »Nihil a vobis postulamus praeter incolumitatis vestrae studium.« Az ősz fejedelem, ki érzi korának hanyatló voltát — »progreditur aetas nostra et

[1] Naplói, 95. lap.

[2] *Ballagi* Géza: Millenáris történet, IX. kötet 134. lap.

[3] Lásd Naplói, 155. lap.

mortalium anni in manibus Domini sunt«, — hív magyarjait fiainak tekinti, az ország javát kívánja előmozdítani és azt törvényes intézményekkel gyarapítva akarja felséges maradékaira átszármaztatni. »Regni constitutionem semper ac fortius obvallatam, tam augustis nostris successoribus quam ipsis quoque Hungaris, quos pro percharis filiis habemus, nos relicturos esse laeti intueamur.«

A királyi előadások nem is tartalmaztak mást, mint a királyné megkoronázását, az 1790-iki reformbizottságok munkálatainak felvételét, valamint a törvénytelen 1811-iki pénzügyi devalváczió által teremtett jog- és pénzügyi viszonyok rendezését. A mint a tárgyalások megkezdődtek, mindjárt ennél a kérdésnél egy nagy kontroverzia támadt a tárgyalások sorrendjét illetőleg.

Már elébb is megemlékeztem arról, hogy az 1791 : XIII. t.-czikk elrendeli a királyi előadások elsőbbségi jogát a tárgyalásoknál. Ebből azon visszaélés származott, mely Ferencz összes előbbi országgyüléseinél szerepelt, hogy t. i. mihelyt a királyi előadások megszavaztattak, vagyis az udvar a kivánt pénz- és katonasegélyt megkapta, az országgyüléseket haza küldték és a sérelmek orvoslásának üthették bottal a nyomát.

Különben is ezen törvényczikk abból az egészen természetes felfogásból keletkezett, hogy a törvények betartatnak, miután ezen felfogásnak ellenkezője minden törvényalkotást feleslegessé tesz. Ebben az esetben van a dolognak értelme, hogy a királyi előadásokat első sorban tárgyalják, de lényegileg megváltozik a helyzet, ha a sérelmek a törvények be nem tartásából, sőt azok megsértéséből származnak. Kétségtelen, hogy ilyetén sérelmek nyomása alatt tovább működni nem lehet, míg azok meg nem orvosoltatnak, az »in integrum restitutio« meg nem történt, a jogalap teljessége helyre nem állíttatott. Mi értelme van uj törvények alkotásának, ha a meghozottaknak érvénye és hatálya nincs biztosítva; hova lesz egy nemzetben a törvények iránti tisztelet, ha azok között ily végzetes megkülönböztetés történik, hogy az egyik rész betartatik, a másik nem.

Tudvalevő, hogy csakis idők multán, a 60-as évek mesteri feliratiban, lett ezen kérdés véglegesen tisztázva és meg-

oldva is, a mikor az egész nemzet a jogfolytonosságot irta zászlójára és daczára annak, hogy az uralkodó többszörösen kijelentette, miszerint az 1848-iki törvényeket in integro soha elösmerni nem fogja, a nemzet uj törvények alkotásába bele nem bocsátkozott, míg a régiek hatálya el nem ösmertetett, és azok tényleg helyre nem állíttattak.

Az 1825-iki országgyülés első nyilatkozványában egészen a sérelmi téren mozgott. Ez felelt meg a közhangulatnak és különösen kifejezésre jutott ezen hangulat képviselőinél, a követeknél. Itten találkozunk először a sérelmeknek azon meghatározása és osztályozásával, mely az egész 48 előtti korszakban meg is maradt, t. i. az előzetes sérelmeknek — gravamina praeferentiaria — kategoriája, melyeknek ismérvét azon körülmény képezte, hogy azokat minden más kérdés felvétele előtt tárgyalni kell. Ezen elv azonban a későbbi országgyüléseken sem állott fenn teljes merevségében, hanem oda módosíttatott, hogy sérelmek és királyi előadások kapcsolatosan tárgyaltattak. Ez volt az ösmeretes »*junktim*« eredete. Ezen meghatározás az akkori alsó tábla felirati tervezetének szövegében fordul elő, mely szokás szerint a kerületi ülésben állapíttatottt meg. Ennek volt egy részlete, mely sérelem gyanánt hozza fel azon százados panaszt, hogy az ország az örökös tartományok módjára kormányoztatik, és a mellett azt is élesen kiemeli, miszerint hazánk Ausztriától függ, úgy vétetik mint annak tartománya és az ország vagyona és ereje az osztrákok javára vétetik igénybe. »Regnum Hungariae an si esset provincia Austriae, in statu dependentiae servatur, opes et vires regni ad commodum populi Austriaci convertantur.« Ezen utóbbi pontot kifogásolta a személynök, azzal az érveléssel, hogy ezen szemrehányást beigazolni nem lehet, miután semmi eszköz nem létezik annak megállapítására, hogy a bevételek és kiadások miképpen oszlanak meg hazánk és az örökös tartományok közt és mennyi jövedelem fordíttatik az egyikre vagy a másikra. Tényleg ezen pont ki is hagyatott.[1]

[1] Lásd *Vaszary*, idézett munka, 55. lap.

Igaz, hogy enélkül is a sérelmek lajstroma igen tekintélyes volt, a mennyiben Ferencz összes törvénytelenségei felsoroltattak.

Különösen hangsulyoztatott az adónak és ujonczoknak törvényellenes kivetése, a megyék levelezésének tilalma, az azok nyakára küldött királyi biztosoknak garázdálkodása, továbbá az alkotmány biztosítékainak fokozása.

Az adó kérdésénél nagy szerepet játszott azon körülmény, hogy, a mennyivel a rendes adónál több vettetett ki, az a jövő adóba beszámíttassék. Ezt imputacziónak nevezték. Azon kivánat is kifejeztetett, miszerint mindaddig, míg az előadottra megnyugtató válasz nem érkezik, a királyi előadások tárgyalásába bocsátkozni nem lehet.

Ezen nagy fontosságu okirat, mely méltóan nyitja meg az uj Magyarország parlamentáris történetét, miután tartalmára nézve a két tábla között teljes egyetértés jött létre, 1825. október 22-én terjesztetett fel.[1] A királyi válasz, mely ugyanazon év november 9-ről volt keltezve, egyáltalában nem volt kielégítő. Sőt mondhatni, inkább olajat öntött a tüzre. Nem jelentett az igazi szakitást a multtal, még a sérelmeket sem orvosolta teljesen, a mennyiben az adók végrehajtását sem függesztették fel; nem nyujtatott kellő biztosíték a jövőre. Ismét hangoztatott az önkényuralmat magában foglaló azon elv, melylyel már az 1811-iki országgyülésen is találkoztunk, t. i. hogy szemben az ujítók mindent felforgatni akaró vakmerő vágyaikkal, rendkivüli eszközhöz kellett folyamodni, melyeknek szükségét és horderejét csakis ő Felsége képes megitélni s melyeknek szerencsés alkalmazása teljes sikert ért el.

Ezen leirat óriási elkeseredést szült. Ha már elébb a szenvedett sérelmek emléke a vitákat élesekké és szenvedélyesekké tette, azon tudat, hogy a megrögzött osztrák politikával a fejedelem szakitani nem akar, most már e szenvedélyeket oly izzókká fokozta, hogy a végletektől kellett tartani.

[1] Lásd *Horváth* Mihály, idézett munka, I. kötet 115. lap, a hol a felirat terjedelmes kivonatban olvasható.

Springer,[1] ki története megirásánál osztrák levéltári forrásokat használt és így szinezni is jobban tudott, úgy adja elő a dolgot, hogy most már a vitákba nem egyedül a kormány, de a fejedelem személye is be lett vonva. Szemére hányták, hogy az önkénykedési ösztön, a magyar alkotmány elleni ellenszenv nemcsak az ő különlegessége, de a Habsburg-családi politikai velejét képezi. Kimondották, hogy, ha a fejedelem a törvényen kivül áll, akkor ne hivatkozzék törvényes jogaira, és ha esküjét nem tartja be, akkor a nemzettől sem kivánhat hűséget és engedelmességet stb.

Ez az elkeseredés vitte Széchenyit arra, miről már jellemzésénél szóltam is, hogy Metternichtől kihallgatást kérjen és őt reábirja, hogy lépjen közbe Ferenczné l és tegye lehetővé, hogy azt a kellemetlen benyomást eloszlassa, melyet kirohanása tett. Nemcsak szóbelileg kérte őt fel, hanem ebben az értelemben egy emlékiratot is nyujtott át számára, mit ez sajátkezű jegyzeteivel el is látott. Ezen érdekes találkozásról, mint már említém, mind a két félnek birjuk hiteles tudósítását. Úgy a Széchenyiét, mint a Metternichét, különösen azon már többször idézett levélben, melyet ez Szőgyényi Zsigmond személynökhöz intézett.[2] A mi ezen beszélgetésnek Széchenyire vonatkozó személyes részét illeti, arról már szóltam, itt csak a politikai, a konkrét helyzetre vonatkozó részt említem meg. Széchenyi elpanaszolja, hogy a törvények mindig a korona előnyére és a nemzet hátrányára magyaráztatnak. Előadja a sérelmi felirat előzményeit, a melyre oly válasz érkezik, melyben az önkényuralom szelleme nyilatkozik meg. Az ember ily viszonyok közt méltán vetheti fel a kérdést, hogy van-e a nemzetnek alkotmánya? Metternich az alkotmányról a legnagyobb tisztelettel beszél, azt a drága ékszerhez hasonlítja, melyet meg kell őrizni, fenn kell tartani. A baj azonban a bizalmatlanság, a gyanakodás, a mi a magyarban megvan, habár a nemzet nagylelküségét elösmeri. A másik baj a felforgatás szelleme, mely Széchenyire és barátaira is

[1] Geschichte Oesterreichs, I. kötet 338. lap.

[2] Lásd Széchenyi naplói, 175. lap. — Aus Metternichs nachgelassenen Papieren, IV. kötet 235. lap.

ráragadt, a minek folytán őt elveszett embernek tartja. Mindennek daczára ezen beszélgetésnek mégis volt Metternichre annyi hatása, hogy az ország érdekében Ferencznél közbevetette magát.

A ki azonban feladatának magaslatán állott, az József nádorispán volt. A mikor csak tehette, magyar vérből valónak mondotta magát. Széchenyinek feltünt, hogy Ferenczről sohasem mint császárról, de mindig mint királyról beszélt. Nádorispáni tisztét is a törvények értelmében gyakorolta.

Mátyás király 1485 : V. czikkelyének azon rendelkezése, hogy t. i. a nádorispán a korona és nemzet között közbenjárni van hivatva, nem képezett számára holt betüt, de élő szabványt. Mielőtt az alsó táblának legerélyesebb hangon tartott tiltakozó felirata, mely a kerületi ülésben elkészült, az országos ülésben keresztülment volna, a rendek részéről, kik magok is lehetőleg kerülni akarták a törést, kérés intéztetett hozzá, hogy eszközöljön ki valami megnyugtató nyilatkozatot.

József ezt elvállalta, fel is ment azonnal Bécsbe, meg is fogalmazta az uj leiratot, mely a császár és az államtanács által el is fogadtatott,[1] és november 26-iki kelettel az országgyülésnek át is adatott.

Ezen leirat a 48 előtti korszaknak egyik legérdekesebb okmánya, sőt egy bizonyos tekintetben ritkítja párját a más országokban is szokásos ily természetü fejedelmi szózatok között. Az egésznek lényegét azon körülmény képezi, miszerint Ferencz, ki a fejedelmi tekintélynek valójában fanatikus hive volt, itt legalább megtett annyit, hogy hibáit népei előtt őszintén és férfiasan bevallja, és fogadást tesz, hogy az alkotmányt épségben fogja tartani; kijelenti, hogy az elmult rendkivüli események atyai szivének is fájdalmat okoztak. Ezen gyakran idézett pont igy hangzott: *praeteritos eventus paterno cordi nostro aeque ingratos fuisse.*[2]

Alaposan félreértették őt, ha azt hitték, hogy a hatalom túlhajtásából jogokat akarna a jövőre formálni. Ő elösmeri a nemzet minden törvényes jogát, részint teljesíti az

[1] *Ballagi* Géza: Millenáris történet, IV. kötet 147. lap.

[2] Lásd Acta Comitiorum, I. kötet 90. lap.

országgyülés kivánatait, részint elvárja azok előterjesztését. Ezen leirat egy elegyes ülésben hirdettetett ki s általános megelégedést szült. Józsefnek köszönetet szavaztak és így az országgyülés hozzá is láthatott munkájához.

Ezen országgyülés összesen 45 törvényczikket alkotott, melyekben egyebek közt Metternich magasztalása is foglaltatik, a ki szerzett érdemei alapján honfiusíttatott, vagyis az akkori terminologia szerint az indigenák közzé felvétetett. A többi törvényczikkek gazdagok voltak elvi kijelentésekben, sóványok a sérelmek tényleges orvoslásában, még sóványabbak gyakorlati eredményekben. Három t.-czikk, a harmadik, negyedik, ötödik, megerősíti és ujonan fogadja a sarkalatos törvények, különösen az 1791 : X., XII. és XIX. t.-cz. megtartását. Beösmeri, hogy adót és katonát országgyülésen kivül szedni nem lehet, valamint azt is, hogy minden harmadik évben országgyülést fog tartani. Igen gyengén ütött ki az adók beszámitásának kérdése. Ezen jogos követeléstől, miután Ferencz makacsságát az országgyülés hasonló magatartással nem viszonozta, egyszerüen elállott, csakis annyit vitt keresztül, hogy a még fennmaradt adóhátralékok elengedtettek.

A mi a törvények között pozitiv eredményt képviselt, az a magyar tudományos Akadémiát felállító törvény volt.[1] Igazában ez is egyesek nemeslelkü adományából gyült össze, melyet Széchenyi István kezdeményezett, ki Nagy Pálnak a nemzeti nyelv ügyében 1825. november 3-án tartott lánglelkü szónoklata által elragadtatva egy évi jövedelmét, a mi 60,000 frtot tett ki, felajánlotta, mely hazafias példát akkoron mások is követték. De a mi a magyar nyelvnek, mint a magyar államiság és nemzeti egység egyik legfőbb követelményének, hivatalos, törvényes szentesítését illeti, arra nézve ezen országgyülésen semmi sem történt, a miben, mint mindjárt látni fogjuk, az alsó tábla hibásnak nem tekinthető.

Az előző kötetben[2] elmondottam édes hazai nyelvünk lassu fejlődésének siralmas historiáját. Elmondtam, hogy az

[1] Lásd magának az alakításnak részleteit. Szász Károly és az Akadémia alapítása.

[2] A régi Magyarország, 844. lap.

1791-iki országgyülésen a magyar nyelv ügye a hitlevéltervezetbe is felvétetett, de ez Lipót makacssága folytán el nem fogadtatott. Csak annyi éretett el, hogy az 1792 : VII. törvényczikkben elrendeltetett, hogy az iskolákban a magyar nyelv kötelező tantárgy legyen és hogy a köztisztviselők is azt megtanulják. Az 1805 : IV. törvényczikk valamivel tovább viszi a fejlesztést, a mennyiben a megyéknek megengedik, hogy feliratait magyar nyelven intézhessék a koronához, mint szintén a kormányszékekhez. A törvényes intézkedések fonala itt megszakadt; hogy tovább nem füződött, nem rajtunk mult. Azon mult, a miről szintén az első kötetben már szóltam, hogy úgy az 1807-iki, mint az 1811-iki országgyülés minden törekvése hajótörést szenvedett a korona ellenállásán. Így volt a dolog az 1825-diki országgyülésen is. A megyei követek részéről egy egész csomó követeléssel találkozunk a nemzeti nyelv érdekében.

Hogy a törvények magyar nyelven szerkeztessenek, hogy a vezénynyelv a Szent István koronájának országaiból származó ezredeknél a magyar legyen, az iskolákban, a hivatalokban terjedelmesebben miveltessék, és annak kötelező volta jobban hangsúlyoztassék, ezek az egész helyes és jogos indítványok mind megtétettek, de zöld ágra jutni nem tudtak. Bizonyára érdemes feljegyezni, hogy ellenök az ellenzék a legkülönfélébb elemekből és jelszavak alatt verődött össze. A horvátok partikuláris irányzatokkal, a városok a német nyelv érdekében, a főrendek s a személynök, meg József nádorispán a császárnak akarván kedveskedni, mind sorakoznak a nemzetellenes zászló alá. A törvények magyar nyelven való szerkesztésének József volt a leghevesebb ellenzője, azzal a képtelen okoskodással, hogy miután a törvények hivatalos szövegének megállapítása a kanczellária dolga, mely azokat ezen felül a megyéknek megküldi, és miután ennek nyelve a latin, a törvényeket másképpen mint deákul szövegezni nem lehet.

Nagy fontossággal birt következményeiben a nyolczadik törvényczikk, mely egy sereg, úgynevezett regnicolaris deputatiót küldött ki az 1791. választmány munkálatainak átdolgozására.

Az első kötetben már elmondtam, miszerint akkoron kilencz ily bizottság lett megválasztva és működött. Az elsőnek feladata volt az országgyülés, a helytartótanács, a megyék, a városok rendezése. A második a közadók kivetése és kezelésével, valamint a katonaság ellátása és beszállásolásával volt megbizva. A harmadik az urbéri viszonyok, a negyedik az anyagi kérdések, különösen az ipar és kereskedelem előmozdítására, az ötödik a bányákra, a hatodik a jogszolgáltatásra, perjog, büntető- és váltótörvény, a hetedik a vallás ügyére, a nyolczadik a közoktatásra, a kilenczedik végre a sérelmek és panaszok összeállítására kapott utasítást.

Ezen bizottságok munkálatai, melyek az állam egész életét, szervezetének összeségét és a szükséges javítások egyetemét felölelték, Ferencz elébbi országgyülései alatt soha tárgyalva nem lehettek. Igaz, hogy, mint elébb utaltam reá, most a trónbeszédben maga kivánta ezek tárgyalását. Kézen feküdt a fogás, hogy ezeknek elővételével csak az czéloztatott, hogy az országgyülés a kormány törvénysértései felett térjen a napirendre, és hogy ily módon, ha nem is a megtorlás, de legalább a megszégyenítés elmaradjon. A rendek, mint láttuk, nem mentek bele a hálóba annyival inkább, mert helyesen jegyezte meg Ghyczy Ferencz, Komárommegyének követe, hogy, miután a munkálatok még ki sem lettek nyomtatva, a megyék nem ösmerve azokat, utasításokat nem adhattak. A vége az lett, hogy ujonnan bizottságok küldettek ki, melyek a munkálatokat felülvizsgálták és, ha kell, át is dolgozzák, — miután tényleg a viszonyok azóta lényegesen változtak és sok intézkedésnek aktualitása megszünt.

Ezen bizottságokba a nádor vezetése alatt huszonöt egyházi és világi főrend, a rendek táblájából nyolcz királyi táblai biró, két horvátországi, öt káptalani, huszonnyolcz megyei, kilencz városi követ választatott meg. Ennek a választmánynak működéséről és munkálkodásának eredményéről később számolok be.

Az áldott, jólelkü Guzmics, ki úgy látszik másnemü elfoglaltatása miatt nem volt képes az országgyülés bezárását megvárni, azzal fejezi be ily módon némileg csonkának tekinthető naplóját, hogy eltelve csendes megadással, azt kivánja

olvasói számára, hogy a következő években öröm lakozzék velük, szelid tavasz mosolyogjon reájok és ne legyen közöttök aggság vagy emésztő betegség.

Ha az országgyülés vivmányainak sovány voltát konstatálnunk is kellett, mégis nagyon igazságtalanok lennénk, hogy ha az ottan szereplő egyénekről csekély vélekedéssel lennénk.

Ennek az országgyülésnek emberei megütik a mértéket. Csakhogy nem szabad egy pillanatnyira sem feledni, hogy e mérték egyszerüen a régi Magyarországnak mértéke, mely az óriási fejlődés folytán részint alacsonynak mutatkozik, részint a nagy arányokat befedni nem képes.

A főemberek, úgy azok, a kik már az előbbi országgyülésen szerepeltek, valamint kik csak ekkor lettek először megválasztva, kevés kivétellel annyira beleélték magokat a rendi világba, a korona iránti jobbágyi hűségbe, valamint a normális ellenzékiségnek inkább akadémikus természetü formáiba, hogy mikor azután a kiváltságok ellen, még pedig az egész vonalon, roham intéztetett, valamint az ellenzék az alkotmányosnak vélelmezett királyi parancsszóval is szembe szállt, végre pedig az ellenzéki mozgalom forró lüktetéssel kezdte dagasztani a közvélemény ütereit, nemcsak teljesen átsiklottak az udvari táborba, de készek voltak a Martinovics szomorujátéknak második előadására is.

Annak, a mit rendi felfogásnak nevezhetünk, a kis kátéját megtalálhatjuk Nagy Pál magyarázatában, melyet egy alkalommal Pulszky Ferencznek [1] tett, és melyet tanulságos és érdekes voltánál fogva megemlítek. Szerinte a magyar alkotmány nem konstitucziò modern értelemben, hanem hűbéri természetü kiváltság, mely politikai jogokkal ruházta fel a nemességet, a katonakötelezettség terhe alatt. A nemes e kötelezettségnek, azóta, hogy a rendes seregek lábra kaptak, jobbágya által felelt meg, ki az ő alhűbérese, mert minden föld, kivéve a városi határt, a nemességé. A jobbágyságnak véradó

[1] Életem és korom, I. kötet 79. lap.

teljesítése vonta volna maga után a bevételt az alkotmány sánczaiba.

A magyar alkotmány e magyarázata egyáltalában nem felel meg annak jellege- és politikai minőségének, a mit az előző kötetben nagy vonásokban, és elébb, midőn az országgyülésekről szóltam, rövidebben kifejtettem, és melynek lényegét nemleges értelemben a hűbériségnek teljes hiánya, tevőlegesen pedig a szent korona testének egysége, és annak népies jellege képezte.

Talán szabad itt még hozzátennem, a találóbb szinezés szempontjából, hogy Nagy Pál értelmezése megfelel az angolnak. Ottan egy oly elsőrangu tekintély, mint Disraëli,[1] a mult század hatvanas éveiben, nagy öntudattal állította, hogy az angol alkotmány még akkor is hűbéri jelleggel birt. A politikai jogosítványok szerinte kiváltság jellegével birnak. Az alsóház a karok és rendek gyülekezete, lényegében, ha nem is méreteiben, úgy mint a Plantagenetek korában. Ebből folyólag találunk is analogiákat az angol high toryk és a mi vaskalapos konzervativeink viselkedésében. A nagyhirü angol iró Croker, ki a tory folyóiratnak, a »Quarterly Review«-nak volt szerkesztője, s kivel Macaulay a whig »Edinburgh Review«-ben oly kiméletlen harczot folytatott 1832 után, mikor a demokráczia kezdett a parlamentbe bevonulni, ott hagyta azt, miután nézete szerint megszünt Anglia gentlemanjeinek gyülekezete lenni. Erre lyukad ki Czirákynak és több elvbarátjának eljárása, kik soha a lánczhidon át nem mentek, mert a hidpénz megfizetése a nemességnek adómentessége ellen való merényletnek tekintetett, a mi megkondítja a halálharangot fejei felett. Mindegyik felfogásnak hivei meg voltak győződve arról, hogy az illető alkotmányok csak úgy tarthatók fenn, ha ősi jellegökből ki nem vetkőztetnek.

A vezérlet ez országgyülésen egy triumviratus: Nagy Pál, Ragályi Tamás és Vay Ábrahám kezeibe van letéve. Közülök a két utóbbi, ha nem is versenyezhet az elsőnek rendkivüli szónoki képességével, de nem nagyon marad mögötte. Vay Ábrahám tőről metszett, zamatos magyarsága

[1] Speeches on parliamentary reform, 388. lap.

mindenkinek feltünik. Szenvedélyes támadásai folytán Metternich[1] az országgyülés első demagógjának tekinti. Különben dúsgazdag ember, ki az akadémiára jelentékeny összeget ir alá, és oly urias felfogása van, hogy, úgy mint Széchenyi, semmi áron sem akarja, hogy neve a törvényben megörökíttessék, mert a jobb kezének nem kell megtudni, mit a bal kéz tesz; a mit tett, nem hiusági viszketegből, de hazaszeretetből tette.[2]

Fájdalom azonban, nem sokáig marad az ellenzék hive, az országgyülés után grófi rangra emeltetik és a 30-iki országgyülésen már az aulikusokhoz tartozik.

Így van a dolog Ragályi Tamással is. Ez, egy ősrégi felvidéki családnak ivadéka, fiatal korában irodalommal is foglalkozott, a miért az akadémia tagja lett; politikai nézeteiben a megyei ellenállásnak, a vis inertiae tanának egyik apostola, ki szenvedélyes támadásai által majdnem valamennyin túltesz. De ezen támadásokban nem egyszer nagy politikai igazságok foglaltatnak, melyek mai napság sem vesztették el becsüket. Például akkor, mikor a fejedelem iránti bizalom, az aulikus uraknak ezen állandó vesszőparipája, szóba kerül, ő azt válaszolja, hogy ezen érzés kétségtelenül szép dolog, de mégis a követnek az a feladata, hogy ezt a törvény s az ország iránti kötelességgel összeegyeztesse. De szüntelen a fejedelem iránti bizalmat hirdetni és ennek örve alatt törvénytelenségeket elkövetni, azt kárhoztatni kell. Ha az önérdeket látom a Felség iránti bizalom palástja alatt bujkálni, akkor azt mondom: »Isten mentse meg hazánkat az ilyen bizalomtól.« Az alkotmány végre is úgy állhat erős lábon, ha a nemzet jellemessége tartja fenn.[3]

Ezen szenvedélyes ellenzékiség folytán oda viszi a kormányt, hogy az az 1830-iki országgyülesen saját megyéjében, Borsodban, megbuktatja. Tornamegye azután megválasztja. Ezen országgyülésen és a következőn még megmaradt ellenzékinek, de később kormánypárti lesz, hivatalt kap, népszerű-

[1] Nachgelassene Papiere, IV. kötet 196. lap.

[2] Széchenyi naplói, 181. lap.

[3] Lásd *Vaszary*, idézett munka, 271. lap.

ségét teljesen elveszti. Ennek ellentéte Deák Antal, Ferenczneknek bátyja, a vir integer mintaképe, kit Széchenyi István az ország legerényesebb emberének nevez, ki később egy neki szánt fejedelmi kitüntetést önérzettel utasít vissza. Épúgy, mint a hogy követi fizetését nem vette fel, hanem saját költségén élt az országgyülésen.[1]

Pázmándy Dénes Komáromból a Corpus Jurisnak és az úgynevezett anteactáknak, az egyes kérdések előzményeinek, legalaposabb ösmerője. Szigoruan ragaszkodik a törvényhez, de azért nem akarja törésre vinni a dolgot és azon már említett kontroverzián a királyi előadások és sérelmek sorrendét illetőleg úgy akar segíteni, hogy kieszeli a *junktim*-nak keresztelt megoldást, hogy a két materiát együttesen tárgyalják.[2] Törvényalkotó képességének fényes bizonyítékát szolgáltatja az 1840-iki mezei rendőrségről szóló törvény, mely az ő műve.

Az ellenzéki követek közt a legedzettebbek és kipróbáltabbak közé tartozik Borsiczky István, Trencsénmegye alispánja és követe. A királyi biztosok garázdálkodása alatt egyike volt azoknak, kik legkeményebben tartották magukat. Ezért ad audiendum verbum regium, vagyis legmagasabb megdorgálás végett az uralkodó szine elé idéztetett. Fogta magát elment Budára, Pozsonyba, Esztergomba, Fehérvárra, mint a mely városokat törvény szerint fejedelmi székhelyeknek lehet tekinteni, bizonyítványt állíttatott ki, hogy a királyt ott nem találta és honn maradt. Kölcsey dicséri olvasottságát, elmondja, hogy nála külföldi államtudományi munkákat is látott. Az 1830-iki országgyülésen ő hozta fel a miniszteri felelősség kérdését.

Azon időben szokásban volt epigrammokban jellemezni a követeket. Ilyenek léteztek ezen országgyülésről is.[3] Babothyról, Nyitra követéről azt mondja: »a kis fazék hamar felforr«. Tényleg ezen kis termetü egyéniség, ki nem tud folyékonyan csak deákul beszélni, szintén illo tempore megyéjé-

[1] *Kónyi* Manó: Deák Ferencz beszédei, I. kötet 7. lap.

[2] *Tóth* Lőrincz: A két Pázmándy jellemrajza, a »Hazánk« folyóirat I. kötetében.

[3] Lásd »Hazánk«, folyóirat, III. kötet 78. lap.

ben a pátensek ellen a legkétségbeesettebb küzdelmet folytatta, az országgyülésen is borsot tör minduntalan a kormány orra alá; ő az, a ki felállítja azt a követelményt, hogy a katonaságot az alkotmányra kell felesketni.

A tizenhárompróbás ellenzékiségnek legtisztább exponense az ősz Balogh János, Barsmegye követe, ki Ferencz valamennyi országgyülésén jelen volt. — Ennek az intransigens ellenzékiségnek dogmáját Angliában egy hirneves parlamenti tag, Tierney Vilmos szolgáltatta, ki egyebek között Pittel párbajt is vívott. Ezen dogma abból áll, hogy az ellenzék semmit sem proponál, de mindennek opponál.[1] Baloghnak is az volt a krédója: mindig az ellenkezőjét tenni és mondani annak, a mit a személynök akar. Róla maradt fenn azon kedves adoma, melyet Deák Ferencz örömest elmondogatott, hogy törik-szakad vitázott a személynökkel egy pont felett. Midőn az nézetét elfogadta, azonnal elállott tőle, mert azt nem lehetett helyesnek tekinteni, a mire az udvar képviselője ráálll.[2]

Mikor Barsban mint alispán az ellenzéknek lelke volt, Platthy Mihály volt főjegyzője, és ez irta azon mesteri feliratot az önkényuralom ellen, melyről már az előző kötetben szóltam és mely Kossuth elragadtatását vívta ki. Soha sem felejtem el, midőn egy izben nagy hazánkfiának Turinban tiszteletére voltam, ezen felirat nevezetesebb pontjait könyv nélkül idézte nekem.

Így József császár jellemzését: »Princeps justus, aequus, sapiens, quem praeceps boni publici fervor et peregrina juribus nostris consilia lege praescriptos cancellos siverunt perrumpere.« (A bölcs méltányos, igazságos fejedelem, kit a közjó iránti buzgalma, valamint jogainkkal szemben idegen tanácsok arra birtak, hogy a törvények által előirt korlátokat áttörje.) Meg azon helyet, a hol Tacitusra emlékeztető tollával irja le a királyi biztosok garázdálkodását, valamint annak hatását az elmékre: »Stupor insolitus perculit mentes nostras

[1] *Todd:* The parliamentary Government of England, II. kötet 283. lap.

[2] Lásd *Csengery* Antal: Deák Ferencz emlékezete, 33. lap.

dum virum e nobili praesapia natum in vicina provincia Nittriensi procedere videbamus. Armatus, violat curias, laesi magistratus, prostrata legum sanctitas. Recrudescunt antiqua gentis Hungarae vulnera.« (Szokatlan ámulat hatotta át keblünket, midőn nemes származásu férfiut láttunk eljárni a szomszéd Nyitra vármegyében. Fegyveresen sérti meg a nemesi lakóházakat, a tisztviselőkön sérelem esik, és alá van tiporva a törvények szentsége. Magyarországnak régi sebei megujultak.) Ez utóbbi pont különösen azért volt, a mint ma mondani szoktuk, szenzációs hatásu, mert tudvalevőleg Rákóczy hirneves kiáltványából van véve.

Platthynak méltó versenytársa Pozsonymegye alispánja, Bartal György. Az utókor előtt jobban ösmeretes nagy közjogi munkája: »Commentarium ad historiam Status jurisque publici Hungariae«, mely, fájdalom, csak II. Lajosig terjed. Az országgyülésen is feltünik alapos, széleskörü tudásával, nemcsak jeles tolla, de kiváló szónoki képességével, mely a sérelmek megállapításának terén mindenki figyelmét magára vonja. Később is az országos bizottságok munkálkodásánál alapvető tevékenységet fejt ki.

Ezen jelentékeny egyéniségek, ha nem is szorosan az ellenzék állandó törzskarát alkotják, de annak álláspontját védelmezik, fejtegetik. Méltán lehet kérdenem, hogy kik voltak az udvarnak hívei, zászlóvivői és hány pénzt értek. Vaszary[1] ezek közé sorolja Németszeghy Mosony-, Kajdacsy Baranya-, Kászonyi Torontál-, Dőry Tolna-, Szinnyei Sáros-, Marich Fehérmegye követeit. A vezérszerepet Németszeghy vitte, ki a régebbi országgyülésen ellenzéki volt, de azután megfordult. Úgy látszik ezen művelet értelmi erejét nem fokozta; az említett epigrammszerü megjegyzésekben az mondatik róla, hogy a vén muzsikus minden nap egy nótát felejt. Széchenyi is úgy adja elő, hogy beszédei zsörtölődés-, esetleg dühöngésből állottak, a mit kinevettek. Az igazi kormánypárti gárda és szónokok a káptalanokból teltek ki. Jordánszky az esztergomi, Csausz a kalocsai, Miskolczy a pécsi káptalanok küldöttei. Jordánszky elég jól beszélt, ő volt a küldött-

[1] Idézett munka, 57. lap.

ségek szónoka, és inkább tartózkodó magatartást tanusitott. Annál kihivóbban és hányavetibb módon viselte magát a másik kettő, a minek folytán Nagy Pál alaposan meg is leczkéztette őket.[1]

Szellemi értékök ilyformán számba alig jöhetett, általában rólok még a későbbi országgyüléseken is, mint pártról csak a kifejezésnek nem valódi értelmében lehetett szólni.

Az angol parlamenti tagok különféle kategóriái között a *silent member,* a hallgató képviselő az, ki nem egyszer sokszoros dicséretben részesül, a legmagasabb szellemi képesség is feltételeztetik náluk.[2]

Ezen országgyülésnek hallgatag tagjai közt, az absentiumok sorában csendesen meghuzódva, ült egy fiatal sátoraljaujhelyi ügyvéd, báró Révay Ferenczné küldöttje.[3] Egy kortársa, ki azon években a ránki fürdőben találkozott és meg is ösmerkedett vele,[4] úgy irja, hogy férfias szépséggel, igéző szemek, nyájas ajkak, véghetetlenül kellemes, csengő hanggal és különösen azon tulajdonsággal birt, hogy minden, a mit mondott és állitott, czáfolhatlannak tünt fel. Birt azon képességgel, hogy hallgatóit teljesen el tudta bűvölni és magával ragadni. Mindennek daczára némán ült az országgyülésen, de annál nagyobb áhitattal hallgatta és figyelte meg Platthy Mihály fenséges nunczіumait, Nagy Pál szivhez szóló szónoklatát. Halvány arczát ilyenkor nemes pír borította el; magasabban dobogott keble, midőn a nemzet igazairól és törekvéseiről volt szó. Nem sok időre rá túlszárnyalta valamennyit, és igy e kettőt is, a szónokot és az irót. Mert ő volt az, a ki a nemzet minden igazait, törekvéseit önmagába egyesitette és megvalósitotta. Cselekedte mindezt pedig olyképpen, hogy hire nemcsak a kis magyar hazát, de az öt világrészt bejárta. Ezen háttérben maradt, ösmeretlen ifju *Kossuth Lajos* volt.

[1] Lásd *Vaszary,* idézett munka, 51. lap.

[2] Lásd *Macdonogh:* The book of Parliament, 74. lap.

[3] Lásd *Vaszary,* idézett munka, 26. lap.

[4] Lásd *Kászonyi* Dániel: Egy régibb kor férfiai a »Hazánk« folyóirat, IV. kötet 524. lap.

Az országgyülés tárgyalásai alkalmat szolgáltatnak arra, hogy ezen kiváló egyéniségek magas értelmi minőségöket, nemkülönben érzéküket az alkotmány és nemzeti érdekek iránt beigazolják. Meg lehet állapitani, hogy, ha nem tudták az ország dolgát előbbre vinni, az nem azon mult, hogy az emlitett követelmények hijjával voltak, vagy azokat kellőképpen fel nem használták volna. Nagyon jellemző erre a királyi biztosoknak a dolga. Ezeknek megbüntetésétől a rendek elállottak, nagyban és egészben igazuk is volt, miután az általuk istápolt rendszer csakugyan eltemettetett és személyenként le is járták magokat. Minden esetre azonban történt annyi, a mennyi szükséges volt az egész kérdés úgy jogi mint politikai oldalának kellő világitásba helyezésének czéljából. Általánosan elösmerték Ulászló törvényeinek érvényét a kormányon ülő férfiak felelősségét illetőleg, valamint azoknak a jelen esetben alkalmazhatóságát. Mikor felhozatott, hogy a törvény eddig nem alkalmaztatott, Vay Ábrahám, Borsodmegye követe, azt felelte reá, hogy azért, mert Istennek hála idáig nem volt eset, hogy valaki a törvények ellen vétsen; ezen körülmény nem képez mentséget azok számára, kik azt megszegni merészkedtek. De ha meg nem is lettek büntetve, oly szellemi vesszőfutáson estek keresztül, mely súlyosabb volt a törvény szigoránál. A legélesebb kifakadások hangzottak ellenök úgy a felső mint az alsó táblán. Mikor az adó kérdésénél esetleg egy elegyes ülésről van szó az eltérő nézetek kiegyenlitése végett, az alsó táblán felhangzik a tiltakozás, hogy nem lehet ülésezni oly testülettel, melynek azon királyi biztosok tagjai, kik a törvénytelen adókat erőszakkal behajtották. Dessewffy József csak abban az esetben hajlandó a mixta sessio-ra elmenni, ha a nádorispán megkéretik, hogy távolitsa el onnan azokat az urakat, kik pirulni nem képesek és megtérni nem tudtak. Az erkölcsi felháborodás érzésére a koronát Nagy Pál teszi fel egy rettenetes beszédben, melynek csak halvány vázlatát birjuk,[1] mely hosszu ideig visszhangzott az egész magyar hazában. Elmondja ebben, hogy hiába küzd az udvari párt a büntetés ellen, két hatalmas biró meg fogja

[1] Lásd *Vaszary*, idézett munka, 63. lap.

büntetni őket, ha az már meg nem történt volna is. Egyik a közvélemény, azon erős itélő biró, mely Indiában rákényszeríti az özvegyet, hogy férjét kövesse a tűzhalálba, mely a párbajt a törvény daczára kötelezővé teszi, mert az elvesztett becsületet másképpen visszaszerezni nem lehet. Ez a közvélemény bünteti meg a királyi biztosokat, kiséri átkaival sirjokba, sőt azon túl is. Másik az Isten hatalma. Elérte az már nagy részben az alkotmány erőszakos megsértőit, mint hajdan azokat, kik a szentirás szerint a frigyládához nyulni merészkedtek. Az alkotmány az az arca foederis, a nemzetnek frigyládája, és megbűnhödtek annak megrontói. Láttuk az egyik biztosnak fiát agyonlövetni, a másiknak tulajdonában lévő javakat égi tűz által felemésztetni, a harmadikat életének délpontján abból kiragadtatni. Mit mondjunk a többiekről? Nem késhetik soká azoknál sem a Mindenhatónak igazsága stb.

Ha ezen országgyülés tárgyalásait figyelemmel kisérjük, nem lehet kétség az iránt, hogy annak vezérférfiai a nemzetélet exigencziái iránt is sok tekintetben helyes nyomon jártak. És habár később, mint látni fogjuk, nem képesek lépést tartani az eszmék hatalmas fejlődésével, úgy hogy azok, kik a törvényhozásban a mozgalom élén jártak, egyszerre csak a hátvédben találták magokat, még mindég át vannak hatva az 1791-iki hagyományoktól.

Senkinél sem tünik fel ez jobban, mint Nagy Pálnál, a ki mindinkább tértfoglaló konzervativ hajlamai daczára nem volt képes elzárkózni a reform szüksége és egészséges irányzata előtt. Ő volt az, ki többszörösen hangoztatta a kormányzat felelősségét, tőle származott az a mondás, hogy az alkotmány sánczaiba a nem kiváltságos osztályokat is be kell venni. Kereken kimondotta, hogy hiában beszélünk a constitutio obvallálásáról, ha hét millió ember annak csak terhét érezi. Nemcsak a nemesség, de az adózó nép képviselőjének tekinti magát. Mikor az imputáczió kérdése napirenden van, felkiált: »Isten szava az, add meg Istennek, a mi Istené, a császárnak, a mi a császáré, én meg hozzáteszem, add meg a népnek, a mihez jussa van.« [1]

[1] *Vaszary*, idézett munka, 142. lap.

Az is felhozatik, hogy a király többet lakjék az országban, meg hogy a trónörökösnek magyar nevelést kell adni, hiszen törvény van reá, hogy az egri érsek legyen az ő nevelője.

Ugyancsak követeli, hogy a magyar katonaság az alkotmányra feleskettessék.[1] Egy más alkalommal[2] magasztalja a magyarok hűségét az osztrákokéval szembe. Hivatkozik arra, hogy a franczia háboruk alatt nem volt rá eset, hogy a magyar katonákat akár szép szóval, akár fenyegetésekkel el lehetett tántorítani, ellenben Bécsben még a polgárság között is találkoztak olyanok, kik a francziáknak jelentékeny szolgálatokat tettek. Követeltetett a nemesi felkelés, vagyis a magyar hadsereg állandósítása.

A hadügy és külügy természetes összeköttetésben állanak egymással. Ennél a kérdésnél is érvényesültek a nemzeti szempontok. Dessewffy József nagyfoku sérelemnek rója fel azt, hogy a diplomácziai vonatkozásokban hazánk Ausztria egyik tartozéka és hogy a külföldi udvaroknál levő követek Magyarországot nem képviselik, hogy a magyar pénzeken német felirás van.[3] A nemzeti nevelés is igen nagy szerepet játszik a vitákban. Például a derék Szucsics József bácsmegyei követ elmondja, hogy a hazaszeretetet már a gyermeknek szivébe kell beoltani, a mi nemcsak a szülei háznál, de az iskolákban kell hogy történjék. Nagy baj, hogy a szülők leányaikat nevelőbe adják, a hol idegen szokásokat és nyelveket tanulnak. A főiskolákban is csaknem egészen idegen nyelv uralkodik, a minek főleg a bécsi egyetemtől való függés az oka. A bécsi egyetem küldi az országra az idegen tanárokat, kik sem az ország nyelvét, sem annak szokásait nem ösmerik. Még a deák nyelvet is némettel akarják helyettesíteni.

A szónokok- és szónoklatoknak egész sorozata az, mely a nemzeti nyelv mellett síkra száll. Közöttük Nagy Pál után elől jár Dessewffy József, a mire Guzmics örömében meg-

[1] *Vaszary* idézett munka, 39. lap.
[2] Ugyanott, 91. lap.
[3] Ugyanott, 203. lap.

jegyzi, hogy elbámulának mindannyian oly szavakat egy gróftól hallani. Irtóztató elvnek tekinti, hogy a kormányszékek nyelve nem magyar. Mert hát az idegen nyelv kioltja a szivből a nemzeti gondolkodásmódot és így azután nem csoda, ha más nemzetek elkorcsosodással vádolnak bennünket. Pedig hát a magyarnak több eszének kell lennie mint a németnek. Mert hát nálunk jobban fejlődik úgy a test mint a lélek. A test azért, mert jobban táplálkozunk; hol van oly kitünő buza és bor mint nálunk, továbbá azt sem kell felejteni, hogy az alkotmánynak is minő hatása van a nemzet lelkületére. Nálunk mindenki szabadon gondolkodhatik, ezt ki is fejezheti, ifjainknak jussuk van gyüléseinken megjelenni, hol épülhetnek, okulhatnak.

Az anyagi kérdések, főleg az, a mit akkor depauperationis systemának, vagyis hazánknak Ausztria által való gazdasági kiszivattyuzásának neveznek, állandó thémát képez a tárgyalásokban. Nincs a kérdésnek olyan oldala, mely meg nem világittatnék. Dessewffy József kiemeli, hogy a közgazdasági, kereskedelmi, vámpolitikai kérdésekben a fejedelem két országa közt nincs kölcsönösség és viszonosság, a kormány bennünket csak in incommodis akar részeltetni, vagyis a hátrány a mienk, az előny az övék. A rendje az volna, hogy köztünk és Ausztria között érdekeink megóvása alapján szerződések köttessenek. De ettől annak folytán, hogy az osztrák császár és a mi királyunk egy személy, el vagyunk ütve. Nem ösmerjük a kereskedelmi forgalom összegét, mennyiségét, minőségét a két állam között; szükséges volna tehát, hogy azon bizottságban, mely a közgazdasági kérdésekre nézve ki van küldve, a miniszterium képviselve legyen és a szükséges adatokat rendelkezésünkre bocsássa.[1] Majdnem minden szónok felhozza, miszerint az ország pénze Ausztriába, Bécsbe vándorol, onnan vissza nem tér; hozzá az osztrák bank helytelen, szükkeblü politikája ostoroztatik.

A kormánynak pénz- és hitelpolitikája, mely az 1811-iki devalváczióban oly gyalázatosan jutott kifejezésre, érdemlett elitélésben részesül. Nagy elégtétel ez Nagy Pálnak, a ki már

[1] *Vaszary*, idézett munka, 87. lap.

az 1807-iki országgyülésen is előre megjósolta a bekövetkező katasztrófát, a mi egyik oka volt, hogy Ferencz császár mindent elkövetett, hogy az érdemes férfiu az 1811-iki országgyülésre meg ne választassék, a hol, mint tudjuk, az államtönköt elrendelő finánczpátenst akarták az országra ráerőszakolni. Az 1825-iki országgyülés ennek a bevégzett tényével állott szembe, a mit megváltoztatni nem lehetett. De ha ez nem is történt meg, a vitákban legalább kiderült a józan táblabirói felfogás fölénye az osztrák kormányzati slendrián és tudatlanság felett, a mit Springer [1] is elösmeréssel konstatál, mondván, hogy a rendek valójában látnoki tehetséggel jósolták meg a jövendőt.

Az eredmények csakugyan a jövendő számára voltak fenntartva. Mindaz, a mi kifejezésre jutott, az irott malasztok kategóriájába tartozott. Ennek okait részben megtaláljuk a következőkben, melyeknél az egyes mozzanatok egybevetése és méltatása minden nehézség nélkül kezünkbe adja a kulcsot a helyzet megértésére, a mi eddigelé nem teljes mértékben sikerült.

V.

Először meg kell állapitani, hogy ama rövid korszak, mely beköszöntött, méltán viseli magán az apály jellegét.

Nem szokatlan tünet az átmeneti idők történetében. Macaulay [2] Angliának történetében nem egyszer látott ilyen fel és alá hullámzásokat az akczió és reakczió egymásutánjában, melyek azonban a haladás folytonosságát csakis lassították, de be nem szüntették. Járultak hozzá nálunk — mint mindenütt a világon — úgy személyes mint tárgyi indokok. A személyes indokoknál megkülönböztethetünk negativ és pozitiv mozzanatokat. A negativ mozzanatokban nyilatkozik, hogy nem találkozott senki, a ki a nemzeti iránynak élére állott volna. Széchenyi meg se kisérlette azt, Nagy Pál pedig, ki teljes mértékben hivatott lett volna reá, nem sokára végrehaj-

[1] Geschichte Österreichs, I. kötet 345. lap.

[2] Essays, II. kötet 301. lap. Tauchnitz edition.

totta azt a műveletet, a mit *chassé-croisé*-nak szoktak nevezni. A pozitiv pedig abban a lélektani jelenségben észlelhető, a mit a szükség és nagyravágyás ördögének nevezhetünk és a mi nálunk is ebben az időben megkövetelte a maga áldozatait. Igaz, hogy ezen nemzedék, a mint hogy azt elébb is említettem, nagyban és egészben ment volt ezen mételytől, de voltak akkor is olyanok, kik stréberkedtek. Ennek felel meg[1] egy vén aulikus táblabiró tanácsa: »opponálni, követnek, alispánnak lenni mind jó dolog, de akkor az okos ember bukfenczet vet és felmegy a dikaszteriumokhoz, mert az üti rá az egészre a pecsétet«.

Azonban másrészt azt nem kell felejteni, hogy léteztek oly indokok, melyek az eljárást nagyon érthetővé teszik. Ezek közé tartozott első sorban gróf Reviczky Ádám kanczellárrá kinevezése, a ki bizonyos tekintetben kivételt képez a régi Magyarország aulikus nagyságai között. Ezen érdemes egyéniség azon, a kör négyszögítéséhez hasonló műveletet nagy sikerrel hajtotta végre; ugyanis egyrészt Ferencz császár kegyeit megnyerni, megtartani, de a mellett hazája érdekeit is híven szolgálni, természetesen, amennyire az adott kedvezőtlen viszonyok között általában lehetséges volt. Talán nem szükséges magyarázni, miszerint a helyzetet és a szereplő egyéniségek működését nem a mai szemmel kell tekinteni, a mikor legalább is három nemzedék tevékenysége számtalan kérdést megoldott és akadályt elhárított, melyek akkoron úgy a tiszta felfogást mint a legjobb törekvést megnehezítették. Reviczky Ádám egyszerü köznemes családból származott. Apja előbb a pesti egyetemen tanár, majd a királyi tábla közbirája volt. Az ifju Ádám a Teréziánumban nevelkedett, polgári pályára készült, de a napoleoni háboruk alatt beállott katonának és több hadjáratban részt is vett. Háboru után visszatért a polgári pályára, elébb a bíróságoknál volt alkalmazva, azután jött a közigazgatáshoz, részint Olasz-, részint Lengyelországban, honnan a pénzügyi szolgálatba ment át, mint az udvari kamara alelnöke. Mindezen fontos, nagy felelősséggel járó állásokban kitünt szorgalma, meg-

[1] *Pulszky:* Életem, I. kötet 187. lap.

nyerő modora, őszintesége által, mely tulajdonai még alárendelt minőségében is meg tudták nyerni Ferencznek tetszését.

Említettem volt még az előző kötetben, hogy Ferencz minden fontos kérdést véleményezés végett megbizott embereinek adott át, sőt olyanoknak, kik szabadelvü hírben álltak. Ezt a császár az ő alkotmányának nevezte. Az osztrák ügyekre például Pillersdorfban, a magyarokra Reviczkyben találta meg azon férfiut.[1] Így vitte fel Isten a dolgát a grófság- és kanczellárságig. De másrészt az ellenzék tagjai is elösmeréssel voltak iránta. Így egy alkalommal Biharmegye ülésén Beöthy Ödön a legnagyobb dicsérettel szólt róla, mondván, hogy a nagy urak közt az egyetlenegy, kit becsülni tudott.[2]

Ő a maga részéről mindent elkövetett az ellenzéki emberek alkalmazása, megnyerése czéljából. Oly neves és tekintélyes egyéniségek, mint Platthy, Bartal, Somssich, Pongrácz, Szerencsy mind államszolgálatba léptek. A kik nem léptek, rangemelésben, kitüntetésekben részesültek. Nem lehet elhallgatni, hogy ezen eljárás akkoron nem részesült azon súlyos elbirálásban, mint egy évtizeddel később, a mikor hivatalt vállalni egyértelmü volt a népszerüség teljes elvesztésével; a mi szintén amaz ismérvek közé tartozik, mely a két korszak közötti különbséget megállapítja.

De az ország hangulatában is megvolt a megfelelő háttér, a mit Széchenyi »Világ« czimü művében úgy fejezett ki, hogy megváltozott hazánk diagnozisa. — Az történt ez alkalommal, a mi máskor is megesett rajtunk, a közvélemény nézeteiben, érzelmeiben bizonyos lefokozáson ment keresztül. Részben az elernyedés a küzdelem után, részben azon vélemény, hogy az alkotmány biztosítva van, meg a nemzetben levő dynasztikus érzés tette azt, hogy az országgyülés, mely eleinte oly kurucz szellemben működött, ha nem is hódolt teljesen a labancz irányzatnak, egy bizonyos összhangot hozott létre közte és a fejedelem között. A minek maga

[1] *Wirkner:* Élményeim.

[2] *Ballagi* Géza: A millenáris történet, IX. kötet 416. lap.

Ferencz is az országgyülést berekesztő beszédében kifejezést is adott, hozzá különösen hangsulyozva, hogy az alkotmányt épségben fogja tartani. Az ország hangulatának egyik indokát Nagy Pál jól értesült életrajzirója a következőképpen fejezi ki:[1]

»A magyar közdolgok vezetői, közöttük Nagy Pál is, az uralkodó hangulatában, valamint környezete egyéniségeiben kedvező alkalmat véltek találni, hogy Reviczky kanczellár által a magyar érdekeknek az összes monarkhia tanácsában és politikájában addig nem birt befolyást és nyomatékot szerezzenek. E tekintetben szükségesnek látták, hogy az illető kormányférfi a nemzet és különösen az országgyülés által felkarolva, segítve, a hatásban erősítve érezze magát és egyszersmind az uralkodó is azonnal láthassa a magyar párt iránti hajlamának jó következéseit.«

Hogy ezen számítás szokás szerint mennyire nem vált be, arra nézve már részben az 1830-iki, de főleg az 1833—36-iki országgyülés eseményei is a kellő adatokat szolgáltatják. A nemzet ezután saját kárán okul is és magatartása többé hullámzásnak nem lesz kitéve. Annyi azonban bizonyos, hogy az 1830-diki országgyülésnek, melynek viselt dolgait ezennel rövidesen vázolni akarom, nagy részében az összhang teljes volt. — Az a tényező, mely az elébb felsoroltak mellett ezen eredményt előidézte, az a forradalmi kitöréseknek több irányban való feltünése és sikere volt. Lengyelország, Belgium, de különösen Francziaország — mely a Bourbon uralkodóháznak idősebb ágát és annak fejét, X-ik Károlyt elüzte, — nemcsak az udvarok és miniszteri kabinetek, de a szabadelvünek tartható higgadtabb elemben is aggályokat idéztek fel annyiban, amennyiben attól tartottak, hogy a nagy franczia forradalom túlcsapongásainak második kiadását lesznek kénytelenek elszenvedni. Ezek közé tartozott első sorban Nagy Pál is, ki annak, a mit nála valójában szó szerint Pál-fordulásának lehet nevezni, míveletét ez ötletből hajtotta végre. A miből, mint később látni fogjuk, sok félreértés származott és népszerüségébe is került. Tény, hogy ettől az időtől fogva

[1] *Csengery* Antal: Magyar szónokok és államférfiak, 13. lap.

a haladás helyett a maradiságnak lett szószólója. Habár nem is szünt meg teljesen alkotmányos érzelmü embernek lenni, azonban a demokrácziában a legnagyobb veszélyt látta és különösen kész volt a kormánynak mindazokat az eszközöket megszavazni, melyeket a soi-disant franczia forradalmi propaganda leküzdésére szükségesnek tartott.

Érdemes egyik nagyobb beszédjének egy pontját idézni, mely indokait tartalmazza:

»Alkotmányunkat nyolczszáz év óta nem fenyegette oly veszély, mint jelenleg. A tatárok és törökök feldúlták az országot, de abból önként vagy kényszerítve kitakarodtak. Jelenleg azonban erkölcsi hatalom fenyeget bennünket, melynek iránya egyenes ellentétben van azzal, a mit nekünk szentnek kell tekintenünk. Minden el van telve a demokrácia jelszavaival. Ezek az elvek tűzárként terjednek és arisztokratikus rendszerünket végromlással fenyegetik.« Tudvalevő, hogy a nemzet ezen rémlátások okozta aggodalmakat hamar kiheverte és ment arra, a merre jobbik sugallata irányította.

Egy darabig volt ez aggályoknak befolyásuk a közgondolkozásra és a helyzetnek ilyetén alakulása érlelte meg az irányt adó körökben az országgyülés egybehivásának eszméjét. Soha még ezen kritikus testület igénybevétele nem látszott oly alkalom- és időszerünek, mint éppen ezen évben, melyet a juliusi forradalom jelzőjével szoktak megkülönböztetni.

Ferencz, Metternich és Reviczky tisztában voltak azzal, hogy az országgyülés nemcsak a hadsereg készenlétbe helyezésének feltételeit, az ujonczokat szavazza meg, de ezenkivül lesz még alkalom egy nagy dynastikus tüntetésre. Ezen tüntetés pedig arra fogna szolgálni, hogy megmutassa az álmélkodó világnak, hogy akkor, mikor másutt a trónok ingadoznak, a koronák porba hullnak, szent István koronája a legnagyobb ünnepélyességgel fog még az uralkodó Ferencz király életében elsőszülött fiának, Ferdinándnak fejére feltétetni.

Sajátszerü jelenség minden esetre, hogy azon expediens, t. i. a még élő király uralkodása alatt az utódot megkoronáztatni, mi a választási elv idejében divatozott, akkor is

használtatott, mikor az örökösödési elv elfogadása által a trónutódlás háborítlan folyamata biztosítva volt. Mely biztosításért, mint tudjuk, annyi vér ontatott; a mi csak azt bizonyítja, hogy az örökösödés intézményében rejlő erő nem képes pótolni a nemzeti lelkesedés nagy hatványát, melynek szüksége sehol sem mutatkozott annyiszor, mint az uralkodóház történetében. De másrészt Ferencz császár opportunizmusa is kellő világításban részesül, ha látjuk, hogy a törvény megtartásának kötelezettségét, melytől, ha csak szerít tehette, szabadulni vágyott, kész volt a legünnepélyesebb és legszigorubb formában elismerni, mihelyt politikai előnyöket vélt bennök feltalálni.

Hogy a nemzetet a lehető legjobb hangulatba hozzák, a reformmunkálatokat is elő akarták vétetni. De ez nem ment, mert az előbbi országgyülésen kiküldött bizottságok még készen nem voltak, a minek folytán ezek tárgyalása a jövő törvényhozásra maradt. Az országgyülésre meghivó levelekben, mint az egybehivásnak indoka, különösen ki volt emelve azon körülmény, hogy Ferencz királynak, ki már harmincznyolcz éve kormányozza az Istentől gondjaira bizott népeket, atyai szive sóvárog az után, hogy elsőszülött fiát, Ferdinánd főherczeget megkoronáztathassa. A koronázás meg is történt, de azon világos kikötéssel, mely törvénybe is igtattatott, hogy az ujonnan megkoronázott király, Ferenczcznek — ki fejedelmi jogai teljességének birtokában maradt — és az országgyülésnek beleegyezése nélkül ezen jogokat nem gyakorolhatja. »Neocoronatus rex in nullam administrationem Regni absque Suae Majestatis expressa specifica voluntate Regnicolarumque assensu, immissurus sit.«

Ezen koronázási tény, ha például összevetjük a várnai csatában oly szerencsétlen véget ért hős, I. Ulászló koronázásával, megfelelő módon domborítja ki alkotmányunk ezen sarkalatos intézményének igazi jelentőségét. Ezen jelentőség pedig abban áll, hogy bárminő tisztelet is környezze szent István koronáját, bármilyen döntő fontosságu is az államfőre nézve ezen ékességgel való felavatás, a lényeg mégis az ország akaratában és annak megnyilatkozásában áll. I. Ulászló példájának tartalmát és tanulságát az képezi, hogy tudva-

levőleg az ország szent koronája Zsigmond király leánya, Erzsébet által, férjének, Albertnek halála után, Visegrádról eloroztatott, még pedig azon czélból, hogy ily módon a királyságot csecsemő fiának — ki történetünkben utánszületett László néven szerepel — biztosíttassék. Erre pedig azért volt szükség, mert a nemzet nem akarván az országot az interregnum veszélyeinek kitenni, Ulászlót, a derék lengyel királyt választotta meg fejedelmül. Miután azonban a korona nem volt a nemzetnek birtokában, a felavatást nem ezzel, hanem egy másikkal, mely szent István koporsóját diszítette, eszközölték. Nagyobb hitel okáért a rendek 1440. julius 17-én kelt végzésökben kimondották,[1] hogy a koronázás az ország akaratától függ és a korona ereje abban találtatik: »Quod semper Regum Coronatio a Regnicolarum voluntate dependet et virtus Coronae in ipsorum approbatione consistit.«

Míg tehát ez alkalommal a fejedelem, daczára annak, hogy az ország szent koronájával megkoronázva nem volt, uralkodói jogait a magok összességében élvezhette, addig Ferdinánd, ki ezen követelménynek megfelelt, királyi hatalmával nem élhetett, mert a lényeges kellék, a törvényhozás szankcziója, ez esetben épúgy hiányzott, mint a hogy az Ulászlónál meg volt.

Ferdinánd király letette esküjét és kiadta koronázási hitlevelét. Az első még az országgyülés törvényei közé igtattatott be, míg az utóbbi beczikkelyezése csakis a következő országgyülésen történt, akkor, mikor Ferencz halála után az uralkodást úgy jogilag, mint tényleg átvette. Ezen hitlevél kiállításánál ugyanazon fontos kérdés merült fel és adott vitákra és tárgyalásokra indokot, mint az emlékezetes 1790-iki országgyülésen.

Az előző kötetben, midőn erről szólottam, felhoztam, hogy az ország rendei nem akartak megelégedni azon hitlevéllel, melyet Mária Terézia adott, hanem egy uj okmányt kivántak szerkeszteni, mely azon ujabb biztosítékokat is magában foglalja, melyeket ez alkotmány hatásosabb védelme czéljából beveendőknek tartottak.

[1] *Cziráky:* De modo consequendi summum Imperium in Hungaria, 233. lap.

E felfogás uralkodott ezen az országgyülésen is. Erre nézve is azon szerencsés helyzetben vagyunk, mint az 1827-ikire, amennyiben teljesen megbizható értesüléseket birunk egyik távollevők követétől,[1] ki, épúgy mint Guzmics, sok oly mozzanatot jegyzett fel, melyek az országgyülési naplóban nem foglaltatnak. Oly jól végezte dolgát, hogy, mint Kölcsey naplójából tudjuk, még az 1832-iki országgyülésen is őt akarták megbizni a közlemények szerkesztésével, mi azonban Kossuth Országgyülési Tudósításai folytán feleslegessé vált.

A követek táblájának felfogása oda lyukadt ki, hogy a királyi meghivó levélnek azon pontja, miszerint az ujonnan megkoronázandó király a szokásban levő megállapított hitlevelet — erga praemittendam praestabilitae diplomaticae assecurationis acceptationem — fogja kiállítani, annyiban sérelmes, amennyiben az országgyülést elütné azon jogától, hogy az előbbi hitleveleken az ország érdekében módosításokat eszközölhessen. Tényleg az alsó táblán a követi utasítások értelmében több rendbeli követelmények merültek fel, melyek az uj diplomába felveendők lettek volna.[2]

Így szóba lett hozva a hadseregnek az alkotmányra való felesketése, nemkülönben a miniszteri felelősség, a mely utolsóra nézve az ország joga a régi törvények értelmében kétségtelen. Galiciát is be akarták az országba kebelezni, miután ez előbb szent István koronájához tartozott és Mária Terézia tényleg ezen a jogczimen foglalta el. A papirpénz kérdését is rendezni akarták, különösen pedig az érczfogalom helyreállítását. Arra nézve is kivántak intézkedni, hogy az uj király az országban lakjék. Ezen jogos és üdvös követelések keresztülvitele részben megakadt az alsó táblán, de különösen megtört a főrendek, valamint a korona ellenállásán. Annyit azonban a rendek mégis kijelentettek, hogy a hitlevél bővítéséhez az országgyülésnek jussa van, habár ezuttal — hac vice — az ország rendei bele is nyugodtak abba, hogy az változatlanul megmaradjon.

[1] *Bertha* Sándor: Országgyülési tárcza 1830-ból.

[2] *Bertha*, idézett munka, 17. lap.

Nagyon érdekes és tanulságos volt azon vita, mely ezen kérdésben közvetlenül az országgyülés bezárása előtt folyt, mikor már a törvények szövegezése felett történt az egyezkedés. Ezen egyezkedést, mint már említém, konczertácziónak nevezték, mely egyrészt az országgyülés küldöttsége, másrészt a kanczellária mint a korona képviselete közt szokott volt létrejönni. A kanczellária felsőbb utasítás alapján ragaszkodott ahhoz, hogy az *ezuttal* kifejezés kihagyassék, a mi tehát a diploma változhatlan kiállítását jelentette volna. Erre vonatkozólag deczember 18-án egy elegyes ülés tartatott, a hol az eszmecsere nagy arányokat öltött.[1] A kormánypárt legnagyobb jogi tekintélyei, Majláth György, a személynök, Cziráky, az országbiró, tulajdonképpen elösmerték a változtatás jogosultságát. Majláth ezt abban az értelemben vette, hogy a kötlevél cseklyebb részeit vagy hozzáadásokkal, vagy elvételekkel módosítani lehet, főleg akkor, mikor a nemzet egyes igazait meggyengítetteknek tartotta, vagy valamely sarkalatos törvényét nagyobb bátorságba akarta helyezni.

Cziráky akként nyilatkozott, hogy a vita kiugró pontját az képezi: mit kiván a jelenlegi ország igaza. A történeti részét illetőleg a dolognak kiemeli, hogy királyi kötések nemcsak az osztrák ház uralma, de a vegyes és árpádházi királyok alatt is divatoztak, fenn is maradtak. Természetes, hogy I. Ferdinándtól egész I. Józsefig más természetüek voltak a diplomák mint jelenben, mert akkor a választási jog fennállott és az intézmény mintegy a választás feltételeit foglalta magában. Hogy ezen tulajdonsága a kötésnek az örökösödés megállapításával és az elsőszülöttre való ruházásával megszünt, senki sem tagadhatja. Azonban az is áll, hogy a nemzet a megállapított örökösödés és az alkotmány fentartásán kivül uj fejedelmével más mellékesebb feltételekről értekezhetik. Ezen érvelésbe, mely lényegében megfelelt Borsiczky, Ragályi, Pázmándy, — a kik az ellenzéki felfogást képviselték — véleményének, a két tábla többsége belenyugodott és álláspontját fenntartotta. Mindennek daczára két napra reá, deczember 20-án a rendek mégis reáállottak, hogy a kérdéses *ezuttal* kife-

[1] *Bertha*, idézett munka, 249. lap.

jezés a diplomából kihagyassék,[1] a mint az tényleg Ferdinánd király hitlevelében nem is fordul elő. Ezt József nádorispán kérésére tették, főleg azon általa hangsúlyozott indokokból, hogy a többi kérdésekben az országgyülés óhajait a korona teljesítette.

Ezen óhajtások legfontosabbika az ujonczok megszavazásának feltételeire vonatkozott, mely az országgyülésnek második nagy horderejü intézkedését foglalta magában. Az ujonczok összegét a kormány 50,000 emberben akarta megállapítani. Az országgyülés hangulata nagyban és egészben kedvező volt a kivánatot illetőleg. Azoknak az élén, kik az előterjesztést — mondhatni — lelkesedéssel üdvözölték, nem kisebb ember mint Nagy Pál állott, a kit konzervativ rögeszméje ezen a ponton a végletekig vitt. Ez a felfogás nyilatkozott meg az országgyülésnek november 5-iki feliratában, mely egyebek közt a következő pontot tartalmazta: »Az ország rendei azon tántoríthatlan hűségnél fogva, melylyel a Felség dicső háza iránt viseltetnek, azon szeretetnél fogva, melylyel hazájukat és legjobb apjukat keblökre ölelik, nem engedhetik meg, hogy őseik dicső tetteikkel, melyekkel a Felségnek boldog emlékezetü nagyanyja alatt a birodalom megtartatott, őket valaha felülmulják. Igaz, hogy a rendek békeszeretők, de azért igazságtalan megtámadtatás esetére nem irtóznak attól, hogy fegyvert fogjanak, valamint készek arra is, hogy utolsó csepp vérökkel a hazától akármely veszedelmet elhárítsanak. És miután a legjobb fejedelemmel a szeretet- és hűségnek aranykapcsaival vannak összekötve, bizva a nemzet erősségében, nyolczszázados alkotmányuk révpartjáról a hadak és vélemények zivatarait rettenthetlenül és nyugodt lélekkel fogják szemlélni.«

Ily áradozás és ömledezés kiséretében teljesíttetett a kormány kivánata. De ha a népies közmondás szerint a kecskét jól tartották, a káposztát is igyekeztek megtartani, amennyiben az ajánlat a politikai fentartások és közjogi záradékok oly mérvü alkalmazásával történt meg, mely az előbbi országgyülési proczedurával szemben jelentékeny haladást képvisel.

[1] *Bertha,* idézett munka, 260. lap.

Olyannyira, hogy, midőn később, a hatvanas években, a korona és nemzet között az országgyülés jog- és hatáskörét illetőleg a kontroverziák folytak, Deák legerősebb érveit az 1832 : VII. és 1839 : II-ik törvényczikkből merítette.[1]

Különösen kiemelte Deák azt, hogy az országgyülés nemcsak azt követelte magának, hogy ajánlatát szabad akaratból tegye, hanem azt is, hogy a hadsereg állapota, valamint a küldolgok fennforgó körülményei előtte felfedeztessenek. Ezen jogot éppen úgy követelte magának, mint azt, hogy a katonaállításnak módját és feltételeit, a szolgálatnak időtartamát önként határozza meg, tekintet nélkül arra, hogy az örökös tartományokban mindezen mozzanatok miként állapíttattak meg. Tényleg az idézet törvény világosan megmondja: »Status et Ordines de rerum externarum atque statu Militiae hungaricae edocti, cognita necessitate«, a mi magyarul azt teszi, hogy a karok és rendek kitanítva a külviszonyok, valamint a hadsereg állapotáról, meggyőződve a szükségről szavazzák meg az ujonczokat.

Ezt a kitanításnak nevezett felvilágosítást a főhaditanács elnöke, gróf Gyulai Ignácz horvát bán adta meg.

Ennek meghallgatására bizalmas természeténél fogva egy külön országos bizottság küldetett ki vegyesen a két tábla részéről. Az elnöklést az országbiró, Cziráky teljesítette, tizenkét főrend és harminczhat alsó táblai tag, a királyi tábla, Horvátország, a káptalanok, a megyék és városok mind képviselve lévén benne. Igaz, hogy azon felvilágosítások, melyeket a haditanács adott, mint azt ellenzéki követek ki is mondották, körülbelül megfeleltek azoknak, melyekben a delegácziók mostanság részesülnek, azaz az ember annyit tud e dolgokról mint elébb; de legalább az elv, a törvényhozás jogkörét illetőleg meg volt mentve abban az irányban is, hogy a véradó megállapításánál az országos szempontok többszörösen kifejezésre jutottak és érvényesültek. Igaz továbbá az is, hogy a miket nemzeti követelményeknek lehet nevezni, ezek közé, fájdalom, nem tartoztak. Nem éretett el azon óhaj, hogy a vezényszó magyar legyen, a mit Ragályi hangoz-

[1] *Kónyi* Manó: Deák Ferencz beszédei, III. kötet 161. lap.

tatott,[1] de ez még a kerületi ülésben sem tudott többségre vergődni. Hanem az igenis ottan legalább elfogadtatott, hogy a tisztek magyarok legyenek, valamint hogy a magyar ezredek számára külön létszámkeret és előléptetési sorozat állapíttassék meg, mely kivánatok közül azonban csak annyi ment a törvénybe, hogy a született magyarok alkalmazása lehetőleg elő fog mozdíttatni.

A mit a rendek elértek, az éppen a törvényhozás jogainak magában a törvény tartalmában rejlő világos és kétségbe nem vonható kifejezésében állott. Sovány eredmény volt biz ez, de mégis, annyiban a mennyiben, birt fontossággal. A főrendek például nem akarták elösmerni az országgyülés azon jogát sem, hogy akár felvilágosításokat kérhessen, akár feltételeket szabhasson. A törvény, mint láttuk, ezen elösmerést tartalmazta, valamint nem 50,000, de 48,000 ezer lett magszavazva, még pedig két részletben 28 és 20,000 emberrel. A szolgálati idő, a hadfogadás módja, a behivatás ideje mind meghatározva és részletezve lettek, valamint a második részletnél az a követelmény is, hogy azt csakis az örökös tartományoknak ellenségtől való megtámadása esetére használtassék.

A magyar nyelv érdekében is történt némi haladás. A VIII. t.-czikk elrendeli, miszerint a helytartótanács azon törvényhatóságoknak, melyek hozzá magyarul irnak, ne csak magyarul feleljen, de általában vele ezen nyelven érintkezzék. A királyi főtörvényszékek a magyar nyelven vitt perekben magyarul itéljenek. Közhivatalt ezután más ne viselhessen mint a ki magyarul tud, éppen úgy ügyvédi vizsgára senki ne bocsáttassék, ki a magyar nyelvet nem birja, valamint az országban levő katonai hatóságok és a magyar korona országainak ezredei kötelesek legyenek az ezen nyelven kiállított irományokat elfogadni.

Ezen országgyülés törvényei a Corpus Jurisban az utolsók, melyek tisztán deák nyelven szerkesztvék. A következő két országgyülésen már párhuzamosan magyar és deák szöveggel találkozunk, míg az 1844-diki végzemények végre valahára egyedül a magyar állam nyelvén állíttattak ki.

[1] *Bertha*, idézett munka, 123. lap.

VI.

Mikor az érdemes Bertha Sándor említett naplóját 1842-ben kiadta, előszavában, melylyel dolgozatát ellátta, az általa vázolt törvényhozás tevékenységét oly módon jellemezte, hogy az nevezetes lesz a késő ivadék előtt, mert annak folytán sok oly örökmag csirázott ki, mely századok óta várt napfényre, hazánk anyagilag és szellemileg parlagon heverő térségein. Széchenyi Istvánnak [1] is volt egy kedves hasonlata melyet szintén a nagy természet tárházából kölcsönzött, t. i. hogy a kisded makkból hatalmas tölgyfa lesz, ha el nem tapostatik, mely szavajárásában a jövendő prognózisát vélte kifejezésre juttatni. E hasonlatoknak, egyiknek úgy mint a másiknak, minden esetre megvan az az értéke, hogy, ha történetünk egyes fázisait a finomabb árnyalás követelményei szerint akarjuk osztályozni, a mi tényleg nem egyszer a politikai méltatás exigenciái közé tartozik, akkor azt kell mondanunk, hogy azon idők, melyekről most szólni kívánok, évkönyveinkben a teremtés és termelés nagy mívelete kezdetének tekinthetők. Ha ugyanis a lehető legnagyobb szabatossággal és pontossággal akarunk eljárni, akkor nem elébb és nem később, mint 1830 után észlelhetjük az uralkodó eszméknek, habár igen szerény alakban, de mégis megfigyelhető felsarjadozását, mely azután oly hatalmas tölgyerdővé nőtt ki, hogy elgázolni többé nem lehetett; és ha 1849-ben le is taroltatott, az csak arra szolgált, hogy még magasabbra emelkedjék és büszke koronájával *eget kérjen.* Innentől kezdve lassan bár, de fokozatosan oly szabatos kifejezésre jut az egész fejlődés, hogy világosan észrevehető és megállapítható, mert pompája, dísze annyira feltünő, szembeötlő. Vagy ha imént az 1825 utáni korszakra részben az apály jelzőjét használtam, a már hivatolt időponttól kezdve méltán lehet a dagály megindulásáról szólni.

Ezen áramlat tartalma és irányzatának pontos meghatározása már azért is fontossággal bir, mert tájékozást

[1] »Kelet népe«, 24. lap.

nyujt úgy az eszmék hatása, mint a vezető egyéniségek befolyását illetőleg. Munkám szövedékében ezek képezik a veres fonalakat, azért figyelemmel is kell rájok lennünk.

Látni fogjuk azt, hogy míg Széchenyi hatása részben társadalmi, sőt egy bizonyos pontig irodalmi téren is megnyilatkozik, ilynemü eredmény politikai tevékenységénél éppenséggel nem vehető észre, holott ez utóbbi az, a mi az ujjászületés szilárd talapzatát képezi. Politikai téren a mozgalom megindítását más tényezőknek köszönhetjük, a mihez még az is hozzájárul, hogy annak legerősebb rugója, az eszményi törekvések, a Széchenyi által hangoztatott elvekkel sarkalatos ellentétben állanak.

A reformakcziót, úgy mint az az 1832-iki országgyülésen megindult, határozottan az országos munkálatoknak köszönhetjük. Az ezen munkálatokban formulázott kérdések képezik, lényegökben, a törvényhozási tárgyalások állagát, nem pedig a Széchenyi által pengetett eszmék. Kölcsey mindössze csakis egy mozzanatra, a kilenczed megváltására vonatkozólag említi fel, hogy azt Széchenyi »Hitel«-ében ajánlotta.[1] Különben is, mint látni fogjuk, az említett országgyülésen inkább távolléte és hallgatása által tündököl. Nem kell azt sem felejteni, hogy eszméi legnagyobbrészt határozott visszautasításban részesülnek. Egy egész irodalom támad, mely ellene fordul. Nem egy vármegyében megégetik a »Hitel«-t; a Hunyadiak nagynevü történetirója, Teleki József, sajnálkozását fejezi ki könyvének tartalma miatt,[2] sőt még Gentz is elitéli azt.

Természetes, hogy e megjegyzés csakis a politikai szereplésre vonatkozik, a mire nézve a mondottak hasonlóképpen bizonyítják, hogy azt mérvadónak tekinteni nem lehetett, hogy az a nemzet gondolkodását nem befolyásolta, működését nem irányította.

De hogy e mellett mégis a politikai érdeklődésnek előmozdítására, az eszmecserének sokkal nagyobb arányokban, mint az időig történt, megindítására jótékonyan hatott, azt

[1] *Kölcsey* munkái, VII. kötet 153. lap.

[2] *Széchenyi* István naplói, 210. és következő lapok.

viszont elhallgatni nem szabad. Ezen körülmény, mint egész életének folyamata, Széchenyi egyénisége kettős jellegének kidomborítására szolgál.

A miben azonban Széchenyi törekvései teljes sikerre vezettek, az Pestnek emelése volt. Részben az ő fáradozásának segélyével ez elhagyott város az ország központjává kezdett válni. Működésének meg voltak anyagi mint szellemi eredményei. Irodalmilag is sokat tett és gyámolított. Nagyot lendített ebben az irányban összeköttetése Helmeczyvel és Döbrenteyvel. Helmeczy az ő segélyével és pártfogásával a »Jelenkor« czimü ujságot indította meg, mely odáig, míg a »Pesti Hirlap« a vezérletet kezébe nem ragadta, az ország legtekintélyesebb lapja volt. Később is mindvégig Széchenyi közlönye maradt, ott megjelent czikkeivel majdan találkozunk.

Helmeczy körül egy egész csomó tehetséges fiatal ember sorakozott. Ezek a lapot irodalmilag magas szinvonalra emelték, még az is megtörtént, hogy a lap busásan jövedelmezett. Azt a szerepet, melyet előbb a Kisfaludy Károly által szerkesztett »Aurora« zsebkönyv játszotta, később a »Jelenkor« töltötte be, csakhogy a dolog természeténél fogva fokozott hatással, mint a hogy ez egy zsebkönyv és hirlap közötti különbségből önként folyik. A szellemi téren azonban nagy mértékben hozzájárult ahhoz, a mi után Kölcsey [1] sóvárgott, a fejléshez, a part felé induláshoz.

Döbrentey az Akadémiának főtitkári állását töltötte be, mely nagyszerü egyesület 1832-ben meg is kezdette működését. Ennek fontossága főleg abban mutatkozott, hogy ilyképpen létesült végre a nemzeti tudomány és irodalom számára egy hatalmas szerv, mely a nemzet szellemi törekvéseit egy góczpontba foglalja, míg másrészt a végső fórumot alkotta ama nagy kontroverziákat illetőleg, melyek a nyelvujítás körében megindultak, minek jelentőségét eléggé méltatni nem lehet.

Éppen igy állott a dolog a vállalatokra és főleg a vállalkozási szellem felébresztésére nézve is. Ekkor kezdette meg

[1] Lásd munkái, VII. kötet 16. lap.

Széchenyi működését a lánczhid építése és a Dunagőzhajózás megindításának czéljából. Ebben az irányban, a propaganda és a korteskedés terén, valódi virtuozitást fejtett ki, melyre vonatkozólag Kovács Lajos könyvében több kedves adoma olvasható. Itt vetette meg az ágyát ama nagy bizalomnak, melylyel munkálatai iránt a közvélemény viseltetett, mely még később sem hagyta el, midőn politikai szempontból a közvélemény teljesen elfordult tőle.

A propaganda czéljaiból választatta meg magát Pest vármegye táblabirájává, valamint a fővárosi száz tagu tanács tagjává.[1]

A társadalmi összhang és egyetértés, valamint a fővárosi élet emelésének egyik leghatalmasabb eszközének tekinthető a Nemzeti kaszinó alakítása. A máig fennálló hármas igazgatói állás olyképpen töltetett be, hogy mindig egy mágnás, egy nemes ember és a polgárságnak egyik tagja lett beválasztva. Az egylet rövid idő alatt nagy virágzásnak indult, tagjai száma folyvást szaporodott, még Metternichet is beverbuválták.[2] Közebédek, hangversenyek, tánczmulatságok, felolvasások váltakoztak benne, melyek a fővárosi életnek egész más szint adtak. Tényleg azzá vált, a mit Széchenyi egyik pohárköszöntőjében éppen a pesti polgárságnak adott ebédjén kimondott: az ország szivévé.[3]

A példa követőkre talált, az ország minden nevezetesebb városában is alakultak hasonnemü egyletek, melyek az irányt a központi anyaintézettől vették és melyek a társadalom ama nagy mozgalmaiban, melyek a negyvenes években megindultak, létrehozták a megfelelő egységet. Csakis ennek az egységnek, mely a közvéleményt a politikai, társadalmi, irodalmi összhang által egybefüzte, lehetett köszönni azt a bámulatos eredményt, hogy az uralkodó, oly hatalmasnak látszó rendszer egy fuvallatra elsepertetett.

Imént említettem az országos bizottságot, melyet az 1827-iki törvényhozás választott az 1791-iki országgyülési küldöttségek munkálatai átvizsgálása czéljából. Ebben a bizott-

[1] Lásd Naplói, 224. lap.

[2] Ugyanott, 210. lap.

[3] Ugyanott, 204. lap.

ságban Nagy Pál kivételével, kit sikerült az udvar törekvéseinek, akkori határozott ellenzéki magatartása folytán, be nem választatni, az országgyülés értelmiségének szine és virága foglalt helyet. A főrendek közül ott voltak Szepessy, a pécsi püspök, az ecclesia militans szent életü, nagy tudományu tagja, Cziráky, az országbiró, Eötvös Ignácz, Józsefnek atyja, kitől minden túlzott aulikus nézetei daczára a nagy értelmességet és kormányzati jártasságot elvitatni nem lehetett, Teleki József, a Hunyadiak korának nagynevü szerzője, Keglevich Gábor, Sztáray Albert, a szabadelvü főur, ki a negyvenes években, mint látni fogjuk, első veti fel a nemesség adózásának eszméjét. A rendek táblájáról Dessewffy József, Bartal, Platthy, Szucsics, Pázmándy, Ragályi. Az elnökséget József nádor vitte, ki, miután a bizottságok Pesten üléseztek, és a tél folyamán a Duna járható nem volt, erre a czélra a Károlyi-palotába tette át lakását. Bő tapasztalatait, nagy ösmereteit bocsátotta a bizottságok rendelkezésére. Ez a bizottság egész fiókparlamentté nőtte ki magát, és nagy mértékben hozzájárult, hogy az ország fővárosa — a mi eddig nála hiányzott — politikai tekintetben is vezérszerepet vigyen.

Csengery Antal,[1] ki értesüléseit tudvalevőleg a legjobb forrásokból merítette, beösmeri, hogy az 1848 előtti szabadelvü párt vagy irányzat tantételeit ezen országgyülési bizottságok munkálataiból állította össze. Ez iránt kétség nem foroghat fenn. A munkálatok rendkivül értékesek és a magok nemében unikumot képviselnek.

Az unikum abban áll, hogy sem elébb, sem utóbb, sem nálunk, sem máshol ily teljes törvényhozási és kormányzati programm nem létezett. Az 1791-iki bizottságok mindegyike megfelelt annak a kormányzati resszortnak, a melyet ma egy miniszterium ügyköre tölt be. Igy azután az által, hogy külön-külön minden egyes bizottság az ország közállapotainak rá vonatkozó részét vizsgálódásának körébe bevonta, a bajokat megállapította, az orvosszereket meghatározta, a közvélemény kitanításának szempontjából hozzájárult egy oly összefoglaló természetü teljességéhez a fel-

[1] Összegyüjtött munkái, II. kötet 17. lap.

fogásnak úgy mint a teendőknek, mely, mint említém, párját csakugyan nem találja. Különösen ha tekintetbe veszszük jelentéseik minőségét, mire nézve elégséges, ha Kossuth[1] magasztaló véleményét említem, mely abból áll, miszerint a XIX-ik század gyermekeinek becsületére válhatnának, pedig az államtudomány még akkor rendszeresítve nem volt.

Ezen munkálatot, mely már kezdetben képes volt a legmagasabb igényeknek megfelelni, dolgozta át az ujonnan kiküldött bizottság. Átdolgozta a megfelelő elméleti előkészültséggel, az ország viszonyainak teljes ösmeretével és a szükséges pragmatikus jelleggel. Az általános szempontok nem vesznek el a részletek kidolgozásánál, valamint ők magok a nemzet élete összeségének exponensei gyanánt jelentkeznek. A mi lényeges mozzanat, az, hogy mindenütt átvillan bennök a gyakorlati felfogás, az élet- és viszonyoknak ösmerete. Első látszatra feltünik, hogy e munkálatok szerzőiben oly emberekkel van dolgunk, kik egész életüket a közügynek szentelték, kik közvetlenül érintkeztek az ország népével, látták annak bajait, megösmerték, mi az egyedi, mi az összállapotok számlájára irandó, és a kik oly orvoslásokat kerestek, melyeket a gyógykezelt személyiség bevesz és megbir.

A munkálatok közül három birt akkoron közvetlen értékkel. Az egyik az urbéri javaslat, melyről nincs mit szólni, miután az később az 1832-iki országgyülésen megoldást nyert, és, a mennyiben szükséges, annak vázlatánál tárgyaltatik. A másik a közjogi és politikai, melyet már többszörösen idéztem s melynek czíme így hangzik: »Opinio excelsae regnicolaris deputationis, motivis suffulta, circa objecta ad deputationem publico-politicam relata.« A munkálat törvényjavaslatokból, indokolások- és különvéleményekből áll. Találunk benne ilyeneket az országgyülés, a helytartótanács, a megyék, a szabad királyi városok rendezéséről, a főispánokról. A hol rendezésről van szó, ott mindenütt a *coordinatio* kifejezést találjuk, pl.: »Coordinatio Jurisdictionum separatas portas habentium«, a mely akkoron szervezést jelentett.[2]

[1] Felelet Széchenyi Istvánnak, 14. lap.

[2] *Bartal:* Magyarországi latinságszótára.

Erdély, valamint az elszakadt részeknek — Partes a regno avulsae — visszacsatolására nézve tehát, az integritásnak elégteendő, egy indokolt vélemény terjesztetett elő, miután ez nem tisztán a magyar törvényhozásra tartozott.

A honosítás, az izraeliták jogviszonyainak rendezése, közegészségi ügyek, könyvvizsgálat, a mértékek egysége, népszámlálás, tűzrendészet és számos más kevésbbé jelentős tárgyak mind tárgyaltattak a bizottság által és megoldásokra részint törvényjavaslatok, részint pedig indítványok tétettek.

Ezekre vonatkozólag általánosan meg lehet jegyezni, hogy a mi az egyes kérdések közjogi részét illeti, ott a legalaposabb történeti és jogi fejtegetésekkel találkozunk. Bárkitől származtak is azok, — mert, fájdalom, a nevek csakis a különvéleményeknél vannak kitéve, mint p. o. a már említett Dessewffyé a sajtószabadságról, vagy a Ragályi Tamásé a grófok és bárók szavazatára nézve,[1] — annyit meg kell rólok mondani, hogy a legjobbak közé tartoznak, mik e nemben irattak, és ma is intézményeink multját sikerrel lehet bennök tanulmányozni.

Igaz, hogy az 1848-iki nagy reformok eszméiből nem sokat tartalmaznak. De ezt az adott viszonyok közt kivánni csakugyan nem lehetett. Annyival inkább nem lehetett, mert, mint látni fogjuk, azok még a negyvenes években is lassan értek és fejlődtek. A fődolog abból állott, a törvényes állapotot megtisztítani attól a homálytól, mely a pseudo-alkotmányosságnak volt következménye, másrészt pedig a kormányzati hibák és állapotok leplezetlen feltárása. Ha ez megtörtént, mint a hogy erre a jelen esetben hivatkozhatunk is, akkor biztosítva volt az alkotmány zavartalan működése alapján a gyökeres megoldásoknak mulhatlan bekövetkezte. Ebben az értelemben kell venni Csengery előbb idézett véleményét a munkálatok hatását a szabadelvü pártra vonatkozólag. Nem kell elfelejteni, hogy a magyar alkotmányban ab ovo mily hatalmas popularis elem volt. Mihelyt az, a mit a helyes felfogás törzsének lehet nevezni, meg lett tisztítva a politikai szofizmák élősdi növényeitől, az egészséges hajtás és sarjadzás magától bekövetkezett.

[1] Idézett munka, 41. lap.

Hogy publicziszticai tekintetben ama korszak mérvadó emberei teljesen tájékozva voltak, azt mindenki természetesnek fogja találni. Nem egészen természetesnek tünik azonban fel ama mozzanat, hogy közgazdasági téren, melyet most is sokan terra incognitaként tekintenek, a bizottsági munkálat egyike a legderekasabb, mondhatni a helyes elmélet és gyakorlat magaslatán álló műveknek. Ennek a czíme: »Opinio excelsae regnicolaris deputationis, circa objecta ad deputationem commercialem relata.« Fel kell említenem már az 1791-iki bizottság rokon természetü dolgozatát: »Elaborata excelsae regnicolaris deputationis, in commercialibus. Descriptio physico-politicae situationis regni Hungariae relata ad commercium per Nicolaum Skerletz.« A mint megirva van, e dolgozat Skerletz Miklós tollából folyt és tényleg hazánk közgazdasági állapotainak oly teljes rajzát szolgáltatja, mely szerzőjét legkiválóbb közgazdasági iróink sorába helyezi.

Az 1827-iki opinio ilyen erőteljes alapon állott és annak, a mit egy kérdés felfogásánál a pragmatikus jellegnek lehet nevezni, teljes mértékben megfelelt. Hazánk közgazdasági életét mint egy szerves egészet fogta fel. Ez alatt azt kell érteni, hogy miután egy nemzet anyagi tevékenysége, ha fejlődni, ha sikereket elérni akar, az őstermelés, az ipari munkásság és a kereskedelem összhangzatos működésében találja meg legtökéletesebb kifejezését, a kormányférfinak erre a mozzanatra kell a hangsúlyt helyezni. A bizottság munkálatában a III-ik részben, ezen czím alatt: »Objecta oeconomiae publicae 9 articulorum projectis comprehensa« — ki van emelve, hogy, miután hazánk közgazdaságilag inkább a nyerstermények előállításával, mintsem iparossággal foglalkozik, és bár e szerint az előbbi különös gondoskodás tárgyát kell hogy alkossa, mégis az utóbbinak fejlesztését és gyarapodását részint az akadályok elhárítása, részint kedvezmények kiosztása által előmozdítani kell. Az is hangsúlyozva lett, hogy miután az emberi munkának döntő természetü fontossága a népesség szaporodását teszi szükségessé, ezt nem egyes törvények, hanem inkább a törvényhozási intézkedések összege és eredménye — potius resultatum totius legislationis — által lehet elérni.

Élénk leirását birjuk benne az alvidék hátramaradásának, a kultura hiánya és főleg a lakosság gyér volta miatt. El van mondva, hogy a tágas és elhagyott térségeken és pusztákon latrok és szegény legények ütnek tanyát. Különösen rendszeresen üzetik az eltolvajlás. Az a népesség, mely ottan lakozik, el van szakítva az emberi társadalomtól, nem hallja sem embertársa szavát, sem az Isten igéjét; ilyformán a gyermekek semmiféle oktatásban, még valláserkölcsiben sem részesülnek. Ebből származik a benépesítésnek, a telepítésnek szüksége, melyre vonatkozólag a kidolgozott törvényjavaslat megfelelő kedvezményeket igér. Éppen ilyen kedvezmények igértetnek azoknak, kik az őstermelés terén uj művelődési ágakat honosítanak meg, vagy a létezőket fejlesztik.

Intézkedések javasoltattak a szántóföldek- és kaszálóknak czélszerübb kihasználására. Elő lett mozdítva a birtokoknak árkokkal vagy kerítésekkel övedzése és védelme. Épúgy kedvezményekben részesültek azok, kik különösen a falvakban az épületeket nem fából vagy gyulékony anyagból, hanem olyanokból emelték, melyek a tüzkár ellen több biztosságot nyujtottak. Ezzel összeköttetésben állott az erdőknek is megfelelő védelme a pusztítás ellen.

Ebbe a kategóriába tartozik a közlekedési ügy, a hasznos közmunkák kérdése — lásd az V-dik részt: de vehiculis communicationis commercialis. — Itten a főszempont volt az ország utrendszerének megállapítása, mely természetesen akkor nem vasutakból állott. Az alapgondolat az volt, a mit később Széchenyi vasuti rendszerébe átvett, s mi általában hazánk politikai és közgazdasági helyzetéből folyik, t. i. Pestet központnak tekinteni, melyből mint góczpontból a különféle vidékek felé a sugarak kiágaznak. Hét nagy állami ut kontempláltatott, mely az összeköttetést a főváros és a periferia közt létesítette volna. Ezeknek költségei országos alapból voltak fedezendők, míg a megyék kötelessége volna a megyei csatlakozásokat kiépíteni. Ezután jött a folyóvizeknek hajózhatóvá tétele, csatornák ásatása, valamint a mocsarak kiszárítása, levezetése, a szabályozó társulatok alapítására vonatkozó intézkedéseknek törvényjavaslatba foglalása.

Az iparosság előmozdítására vonatkozólag — lásd a

II-ik részt: de provehendis opificiis, fabricis, et quaestu — négy törvényjavaslat lett fogalmazva. Az indokolás szépen és helyesen adja elő, hogy a jótévő anyaföld az, mely az embernek a fentartásra és táplálkozásra szükséges eszközöket szolgáltatja. Az élet fokozódó szükségletei mihamarább megtanították az emberiséget, iparüzés által, kényelmét szaporítani. Ebből származott azután a javak kicserélésének mozzanata, úgy hogy ezen három nagy tényező, mezei gazdaság, ipar és kereskedés képezik a közállomány anyagi léte és felvirágozásának legbiztosabb alapjait. Gyakorlati alkalmazásként folyik mindezekből az iparüzés, a gyárak emelése és építése és a kereskedelem lehető támogatása, mely konkrét intézkedések indítványozásában kifejezésre jutott.

A munkálat fénypontját azonban a kereskedelmi forgalomra vonatkozó, vagyis a vámpolitikai rész, illetve jelentés képezte — lásd az I-ső részt: objectum regulationis principiorum Vectigalis tricesimalis.

Ezen rész, a mit a kodifikaczionális technika kényesebb követelményeinek nevezhetünk, megfelel. Dessewffy követelései teljesítve lőnek, mert igen terjedelmes statisztikai kimutatásokkal van felszerelve. Ki van tüntetve hazánk összforgalmának mérlege 1816-tól 1826-ig, azután az egész részletezve árucsoportok szerint, úgy a behozatal mint kivitel, nemcsak Ausztriába, de a külföldi többi országokba is. Továbbá mellékelve vannak a főbb idegen államok: Franciaország, Anglia, Württemberg, Bajor-, Porosz-, Lengyel- és Oroszországnak beviteli vámjai, azon czikkeket illetőleg, melyek hazánk kivitelét képezik. A dolog ma annálfogva is érdekes, mert oly mozzanatokra vet világot, melyek már teljesen megszüntek és melyekre vonatkozólag értesülést csakis a legnagyobb utánjárással és fáradsággal lehetne szerezni. Így például Angliában akkoron fennállottak a gabonavámok, még pedig az úgynevezett *sliding scale,* a mozgó skála vagy hullámzó tarifa alapján, melynek lényegét az képezte, hogy ha a buza quarterjének ára 67 shillinget tett ki, a behozatal vámmentesen történt, ellenben ha alatta maradt, a vámtétel a buza olcsóságának arányában növekedett. Észlelhető azonkivül a politikai viszonyokban történt változás. Így, miután

a Zollverein, annál kevésbbé a *Reich* nem létezett, a különféle német államok vámjaikat magok állapították meg. Hasonlóképpen vámsorompók állottak fenn Orosz- és Lengyelország között. Lengyelország akkor I. Sándor czár nagylelkűsége folytán több állami önállóságot élvezett mint Magyarország, mit az 1830-iki forradalom miatt vesztett el. Aligha nem lesz alkalom a későbbieknek fonalán erről még szólni.

A jelentés érdemleges része hazánk kereskedelempolitikai helyzetét összes vonatkozásaiban ösmerteti, részint teljes alapossággal, részint a legegészségesebb felfogással. Azonban ennek csak fővonásaiban való előadása jelenleg messze vezetne, a mitől annyival inkább tartózkodhatom, miután a védegyleti mozgalom vázolásakor egyes mozzanataira vissza kell még térnem.

A mondottak után nem lehet csodálkozni azon, hogy József nádorispán, ki teljes joggal elmondhatá a munkálatokra: quorum pars magna fui, — büszke volt az eredményre, és elkövetett mindent azok terjesztésére, különösen arra, hogy a közvélemény részéről mentől inkább hozzáférhetők és felhasználhatók legyenek. A mi teljes mértékben meg is történt.

Nagy Pál életrajzában[1] ki van emelve, hogy azon időkben ellenzéki körökben általában oly felfogás uralkodott, miszerint József nádorispán a munkálatoknak nyilvánosságra hozatala által oly lökést kivánt adni a közszellemnek, melynek folytán, tekintve a bécsi hangulatot, Reviczky kanczellár meg ne állhasson. Tényleg ezen két hatalmas egyéniség egymással a lehető legrosszabb lábon állott, a mit azután az ellenzék okosan kizsákmányolva állásának megerősítésére hasznosított. Annyi bizonyos, hogy a kész munkálatok sok példányban nyomattak ki és magánosok is megszerezték úgyannyira, hogy, mint az éppen felhozott életrajz alapján már idéztem, az egész szabadelvü párt tanait belőlük merítette. Nagy mértékben hozzájárult mindehhez azon igen komoly és hasonlóképpen példa nélküli felhasználás és elbirálás, melyben a vármegyék ezen munkálatokat részesitették. A munkálatok bizottságoknak adattak ki, mely bizottságokban az illető megyének első emberei foglaltak helyet. Ezek

[1] *Csengery*, idézett munka, 17. lap.

a bizottságok a lehető legnagyobb nyilvánossággal üléseztek, vitatták meg a kérdéseket, tettek a megye közönségének jelentést, a mi természetesen maga után vonta a közgyüléseken való vitát. A dolog többrendbeli következményekkel járt, melyek a jövő alakulásához nagy mérvben hozzájárultak.

Az egyik az volt, hogy, míg elébb a megelőző éveknek mozgalmai közjogi természetüek voltak, csakis a sérelmek orvoslására szorítkoztak, most az ország állapotának megvizsgálása és a reformok irányzata került napirendre. A másik, hogy a megyei közvélemény nem egyes kérdéseket, hanem első sorban az államéletnek egészét, még pedig rendszeres alapon, tette vizsgálat tárgyává, és ily módon hozzá szokott a törvényhozási előkészítés feladatának magasabb szempontokból való átvizsgálásához. Végre a vita nem tisztán akadémikus jelleggel birt, hanem az országgyülési utasításokban gyakorlati megoldást nyert. A dolog úgy történt, hogy az országgyülés összehivása 1832. év végére éppen azon czélból történt, hogy az 1790 óta folytonosan halogatott javítása a közállapotoknak végre-valahára dülőre jusson, még pedig az által, hogy az ezen egész idő alatt elodázott úgynevezett *operatumok*, vagyis bizottsági munkálatok, végre a törvényhozás által tárgyaltatva törvényerőre emeltethessenek.

A választási mozgalom tehát ezen az alapon folyt le, szokatlan élénkséggel és érdeklődéssel. Mindenki abban a meggyőződésben volt, hogy a nemzet nemcsak nagy idők előestéjén állott, hanem hogy oda jutott, midőn a jövendő utjai szétágaznak, és neki a különféle irányok vagy czélpontok között választani kell. A kérdés tárgyilagos vonatkozásában úgy állott, hogy a nemzetnek választania kellett a konzervativ vagy reform irány, másrészt a realizmus vagy idealizmus között. Vagy ha a kérdést személyes térre viszszük, a legkiválóbb képviselőit az illető irányzatoknak szemelve ki, akkor Nagy Pál és Széchenyi egyrészt, másrészt Wesselényi és Kölcsey között. Az alkalmazás teljes mértékben talál, Nagy Pált ugyanis a konzervativ, Széchenyit a realista felfogás személyesítője gyanánt vehetjük, ellenben Wesselényi és Kölcsey a reform és eszményi irányzat zászlóvivőiként állanak kortársaik előtt.

Ha eme különbözet a választásoknál nem is szerepelt, ha nem is képezte a jelszót, mely a táborokat egymástól elválasztotta, mégis oly határozottan kidomborodott, hogy hozzájok kétség nem férhetett. Széchenyi »Hitel«-ében az anyagelviség, a gazdagodás álláspontjára helyezkedik, ezzel szemben Wesselényi a *polgári erényt* tekinti egy ország egyedüli gazdagságának. Még a gazdagodásnak is hasonlóképpen egyedüli kutfejeként a lelki műveltséget állítja oda.[1]

Széchenyi már ekkor az udvar hivének tekinti magát, Kölcseyt is rá akarja beszélni, hogy a nemzet vesse magát az udvar karjaiba.[2] Wesselényi ellenben kijelenti, hogy ő az ellenzéket hasznos és szükséges dolognak tartja és azért annak tagja is lesz.[3] A leghatározottabban visszautasítja Széchenyi ajánlatát, hogy együtt a sokaságra hassanak.[4]

Míg Wesselényi Széchenyi ellen foglal állást, Kölcsey hasonlóan cselekszik Nagy Pállal. Naplójában minduntalan találkozunk megjegyzésekkel, melyek a nagyhirü követ magatartását gáncsolják. A közvélemény lelkének fájdalmával fejezi ki, hogy az 1825-diki országgyülés ellenzékének vezére már régóta a kormány kenyerét emészti.[5]

Ezen vád onnan származott, mert ekkoron neveztetett ki Nagy Pál a Pálffy Ferencz-féle csőd tömeggondnokává, a mi dús javadalmazást hozott. Ezt összeköttetésbe hozták az oly érdemes férfiunak irányváltozásával. Nagy Pál egész pályafutása, a legilletékesebb bizonyítékok alapján,[6] indokainak tisztasága mellett bizonyít, habár másrészt Kölcsey felháborodása nagyon érthető, annyival inkább, mert a tényt, hogy az ő támogatását a szabadelvü reform ügye elvesztette, tagadni nem lehetett.

A következménye pedig mindezeknek abban jelentkezett, hogy nem ő és Széchenyi irányítják a nemzet gondolkozásmód-

[1] Balitéletekről, 103. lap.

[2] *Kölcsey* munkái, VII. kötet 150. lap.

[3] Ugyanott, 296. lap.

[4] Ugyanott, 150. lap.

[5] Ugyanott, 242. lap.

[6] Lásd *Csengery:* Magyar államférfiak és szónokok könyvében életrajzát.

ját, megtöltve azt a legnemesebb eszményiség kultuszának tartalmával. Csakhogy meg kell érteni jól, hogy ez eszményi irányzat alatt nem révedezések, nem elérhetlen ábrándok értendők, melyeknek képviselői rendesen a felhők és csillagok között bolyonganak, elvesztve a talajt lábaik alatt. Az az eszményi irányzat, melynek megteremtője Kölcsey, politikai vezérei előbb Wesselényi, később pedig Kossuth volt, más jelleggel birt. Az lélektanilag egy nagy és nemes lélek kedélyvilágának tiszta forrásából fakadt. Bizalom az emberiségnek magasztos rendeltetésében, valamint az ősi erényben intézte törekvéseit. És ha e törekvések magasra szárnyaltak is, olyannyira nem tértek el a biztos alaptól, hogy senki náluknál a föld felszabadításának érdekében többet nem tehetett.

A kezdeményezés ebben az irányban feltétlenül Kölcsey és Wesselényi érdeme. Illő, hogy ezen minőségökben behatóbban foglalkozzam velök, annyival inkább, mert pályafutásuk egyes mozzanatai a politikai méltatás számára nem egy figyelemre méltó mozzanatot fognak tartalmazni.

VII.

Annak az irónak, ki Kölcseyt magasztalni akarja, aránylag könnyü feladat jut osztályrészül. Nevét és emlékét szárnyaira kapta a hir, melyet valaki oly találóan a feledés örök királyának nevezett.

Iróink fényes csarnokában az elsők között foglal helyet, habár mint politikus, elég igazságtalanul, kevésbbé méltányoltatott is. Pedig helyesen mondja róla Pulszky Ferencz,[1] ki őt személyesen ösmerte és bámulta, hogy, ha Wesselényi távozása után Deák volt az ellenzék feje vagy esze, annak szive és értelmi központja gyanánt Kölcseyt kellett tekinteni. Pulszkyra is, realista hajlamai, kritikai elméje daczára, leirhatlan hatást gyakorolt, gyönyörü kerekded előadása, gondolatainak nemes emelkedettsége, egész lényének mélabús szelidsége folytán. Teljes nyiltsággal ösmeri be, hogy Kölcsey volt az, ki megmagyarosította érzelmeiben, ki labancz előzményei

[1] Életem és korom, I. kötet 92. lap.

daczára a nemzeti ügy bajnokává avatta őt fel. Kölcsey ezt a hatást gyakorolta mindenkire, egész környezetére, és habár az általa képviselt eszmék akkoron mintegy a levegőben röpködtek, a kezdeményezés, a formulázás dicsősége minden esetre és első sorban őt illeti meg.

Egy alkalommal, midőn Kölcsey a szatmármegyei gyülésen magasztos szózatát a jobbágyság érdekében felemelte, egyike a konzervativeknek megrótta őt, hogy ezen beszéd nem illik Ond vezér ivadékához. A dolog úgy is állott, Kölcsey a hét vezérek egyikétől származott, sződemeteri kisded birtoka az első foglalás óta volt nemzetségének tulajdonában. A család ilyeténképpen a tiszai vármegyék középnemességéhez tartozott. Ezen osztálynak akkori egyénisége, élete körülbelől megfelel azon képnek, melyet ma a derék búr nemzet elénk tár. Ugyanazon patriarkhális életmód, szokások és erkölcsök, ugyanazon büszke dacz és nyers függetlenségérzet, ragaszkodás az ősidőktől öröklött szabadsághoz, a családi tűzhely- és telekhez, melyért mindannyiszor kész volt vért és életet áldozni.

Századokon át különösen a tiszai vármegyék voltak leginkább a kuruez szellem fészkei. Ezek csatlakoztak leghamarább a Rákóczy zászlóihoz, és 1848 végén, midőn már minden elveszettnek látszott, különösen ezen osztály hazafias és áldozatkész magatartása vetett gátot a fenhéjázó ellenség előnyomulásának. És habár nála a kulturális érzék nem is volt erős, de hogy tudott egyes képviselőiben magas szinvonalra emelkedni, azt Kazinczy és Kölcsey példája bizonyítja. Mindegyik méltán viseli a magyar Lessing nevet.

Kölcseynél az képezi a fődolgot, hogy nemcsak irodalmi és politikai működése, de egész élete és egyénisége az ideálizmusnak megtestesüléseként tekinthető. Nála az ember, az iró, a politikus mind szépséges összhangban egyesült. Ezen eredmény érdemességét fokozza az, hogy mindent magának, a viszonyoknak pedig édeskeveset köszönhetett. A kivel csak összeköttetésbe jutott, annak ő mindent adott, a nélkül hogy cserében valamicskét kapjon. A legtágasabb értelemben *self made* ember, vagyis saját fáradozásai, sőt nélkülözéseinek szülötteként áll előttünk. Anyagi viszonyai a lehető leg-

szükebbek és sanyarubbak voltak. Mikor az atyátlan, anyátlan árva kis vagyonkáján testvéreivel megosztozott, egy jó ösmerőse figyelmeztette, hogy a mije marad, az még az ő szerény életmódja mellett is édeskevés; jó lenne tehát kissé megtoldani. Önérzettel azt felelte: »megtoldom lelkem függetlenségével«. A mi ennél nagyobb baj volt, az, hogy talán egész életén keresztül a szeretet melegét nem érezte. Szülőitől korán megfosztotta a sors, egyetlen nagy vonzalma nem viszonoztatott.

Gyenge, beteges gyermek volt, himlő folytán még egyik szemére meg is vakult, jóformán egészen magára hagyatva teltek el a gyermeknek, az ifjunak, a férfiunak évei. A debreczeni kollégiumban, a hol tanult, épúgy magára volt hagyatva, mint szerény falusi lakházában, melyben éveken és éveken át visszavonulva élt és búvárkodott. De ezt a magányt fényessé tette lángeszének ragyogása, betöltötte a világirodalom nagy mestereivel való foglalkozás, termékenynyé tette az a nagyszabásu tevékenység, mely a szellemi élet majdnem minden ágazatában megfelelő művelési tért talált.

Kevés ember irodalmi működése nyujt oly gazdag, változatos képet, mint a Kölcseyé. Költemények, novellák, birálatok, irodalmi, bölcseleti, természettudományi, történeti, közjogi fejtegetések, a szónoklat minden neme, akadémiai, országgyülési, alkalmi, sőt még perbeszédek is azok, melyek összegyüjtött műveiben a legnagyobb lelki gyönyörüséget nyujtják az elbűvölt olvasónak. A Hymnusz, a Vanitatum vanitas, a magok nemében éppen oly mesterművek, mint a Kölcsey Kálmán számára irt erkölcsi utmutató Parainesis, mint Wesselényi védelme, a Kazinczy és Berzsényi feletti emlékbeszéd és azon különféle tanulmányok a Mesmerizmusról, a történetről, a bölcseletről, a melyek a hirneves angol essay-eknek méltó vetélytársaiként említhetők.

És mit mondjak róla mint politikai szónokról? Kossuth[1] a következőképpen rajzolja őt: »November 10-ike volt 1834-ben és Pozsonyban a karok és rendek terme tömve hallgatósággal egész a fuladásig. Az embertömeg reggeli tiz órától egész napnyugatig ernyedni nem tudó részvéttel csüggött

[1] »Pesti Hirlap« 1842. évf. 105. szám.

a szónokok ajkain, kiket a nemzeti bizalom egy uj korszak előharczosai gyanánt tüze ki.

Ezen az emlékezetes napon a tiszai követek asztalánál egy férfi állott, kinek halk szózata szent kegyelet ihletéseként rezgett végig hallgatóin. Egy erős lélek törékeny test lánczai között. Tarkóját őszbevegyült kevés hajszál fedte be, szintelen arczán ezernyi virrasztott éjnek tikkadtsága ült, egyetlen szemében a nemzet minden mult és jövő bánata tükröződött vissza. Szava tompa, mély és érctelen, mint egy síri hang, melyet a minden nemesért égő szenvedély még tompábbá tőn, összeszorított öklei takarták el csak a vihart, mi keblében dult. Úgy állott mindannyiunk előtt mint egy túlvilági lény, néma csendben, áhitattal hallgattuk őt, midőn azokat a soha el nem felejthető szavakat kimondá: »hogy ha elvettetik az örökváltsági törvényjavaslat, hazánkban a szabad városi polgáron kivül csak két emberosztály lészen szabad, a földesúr, ki a helységet birja s a koldus, ki a helység utczáin hajadon fővel és mezitláb irgalom és kenyér után kiáltozik«. A síri csendet csak ily szavaknál szakította félbe az érzelmeknek villanyos kitörése, melyről lord Brougham szokta mondani, hogy: »a nép szavában néha a mennyeknek dörgése hallatszik.«

Hogy miképpen fogta fel hivatását, arra nézve álljon itt naplójának egy pontja, melyet követségének kezdetén irt vala meg.[1]

»Ime ez a haza, mely gyermekségem álmaiba, mely ifju- és férfikorom érzelmeibe lángvonásokkal szőtte bele szent képét. Ez a haza, melynek dicsőségéért meghalni oly régi és oly szép gondolata vala lelkemnek és melynek háromszáz évi sebeit szivem alatt ezerszer érzém megujulni.

És Te mit fogsz érette tenni? Midőn álmok helyett való pálya nyilik előtted? Lesz-e erőd létre hozni azon eszméket, melyek husz év óta boronganak kebledben. Lesz-e bátorságod szembe szállani minden akadálylyal, mik az uj, ismeretlen pályázó utját ezerfelől elzárják. Fogsz-e tűrni rettentést. Fogsz-e tűrni hálátlanságot és félreértést. Fogsz-e ostromot

[1] Kölcsey minden munkái, VII. kötet 7. lap.

megállani a kisértések között. Fogsz-e hiven maradni, ha tántorodásodra bér tétetik. Fogsz-e szél és hab ellen küzdeni, ha minden elhagy, ha bünnek mondatik, a mit angyalod kebled mélyén sugalmazott, ha minden való és jó, minden szép és nagy legyőzetve sülyedez. Oh, jól érzem én mit és menynyit kellene tennem. Te pedig, népek és világok ura ott fenn, vagy keblemnek istene itt benn, ki mind eddig tisztán megőrzéd e kebelt, adj segédet mindvégiglen.«

Érdemes felemlíteni, miképpen magyarázza meg a hazaszeretetet. Egy beszédében, melyet megyéjének gyülésén a mohácsi gyásznap emlékére 1826-ban tartott, mint természeti szükséget magyarázta meg azt.[1] Elmondja, hogy minden állat keres magának fekhelyet, minden madár fészket, hová nappali vergődése után nyugodni visszatér, és egyedül az emberen feküdnék-e a sors legnehezebb átka, vándornak lenni az egész bujdosó csillagon keresztül és mindenütt lenni, hogy mindenütt idegen maradjon. Viselhet-e az egész emberi nem iránt tiszta szent szerelmet szivében, ki saját kis háznépe körében nem érzi boldognak magát. És mi a haza egyéb az összetartozó nagy háznép egészénél.

És mert Isten egy szivnek egy kebelt teremtett, úgy egy embernek egy hazát. Semmi sem lehet erős, semmi sem nagy és következményeiben tiszteletreméltó, a mi czél és határ nélkül összefolyik, a minek nincs olyan pontja, melybe összevonuljon és ismét szétágazzék. Azért kell mindegyik embernek saját hazájáért munkálkodni, azért kell szerelme egész erejét hazájára függeszteni, azért kellett a legszebb, a legrendkivülibb tetteknek csak ily szerelem kutforrásából származni. Egész világért, egész emberiségért halni, azt csak egy Isten teheti, ember meghal háznépéért, halandó sziv többet meg nem bir.

Egy másik beszédében, melyet szintén megyéjében a nemzeti játékszin ügyében tartott,[2] a haza fogalmát eszményesíti, a mennyiben annak tartalmát mintegy az emberi kebelbe helyezi. A hazának szent neve nem csatolja magát

[1] Kölcsey munkái, II. kötet 152. lap.

[2] Ugyanott, 168. lap.

a földnek porához. Ezen tartomány, melynek kiterjesztését most magyar hazának nevezzük, évezred előtt más néptől mondatott otthonának. Őseink a Don mellett is, a Kaspi tenger partjain is magokkal hordozták a magyar hazát és magokkal hozták azt ide. Emberek teszik a valóságos hazát, nem az élet nélkül való halmok és térségek, melyek ezerféle népnek egyforma érzéketlenséggel adhatnak lakást. Valamint a franczia lélek lángolása a számkivetés helyét is franczia földdé változtatja, úgy ellenkezőleg a magyar lélek kialvása születésünk helyét idegen földdé fogja változtatni. Fajuljunk el csak és bizony e levegő, melyet dicső elődeink vérpárájától megterhesítve szivunk, a kenyér, melyet az ő sirhalmaik felett aratunk, a czimerek, melyeket igazában már csak koporsóikra tüzhetünk, nem fogják itt a magyar hazát fenntartani, nem fogják eszközölhetni, hogy a nemzetiség enyésztével magunk is el ne enyészszünk.

A haza szent fogadalmának kiegészítése gyanánt jelentkezik nála a magyar királynak, a szent koronának nagy gondolata,[1] melyet következőképpen juttatott kifejezésre. Nem az nekünk a király, a mi sok más népeknek. Mi egy évezred óta birunk polgári alkotmányt, melyért az európai népek még most is kinos vonaglásban sóvárognak. Ennek az alkotmánynak a király elengedhetlen kiegészítő része. Őseink az ország egyetemes érdekeit, az igazokat, miket egyes polgár önmagában sem birni, sem gyakorolni nem képes, a koronában testesítették meg.

Ezt a koronát tették fel a választott főre, hogy legyen az az alkotmányos közszabadság fenntartásának képviselője. Szentnek nevezték a koronát, mert a legszentebbnek gondolatát kötötték hozzá.

Gondolatát a szabad nemzet egy testbe foglalásának, mely ne csak idegen bitorló, de egyes honfiak féktelensége ellen is bonthatlan gátat emeljen. Nem kellett-e ennek folytán szentnek tartaniok a személyt, ki e koronát viselte? És nem következett-e mindebből, hogy a korona nélkül magyar alkotmányt képzelni nem tudtak? Ime ez nekünk a király. Ezt értjük

[1] Kölcsey munkái, II. kötet 180. lap.

a magyar királyi név alatt, hiszen ki nem mondhatjuk az ő felséges nevét visszaemlékezés nélkül ama megbonthatlan esküvésre, melyet az ég és föld hallatára elzengett. Ki nem mondhatjuk visszaemlékezés nélkül a nemzeti egység és szabadság felségére, melynek fenntartása és megoltalmazásáért az Isten szine előtt az eskü tétetett.

Ezek a szemelvények, úgy vélem, elég hiven adják vissza Kölcsey politikai hitvallásának értékét és tartalmát, mely minden felszólalásában, minden cselekvényében kifejezésre jutott. A közélet embereinek legmagasabb itélőszéke, az utókor, a történetirás meg fogja állapitani, mikép azon fohász, melyet imént idéztem, teljesült. Teljesült pedig egyszerüen azért, mert a mit keblének Istene sugalt, hogy Kossuth ezen kedvelt kifejezését használjam — azt hiven meg is cselekedte. Megcselekedte még akkor is, a mikor az, a mit valónak és helyesnek tartott, veszendőbe ment és sülyedni kezdett. Ezt úgy kell érteni, hogy két éves ragyogó országgyülési pályájának közepette, mely alatt egyik diadalát a másik után aratta, megyéjének szabadelvü szelleme megváltozott és Kölcsey nézeteivel ellenkező utasítást adott országgyülési követeinek és igy neki is.

Erre Kölcsey követtársával lemondott, és kettőjük nevében az országgyüléstől következőképpen bucsuzott el:

»Ide jöttünkkor többek között két kivánat élt lelkünkben: emelkedést adni az adózó népnek, valamint a földbirtokot állandóbb és biztosabb, azaz teljesen szabad alapra helyezni. Azt hivők, hogy e kettőnek keresztülvitelére itt a tizenkettedik óra, valamint a legszebb alkalom, midőn törvényhozási uton fejedelem és nemzet közötti békés tanácskozásban lehet azt eszközölni, a miért másutt vérpatakok folytak és sanyaru inség borította el az országot. Küldőink ezen fontos kérdésre egyszerre csak más vélekedést nyertek és oly utasítást adtak, melynél fogva az előbbitől egészen ellenkező uton kellett volna haladnunk. Ily módon, ha előbbi pályánkat követnők, elhagyatva érezendtük volna magunkat. Ellenben azt a másikat, mely előnkbe szabatott, nem ösmertük, és mert tétovába bolyongani nem akartunk, inkább

leszállottunk helyünkről, mintsem botlás és tévedés veszélyének tegyük ki magunkat.

Jelszavunk vala *haza* és *haladás*. Azok, a kik a haladás helyett maradást kivánnak, gondolják meg, miszerint a maradásnak tudvalevő többféle magyarázat adható.

A korszellem szerinti megmaradás állandó bátorlétet hoz magával, ellenben a vesztegmaradás egyszerüen senyvedést és elposványodást okoz.

Szivünk mondja, hogy nem cselekedtünk helytelenül. Küldőink másokat fognak helyettünk választani, mi pedig megnyerjük személyes szabadságunkat. Mi most otthon, vagy a hova sorsunk vezérlend, ismét vivhatunk elveink-, törekvéseinkért, törekedhetünk azok számára győzelmet aratni. Isten óvja meg a hazát minden gonosztól, Isten virassza fel a nemzetre a teljes felvirágzás szép napját.« [1]

Midőn e fenséges szavak elhangzottak, az ülés véget ért, a követi kar képtelennek érezte magát tanácskozni. Kölcsey visszavonult megyéjébe, beváltani igéretét, küzdeni az igaz ügyért. De nem sokáig teljesítheté nemes hivatását, a kérlelhetlen halál 1838. augusztus hó 24-én ragadta el életének 48-ik évében. El lehetett róla, rólunk mondani, hogy vérrel szerzett szabadságunknak vártornya akkor omlott össze, mikor harangjai a legszebb akkordokat zenghették volna. A ki őt legjobban szerette, becsülte és ösmerte, Wesselényi, azzal bucsuzott el tőle: többet ért valamennyiünknél, igazán nem is volt közibünk való.

Kölcsey mellett egy másik férfiról is meg kell emlékeznem, a ki az eszményiségért való nemes küzdelemben hű fegyvertársként csatlakozott hozzá. Szellemileg is számottevő ember volt annyi jeleseink között, habár amannak szinvonalát nem érte el. Erkölcsi tekintetben teljesen al pari állottak. Czélzatainak tisztaságára, lényének eszményi nemességére senki sem multa felül Bezerédj Istvánt, Tolnamegye követét, e dicsőt, ki szintén elől járt a viadalban, mint az emberi igazságnak felkent bajnoka, melynek nevében a vezér mellett vitte is a lobogót. Követtársai éppen azért az *örök*

[1] *Kölcsey* munkái, VI. kötet 151. lap.

igazságnak keresztelték el, mely nevet soha senki inkább meg nem érdemelte. Már ez országgyülésben felvette Hajnóczy nagy gondolatát, a nemesi szabadságokat az adózó népre is kiterjeszteni.[1] Nemcsak szóval, de tettel is működött. Ha az örökváltságot le is szavazták, ő jobbágyait egyezkedés utján szabaddá tette. Az anyagi, szellemi művelődés terén egyaránt üdvös tevékenységet fejtett ki, nem kimélve költséget, nem fáradságot. A selyemtenyésztés behozatala, a kisdedóvók felállítása mind az ő áldott nevéhez füződik. Fel van róla jegyezve, hogy még a nagy nemzeti hajótörés után is abban találta elbusult lelkének vigaszát, hogy a jobbágyat emberré tették, adva neki tulajdont és polgári jogot. És ha Deák Ferencz egy emlékezetes alkalommal az alkotmány helyreállítása után felemlítette, hogy a nemzet nem lett volna képes a nagy csapást kiheverni, ha a nép fel nem szabadíttatik, ebben Bezerédjnek dicsőítése is benfoglaltatik.

VIII.

Wesselényi politikai méltatásánál első sorban ki kell emelni, miszerint a XIX-ik század nagy parlamentáris vezéreinek fényes sorozatát ő nyitja meg. Horváth Mihály [2] felemlíti, hogy az 1832-iki országgyülés kezdetén Wesselényi volt nemcsak a főrendiház, de az alsó táblai ellenzéknek vezére. A barátságos értekezletekből kifolyólag, melyeken a követi kar kitünőségei részt vettek, ő adta az irányt mindaddig, míg Erdélybe kelletvén távoznia, helyét Deák Ferencz foglalta el.

Ha Kölcsey az őshazából, Skythiából, a Wesselényiek Morvaországból eredettnek vallják magokat. Mig Kölcsey a közép-, addig Wesselényi a főnemességből származott. Nádorispánt, a nagyhirü Ferenczet, Széchy Mária férjét számítja övéi közé. Osztozik e dicsőségben a ma élő Perényi, Pálffy, Nádasdy, Draskovich családokkal. Míg a Forgáchok, Batthyányiak, Eszterházyak nemcsak nádort, hanem primást is szám-

[1] *Kölcsey* munkái, VII. kötet 188. lap.

[2] Huszonöt év, I. kötet 295. lap.

lálnak tagjaik között, és így a törzsben a legfőbb egyházi és világi méltóság disze egyesül.

Én még ösmertem őt. Láttam világtalanul a szánandó polgári halottat — mint ahogy magát nevezé — zsibói kastélyában, melyről Kemény Zsigmod mesteri tanulmányainak egyikében[1] azt irja, hogy az egy tartalomdús könyvhez hasonlít, melyben a sziv legszentebb meséitől kezdve a bősz indulatok vad történetéig és a honszeretet megszentelt álmáig, annyi vonzó és idegfeszítő jelenetekre találunk, mint a regényes iskola bármelyik költeményében. 1847-ben, zsenge gyermekéveimben boldogult atyámmal jártam ottan, és jól emlékezem, miszerint figyelmeztetett magának a helynek történeti nevezetességére, felsorolva azokat, melyek e festői vidék egyes pontjaival összeköttetésben voltak. Ezen emlékek magyarázata abban rejlik, mert a Wesselényi család egyes tagjaival Erdély története sok tekintetben össze van nőve. Ennek következtében bérczes hazájának közélete, alkotmánya képezi természet szerint azon keretet, melyben életének tündöklő, habár változatos és viszontagságos eseményei lefolytak. Az ő egyéniségének méltatásánál erről is kell szólni, hogy az megfelelően kidomborodjék. Annyival inkább kell szólni, mert annak politikai tanulságai oly természetüek, hogy a szükebb értelembe vett Magyarország intézményeinek és politikai fejlődésének teljesebb megértéséhez hozzájárulnak. Azért történik ez, mert az ellentét, mely a két ország intézményei- és közéletének alakulata közt létrejött, világosabbá teszi azok jellegét.

Munkám első kötetében nem egy lapot szenteltem Erdély aranykora ecsetelésének, mely azt a jelzőt a Királyhágón inneni országrész akkori szomoru állapotával szemben megérdemelte. Szóltam bibliaolvasó nagy fejedelmeiről, kulturája, politikai és lelkiösmereti szabadságának lélekemelő gyakorlatairól. Ezen tényezők csakugyan másképpen festettek, mint nálunk az osztrák és török iga embertelen nyomása, valamint másrészt azon üldözés, melyben igazaiért a nemzet és annak legjobbjai részesültek. Igaz, hogy az aranykor elmult és bekövetkezett a jámbor Apaffy Mihály országlása alatt

[1] Lásd ezeknek I. kötetét 5. lap.

azon komoly pillanat, mely nemcsak a rézkorszak, de a vaskorszak kezdetének tekinthető, midőn ugyanis a törökök leverése után Lipót császár pártfogása alá vette Erdélyt, mit egy dominikánus, páter Dunod, oly módon adott tudtokra az elszörnyűködő rendeknek, hogy »volentes-nolentes proteget vos sua Majestas«. Ámde ezen állapot legalább alakilag más szinezettel birt mint a mienk, melynél a jogeljátszás elmélete és a hódítás joga helyeztetett előtérbe. Erdély megkapta a Leopold-féle hitlevelet és ebben minden szabadságait megerősítették. Ezek között pedig oly jogosítványok is voltak, melyekkel Magyarország a Habsburgok jogara alatt soha sem birt és melyek a parlamentáris rendszer végső következményeit a legközvetlenebb alakban juttatták kifejezésre. Ezen hitlevélben [1] világosan benne van az országgyülésnek azon szabadalma, miszerint az úgynevezett sarkalatos hivatalokat, mint kormányzó, kanczellár, a nemzeti hadak vezére, kincstárnok, királyi táblai elnök, a három itélőmesteri hivatalt választás által töltse be, illetve azokra a szükséges egyéneket kijelölje, hogy azután királyi megerősítést nyerjenek. Igaz, hogy ezen hitlevélnek volt egy pontja, a tizenhetedik, mely az idők folyamában részben azon archimedesi pontot képezte, mely Erdélyt alkotmányos sarkából kiforgatta. Ez pedig úgy hangzott, hogy a császári katonaság parancsnoka más mint német generális nem lehet. Tényleg ezen német generálisok nemcsak a katonai, de a polgári hatalmat is egyesítették önmagukban, diktátori parancsszóval uralkodtak Erdélyben.

Így például magának a pragmatika szankcziónak kimondása 1722-ben Virmont tábornok közbenjárásával történt.[2] Később egy másik hirhedt katona, Buccow az, ki a székelyek, különösen a mádéfalviak, lemészárlásával vérrel irja be utálatos nevét az ország történetébe. Az utána következő Odonnel tábornok [3] szintén nevezetes szerepet játszik, mint főkor-

[1] *Dósa* Elek: Erdélyhoni jogtudomány, 50. lap.

[2] Lásd *Salamon:* A magyar királyi szék betöltésének története, 115. lap.

[3] Lásd ennek életrajzát *Jakab* Elektől a »Hazánk« folyóirat I. kötében.

mányzó. Ennél, miután nem volt erdélyi honos, a törvényt azzal játszották ki, hogy őt alter egónak, vagyis a király személye teljhatalmu biztosának nevezték.

Ez volt azon proczedura, melylyel különösen a választási jogosultságot semmivé tették. Országgyülést egyszerüen nem tartottak, valamennyi hivatal a királyi helyettesítés utján töltetett be.

Ha pedig tartattak, mint például József halála után 1791-ben, akkor a helyett hogy, mint nálunk, az ország igazai legalább a törvénytárban világosabb, határozottabb formulázást és megerősítést nyerjenek, Erdélyben az alkotmány épületéből az ékkövek legnagyobb részt kiszedettek, az épület térszine keskenyebb lett, az irott szabadság lejebb szállíttatott.[1]

Munkám első kötetében igyekeztem vázolni azon nagy in integrum restitutio műveletét, melyet Magyarország a XVIII-ik században végrehajtott. Különösen kiemeltem, hogy a nemzeti egység érzete, továbbá a középosztály ujjáalakulása és szervezkedése, végre a megyei önkormányzat térfoglalása és eleven gyakorlata képezték azon hatványokat, melyeknek ezt köszönhetjük. Ezen tételnek helyessége az erdélyi viszonyokban rejlő ellentétek szembeállítása által kétségbe nem vonható beigazolást nyer. Míg ugyanis a Királyhágón innen ezen három tényező az országot a sülyedésből kimelte, ennek hiánya a Királyhágón túli országrészt azon aránylagos magaslatról, melyet elfoglalt, leszállította.

Nagyon tanulságos dolog az például, hogy egy intézmény, mely a középkori állapotok és a nemzeti fejedelmek uralma alatt a nemzeti és vallási béke és összhang létesítése alapján a politikai erőnek forrása volt, idegen uralom és az ujabb kor fokozottabb igényei következtében ennek ellenkezőjét, a teljes erőtlenséget vonta maga után. Ezen intézmény a három nemzet: a magyar, székely és szász, valamint a négy bevett vallás: katholikus, ágostai, helvét hitvallás, végre az unitárius törvényben biztosított jogi különállása és politikai alakulata volt. Az első fázis ezen folyamatban, a

[1] *Kemény* Zsigmond tanulmányai, II. kötet 43. lap.

három nemzet szervezkedése és szövetsége, tudvalevőleg már a XV-ik századra tehető. 1437-ben történt, mikor a Havasalföldről importált szociális forrongások folytán az illetők a csekély erőnek összpontosítás általi növelése czéljából egymásközt frigykötést, egyesületet, uniót hoztak létre. Ezen szerződés az ország törvényei közé 1630-ban egycsülcti törvényczikk — unionis articulus — nevezet alatt beigtattatott és egész 1848-ig jogi hatálylyal és erővel birt.[1]

Ezen okmányban világosan és határozottan ki van mondva, hogy, ha bármelyik nemzet, vagy annak egyes tagja a legkisebb jogsérelmet szenvedi, a többi is kötelezve van minden törvényes eszközzel oda hatni, hogy a jogorvoslat megtörténjék. A négy bevett vallás intézménye, mint már arra hivatkoztam, a XVI. század szülötte, akkoron unikum volt a világban és az áldott kis országnak a lelkiösmereti szabadságot biztosította. A biztosíték benfoglaltatott úgy a szövetségi okmányban, mint a Lipót-féle diplomában. A biztosítékok közé azon intézkedés is tartozott, hogy az országos, mint megyei hivatalok betöltése az illető felekezetek és nemzetek között a teljes paritás arányában osztassék meg. Egy szóval megtörtént minden, aminek következtében a felsorolt tényezők, vagy mondjuk egyedek különleges egyénisége mint érdekköre lehetőleg kidomboríttassék, a többitől különválasztassék, hogy ily módon azután a nemzeti egység ellentételének, a legmesszebb menő partikularizmusnak tág kapu nyittassék. Oly állapot volt, a mely is a divide et impera elv alkalmazását az egyik nemzetnek, valamint felekezetnek a másik ellen való kijátszását valójában nemcsak elősegítette, de formaliter kihitta. Hogy pedig ezen kínálkozó alkalmat az osztrák uralom fel is használta a nemzeti alkotmányos elv gyengítése czéljából, arról Erdély közéletének minden lapja tanuskodik.

Ezen szakadozottság, valamint a találkozási pontoknak szétfoszlása nemcsak politikai, de társadalmi tekintetben is kivette a maga részét. Az erdélyi nemes családok jelentékeny része bárói és grófi rangra emeltetett. Megalkudtak a hely-

[1] *Dósa* idézett munka, 69. lap.

zettel és a kormányzókkal, a hivatalokat monopolizálták, melyek az egyes családok között felosztattak, és ez oly lelkiösmeretes óvatossággal vitetett keresztül, hogy például egy alkalommal báró Bruckenthal kormányzó kijelentette, hogy miután egy elhalálozott kormánytanácsos a Telekiek közül való volt, utána egy Bethlennek kell következnie. Párosult ezzel a legnagyobb kizárólagosság [1] úgyannyira, hogy az is czélba vétetett, miszerint az egyenetlen és rangon alóli házasságok megakadályoztassanak.[2]

A középosztálynak ilyetén szétmállása folytán a kellő tartalomhiány miatt a megyei élet keretei is összezsugorodtak. Míg a XVIII-ik században Magyarországon a törvényhatóságok jelentősége fokozatosan nőtt és fejlődött úgyannyira, hogy a kormány hatalmával szembeszállt, Erdélyben az mindinkább tért vesztett és igazában a kormány hatalmi eszköze lett. A tisztviselők választása fikcziová sülyedt, igaz, hogy a megye névleg választott, de ezt megelőzte a főispáni kijelölés, követte a felső megerősítés, úgy hogy ezen két malomkő szétmorzsolta az önkormányzatot. Azonkivül bonyolította a dolgot, hogy a mint minden országos tisztségre valamennyi bevett vallásfelekezetből kellett három egyént kijelölni, ez a megyei állásokra is követeltetett. Azonban a szabad választásnak ezen parodiája sem sokáig maradt érvényben, mert a mint a főkormányszékeknél a kinevezés általi helyettesítés jött divatba, úgy történt ez a törvényhatóságoknál is. A bürokráczia lett tehát az úr a központon mint a periferiában és az országos és megyei gyülések zajló, eleven tevékenységét a hivatalszobák néma, gépies működése váltotta fel.

Mint Kemény [3] mondja, a mult század elején egy neme a mákonyszerü hatásnak kötötte le az elméket és sziveket. Huszonhárom évig nem is volt országgyülés. 1830-ig a megyegyülésekre kiváncsiságból többnyire csak a gazdasági tisztek és az unatkozó szomszéd kisbirtokosok jártak. A hivatalnokok, kik, mint láttuk, választás alá nem jöttek, igazitottak

[1] *Wesselényi:* Balitéletek, 69. lap.

[2] *Kemény* Zsigmond tanulmányai, II. kötet 128. lap.

[3] Tanulmányai, I. kötet 49. lap.

el minden tárgyat. A művelt és vagyonos osztály méltóságán alólinak tartotta csekélységekkel foglalkozni, a kormányzó fényes estélyein, a vidám társaskörökben, a szép és szellemes női szalonokban feledte dicsőségvágyát, kinevette és zsémbeskedőknek tartotta azokat, kik kötelességérzetről, és ábrándozóknak, kik a hazáról beszéltek.

Ezen korba esik Wesselényi fellépte. Oly férfiu volt ő, ki hatalmas, igazán titáni szenvedélylyel és erővel rázta fel nemzedékét közönye- és tespedéséből. Eme kedvezőtlen viszonyok csak fokozták nála a szenvedélyt és tetterőt, tényleg oly hatással dolgozott, hogy a teljesen tönkrevert aulikus rendszer kénytelen volt a legmesszebb menő önkény álláspontjára helyezkedni, mely Erdélynek az ostromállapotot szerezte meg. Wesselényit pedig a vádlottak padjára helyezte, természetesen állandó siker és eredmény nélkül.

Ez a titáni szenvedély és erő, hozzá a nemzeti érzés teljessége, valamint a daczolás az önkénynyel és erőszakkal, a helyzetnek végletekig való feszítése, mintegy öröklött vonás volt e hatalmas családnál, mely vonások egyikét-másikát érdemes felemlíteni.

Az egyik ős, ki a Rákóczy-felkelés alatt élt, szintén élő bizonyítéka volt azon tételnek, melyet már egyszer kifejeztem, hogy a labancz urak nagy részének két lelkök volt, és hogy az osztrák politika a magyar érzést elnémítani nem tudta. Ezen tételnek az illető egy elég kirívó példáját nyujtotta. A jelen munka első kötetében emlékeztem a Rákóczyra oly végzetes kimenetelü zsibói csatáról, mely azért veszett el, mert oláh kémek ösmeretlen hegyi utakon a császári csapatok egy részét a magyar sereg hátvéde mögé vezették, mely így két tűz közé szorítva majdnem teljesen megsemmisült. Wesselényi Szolnokmegye főispánja volt és a labanczok közt harczolt. Midőn a katasztrófa után kastélyába tért pihenőre, a tornácz előtt ott találta a rónai oláh papot, ki nagy lelki gyönyörüséggel elmesélte, hogy ő volt az, ki az osztrákokat sikeres műveletükben kalauzolta, neki lehet köszönni a kuruczok tönkreverését, a miért is eljött jól kiér-

demelt jutalmát elveendő. A kiérdemlésre nézve Wesselényi csakugyan egy nézetet vallott vele, az eltérés azonban igen énveges volt annak mértékére nézve, mert a dijat oly módoni szolgáltatta ki az áruló számára, hogy hajdui által rövid uton kertjének egyik fájára felhuzatta. Ennek unokája volt az idősebb Miklós, kinek működése és élete sokkal jelentékenyebb politikai szinezettel bir. Ez kiváló testi és szellemi tulajdonságokkal volt felruházva, hozzá oly szilaj tüzzel, mely életét a drámai jelenetek egész sorozatával töltötte be. Egy igazi középkori oligarkha, egy második Götz von Berlichingen áll előttünk, annak minden fény- és árnyoldalaival, mely előbbiek közé az irodalom iránti érdeklődése is tartozik. Mária Terézia alatt huszárkapitány volt, Galicziában állomásozott. Általánosan feltünt nagyurias viselkedése által, melyben lekötelező szeretetreméltóság visszataszító gőggel párosult. Ez utóbbinak ingerlő sugallata vitte azon csiny elkövetésére, hogy az ottani kerületi főnökkel, ki a fodrászi mesterségből került hivatalos állásába, haját felfodoríttassa. Természetes, hogy az operáczió nem ment a nélkül, a mit a kortes-terminológia alapján szelid nyomásnak neveznek. E miatt el kellett hagynia a katonaságot, a mi megtörténvén, birtokaira vonult vissza.

Feleségét, Cserey Ilonát, ki a nőiességnek mintaképe volt és valójában nemtőjévé vált, a zárdából, hol nevelését nyerte, rabolta el. Az élet, a mely Zsibón folyt, szilaj és zordon jelleggel birt. A cselédség, jobbágyság teljesen katonai szervezetet nyert. Osztagokká csoportosult és megfelelő kiképzésben részesült. Czéllövészetek, test- és vivógyakorlatok, vadászatok, lovak idomítása, hihetetlen merészségü vállalkozások kocsin és lóháton voltak napirenden. Wesselényi a lóidomítás terén páratlan eredményeket ért el és ennek folytán olyan koczkázatoknak tette ki vendégeit, melyek egyszerüen hajmeresztők. Így például négyes fogatán kivitte őket kocsizni, mikor egy meredek hegynek lejtőjéhez jutott, mely a Szamos folyóhoz vitt, közibük vágott lovainak, oda dobta a gyeplőt és a lovak a legszilajabb vágtatásban rohantak lefelé, mondhatni a biztos halálnak. Egyszerre csak egyet

füttyentett és fogata mintegy varázsütésre megállott. Ferencz császár is Zsibón való létekor részesült ezen tréfában.[1]

Az egyik szomszédságát a gorbói vár és uradalom képezte, melynek birtokosával, gróf Hallerrel, egy nyugodt, rendszerető, hozzá aulikus urral Wesselényi folytonosan hadi lábon állott. A viszálynak hadizenet lett a vége és egy szép napon Wesselényi cselédjeivel, jobbágyaival a régi családi ágyukat maga elé véve megindult Gorbót ostrom alá venni. Hallernek csak annyi ideje volt, hogy meneküljön. Az ostrom meg is indult úgyannyira, hogy a várban maradt uradalmi tisztségnek és személyzetnek nem volt más mit tenni, mint derék védelem után magát megadni.

Természetes, hogy a dolog nem maradt abban. József császár elhatározta példás büntetéssel sujtani a vakmerőt, ki a német várurak fejetlenségét ültette át országaiba. Katonaság ment Wesselényi elfogására, kit kétségbeesett harcz után hatalmokba ejtettek és megkötözve két lovas közt hurczolva vitték Kolozsvárra, hol a bíróság által több évi börtönre ítéltetett, melyet a kufsteini várban kellett kitöltenie.

A fogságnak különben is szigoru rendje még szigorubb lett a következő eset folytán. Egy napon a börtönőr Wesselényi zárkája előtt megállott egy perczre. Ez azt kérdezi tőle, mi ujság. Semmi más — volt a válasz, — mint hogy most hoztak ide egy kutya magyart. Wesselényi felbőszülve megragadta az ablakrostélyon keresztül nemzetének gyalázóját, iszonyu erővel megrázta és a lépcsőkön ledobta. De végre-valahára a büntetés évei is véget értek. Wesselényi otthonába tért, a hol felesége az ő távollétében a legnagyobb gondossággal kezelte ügyeit. A szenvedések nem törték meg vasjellemét, sőt ellenkezőleg fokozták annak nyilvánulásait. A politikára vetette magát és József halála után az alkotmányos élet megnyilta az ellenzék soraiban találta őt, melynek vezére, a kormány és pártjának sujtoló ostora lett. Egyik filippikája után történt az, hogy az országgyülés elnöke azt a fenyegetést intézte hozzá, hogy, úgy látszik, Szolnok megye

[1] *Wurzbach:* Biografisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, LV. kötet 138. lap.

követe elfeledkezett azon időkről, melyek alatt távol kellett lennie. Erre a példátlan tapintatlanságra Wesselényi óriás termete egyszerre csak felemelkedett helyéről és szikrázó szemekkel indult meg az elnöki szék felé. Az emberekben, kik ösmerték Wesselényi féktelen természetét, valójában meghült a vér és mindenki aggódva várta, hogy mi fog már most történni. Wesselényi a legnagyobb dühvel hatolt az elnöknek tőszomszédságába, ki halálsápadtan tekintett reája. Wesselényi ráteszi annak vállára kezét és nyugodt, bár elfojtott hangon imígyen szólt hozzá: »Értettem, hogy kegyelmességed mire czélozott; de jegyezze meg magának jól, hogy József császár engem ugyan szenvedni megtanított, de *félni nem!*«

Wesselényi lelkesedése, törhetlen buzgalma nem termette meg gyümölcseit oly hamar, hogy azokat maga élvezhesse. Azon korszakba jutott bele, a melyben Ferencz császár a magyar alkotmány felett meg akarta kondítani a halálharangot. Természetes, hogy Erdély annyival inkább ki lett szentencziázva, miután ott ennek biztosítékai nem voltak oly szilárdak. Ezen korba esik Wesselényi halála, melyet a nemzeti közvélemény mind a két magyar hazában meggyászolt. Berzsenyi egy fenséges ódában örökité meg az elhunyt emlékét, melynek utolsó versszaka ekként hangzott:

»Tekints le hozzánk hős elődeid közül,
Lebegj körültünk, légy szeretett hazád
Védlelke, s oh add vissza fényes
Díszeidet deli magzatokban.«

Ez a deli magzat, az ifjabbik Miklós, apjának díszeit fokozottabb mértékben örökölte. Titáni egyéniség volt ő is testileg, lelkileg, az a kategória, a melyet az ujabbkori német irodalom az »Übermensch« fogalma és jelzőjével fejez ki. Elméjének komprehenziv természete képes volt a legnehezebb problémák megfejtésére; egyaránt birta a toll és szó hatalmát. Kossuth szerint beszédei mázsás szentencziákkal voltak telítve. Hallgatóit magával tudta ragadni, míg két munkája tanusítja, hogy, ha rendszeresen ráadja magát a politikai jellegü irodalmi tevékenységre, a legelsők közé tartozott volna.

Annak, a mit sportnak nevezünk, minden ágát a legnagyobb sikerrel művelte. Jól mondja magáról, hogy földi félelmet nem ösmer.[1] Mert valójában, úgy mint édes apja, ő is oroszlánszivvel birt, eltelve viaskodási kedvvel, mely kereste az alkalmat, hogy ellenfeleivel birokra menjen. Párbajainak száma légió volt. Ezek között a legnevezetesebb egy gróf Wurmbranddal vivott párbaja, mely politikai háttérrel birt. Gróf Wurmbrand a hadsereg legjobb vivójának tekintetett, ki Wesselényit ellenzéki nézetei miatt gyülölte és őt meg akarta leczkéztetni. A párbaj, melynél Wesselényi segéde Dessewffy Aurél volt, karddal vivatott Mező-Telegden Biharmegyében, még pedig a szabadban, úgy hogy a jelenetnek még nézőközönsége is volt. Wesselényi mellén kapott sebet, erre egy irtóztató csapással majdnem ketté vágta ellenfelének karját, úgy hogy az egész életére béna maradt.

Mint tizenkét éves ifjoncz a szathmári felkelő seregben kapitányságot viselt. Csapatjának élén való megjelenése oly délczeg, oly festői volt és hozzá oly kitünően vczényelte századát, hogy Kazinczy egész lelkesedéssel énekelte meg. Éppen úgy, mint a hogy már feltünt akkor előtte kora érettsége, tanulási szomja és buzgalma által.

Wesselényi pályájának kezdetén egyike a legérdekesebb és fontosabb mozzanatoknak, megösmerkedése és barátsága Széchenyivel.

Ezen ösmerkedésnek hiteles leirását magától Széchenyitől birjuk. Mikor már utaik elváltak és Széchenyinek a nemzeti sovinizmust kárhoztató 1842-iki akadémiai beszéde miatt Wesselényi őt megtámadta, Széchenyi egy hosszu czikksorozatban válaszolt, a mely egy akkori hirlap, a »Jelenkor« hasábjain jelent meg.[2] Ezen czikkben elmondja Széchenyi, hogy 1820-ban Debreczenben ösmerkedett meg vele. »Hazájuk szomoru sorsa volt beszélgetésük legfőbb tárgya.« Pirultak annak elhagyott állapotán, elhatározták, rajta együtt működve, vállvetve segiteni. Utnak indultak a külföldre, hogy ösmereteik körét tágitva annál sikeresebben működhessenek.

[1] Balítéletek, 296. lap.

[2] Gróf *Széchenyi* István hirlapi czikkei, I. kötet 330. lap.

Wesselényi maga bevallotta, hogy sokat köszönhetett Széchenyinek. Ő tanította például angolul, valamint külföldi összeköttetései nagy hasznára váltak. Viszont azonban ezekkel szemben igényelte magának, hogy a honszeretet lángját ő oltotta bele, valamint kétségen kivül tulhaladta őt politikai érzék, képesség és mindazon ösmeretekben, melyek a politikai pályára és vezérkedésre szükségesek. Az tény és Széchenyi maga nem csinált titkot belőle, hogy Wesselényi nálánál mind fizikai, mind szellemi tulajdonainál fogva alkalmasabb ember, hogy, mint magát kifejezte, *a kolomppal előljárjon.*[1] Ugy képzelte kettőjök között a viszonyt, hogy ő sugalmazza Wesselényit, ez pedig vezeti majdan a közvéleményt, az ő nézeteinek szellemében. Csalódás lett a vége mindkettő számára. Széchenyi szerint Wesselényi hiusága után indult, a tapsoktól megittasult és szerelmes lett a faltörő politikába. Konstatálni kell, hogy a mit faltörésnek nevezett, azon jogosult törekvés volt, hogy a nemzet fogházának falait áttörje és élvezze azon szabadságot, mely minden emberi lényt megillet.

Wesselényi felfogásának alapossága, komolysága és jogosultsága egész pályája által igazoltatik. És hogy a vezető szerepre nem vállalkozott megfelelő előkészület nélkül, annak a »Szózat« czimü, meg a »Balitéletekről« irt könyve kiáltó bizonyítékát szolgáltatják.

Nem vagyok azon helyzetben, hogy nézeteit még csak kivonatosan ösmertessem. Jó lélekkel mondhatom, hogy nem volt a magyar közéletnek oly problémája, melyet fel ne ölelt volna és melyre vonatkozólag nemcsak államférfiui felfogást, de előrelátást ne tanusított volna.

A megyerendszer fontossága, a parlamentáris rendszer alapelve, különböztetés a fejedelem és tanácsosai között, az ellenzék feladata és hivatása, mind a legkorrektebb módon vannak tárgyalva. A dákoromán propaganda veszélyei, a keleti kérdés felvetése és az abból származó bonyodalmak, Ausztriában az alkotmány szüksége federális alapon, Poroszországnak elkerülhetlen hegemoniája mind oly modorban tárgyaltatott, mely prófétai szellemről tanuskodik. Örök dicső-

[1] *Kemény* Zsigmond tanulmányai, I. kötet 57. lap.

ségére szolgál, hogy azon idők egyik legnehezebb kérdését, a jobbágyság felszabadítását, a legnagyobb alapossággal fejtegette. Neki lehetett leginkább köszönni, hogy a kérdés az 1832-iki országgyülés napirendjére került.

Mikor a kérdés a főrendek tábláján megakadt, akkor Wesselényi ilyképpen hallatta félelmes szózatát: »Ti harczra szálltok a karok és rendek ellen, oda dobjátok nekik a kesztyüt, jól van, én felveszem. De, dölyfös oligarkhák, gondoljatok ez órára és emlékezzetek reám, ha lelketlen és önző eljárástok által kényszerítve a nemesség egyesül az adózó néppel, hogy roppant jószágaitokon megosztozzék.«

A magyar országgyülésen különben nem soká maradt, miután Erdélyben is megnyilt az országgyülés és oda kellett mennie az ellenzék vezérletét átvenni.

Általában erdélyi tevékenysége az, mely ellenzéki működésére az igazi jelleget rásüti. Itt vivta legelkeseredettebb harczait, az országos közvélemény ezért ajándékozta meg a halhatatlanság koszorujával, a hatalom pedig itt kovácsolta számára a büntetés rablánczait. Egészen tisztában volt a politikai küzdelmek természetével, úgy általánosságban, mint a magyar ellenzékével az ő különleges vonatkozásában. Tudta azt nagyon jól, hogy a politikai harcz nem gyermekjáték, nem sport, nem is szinpadi sikerekre való vadászat, de komoly, esetleg élethalálharcz, mely a hatalomért, nagy elvekért, életbevágó érdekekért folyik, mely gyakran végzetesebb következményekkel jár mint a legvéresebb ütközet.

A mivel pedig mindenek felett tisztában volt, az a párt közi helyzetnek sui generis alakulata, ama viszony folytán, melyet Széchenyi találó hasonlattal Ausztriával való vegyes házasságnak nevezett. Ennek következtében az udvari párt és az ellenzék közt a lojális harcz első követelménye, az egyenlő fegyverrel való mérkőzés, teljesen hiányzott. Mert akkoron az udvar emberét jutalom és kitüntetés, az ellenzéki férfiut mellőzés, ha nem üldözés várta osztályrész gyanánt. Tudta azt, hogy ily viszonyok között csakis győzelem vagy megsemmisülés volt az alternativa, mely előtte állott. Így azután az ellenzéki akcziót nem kesztyüs kézzel, de vasmarokkal intézte, nem kért és nem adott pardont. Termé-

szetes, hogy nem olyan félhivatalos ellenzék volt az övé, melyet a kormány jóviseletéért megdicsér, hanem olyan, melyért ellene minden engedett és meg nem engedett eszközt felhasználtak: a spadassin fegyverétől egész a börtönig, ha kell a vérpadig.

Az a stratégia, melyet ily viszonyok nyomása alatt kezdeményezett és melyet később Kossuth a legnagyobb virtuozitással kezelt, úgy viszonylott a régi lassú ellenzéki ellenálláshoz, mint a Napoleon-féle stratégia a XVIII-ik század nehézkes és mesterkélt harczmodorához. A kiméletlen, soha sem lankadó offenziva: ez volt Wesselényi politikai eljárásának a regulája.[1]

Nyugalmat nem ösmert, felkereste az ellenséget a politikai sakktábla egész területén, annak minden koczkáján, vagyis pontján. A sikságon, mint a hegyek ormain, vizen úgy mint szárazon, éjjel és nappal. Vészes fergetegként rohant reá annak megrémült soraira, mint a hogy a szélvész teszi a polyvával, szétszórva azt.

Mikor nem volt együtt az országgyülés, barátjaival, kiket vándor pátriótáknak neveztek, egyik megyegyülésről a másikra utazik, ostorozva a kényuralmat. Ha a gyülés-termet bezárják, a népet viszi magával a református templomba, s ott mennydörög a jogtiprás felett. Az országgyülési naplót betiltják, ő könyvnyomdát vesz és eszközli a kiadást. Az ellenzéki szellem oly erős, hogy a törvényhozást széjjelkergetik, kihirdetik az ostromállapotot, őt magát főbenjáró kereset alá fogják.

Még sem fognak ki rajta. Erdély, igaz, el van előtte zárva, de Magyarország még szabad, ott lehet még küzdeni, oda siet tehát. Az első stáczió Szatmármegye, hol az ő különlegessége, az urbéri kérdés van napirenden. Ennek érdekében tart egy beszédet, melyből lázítási czélzatot sütnek ki. Ezért is perbe fogják, el is marasztalják, három évi börtönre itélik.

A Damokles kardja, mely ily módon feje felett lebeg, nem akadályozza meg abban, hogy 1838-ban a pesti árviz-

[1] Lásd a két stratégia közötti különbséget *Delbrück:* Das Leben des Feldmarschalls von Gneisenau, I. kötet 54. lap.

veszély alkalmából ne álljon oda a mentők közé, számtalan életet ragadva ki a halál torkából. Vörösmarty »Árvizi hajósá«-ban őt énekelte meg. Ama szép sorok:

»Őt minden elhagyja,
Az ember, a világ,
Csaknem maga maradt
Mint téli fán az ág.

Sorvasztók napjai,
Kietlen álmait
Gyógyszer nem üzi el,
Nem orvosolja hit«

hiven rajzolják lelkének szomoru állapotát.

Különben ő maga egy franczia urhölgynek emlékkönyvébe a következő sorokat irta: »Szép hazádba térsz te vissza, és téged otthon enyhhely fogad, én pedig hazámban, melyet oltalmaztam, úgy élek mint egy üldözött vad. Midőn az erdők tollas lakója bizton rakhatja fészkét annak sudar fáira, én az én fészkemből ki vagyok zavarva és hontalanná lett a honnak fia.« [1]

Ez azonban még mind csak tűrhető lett volna, de a mi helyzetét igazán siralmassá tette, az veszedelmes szembaja volt, mely a leggondosabb ápolás daczára mindinkább sulyosbodott. Wesselényi elvesztette szeme világát, letünt a cselekvő élet szinpadáról, befejezte dicsőséges pályáját.

Ő maga legalább így tekintette a dolgot, polgári halottnak nevezvén magát. Ezen irtóztató csapás erejének teljében és virágában megfosztotta nemzetét attól, hogy elveinek diadalra jutásában és megvédésében hatalmas egyéniségének egész súlyát dobja bele az események mérlegébe. Ösmeretes, hogy azon iránynak, a melyet képviselt, kétségtelenül egy nálánál jelentékenyebb egyéniség állott élére, az általa is bálványozott Kossuth Lajos, ki miatt barátsága Széchenyivel is megszakadt. Igaz, hogy később, mint az ösmeretes is, midőn a katasztrófa a reakczió támadása folytán bekövetkezett, Wesselényi utai eltértek a Kossuthétól, de ez, úgy vélem, nem ez utóbbinak számlájára irandó, hanem Wesselényi

[1] *Ballagi:* Millenáris történet, IX. kötet 266. lap.

betegségének volt folyománya, mely őt tetterejében teljesen megbénította.

Kemény Zsigmond, ama tévelygése következtében, mely oda vitte, hogy minden bajt a Kossuth nyakába akart varrni, igen hatásos módon irja le azon valójában drámai jelenetet,[1] mely 1848. augusztus havában a világtalan Wesselényi és Kossuth közt lejátszódott.

Az előbbi minden áron vissza akarta tartani Kossuthot a soi-disant forradalmi lépésektől, melyek akkoron a jogosult önvédelem minimumát képviselték. Töprengéseire, aggályaira, melyeket természetesen honszerelme sugallt, Kossuth azt felelte, hogy a »Corpus Juris«-szal a hazát többé meg nem mentjük, a régi jó világnak vége, más emberek- és eszmékre van szükség. A mit Wesselényi a legnagyobb felindulással a haza romlásának és maga iránti fekete hálátlanságnak tekintett.

A később előadandóknak lesz fenntartva Kossuth felfogásának helyességét kimutatni. Itt csak annyit kell felemlíteni, hogy ezen magatartása teljes mértékben megfelelt Wesselényi egyéniségének és taktikájának, melyet egész életén keresztül követett. És ha ő maga ezen végzetteljes pillanatokban a harminczas évek lánglelkü, harczrakész Wesselényijével némileg ellenmondásba jutott, azt csakugyan másnak tekinteni nem lehet, mint testi baja következményeinek. Ez bénította meg lelki erejét, akadályozta meg főleg abban, hogy azon lét- vagy nemlét feletti tusában, melynek nemzete előestéjén állott, a zászlót elől vigye, még pedig úgy, hogy első sorban saját személyét tegye ki ezer veszélynek. Az ő egyéniségének az a politikai krédó felelt meg, melynek első hitágazata abból állott, hogy egyesek úgy mint nemzetek életében fordulnak elő oly válságos helyzetek, midőn, hacsak az illető az egész világ és önnön maga becsülését végleg nem akarja elveszteni, az élet-halálharcz elől kitérni nem lehet. Erre vonatkozólag soha nagyobb igazságot nem mondottak, mint Schiller szép drámájában az »Orleansi szűz«-ben, mely a franczia'knak hősi harczait eszményíti meg az idegen uralom ellen. A nagy német költő az emberi jogoknak és

[1] *Csengery* Antal: Szónokok és államférfiak, 183. lap.

szabadságoknak hivatott lantosa, egyik franczia leventének ama örök igazságu szavakat adja szájába: »Semmire való azon nép, mely nem képes mindenét feláldozni *becsületéért.*«

IX.

Bármint legyen is a dolog, Kölcsey és Wesselényi irányzata mérvadó lett az 1832-iki országgyüléstől kezdve hazánk közéletében, és diadallal vonult be törvényeink, a tisztes »Corpus Juris«-ba, egy uj világrendet alkotva meg. Politikailag az eszményi irányzatot másképpen megmagyarázni nem lehet, mint úgy, hogy az kizárt minden egyéni és hatalmi önzést, és a közérdeket tette urrá minden felekezeti és osztályérdek felett, ily módon az arisztokráczia aranybulláját az 1848-iki törvényekben a demokrácziáéval váltja fel.

Határozottan eldőlt a kérdés, szemben Széchenyi anyagelviségével, mint eldőlt a koczka a vezérletre nézve is, mely mozzanattal itt, azok után, miket elmondtam, rövidesen végezhetek. Azért cselekszem ezt itten, miután erre az országgyülés tevékenységének ismertetésénél nem lesz alkalom, mert ottani működése nemleges természettel birván, róla nincs mit mondani.

Igaz, hogy ezt fizikai indokok is idézték elő, a mennyiben vállalatainak érdekében több rendbeli utat kellett tennie. Ámde ezenkivül, már az akkori viszonyok között is, kezdett tartózkodó taktikája megnyilatkozni, melynek forrása részint a politikai érzék hiányára vezethető vissza, részint arra, hogy a kormány embereivel — saját kifejezését használva — nem akart ujjat huzni. Így azután a legfontosabb kérdések tárgyalásánál hallgatott. Ennek lehet tulajdonitani, hogy, kivéve a magyar nyelvet és az első vallásbeli üzenetet, ennek többi stádiumaiban, az urbér, a szólásszabadsági sérelmek nagy vitáiban nem találjuk a küzdők sorában. Ez utóbbi eset ötletéből való hallgatása annál fájdalmasabb, mert hiszen Wesselényi legjobb barátja volt, és éppen a felső táblán égető szükség számba ment az ő érdekében szint vallani. Széchenyi ez arany alkalmakat elmulasztotta, maga mondott tehát le arról, hogy a közvélemény a nemzeti ügy bajnokai között keresse.

Nem kereste és nem is találta fel, a mit később, mint tudjuk, maga Széchenyi leginkább zokon vett.

Az 1832-iki országgyülést illetőleg, melynek jellemzését mostan megkisérlem, — már sokkal szerencsésebb helyzetben vagyunk, mint az előbbiekre nézve. Ez alatt azt értem, hogy ezen országgyülés lefolyásának megösmerése és átértése szempontjából oly elsőrangu forrásokkal rendelkezünk, mint Kölcsey naplója, Deák követjelentése, valamint Kossuth országgyülési tudósításai, melyekben ő az ottan elmondott beszédeket saját lángeszének sugarai által megaranyozva adta vissza. Ezen országgyülésnek egyik jellegét abban lehet kifejezésre juttatni, hogy a jelenleg vázolt korszaknak az 1848-iki után ez volt a legfontosabb országgyülése. Már maga azon körülmény, hogy Wesselényi, Kölcsey, Deák, Kossuth ez országgyülésen tüntek fel, hogy míg a két elsőnek napja itten áldozott le, a két utóbbié akkor emelkedik fel, elegendő lenne arra, hogy annak történetét minden magyar előtt örökké emlékezetessé tegye. Tárgyilagos jelentősége pedig abban jut kifejezésre, hogy már ezen országgyülésen világosan és határozottan kiderült, a mit a későbbi, 1843-diki országgyülés lefolyása még jobban beigazolt, hogy a mit politikai és társadalmi reformnak lehet nevezni, azt a kormány politikája mellett keresztülvinni nem lehet. A ki ennek tárgyalását figyelemre méltatja, annak már itten kell látnia, hogy a nemzet előtt nem volt más kibontakozás, mint hogy választania kellett a törés, valamint a hátramaradás, önkény és kizsákmányolás között. A mi a két tényező közötti ellentétet nemcsak kiélesíti, de különösen emlékezetessé teszi, s ennek a nagy tusának egyik legfontosabb mozzanatát alkotja, az azon nagy szellemi, erkölcsi és politikai fölény, melyet a nemzet kormányával szemben a küzdelemben kifejteni képes. S ez főleg ezen országgyülésen kezd nyilvánvalóvá lenni, hogy azután később mind fokozatosabban emelkedjék.

A nemzet és ennek képviselete, a követek táblája, el van telve a legnemesebb czélzatokkal; ennek oly módon ad kifejezést az országgyülési tárgyalásokon, mely tartalmasságánál fogva a legnagyobb elösmerésre tarthat igényt. Ezzel szemben a kormány mást nem tud a harczba vinni,

mint a vármegyékben a szabadelvü utasításoknak vagy nyers erőszak, vagy a nemtelen ösztönökre való hivatkozással megváltoztatását, a főrendeknek szellemtelen hallgató tagadását, a korona felségjogainak tulhajtását, részben lekenyerezés, részben a megfélemlítés fegyvereit használva.

Kölcsey [1] szerint az országgyülés szótárában három nevezetes szó él és mozog; ezek: a korszellem, a junktim és per excerpta. Tökéletes igaza volt; ezek híven adták vissza az alsó tábla irányzatát, valamint a főbb mozzanatokat annak történetéből, melyet most nagy vonásokban ösmertetni kivánok.

A korszellem volt azon mozgató erő, mely a követi kar kitünőségeit és többségét működésökben vezérelte, hiszen ebben látták a legfőbb indokot az ősi alkotmány reformálására.

A *junktim* nem ösmeretlen a mai nemzedék előtt, szerepelt az az ujabbkori parlamenti tárgyalásokban, eredetére, első alkalmazására mindjárt rá fogok térni.

Annál ösmeretlenebb az *excerpta,* mely a mi különleges latinságunknak volt műszava, és igazi értelmét csakis az akkori konkrét helyzet alakulata adja meg. Az ellentétet a rendszeres, a *systematice* tárgyalás képezte, mely az összes országos munkálatoknak logikai összefüggésökben felvételét követelte. Ez kétségtelenül megfelelt volna az elméleti követelményeknek, de minden valószinüség szerint, az akkori tárgyalási nehézségek mellett, a teljes megfeneklést vonta volna maga után. Így keletkezett tehát az az egész gyakorlati módozat, a legfontosabb tárgyaknak összefüggésökből kiszakítása, ezt értették az említett kifejezés alatt napirendre tüzni.

A dolog nem volt egészen könnyü; ott voltak először a sérelmek, melyek között különösen nagy szerepet játszottak a vallásügyiek. De azonkivül két törvényalkotást követelő kérdés versengett egymással az elsőség felett: az urbéri ügy és a kereskedelmi választmány munkálata. E munkálat pedig azért szerepelt az előzetesség kérdésénél, mert a követi kar többsége abból az egészen helyes felfogásból indult ki,

[1] Munkái, VII. kötet 68. lap.

hogy miután az urbéri kérdés megoldása a földbirtokos osztályra nézve súlyos anyagi károsodással fog járni, helyes és czélszerü az anyagi viszonyok általános javítása által számukra kárpótlásról gondoskodni. A dolognak fontosságát emelte azon körülmény, hogy itt tulajdonképpen az országnak majdnem kétszázéves sérelméről volt szó. Az anyagi helyzet a legszorosabb viszonyban állott a vám- és kereskedelmi politikával, mely már a XVI-ik század óta az örökös tartományok egyoldalu pártfogolására volt irányítva. Mint az előbbi kötetben is utaltam reá, alig mult el országgyülés, hogy e miatt ékesenszóló panaszok, feliratok ne intéztettek volna a koronához, de mind hasztalan. Elég komoly indokok szóltak tehát mellette, hogy az ügy végre dülőre jusson.

A kormány, mint mondani szoktuk, érezte a pecsenyeszagot s úgy akart a kellemetlen thémától szabadulni, hogy a királyi előadásokba felvette az urbérügyet. Hogy mennyire nem volt igaz szándéka, azt az urbér tárgyalása és elintézése fogja bizonyítani. El is követett mindent arra nézve, hogy ezen ügy felvételének az elsőséget biztosítsa, illetve, hogy ily módon a másik kellemetlen és csiklandós kérdés ad graecas calendas elnapoltassék. A czélzat sikerült is, habár tisztán és egyedül egy véletlen, vagyis a szélsőségeknek csodálatos összetalálkozása folytán jött létre. A kormány akcziója, mely ezen csiklandós tárgyat feltétlenül el akarta odázni, találkozott Wesselényinek és Kölcseynek a legnemesebb érzésektől sugalmazott törekvésével, a jobbágyság, a szegény adózó nép, a »misera contribuens plebs« sorsán való, minden más szempontot tulhaladó javítási czélzatával. A fenkölt idealizmusra való hivatkozás diadalt ült, az urbéri ügy felvétele el lett határozva.

Igaz, hogy azon záradékkal, hogy az urbér után mindjárt a közgazdasági bizottság munkálata vétessék fel és együttesen terjesztessék királyi szentesítés alá. Ez volt az úgynevezett junktim első szereplése, mely Pázmándy Dénes találmánya volt. Sajátszerü expediens minden esetre, mely magán viseli azon félig alkotmányos, félig abszolut, félig nemzeti, félig osztrák rendszer jellegét, mely kénytelen volt ily kétes értékü eszközökhöz folyamodni, a hol egyik fél sem

találta meg számadását, következőleg a megoldást más téren kellett keresni.

A válaszfelirat azonban mégis foglalkozott a kereskedelempolitikai kérdéssel, még pedig igen tanulságos módon. Ezen feliratnak egyik igen jelentős pontja az volt, melyben a rendek kérelmezték, hogy úgy a magyar országgyülés, valamint az örökös tartományok megbizottjaiból alakult küldöttségei jöjjenek össze és különös megállapodás folytán kössenek egy vám- és kereskedelmi szerződést, mely természetesen az érdekközösség, kölcsönösség és viszonylagosság követelményeinek eleget tegyen. — »Humillimis exoremur precibus, dignetur Sua Majestas e vicinis hereditariis Suis Provinciis nunc statim Commissiones nominare quae cum Deputationibus e presentis Regni Comitiis delegandis non de dilucidatione duntaxat negotii Consilia conferendi, verum ipsum etiam reciprocum mutuum definitivum *tractatum* sub his ad hisce Comitiis effective consummandi omnigena provisae sint potestate et auctoritate.« [1]

Ferencz császár ezen óhajtást ridegen visszautasította. Mint őse, III. Károly, a pragmatika szankczió alkalmával, ő is azon ponton állott, hogy az örökös tartományokat abszolut hatalmával csakis ő képviseli, és ily módon egyedül ő van hivatva megállapítani azt, hogy a kereskedelmi viszonyok miképpen rendeztessenek. — »Nec id Fidelitates Vestras fugiet in iis, in quibus relate ad Operatum commerciale mutuo consensu coalitum ac per Nos sanctione donatum fuerit in reliquis Nostris hereditariis ditionibus ex asse ad effectum deducendis Nos pleno frui *jure atque potestate.*« [2]

Nem érdektelen azon körülmény, hogy a derék Springer a legkeményebben elítéli a császár eljárását és azon véleményének ad kifejezést, miszerint a kormány azon törekvése, hogy hazánkat ily módon az örökös tartományoktól elszigetelje, a legvégzetesebb lépések egyike volt. Ő akként érvel, hogy hazánknak természetellenes viszonya Ausztriához főleg az által indokoltatott, hogy Magyarország a Lajthán tulnani

[1] Acta Comitiorum, I. kötet 161. lap.

[2] Ugyanott, 167. lap.

állapotról más tudomást sem vesz, mint azt, hogy ez egy oly kormánynak van alávetve, mely gyülöli az alkotmányt és lesben áll annak megrontására.

Ezen vélemény a magyar nemzetben gyülöletet vont maga után az osztrák kormány és tisztelethiányt az örökös-tartományok nemzetei iránt. A dolog csak megvolt, míg Ausztriában minden dermedt hallgatásban élt, de komoly következményekkel járt, midőn az alkotmányos mozgalmak vérkeringése ottan is megindult. Ha az 1832-iki országgyülés óhajai teljesülnek, egy érintkezési pont létesül, mely talán elejét vehette volna azon politikának, mely miatt patakokként omlott a vér.[1]

Úgy vélem, ezen okoskodás a következéseket illetőleg messze megy. Ha áll is az, hogy 1848-ban az osztrák kormány, mint a Reichsrath magatartása hazánk irányában a lehető leginkorrektebb volt és egyebet nem tett, mint a reakczió malmára hajtotta a vizet, mégis a hogy a dolgok akkor állottak, az ellenkező eljárás sem sokat lendített volna a dolgon az osztrák kamarilla hatalma és czélzatainál fogva.

De hogy a magyar országgyülés politikája ezen kérdésben a helyzet szinvonalán állott, valamint Ferencz császáré alatta maradt, annak bizonyítéka ez alkalommal is egy érdekes és becses adattal szaporodott.

Az urbéri kérdés tehát felvétetett. Szépen és jól jellemzi Horváth Mihály[2] ezen kérdés tárgyalásának jellegét.

Elmondja, miszerint ezen tárgyalás alkalmat adott a szabadelvü ellenzék vezérférfiainak: Deák, Kölcsey, Bezerédi, Beöthy Ödön és Balogh Jánosnak ékesszólásuk diadalmas erejével kellő világításba helyezni a népek milliói polgári jogosításának szent ügyét. Különösen kiemeli, hogy az ország azon, a világtörténetben páratlan jelenetnek lőn tanuja, hogy egy részről a kiváltságos magyar nemesség többsége kiváltságai és saját oszályérdekei ellen s az elnyomott adózó nép mellett szállott síkra. Ellenben az atyáskodó szerepéből kiesett kormány a kiváltság mellett, a nép felszabadítása, személy-

[1] Geschichte Oesterreichs, I. kötet 470. lap.

[2] Huszonöt év, I. kötet 366. lap.

és tulajdonjogának biztosítása ellen foglalt állást. A nemesség lett legalább javarészben ekként a jobbágyság bajnokává, a kormány pedig ellenségének tekintette a parasztság védelmezőjét.

Az igazság érdekében itt azonban ki kell emelni, hogy arra nézve majdnem minden illetékes tényező egyetértett, miszerint nálunk a jobbágyság helyzete jóval kedvezőbb volt mint másutt, különösen az örökös tartományokban. Ebben a nézetben volt József nádor és jószágkormányzója, egy értelmes bajor ember, báró Steinlein, — ki indigenátust nyert,[1] — továbbá a viszonyoknak oly alapos ösmerője, mint Wirkner,[2] ki általánosságban kiemeli a magyar földesurak igazságszeretetét és jó szivét. Így gondolkozott Dessewffy József,[3] végre Fényes Elek,[4] ki igen terjedelmes párhuzamot vont a hazai és külföldi viszonyok közt. Sőt Kossuth[5] Angliában hivatkozott is arra, hogy oly embertelenségek, mint ottan, a hol például lady Strafford 15,000 bérlőcsaládot üzetett el birtokairól, nem történtek.

Az országgyülés működésének volt is némi eredménye. Egy külfödi iró, ki a hozott törvényeket ismerteti, pláne annyira megy, hogy azokat az aranybullával hozza párhuzamba.[6] Ez természetesen túlzásszámba megy, de a parasztság terhein mégis jelentékenyen könnyítve lett és az több joggal ruháztatott fel mint a mennyi elébb volt. Igaz, hogy, a mit a legfontosabbnak lehetett tekinteni, az örökváltságot, valamint a földesuri hatóság alóli teljes mentességet, a miért az ellenzék a legnagyobb lelkesedéssel és áldozatkészséggel küzdött, megtörött Ferencz császár makacsságán. Azért, mert, mint Wirkner[7] mondja, az ósdi felfogásu és autokrata hajlamu fejedelem azon nézetet vallotta, hogy ez által egy uj, ösmeretlen néposztály, azaz társadalmi és politikai tényező

[1] *Ballagi:* Millenáris történet, IX. kötet 346. lap.
[2] Élményeim, 65. lap.
[3] A »Hitel« czimü munka taglalatja, 20. lap.
[4] Magyarország statisztikája, II. kötet 110. lap.
[5] Irataim az emigrációból, II. kötet 167. lap.
[6] *Ballagi* idézett munka, 347. lap.
[7] Ugyanott, 71. lap.

alakul s ennek következményeitől elrémült. Tényleg oly kevéssé ösmerte hazánkat, hogy az itteni viszonyokat mindig franczia kaptákra húzta. A másik fontos kérdés, a melyben az akkori országgyülés alsó táblája a szükkeblü osztály- és felekezeti érdekek fölé emelkedő felfogásának kifejezést adott, a vallás kérdése volt. Ennél az érdekes mozzanat abban jelentkezett, miszerint a protestánsok ügyét katholikus vallásu követek karolták fel.

Különösen egyike ez utóbbiaknak lett ezen ügy legmerészebb és legernyedetlenebb bajnoka. Wirknertől[1] tudjuk, hogy magának Ferencz császárnak is szemet szúrt, hogy más vallásuak azok, kik a következményekkel nem törődve ily módon síkra szállottak. Az a követ, ki meggyőződése szózatának jellemesen engedelmeskedett, az én boldogult édes atyám, Beöthy Ödön, Bihar vármegye követe volt. A vállalkozás nehézsége a protestáns követeket teljesen visszariasztotta, ők magok ostromlák kéréseikkel, hogy hagyjon fel czélzatával; de a lelkes férfiu nem tágított és megtette indítványát.[2] Ezen tárgyalás adott alkalmat az úgynevezett Tagen-féle inczidensre, mely több szempontból annyira érdekes, hogy e helyen nem mellőzhető. A vallás kérdése azon sérelemből nőtt ki, mely a protestánsok jogait biztosító 1791 : XXVI. t.-czikk be nem tartásából származott. Biharmegyének utasítása — melynek boldogult atyám követe volt — tizenhat ilyen sérelmet tartalmazott. Ezek között a legsúlyosabbaknak egyike volt az úgynevezett hat heti hitoktatás. Ez abból állott, miszerint a protestáns hitre áttérőt kényszerítették arra, hogy hat heti oktatásban részesüljön, nehogy a törvény szavai szerint az áttérés meggondolatlanul történjék.

A hitoktatás azonban az illető hitoktatók részéről annyi huzavonával történt, miszerint évek és évek multak el és az befejezést nem nyert. Voltak esetek, hogy ifju emberek aggastyánok lettek és át nem térhettek. Megtörtént az is, hogy az illető ennek folytán meg nem házasodhatott és temetése egyházi szertartás nélkül folyt le, miután úgy vétetett,

[1] Élményeim, 66. lap.

[2] *Horváth* Mihály, idézett munka, I. kötet 313. lap.

hogy egyik egyházhoz sem tartozott. Már nem tekintetett katholikusnak, de protestánssá még nem vált.

Midőn Beöthy Ödön a tényállást előadá, Tagen, nagyváradi nagyprépost, az ottani káptalan követe közbekiáltott, hogy mindezeket kereken tagadja. Erre iszonyu vihar támadt. A becsületében imigy megtámadott követ felállott, hogy magát igazolja, de a személynök, Mérey megijedve bezárta a gyülést.

Ez azonban nem sokat használt, sőt inkább olajat öntött a tűzre. A dolognak lényege abban állott, és ez képezi annak jellegzetes mozzanatát, miszerint az akkori követi karnak oly erős becsületérzése volt, hogy azt mindenki hallatlan esetnek tartotta, hogy egy követet az országházában valótlanság mondásával vádoljanak. Az egésznek súlyát fokozta azon körülmény, a mit Kölcsey [1] naplójában ezen szavakkal fejezett ki, hogy egy derék és társaitól tiszteletben tartott férfiu hazugnak szidalmaztatva, meg nem vigasztalva tér szállására, mert megakadályoztatott abban, hogy magát tisztázza.

A másnapi — 1833. február 22-ikén volt — ülésben a kínos ügy befejezést nyert. A felháborodás általános volt és egyebek között a személynök ellen is irányult, ki az ülésnek rendellenesen véget vetett, és ily módon a kérdés azonnali tisztázását megakadályozta. Az ülés tényleg az ő mentegetődzésével kezdődött, azon az alapon, hogy a berekesztés azért történt, mert ily módon a szenvedélyek lecsillapultát reménylette. Beöthy Ödön erre felállott és nagy mérséklettel és nyugalommal fejezte ki fájdalmát, hogy egy egész éjszakán át kelle viselni egy jogtalan megtámadás terhét, mely becsületére nehezült és utasításával és hivatalos adatokkal bizonyította be állításainak igazságát, valamint azt, hogy előadásában inkább enyhítette, mintsem túlozta a tényállást.

A nagyprépost nem volt szerencsés védekezésében. Nemcsak hogy tévedését be nem ösmerte, hanem kihivó magaviselete által az ingerültséget még növelte. A személynök ezért kénytelen is volt ellene az 1723 : VII. t.-czikk értelmében becsületsértés vétsége miatt a keresetet elrendelni és a jelenlévő királyi ügyigazgatót annak felvételére utasítani. Ez

[1] Munkái, VII. kötet 98. lap.

azonban nem csillapította le a szenvedélyt, mely abban keresett elégtételt, hogy a követek Tagennel együtt tovább nem ülésezhetnek. Erre nézve majdnem teljesen egyértelmü volt a követi kar nézete, melynek még az oly szelid lelkületü Kölcsey [1] is kifejezést adott beszédében, hogy vagy Tagen hagyja el a termet, vagy ők távoznak mindannyian. A személynök, ki fejét teljesen elvesztette, a prépostot tényleg ki is utasította a teremből. Másnap azonban belátták, hogy az első felhevülésben túllőttek a czélon és kimondatott, hogy az illető helyét elfoglalhatja. Ez azonban nem következett be, Tagen maga leköszönt állásáról és a káptalan más követet küldött helyette.

A mi magának a kérdésnek érdemleges részét, a vallásügyi sérelmek orvoslását illeti, arra nézve az történt, hogy az alsó tábla az indítványokat magáévá tette. De a főrendek az ily módon létrejött határozatot mereven visszautasították, daczára Wesselényi, Széchenyi István és néhány derék főur lelkes támogatásának. Nem kevesebbszer mint hatszor tette meg a követi tábla üzenete az utat a felső táblához, de mindannyiszor siker nélkül, mert annak tartalma ottan süket fülekre talált, úgy a lelkiösmereti szabadság követelményeire, mint a törvény megtartására vonatkozólag. Ilyformán azután Bihar követe maga 1833. julius 10-én a kérdésnek a napirendről való levételét ajánlotta, a mi el is fogadtatott. A beszéd, melynek kiséretében az illető követ szomoru kötelességét teljesítette, akkoron némi feltünést keltett és nem érdemetlen arra, hogy felemlíttessék. Egy történeti áttekintés után, melyben a vallási ügy több mint kétszázados viszontagságait összefoglalta, rájött indítványának megszülemlésére, melyet kezdetben egy gyenge gyermekhez lehetett hasonlítani. De a nemzet képviseletének ápoló kezei alatt gyönyörü viruló hajadonná nőtt az. Fájdalom azonban, a mostoha viszonyok folytán boldogítását nem voltak képesek eszközölni, ámde azért az ügynek levétele még nem jelenti eltemetését. Reá is azt lehet mondani, a mit édes Üdvözítőnk Jairus [2] leányára vonatkozólag mon-

[1] Munkái, VI. kötet 79. lap.

[2] Lásd Márk ev. 5, 41. — Luk. 8, 54.

dott: nem halt meg a leányzó, csak aluszik. Úgy is van a dolog; aludjék a leányka békén és csendesen azon virágpompától környezve, melylyel a rendek nyugágyát feldiszíték mindaddig, míg a jobb idők hajnala bekövetkezik és szendergéséből ismét felébreszthetjük.

A mi pedig a főrendek szükkeblü eljárását illeti, azon általában nem csodálkozunk, mert hiszen ott azok viszik a nagy szót, kik a pátensek korszakában az önkény pártjára állottak, fegyverrel rontottak a nemzetre. Velök szemben hazánk, a művelt világ és az utókor tanuságaira hivatkozunk, hogy miattuk polgártársaik nyugalmát, békéjét vissza nem adhattuk, lelki üdvösségük elérésében nem gyámolíthattuk. *Jaj és háromszoros jaj* háramlik egy oly kormány fejére, mely csakis egy osztályt, csakis egy érdeket pártfogol, a többieket pedig köteles oltalmától megfosztja.

Azon kérdések közt, melyeket az ideális jelzővel határozhatunk meg, volt a lengyel kérdés, a rokonszenv ezen boldogtalan nemzet iránt. Ez ugyanis kevéssel az előtt 1832. február 26-án, szabadságharczának szerencsétlen kimenetele után egy császári ukáz által eltöröltetett a föld színéről és bekebeleztetett az orosz birodalomba. Az előző kötetben[1] foglalkoztam Lengyelország állapotaival és annak felosztásával. Azért kellett ezzel foglalkoznom, mert úgy vélem, hogy annak tanulságai értékesíthetők a mi közállapotaink megítélésénél. Az 1830-iki katasztrófáról is kell pár szóval megemlékeznem, még pedig azért, mert ez az Ausztriával való vegyes házasságra vett érdekes világot. Ezen tanulságnak lényege pedig abban rejlik, hogy Lengyelország, mely Oroszországgal szemben hódított tartomány volt, ettől jobb elbánásban részesült, szélesebb jogkörnek örvendett, mint hazánk az uralkodóház részéről, holott azt mi szabad választás utján ültettük a magyar trónra.

A dolog úgy történt, hogy I. Sándor orosz czár, kiben kétségkivül volt egy bizonyos nemes vonás, elhatározta, miszerint jóvá teszi azt, a mit ősei Lengyelország ellen vét-

[1] Lásd: A régi Magyarország, 150. lap.

keztek.[1] Ő tehát a napoleoni háboruk után nemcsak hogy alkotmányt adott, de jóformán teljes állami függetlenséget. Lengyelországnak országgyülése, miniszteriuma, külön hadserege, önálló vámterülete és nemzeti bankja volt. A legszorosabb perszonáluniónak tekinthető a viszony a két állam között. A közösség csakis a külügyben jutott kifejezésre, a mennyiben az orosz külügyminisztérium volt a nemzetközi képviselettel megbizva. Közgazdasági tekintetben is megvolt a teljes elkülönítés, még pedig oly módon, hogy Lengyelország kereskedelmi és vámpolitikáját saját érdekei alapján intézte és tényleg nagy virágzásnak is indult. Indult pedig nemcsak anyagilag, de szellemileg, sőt nemzetiségileg is. Ezt különösen előmozdította azon körülmény, hogy a helytartó, Konstantin nagyherczeg, a czár testvére, egy szép lengyel nővel, Grudzinska grófnővel élt morganatikus házasságban, a kit annyira szeretett, hogy érette lemondott 1825-ben az orosz trónról, mely bátyjának, Sándornak halála után őt illette.[2] Ez, bár hóbortos, szeszélyes ember volt, rokonszenvezett a lengyelekkel, különösen szivébe zárta a lengyel hadsereget, úgy hogy még azt sem engedte meg, hogy az 1828-iki orosz-török háboruban részt vegyen, nehogy az emberekben kár essék. Igaz, hogy nem is volt barátja a háboruskodásnak, mert azt találta, hogy rontja a hadsereget. Voltak, főleg a mult szomoru emlékeinél fogva, ellentétek, sőt surlódások az orosz és lengyel között, de nagyban és egészben oly állapot volt, mely úgy jogi mint tényleges eredményeiben messze felülhaladta azt a helyzetet, melyben mi Ausztriával szemben még 1867 óta is létezünk. Úgy vélem, fenn is lehetett volna ez állapotot tartani, de az 1830-iki franczia forradalom után bekövetkezett az a szerencsétlenség, hogy ennek hatása alatt Varsóban egy orosz diákkravall támadt, melyben a lengyel katonaság is részt vett. Konstantin nagyherczeg elvesztette a fejét és az orosz csapatokkal elvonult.

Az érettebb és komolyabb elemek belátták azt, hogy

[1] *Juraschek:* Real- und Personalunion, 56. lap.

[2] Lásd ezen viszonyokra vonatkozólag *Masson:* Mémoires du comte Moriolles.

tulajdonképpen szakításra nincsen ok, valamint hogy a kitünő lengyel hadsereg daczára nem képesek az orosz túlerővel megküzdeni. Ennek folytán küldöttségek mentek Konstantinhoz és Miklós czárhoz. Könnyen rendbe is lehetett volna az ügyeket hozni, de Miklós czár, kinek a lengyel alkotmány úgyis szálka volt a szemében, megragadta az alkalmat, hogy leszámoljon a szerencsétlen nemzettel, melynek alkotmányát különben hiven esküjéhez odáig respektálta. A lengyelek a leghősiesebb ellenállás után le is verettek és ámbár — nem úgy mint nálunk 1849-ben — minden résztvevő amnestiát nyert, az alkotmány és nemzeti exisztenczia megsemmisíttettek.[1]

Egész Európában, de különösen nálunk nagy volt a rokoszenv az elnyomott nép irtánt. Egyik megye a másik után nyilatkozott érdekében és az országgyülési utasítások is ebben az értelemben készültek. Balogh János, Barsmegye szabadelvü követe, hozta a kérdést napirendre, mely a főrendeknél Wesselényi, az alsó táblán Kölcsey ékesszólását hivta a sorompóba. Az alsó tábla gyülése azért is emlékezetessé vált, mert ez adott Deáknak először alkalmat arra, hogy megmutassa azon képességet, mely benne lakozik. Andrássy József, Esztergommegye konzervativ követe, ugyanis a lengyelek ellen beszélve azt magyarázta, hogy a történtekbe bele kell nyugodni, miután az a történet megszokott menete, hogy nemzetek támadnak és vesznek el.

Ebből indult ki Deák is és egy megkapó rögtönzésben fejtette ki, hogyha ezen vastörvény létezik is, az nem indok arra, hogy egyik nemzet a másik baja iránt ne viseltessék részvéttel, sőt segítsen is, ha teheti. Találóan jegyezte meg, hogy a magyar nemzet nem gondolkozott így, midőn Habsburgi Rudolfot segítette a hatalmas cseh Ottokár ellen. Ha tehát most nem is mehet annyira, de legalább fejezze ki óhaját, hogy a letiprott szomszéd polgári szabadsága helyre állíttassék, mert szabadság nélkül tiszta és állandó boldogság nem lehet.

[1] *Puzirewszky:* Der polnisch-russische Krieg 1831., III. kötet.

Ha az ideálizmus képezte ezen emlékezetes országgyülés működésének egyik szignaturáját, a jogok védelme, esetleg érvényesítése képezte a másikat. Míg az egyik mozzanat Kölcsey nevével lép összeköttetésbe, a másik Deák Ferencz működésével van kapcsolatban, a ki, mihelyt testvérbátyja, Deák Antal, leköszönése után követ lesz, fokról-fokra emelkedik fel a vezéri polczra. Később lesz alkalmam politikai egyéniségét jellemezni, itten csak ezen országgyülés vázlatának keretében annyit szükséges elmondani, a mennyinek folytán már ekkor őt méltán a jogérzet, a nemzet jogi öntudata leghivatottabb képviselőjének lehet tekinteni, és a mennyiben ezen jogi öntudat képződéséhez hozzájárult. Tudva levő, hogy mindjárt első felszólalásainak valamelyike után a nagytekintélyü komáromi követ, idősebb Pázmándy Dénes, azzal üdvözölte őt, hogy tiszteli Zalamegye ifju követének szép igyekezetét. Kölcsey eldicséri erős hangját, lelkes érzelmét és nem közönséges ékesszólását. Azonban nagyszabásu nyilatkozatai ennél jóval megtisztelőbb epithetont érdemeltek meg. A mi nála a kiválóságot alkotta, a mivel különösen a törvényhozásnak és tárgyalásainak szellemi tőkéjét gyarapította, az a magyar közjog komprehenziv ösmeretében és kifejtésében állott.

Azon számos jelentékeny egyéniség között, kik ezen az országgyülésen szerepeltek és a kiknek ereje a Corpus Juris, a joggyakorlat és előzetes esetek ösmeretében állott, Deák azért foglalta el az első helyet, mert a mit az alkotmány pragmatikájának lehet nevezni, annak ő volt leghivatottabb képviselője Magyarországon. Az egész anyagot nemcsak felölelte, de uralkodott is rajta. A legapróbb részletek között ép oly otthonos volt, mint a hogy behatolt az alkotmány szellemébe, a minek következtében az egyetemlegesség az általánosítás nagy követelményeinek teljes mértékben eleget is tudott tenni. Már ezen az országgyülésen elmondott beszédeiből a magyar közjognak egy kis tanfolyamát lehetne összeállítani, melyet nemcsak az egyes tételeknek súlya tesz emlékezetessé, de főleg ha egymással összeköttetésbe hozatnak, mert éppen ez által tünik ki az, a mit komprehenziv vagyis összefoglaló felfogásnak szoktunk elkeresztelni, s Deák

Ferencz 1838. május 1-én foglalta el helyét a törvényhozásban. Május 2-án a kerületi ülésben megtartotta szűz beszédét a botbüntetés korlátozása tárgyában, mely mindössze négy nyomtatott sort tesz ki.[1] De már egyik legközelebbi ülésben[2] megvalósul nála a diák közmondás »ex ungue leonem«: az oroszlánt karmairól lehet megösmerni. A mit egész életén keresztül hirdetett, a magyar közélet nagy igazságát, melyet azután a hatvanas években sarkalatos tétel gyanánt állított fel, hogy t. i. azon jogokat, mikről a nemzet önként lemondott, mi sem hozta többé vissza, azt itten kifejezésre juttatja s történeti példákkal igazolja. Elmondja, hogy az 1608 : II-ik, valamint az 1681 : IV-ik t.-czikk értelmében a nemzet birta a hadindítás és békekötés jogát. A végrehajtó hatalom azonban a nemzet mellőzésével a maga körébe vonta ezen jogosítványokat. Később azután az ősök panaszolták is a törvénysértést, de miután annak kellő időben utját nem állották, már a főrendek 1830-ban a koronának ezen követelésére úgy hivatkoztak, mint a melyet jogszokás és törvényes gyakorlat szentesített, és így a nemzet tőle el is üttetett. Így volt a dolog a magyar tisztekkel is a magyar ezredekben. Eleinte csak ezek voltak alkalmazva, de utóbb lassan lábra kapott a szokás idegen tiszteket is alkalmazni és kinevezni. Az országgyülés néma hallgatással bele nyugodott, végre hosszu idő után megemberelve magát feliratokat intézett a koronához, a honfiak kizárólagos jogát hangsúlyozva. De ezeknek szintén nem volt foganatjuk, mert ismét az elnézés folytán létrejött gyakorlattal igazolták a visszaélést.

A nemzetnek viszonya az uralkodóházhoz, a koronához, a végrehajtó hatalomhoz állandó thémája az ő nagybecsü fejtegetéseinek. Megtisztitja őket azon homálytól, melyet a XVIII-ik század aulikus rendszere rájuk borított.

A dézsma kérdésénél[3] a váradi káptalan követével szemben kifejezi, hogy nálunk a nemzeti akarat minden jognak a forrása, és így a nemzet adta a jogosítványokat

[1] *Kónyi:* Deák Ferencz beszédei, 9. lap.

[2] Ugyanott, 12. lap.

[3] Ugyanott, I. kötet 84. lap.

a fejedelemnek és nem megfordítva. Az ellenkező felfogást olyannyira veszedelmesnek itéli, hogy nem lehet eléggé hangosan tiltakozni ellene.

Egy másik esetben magával a személynökkel tűz össze, a törvényhozó és végrehajtó hatalom egymás közti viszonya felett. Törvényekre és előzetes esetekre hivatkozva megállapítja, hogy a végrehajtó hatalom alá van a törvényhozónak rendelve, mert hiszen ez utóbbi a közjogi tényezők egyetemét: a fejedelmet és a nemzetet tartalmazza.[1] Különösen tiltakozik az uralkodóház családi politikája ellen, mely egyes országait egyszerüen majorságnak tekinti és azokat mint lelketlen tárgyakat családi osztály tárgyaivá teszi. Az ilyen osztozkodás, mint tudjuk, többszörösen megtörtént az osztrák ház történetében, és hogy ez ne ismétlődhessék, ki lett mondva a pragmatika szankcióban az elválaszthatlan és feloszthatlan birtoklás. Ezen mozzanat képezi azon kifejezésnek igazi jelentőségét, de nem azon felfogás, mintha hazánk kiegészítő része lenne az osztrák császárságnak, mely, fájdalom, a királyi leiratok tartalmából kihangzik. Ez fonák és balmagyarázat. Magyarország nemcsak független, de önálló államisággal bir Ausztriával szemben.[2]

Az alkotmányos monarkhia, a parlamentáris felelősség egészséges gondolata nyilatkozik meg azon beszédében, melyben megmagyarázza a főrendeknek, tulajdonképpen pedig József nádornak, hogy a kormány és fejedelem nem egy és ennek következtében a kormány eljárását, cselekvényeit birálni nemcsak jog, de kötelesség. Hivatkozik számtalan előzetes esetre, a miből azt a következtetést vonja le, hogy ha áll a főrendek érvelése, akkor vagy nem szent és sérthetetlen a fejedelem személye, vagy akárhányszor megtorlás nélkül lett az az előbbi tárgyalások során megsértve.[3]

A legnagyobb nyomatékkal hangsúlyozza a kormány felelősségét. Nemcsak azon büntetőjogi felelősségét érti ez alatt, melyet már II. Ulászló törvényei, a VI-dik és VII-dik,

[1] *Kónyi:* Deák Ferencz beszédei, I. kötet 38. lap.
[2] Ugyanott, 166. lap.
[3] Ugyanott, 147. lap

megállapítottak és mely, mint láttuk, az 1825-iki országgyülésen oly nagy szerepet játszott; de a politikai, sőt erkölcsi felelősséget, mely a nemzet jóléte- és boldogulásáért őt terheli. Ezt csakis a véleménynek, a birálatnak teljes szabadsága adhatja meg. Csakis ezen felelősségnek egészben való érvényesülése nyujt a fejedelemnek biztonságot arra nézve, hogy kormánya a nemzet érdekeit az ő érdekeitől szét nem választotta. Különösen figyelmezteti a hatalom embereit a közvélemény, a közbizodalom ápolására, melyet minden kormány a legnagyobb kincsének tart.[1]

A magyar alkotmánynak azon nagy politikai és közjogi ténye, mely szerint a királyság a nemzeti akarat kifolyása, és ilyformán a felségjogok átruházás utján szállottak át a koronára, a miből azon jogi vélelem származik, hogy kétség esetére a korona és nemzet jogai között az elsőség ez utóbbit illeti: szintén kifejezésre jut egyik beszédében.[2] Ez oly módon történt, hogy felemlíttetett a király azon joga, mely szerint az országgyülést tetszés szerint feloszlathassa. Ezt Deák azon az alapon vette tagadásba, miután erre nézve pozitiv törvényre hivatkozni nem lehet, és az nemzetünk egész országlási rendszerével ellentétben van. A mi pedig ezen felségjogok gyakorlatát illeti, a helyes megkülönböztetés a magyar király és osztrák császár felségjogai között kifejezésre jut nála a katonaság kérdésénél, miután ennél követelte a magyar vezényszót, továbbá azt, hogy csakis magyar honosok alkalmaztassanak a tiszti karnál, valamint hogy a magyar hadseregben az illető ezredeknél a lépcsőzetes előmenetelt különválaszszák a többi császári hadsereg tiszti karának csoportjától.[3] Hogy a hadsereg létszámára és mennyiségére nézve abból indul ki, hogy a monarkhia katonai szervezete a védelemre és nem a hódításra vagy a támadásra szolgál, az természetesnek tünik fel mindenki előtt s csakis a hitelesség megállapításának szempontjából említem fel. Éppen ezért a legnagyobb erélyt fejti ki a militarizmus túltengése

[1] *Kónyi:* Deák Ferencz beszédei, 174. lap.
[2] Ugyanott, 176. lap.
[3] Ugyanott, 242. lap.

ellen és gúnyosan jegyzi meg, hogy ilyeténképpen oda jutunk, hogy az emberek a tartós békét nagyobb csapásnak fogják tekinteni a háborunál is.[1]

A nemzeti szuverenség gyakorlati alkalmazását a tisztviselők választásában találja. Annyira megy e tekintetben, hogy a felső bíróságok tagjainak az országgyülés általi választását ajánlja, a mint hogy utal arra is, hogy régebben a királyi tábla tagjai is ily módon választattak, mint azt sok törvény, különösen a 1601 : 33-dik t.-czikk bizonyítja.[2] Az akkori idők viszonyaira, a megyei tisztviselők erkölcsi szinvonalára azon igen örvendetes véleménynek ad többszörösen kifejezést, hogy a választás utján betöltött megyei törvényszékek alapos panaszokra okot nem adnak és helyöket megfelelő módon töltik be.

A törvényes szabadság és tulajdon utáni vágyat tekinti az emberiség leghatalmasabb érzelmei gyanánt, és a hol ez századokon át szunnyadoz is, végre csak ismét előtör, érvényesülni akar. Ezen felfogás vezette egyebek között azon állásfoglalásban, melyet a hitbizományok irányában tanusított; úgy hogy annak eltörlésére szavaz.[3] Érvelésének lényegét az képezte, hogy nem tartja helyesnek, hogy a végrendelkező még a sírban is örök törvényt szabjon az élőknek. A hitbizomány ösmeretlen volt a mi jogfejlésünkben, nemzeti királyaink alatt, az ország legvirágzóbb korszakában. Idegen plánta volt az, melyet I. Lipót hozott be, hogy az oligarchiát megjutalmazza azért, hogy az aranybulla ellenállási záradéka ellen és az örökös királyság mellett szavazott. Nem fogja soha sem elösmerni, hogy a régi nevek és nemzetségek fenntartása magasabb érdek lenne, mintsem hogy az ország polgárai mentől nagyobb mérvben jussanak azon helyzetbe, hogy a haza földéből maguk számára részt szerezhessenek.

Úgy vélem, hogy ezen rövid kivonatok — melyeket sokszorosítani lehetne és melyek ez országgyülés szellemi tőkéjének alkatelemeit képezik és mint ilyenek ide tartoznak —

[1] *Könyi:* Deák Ferencz beszédei, 207. lap.
[2] Ugyanott, 52. lap.
[3] Ugyanott, 76. lap.

elégségesek arra, hogy legalább némiképpen fogalmat adhassanak arról, hogy a haza bölcsének nevezett férfiu kezdettől fogva miképpen szerzi ezen kitüntetésre a jogczimet, mennyire kész ember volt már akkor is, és hogy a közjogi kérdéseket a szerint, a mint az alkalom kinálkozott, minő rendszeresen dolgozta fel és tárgyalta. Fáradozásai vagyis inkább tanításai nem is voltak egészen eredménytelenek, két esetben sikerre vezettek azok. Az első volt a czimkérdés Ferdinánd trónra lépte alkalmával. Tudvalevő, hogy előtte már négy Ferdinánd viselte a magyar koronát, minek következtében őt az V. Ferdinánd czimezés illette meg. Ez tulajdonképpen megfelelt az osztrák uralkodási rendnek is, mert hiszen az illető fejedelmek nemcsak hazánk, de az örökös tartományok felett is uralkodtak, a mint hogy például a cseh királysági czim is ugyanezen sorrend szerint állapíttatott meg. Ámde, mint az már az előző kötetben is kifejtetett, a Habsburg uralkodók császári czimöket a római szent birodalomtól vették, ezt használták és ezen a néven voltak ösmeretesek. A Corpus Jurisban minden fejedelem czimezése azzal kezdődik: »electus Romanorum imperator semper Augustus«. Már akkor is megtörtént, hogy a két sorrend, a császári és magyar királyi, nem egyezett, mint például Mária Terézia atyjánál, ki is mint római császár VI-ik, mint magyar király III. Károly nevet viselt.

Elbeszélésem folyamatán előadtam, hogy Ferencz letette a római szent birodalmi császára czimet és helyette az osztrák császárit vette fel, minek folytán uj czimezési sorrend lett az uralkodók számára ezen minőségökben megállapítva, a mi mindjárt nála helyt foglalt, a mennyiben mint római császár II., mint osztrák császár I. Ferencz czimet viselte. Tudvalevő, hogy, midőn ezen czimváltozás megtörtént, az 1804-dik évi pátensben, melyben az kihirdettetett, világosan ki lett mondva, hogy ezen tény a monarkhia államai és országai szerzett jogai- és alkotmányaiban semminemü változást vagy jogsérelmet előidézni nem fog.[1] Természetes, hogy

[1] *Manz:* Die Staatsgrundgesetze der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, 9. lap.

ezen kijelentésre a magyar közjog szempontjából semmi szükség nem volt, miután annak biztosítéka saját, fejedelmi esküvel megerősített törvényeiben állott; de mégis kiemelendő, hogy a fejedelem maga is úgy kontemplálta a változást, mint ahogy ez a korrekt közjogi állapotnak megfelelt.

Az 1830-iki országgyülés vázolásánál elmondtam, hogy Ferdinánd még atyja életében Szent István koronájával megkoronáztatott, valamint hogy törvény hozatott, mely őt az uralkodási jogok gyakorlatától apja életében távol tartotta. Ferencz császár 1835. márczius 2-án elhalálozott, tehát ezen országgyülés folyama alatt szünt meg uralkodni és igy Ferdinánd, mint már megkoronázott király, egyszerüen utána a trónra lépett. Első dolga az volt, hogy azon diplomácziai iratokban, melyek nevében kibocsáttattak, egyszerüen I. Ferdinándnak czimezte magát, tehát mellőzésével a magyar királyi különleges V-ik jelzőnek.

Az országgyülés, illetve az alsó tábla nem nézhette el, hogy a kérdés homályban hagyassék, ennélfogva annak a tisztába hozatalát oly módon akarta eszközölni, hogy az országgyülés által felküldendő felirat borítékán a korrekt czimezés használtassék, t. i. Ferdinánd, mint ausztriai császár első, mint magyar király ötödik. Itt kezdődött azután a bujósdi játék, melyben részt vettek a kormány, a főrendek, a nádor, a személynök, s mely mind arra czélzott, hogy a helyes megoldás elkerültessék. Különféle indítványok tétettek tehát, például hogy a borítékon ne legyen a fejedelem neve mellett a szám kitéve, hogy ne használtassék semmi boríték, hogy küldöttség vigye fel a feliratot stb., melyek mind eléggé jellemzők úgy az akkori helyzetre, mint azon proczedurákra, melyek divatoztak, és melyeknek analogiáit mai napság is meg lehetne találni. Azonban a követi tábla nem engedett, és annyiban volt eredmény, a mennyiben a kormány egy királyi leiratban, mely 1836. márczius 28-ról van keltezve, eleget tesz a közjogi követelményeknek. Az okmány kezdete igy hangzik: »Ferdinandus primus, Austriae imperator, et Hungariae hujus nominis quintus rex apostolicus« . . .

A másik kérdés, melyben a nemzeti követelmények diadalt arattak, a nyelv kérdése volt. Jelesen arról volt szó,

hogy a törvények magyar nyelven is szerkesztessenek, az addigi kizárólagos latin szöveg helyett. Ez sem ment könnyen. Ha kezünkbe veszszük ugyanis a törvénytárt, ott azzal a furcsa jelenséggel találkozunk, hogy, míg a törvények párhuzamos magyar és latin szöveggel olvashatók, a törvények legfontosabbika, Ferdinánd király hitlevele, pusztán latin nyelven pompázik közöttük. Ezt a különös tényt Deák[1] követjelentésében olyformán magyarázza, hogy a magyar szöveg is megvolt, de a kanczellária ragaszkodott hozzá, hogy a hiteles szöveg latin legyen, a magyar csak fordításnak tekintessék, és így nem volt mit tenni, mint a magyar nyelv lefokozását ily módon megakadályozni. A többi törvény szerkesztésénél rájöttek a dolog nyitjára oly módon, hogy kijelentették, miszerint, ha nem a magyar szöveg vétetik a hitelesnek, inkább egy törvényt sem terjesztenek fel.

Ez hatott, az ellenállás megtörött, ismét igazolván azon régi tánulságot, hogy nem az engedékenység és udvariasság azon eszköz, mely a nemzeti követeléseket illetőleg zöld ágra vezet.

Természetesen, hogy ehhez is kitartás kellett. És hogy a kitartáson fordul meg az életben minden, azt ez alkalommal is a szólásszabadsági sérelem nagy kérdése tanusítja, mely ezen országgyülésen merült fel, hogy a későbbi 1839-iki országgyülésen is folytattassék és alkalmat adjon a két tábla között nem kevesebb mint 23 üzenetváltásra. Igaz, hogy ezen üzenetváltások közvetlen eredményt nem értek el, de közvetve, mint látni fogjuk, mégis, a mennyiben kegyelmi tény szine alatt a kormány csúfos meghátrálásával végződtek.

Ezen sérelem Wesselényi peréből indult ki, melyre vonatkozólag a következőket kell előadni. Mikor Kölcsey egyéniségét jellemeztem, elmondottam, hogy az urbér kérdésében Szatmármegye az ő szabadelvü nézeteivel ellenkező utasítást hozott, és hogy a nemes nagy férfiu nem akarván szent meggyőződésével ellenkező ügyet szolgálni, követi állásáról lemondott. Azon harczban, melyet elébb Szatmármegyében vivott, Wesselényi is segítségére sietett.

[1] *Könyi*, idézett munkája, I. kötet 252. lap.

Nagy hatást keltő beszédében súlyosan ostorozta a kormány eljárását, melyet az urbér kérdésében követett. Támadásában a kormányt azzal vádolta, hogy a népnek zsirját szivja, hogy kétszinü politikát követ, mert míg atyáskodó szerepben áll előtte, mindent elkövet arra nézve, hogy boldogulásában megakadályozza, és hogy erre a czélra felhasználja úgy a főrendeket, mint a nemességet. Figyelmezteti a birtokos osztályt, hogy szükkeblü magatartása a jobbágyság szivében a gyülöletnek sárkányfogait fogja elveteményezni; hogy kitöréstől lehet tartani, a mit — ha a kormány karhatalommal el is fog nyomni — az mind nemzeti függetlenségünk árán és rovására fog történni.

Ezen beszédéért a kormány őt hűtlenségi perbe fogta.

Nagyon jellemző — még pedig örvendetes értelemben — a viszonyokra, hogy miképpen keletkezett a pör. Konstatálni kell, hogy Szatmármegyében, daczára az ellentéteknek, melyek ottan ezen kérdésben dúltak, senki sem találkozott, a ki a kormánynak oly értelmü tudósítást küldött volna, hogy Wesselényi ellen fel lehessen lépni. A kormány egész véletlenül jutott a dolognak tudomására, még pedig olyképpen, hogy Biharmegye egyik tekintélyes birtokosa, Péchy László, a ki az emlékezetes gyülésen jelen volt, hazatértében baráti körben az egészet elmondta. Ezen közlés egy levélben megiratott, mely érdekes tartalmánál fogva lemásolva közkézen forgott és igy a hivatalos körökig is elhatott. Ezen levél volt az, mely a kutatásra okot adott, melyet a kormányközegek több buzgalommal mint alapossággal végre is hajtottak, és a bűnvádi keresetet a Bécsből jövő rendeletre meg is indították.[1] A védelmet tudvalevőleg Kölcsey vitte, ki is mesteri védiratában beigazolta, hogy a keresetnek sem jogi, sem ténybeli alapja nincs, és hogy a vád még azt sem tudta bebizonyitani, miszerint Wesselényi a neki bűnül felrótt szavakat mondotta volna.[2] Mégis, mint arra már hivatkoztam, elitéltetett. A perbe fogatás önmagában véve is súlyos sérelmet képezett, még pedig azért, mert a politikai üldözés minden

[1] *Kölcsey* minden munkái, VIII. kötet 7. lap.

[2] Ugyanott, VIII. kötet 36. lap.

ismérvét magában foglalta. Éppen azért természetes, hogy az országgyülés szó nélkül nem hagyhatta az ügyet. A ki azt szóvá tette, az Beöthy Ödön volt. Az 1835. junius 15-diki kerületi ülésben tette meg indítványát, hogy a koronához felirat intéztessék, hogy a törvénytelen eljárás megsemmisíttessék. Hivatkozott arra, hogy a perbe fogás a szólásszabadságot támadja meg, a magyar nemzetnek azon ősi jussát, melyet József nádorispán, a ki pedig a törvényes gyakorlat értelmében az országgyülés feje, az alkotmány palladiumának nevezett. Hivatkozott arra, hogy törvényeink alapján szóval sem felségsértést, sem hűtlenséget nem lehet elkövetni. Wesselényi tulajdonképpen még széksértést sem követett el, mert hiszen a fennálló joggyakorlat szerint, ha olyan kifejezés esik egy gyülésben, mely ilynemü elbirálást von maga után, az ottan helyben intézendő el és megorvosolandó, mely czélból a gyülésterem ajtai azonnal bezáratnak, hogy senki el ne távozhassék, míg a sérelmes ügy le nem tisztáztatott. Mert ha a sértett fél a teremből eltávozott, ellene további eljárásnak helye nincs. Ezt őseink bölcsesége azért állapította meg így, nehogy az illető egész életén keresztül kínos bizonytalanságban maradjon, a mi minden esetre a vélemények nyilvánítását megnehezitené.

Nagyon szépen fűzte Deák[1] ezen gondolatmenetet tovább. Felemlítette, hogy a mi politikai szervezetünkben a megyének milyen fontos hivatása van. Ebből azon következtetést vonta le, hogy csakis a szabad szónak legszélesebb méretekben való használata akadályozta meg, hogy a megye valahogy haszontalan franczia prefekturává, vagy vak engedelmességhez szokott császári Kreishauptmannschafttá ne változzék át.

Ha az országgyülésnek nélkülözhetlen kelléke, hogy a szólásszabadságot a maga teljességében élvezhesse, úgy erre a törvényhatóságnak még sokkal nagyobb a szüksége. Ennél a kérdésnél különösen tekintetbe kell venni azt, hogy kik azon férfiak, kik ott összegyülnek a közdolgokról tanácskozandók. Nem a nagyszabásu nemzetközi élet szövevényei-

[1] *Könyi*, idézett munka, I. kötet 133. lap.

vel megbarátkozott és minden egyes szótagot csak gondos latolgatás után kimondó diplomaták, hanem ép értelmű fiai a hazának, kik a földmívelés békés foglalatossága mellől jönnek össze alkotmányunk erkölcsi oltalmára, alkotmányos igazaik gyakorlatára. Ők a közdolgok iránt élénk részvéttel viseltetnek, férfias egyenesség adja a szót ajkaikra és teljesen képtelenek a diplomatikus fontolgatásra. Ezt a latolgatást tőlök követelni annyi lenne, mint őszinteségöknek gyökerét elmetszeni. Az alsó tábla engedett is ezen érveknek, de a főrendiház nem járult hozzá, hogy ily tartalmu felirás intéztessék, miután felfogása szerint a sérelem nem követtetett el, a miből az következett, hogy az alsó táblának nincs oka a kérdést annak tekinteni és aggodalmának sulyát a királyi széknél nyilván elmondani.[1]

Az a szellem, mely ezen magatartást sugalmazta, kiterjedt a nemzetélet más vonatkozásaira, így az oktatásügyre is. Nemcsak hogy a Ludovika akadémia — daczára annak, hogy a pompás épület, melyet a hazafiak áldozatkészsége emelt, készen állott, — hanem még a műegyetem felállítását sem voltak képesek a rendek keresztülvinni, ámbár a szükséges pénzeszközöket a kormány rendelkezésére bocsátották.

A jogos felháborodás keserü szavai Beöthy Ödön ajkairól hangzottak el. »Midőn — úgymond — a nép kifejlesztésén munkálkodunk, melyet a maradiság százados politikája tudatlanságban hagyott, azt kértük talán, hogy bennünket a kormány eladósodott kincstárából segitsen? Nem. — Mi megmondottuk, hogy minden költséget magunk teljesitünk. És minő választ nyertünk? Azt, hogy várjuk meg a kormány intézkedéseit. Kérdem én, mit várhatunk azon kormánytól, melytől soha semmi jó nem származik? Talán tegnap óta kormányoz bennünket? És ha annyira szivén fekszik hazánk java, vajjon nem volt három század óta elég ideje valamicskét is tenni annak javára? Éppen holnap, midőn ezen az országgyülésen utóljára gyülünk össze, ez áll a napi evangéliumban: »Elmegyek ahhoz, a ki engem küldött, és ti menjetek, hirdessétek az Isten igéjét napkelettől nap-

[1] *Kónyi*, idézett munka, I. kötet 256. lap.

nyugtáig«. Menjünk tehát mi is hirdetni az igét, eltelve azon sivár érzelmekkel, melyeket ezen szükkeblü eljárás folytán keblünkben magunkban viszünk.«

Bezerédj István szelid szivét is elborította az ádáz harag szenvedélye. Engedelmet is kér a rendektől, ha talán nem tudja magát cléggé érthetően kifejezni, mert a királyi válasz hallatára a fájdalom és ingerültség fojtja el hangját. Figyelmezteti a kormányt, hogy önlelkiösmerete ellen vét, ha tőlök megtagadja a gyermekeik és polgártársaik neveltetéséhez szükséges eszközöket. De mindennek van határa, még a türelemnek is. Vigyázzon a kormány a maga tetteire, az ő eljárása szükségképpen arra kényszeríti a nemzetet, hogy, miután tőle sem erkölcsi, sem anyagi kifejlését nem várhatja, önmagában keressen segedelmet. És bár merítene is a nemzet ezen forrásból, bizonyosan megtalálná ott a mit keres.

Az előadottak, úgy vélem, kellőképpen igazolják azon állításomat, mely különben anélkül is átment a köztudatba, hogy az imént vázolt országgyülés ezen korszaknak — a 48-ikitól eltekintve — legfontosabb országgyülésének minősíthető. Azon rendkivüli haladás, mely ezen nagy jelentőségü testület egész működését, sőt beléletét jellemzi, kifejezésre jut magának a kodifikácziónak, a törvényalkotásnak technikájában, melyre vonatkozólag szintén kell nehány felvilágositó megjegyzéssel szolgálnom. Említettem fentebb, midőn az országgyülések szervezetéről szóltam, azon eljárást, melyet konczertácziónak neveztek. Hogy ennek visszaélései megakadályoztassanak, de különben is, mivel a parlamentáris szinvonal emelkedése ezt természetszerüleg maga után vonta, az alsó tábla elhatározta a jövőre nézve kész törvényjavaslatokat készíteni és ezeket terjeszteni fel a főrendekhez és királyi szankczió alá. Ez történt már az urbéri törvényjavaslatoknál és onnantúl állandó szokássá vált. A jellemző az, hogy mindennek daczára a bécsi kormány, vagyis annak képében a kanczellária, nem akart a konczertáczióról lemondani,[1] éppen mert itt is a régi játékot kivánták folytatni, t. i., ha lehet, a már mind a három tényező által elfogadott

[1] *Könyi:* Deák beszédei, I. kötet 250. lap.

szövegen is az aulikus felfogás érdekében változtatást eszközölni. Tényleg történt ily kisérlet, melyet azonban a nagy tekintélyü országbiró, a konzervativ gróf Cziráky Antal Mózes hiusított meg, mondván: hogy a királyi szóval játszani nem szabad. A mibe a Felség egyszer már beleegyezett, azt ily módon megváltoztatni nem lehet.[1]

Említettem Kossuth »Országgyülési Tudósítás«-ait és azt is, hogy az ő napja is ezen az országgyülésen tünt fel. A távollevők követe szerény állásában huzódott meg és egész ambicziója abból állott, hogy egy országgyülési hirlap szerkesztése ruháztassék reá. Ennek szüksége általánosan érzett volt. Eleinte Bertha Sándorral akarták csináltatni, de Kossuth oly jól végezte a dolgot,[2] hogy, ha hivatalosan nem is, de tényleg ő lett azzal megbizva. Tudjuk azt is, hogy egy gyorssajtót szerzett be, de az a kormány által lefoglaltatott; és igy csak az országgyülési ifjuság által másoltatta le tudósításait, melyekben az országgyülési beszédek foglaltattak az ő feljegyzései alapján. A Tudósítások több száz példányban irattak és küldettek szerteszét az országba, mindenütt óriási hatást keltve. Wesselényi például három példányt járatott Kolozsvárra. Mikor a lap oda megérkezett, ki lett adva a református kollégiumba, a hol az ifjuság által diktandó ismét több példányban leiratott és továbbíttatott.[3]

Érdemes ide igtatni az országgyülés bevégezte után, mikor tudósításai természetesen véget értek, hogy miképpen búcsuzik el olvasóitól. »Ezen szavakban (Buffon ismeretes mondása: »az irály az ember maga«) a jövendő események nem annyira árnyékukat vetik előre, hanem igenis egész fényöket és ragyogásukat, mert a hazaszeretet, valamint a közjóért áldozni akaró törekvés éltető napjának sugarai tündökölnek azokon keresztül, nyomukban mindenütt új életet varázsolva.

És íme zárvák az ország termének ajtai, és az ország szava ilyformán elnémult. Leléptem én is a helyről, melynek

[1] *Horváth* Mihály: Huszonöt év, I. kötet 479. lap.

[2] *Kölcsey* munkái, VII. kötet 29. lap.

[3] Lásd a »Hazánk« folyóiratban egy jeles, névtelenül irt czikket. Kossuth mint szónok és iró, II. kötet 89. lap.

negyvenegy hónap alatt megkóstolgattam rózsáját, megizzadtam vaspályáját. Név, ösmeret, pártfogó nélkül jöttem Pozsonyba, porszemként elveszve a fövénytengerben, én oly semmi annyi jeles között. Nem hoztam semmi egyebet magammal mint tiszta honszeretetet, erős akaratot és meleg érzetet a tennivalók szükségét illetőleg. És így nyujtottam ki reszkető kezemet egy kis pislogó mécset gyujtani, mely a távolság titkainak homályán keresztül egy-két jó barátomnak egy szikra világot tudjon gyujtani. De annyi nemes barátságra, annyi gyámolító szivességre, annyi kegyes bizalomra találtam váratlanul, hogy a pislogó mécs égő szövétnekké vált. Köszönet érte, forró köszönet. Én igenis érzem hibáimat, gyakran ütöttem véresre homlokomat a töretlen ösvény göröndjén bukdácsolva, de hazám szent nevére fogadhatom, hogy lelkemet e kétes harczból tisztán hoztam ki. E kijelentéssel önmagamban az embernek tartozom, csak az az egy szomorít és csak az volna képes a sors ellen zugolódásra indítani, hogy minek adott nekem ily erős akaratot hazámat szolgálni, ha megfelelő tehetséget nem adott hozzá. Azonban ez már nem tőlem függ, csakis annyi, a lehetőt megtenni.«

Akkori életéről, melyben ezen első munkálatát megcsinálta, és mely számára a halhatatlanságnak kezdete volt, keveset tudunk. Nem tudjuk, mikor támadt benne azon szikra, mely nem szövétnekké, hanem egy egész égi testté fejlődött, egy uj világot gyujtva meg nemzetének elborult láthatárán. Csak egy mozzanatot jegyzett fel egyik kortársa, ki később nehéz munkájában becsületesen támogatta és neki segédkezett. Pulszky Ferencz[1] írja, hogy Deáktól hallotta, hogy Kossuth esténként lakására kisérte őt, és beszélgetés közben bizalmát fejezte ki hazájának nagy jövőjét illetőleg. »És miként hiszed te, hogy ily változás bekövetkezhetik?« kérdezte ilyenkor Deák. »Bármi módon — felelte Kossuth, — végre is mit tudom én, európai forradalom vagy háboru utján, de be fog következni.« Jól mondja, hogy ezen erős meggyőződés, mely Kossuth későbbi működését mindig áthatotta, adta neki azon biztos-

[1] Életem és korom, I. kötet 94. lap.

ságot, mely egész fellépését jellemezte és mindig bizalmat gerjesztett számára.

Eme megjegyzés csakis Kossuthra vonatkozik, de a jövendőbe vetett hit és remény létezett másoknál is. Létezett Wesselényinél, ki minduntalan mondogatta, hogy a jó Isten az ő választott népét, a magyart nem hagyhatja el.[1]

Mondhatta is, mert neki szintén kellett tapasztalni ama kedvező ellentétet, mely az 1832-iki országgyülés és a közvetlenül elébb lefolytak között létezett, és melyet röviden kiemelni kívánok, mint a politikai méltatás egyik fontos mozzanatát. Tapasztalta mindjárt saját személyét illetőleg, mert míg az 1830-iki dietán József nádorispán azt lobbantotta szemére, hogy jövevény és a magyar dolgokat nem ösmeri, ez országgyülésen mind a két táblára nézve vezérszerepet vitt, lelkes követőkre talált. Azon körülmény, mely az előbbi két országgyülésnek legnagyobb fogyatkozása volt, hogy a hajó kormányos nélkül bolyongott, ellentétes szelek és habok között, immár véget ért, a vezető és irányító szellemek feltüntek, biztos kézzel tudták az alkotmányt vezetni a sóvár szemmel tekintett révpart felé.

Nagyon jellemző volt továbbá a vezető emberek magatartása. Az 1825-iki országgyülésnek majdnem minden számottevő politikusa átment a kormány táborába: Nagy Pál, Ragályi, Vay Ábrahám, Platthy, Bartal, Somssich mind végrehajtották azt a végzetes arczélváltozást, mely mindegyiknek népszerüségébe került. Nem úgy az országgyülésen. Az ellenzék főemberei, Deák, Klauzál, Beöthy Ödön, megmaradtak eredeti álláspontjuk mellett. Az ellenzék csakis egy ösmertebb tagjának elvesztését sajnálta, a Kölcsey által lelkesnek nevezett baranyai követet, Siskovicsét, de ez is nem annyira a maga hasznáért, mint azért történt, mert sógora, Somssich Pongrácz, személynökké lépett elő.[2]

Ugyancsak Kölcsey naplójában fel van jegyezve egy más mozzanat, mely a feltétlen haladás számlájára irandó.

[1] *Kölcsey* munkái, VII. kötet 224. lap.

[2] Ugyanott, 247. lap.

Ezt ő imigyen adja elő:[1] »Az emberek ebben a gonosz világban vagy makacsok, vagy legalább is pajkosok, de semmi esetre kalaplevéve, vagy hátgörbítve állani többé nem tudnak. Vannak ugyan most is, mint fájdalom, voltak mindig, kik örömest bolyonganak és csúsznak, csakhogy valamicskét nyerhessenek, de tudjátok nagyon jól, miként a császárnak módja is alá van vetve a divatnak, most már a *férgek* is elevenebbek és bátrabb mozgást tanultak. Annyit mondhatok, miszerint a hosszu életü főpohárnok, Eötvös, ki már sok vegyes bizottságban elnökölt, a hol főrendek és követek vegyesen foglaltak helyet, nehezen tapasztalt valaha a megyei küldöttekben ily keresetlen viseletet, ily kiméletlen ellentmondást, a győzelemnek ily biztos kilátását, ily figyelmetlenséget a félszázados bókolás és türés után, valamint a czímeknek homályos utakon való keresését illetőleg.«

És így állott a dolog az országgyülés befejezését követő hangulat- és magatartásra nézve is. A demokráczia, a forradalom veszélyétől való irtózásnak, a lojalitás ama túlhajtott nyilatkozatainak, melyet különösen az 1870-iki országgyülésen tapasztaltunk, vége van, a közvélemény fellépése nemcsak bátor, de kihivó lesz, kész a koczkázatokat magára vállalni. Különösen tapasztalható volt ez azon elemnél, mely természeténél, vérmérsékleténél fogva gyulékonyabb, a végletekre inkább hajlandó, az ifjuságnál. Tapasztalható volt pedig nemcsak ebben az irányban, hanem összekötve oly mozzanatokkal, melyek az eszményi törekvésekből folynak, a magasztos, nemes eszmék iránti hevüléssel, valamint azon komolysággal és igyekezettel, melyek a fejlődésnek és haladásnak egyedüli biztosítékat képezik.

[1] *Kölcsey* munkái, VII. kötet 231. lap.

X.

Többszörösen emlékeztem már meg az országgyülési ifjuságról, melynek tagjai ottan a királyi táblán, főrendek, követek mellett hivatalos és félhivatalos minőségben szerepeltek. Konstatálni kell mindenek előtt, hogy igen tekintélyes számmal voltak. Így Wirkner[1] össze-vissza 1200-ra teszi őket. Képviselve volt bennök az ország szine és virága; a legtehetősebb és előkelőbb családok igyekeztek azon, hogy fiaik jelen lehessenek az országgyülésen, mely politikai és jogi képzettségöknek a legnagyobb mértékben előnyére szolgált. A később oly nagy szerepet játszott egyének, mint Pulszky Ferencz, Pázmándy Dénes, Vukovics Sebő, Szemere Bertalan, Kazinczy Gábor szintén tagjai voltak ennek a testületnek. A mi az egész ifjuság magatartásánál kiemelendő, hogy annak jellege az előbbivel szemben teljesen átváltozott, még pedig kedvező értelemben. Míg előbb egy bizonyos betyárkodás, parlagi modor, léhaság és duhajkodás jellemezte őket, — most egyszerre komolyság, tanulási ösztön, nemes idealizmus vett rajtok erőt. Említettem már előbb, miszerint Pulszky kiemelte, hogy Kölcsey mily jó hatással volt reá; ezt egy másik tanu is megerősíti, ki szintén akkor Pozsonyban joggyakornok volt,[2] és a ki ezen kedvező fordulatot Kölcsey, Wesselényi és különösen Kossuth befolyásának tulajdonítja, ki is tudósításainak lemásolása által velök folytonos érintkezésben állott.

Így született az eszme egy ifjusági önképzőkör alakítására. Az első lökés a szövetkezeti propaganda apostolától, Széchenyi Istvántól származott. Nem érdektelen, hogy miképpen indult meg az akczió. Kászonyi úgy adja elő a dolgot, hogy az ifjuság Széchenyinek fáklyásmenetet akart adni. Megfogadták a katona zenekart, csakhogy ez később letiltatott. Abban az időben még oly lojális egyénnek, mint Szé-

[1] Élményeim, 91. lap.

[2] *Kászonyi:* Egy régibb kor ifjai, a »Hazánk« folyóirat IV. kötet 562. lap.

chenyinek ünneplése is szálka volt a hatalmasok szemében. Segítettek magokon másképpen. Az ünneplés mégis megtörtént, a megfelelő dikcziók kiséretében. Ekkor hangoztatta Széchenyi a lelkes fiuknak az egyesülés szükségét, a mi azután termékeny talajra is talált. El lett határozva az alakulás, az alapszabályokat nem kisebb ember mint Deák Ferencz csinálta, különös tekintettel arra, hogy a reakczió bele ne köthessen. Hangsúlyozta az önképzést, ellentétben a politikai izgatással. Ezen az alapon történt meg az alakulás és az egylet működni is kezdett, habár mindent elkövettek, hogy az ifjakat az abba való belépéstől visszatartsák. Így Kászonyit a személynök, sőt még József nádor is magához hivatta, hogy kapaczitálja, azonban minden eredmény nélkül. A működés szavalatok-, felolvasások-, vitatkozásokból állott. A legtekintélyesebb követek is eljárogattak közéjük. Az egyletnek, általában a változott kor szellemének meg is volt a maga jótékony hatása. Nagyban ápoltatott a külföldi irodalom, különösen azok a termékek, melyek a demokratikus és szélső szabadelvü irányt képviselték, mint például Börne »Párizsi levelei« vagy Lamennais »Paroles d'un croyant« czimű műve, melyek azon kornak irodalmi nagy szenzácziói voltak.[1]

Ez utóbbinak irányát — gondolom — Heine oly módon jellemezte, hogy a keresztre a jakobinus sapkát tette fel. Az ifjaknak társaságokban való viselkedése is igen kedvező metamorfózison ment keresztül. Kászonyi nagy önérzettel beszéli, hogy míg előbbi időkben, ha valaki juratus volt, az a tisztességes házaknál és társaságokban inkább kerültetett, mintsem szivesen láttatott. Ezután a helyzet ellenkező irányban változott. A társaságnak, melynek a politika lőn legkedvesebb thémája, legkeresettebb tagjai lettek a fiatalok. A politikai irány pedig, mely ezen érintkezésekben kifejezésre jutott, a leghatározottabban ellenzéki volt. Az aulikus követek ellen tüntetni, a szabadelvü szónokokat ünnepelni: ezt tekintette az ifjuság legfőbb feladatának. Kétségtelen, hogy azon nehéz küzdelemben, melyet az ellenzéki férfiak vívtanak, az ifjuságnak ezen hazafias magatartása megbecsülhetlen szolgálatot

[1] *Horváth* Mihály: Huszonöt év, I. kötet 487. lap.

tett a nemzeti ügynek. Ellenben a kormány támogatói, főleg ha előbb ellenzékiek voltak, súlyosan érezték az ellenszenvnek hatását.

Az előbbi országgyüléseken oly ünnepelt Ragályi Tamás, mert a kormánypárttal kezdett kaczérkodni, az ifjuságnál és általa teljesen elvesztette népszerüségét. Nagy Pálnak is sokat kellett szenvednie ósdi felfogásáért. Mikor azután az országgyülés végeztével bekövetkezett az apostolok oszlása, ezen lelkes tábor is nyakába vette az országot, hirdetni az igét. Feltüzelve az ellenzéki szónokok dicső példái által, a szó hatalmát elsajátítva, annak felhasználására kellő módon kitanítva és begyakorolva, úgy tértek a fiatal apostolok haza, hogy ottan a követválasztásoknál, a megyei gyüléseken ők maguk is teljesíthessék azon tisztet, melynek a törvényhozás termei oly lélekemelő példáit szolgáltatták. Ily módon az ország közéletében, mely eddigelé, habár határozottan alkotmányos, sőt ellenzéki volt, de mégis nagyban és egészben inkább táblabirói jelleggel birt, egy uj, egészen modern alaku tényező vegyült bele, az ifjuságnak nemcsak lelkes, de szenvedélyes akcziója, mely a vis inertiae passziv működése helyett az izgató és támadó elemet hozta túlsúlyra. Tény, hogy az a hatalmas törzskar, mely a negyvenes években a reform nagy harczait vívta, mely nélkül az zöld ágra vergődni csakugyan nem lett volna képes, ama szerény ifjusági kör helyiségeiből került ki.

Fel lehet még itten emliteni, hogy ezen helyes irányt az ifjuság a későbbi országgyülésen is betartotta. Egy a hazai állapotokat alaposan ösmerő német utazó[1] elmondja, miszerint az 1844-iki országgyülési ifjuság egy csomó kitünő tehetséget számlál tagjai között, és hogy mindannyiszor, mikor a népszerü képviselők által megintetik, annak helyt is ad. Hasonló kedvező véleményt olvasunk a 47-iki fiatalságról.[2] Ezen félhivatalos munkában a szerző kiállitja róla a bizonyitványt, miszerint a válságos napokon magaviselete nyugodt és méltóságos volt.

[1] *Richter:* Wanderungen in Ungarn, 130. lap.

[2] Stefan Viktor, Erzherzog von Oesterreich, 217. lap.

Visszatérve az elébb vázolt mozgalmakra, természetesnek kell találnunk, hogy az akkori kormány ösmeretes felfogása folytán azokat — mindenütt rémeket látva — nem nézhette nyugodtan. Ferencz császár elhalálozott és azon keserves tapasztalatok, melyeket ő szerzett, melyek az 1825-iki nagy vezeklésre kényszerítették, valamint arra intették, hogy a nemzettel való ujjhuzástól tartózkodjék, nyomtalanul siklottak el utódjainak korlátoltságán és elbizakodásán. Nem a jólelkü, gyenge Ferdinándot értem ez alatt, hanem a tényleges uralkodási hatalmat, mely a Staatsconferenzben szerveztetett és melynek politikai és kormányzati természetét illetőleg a szükségesek előadattak. Ösmeretes, hogy Lajos főherczeg Ferencz császárnak minden hibáit örökölte, annak jó tulajdonságai nélkül. Kolowrat a cseh mágnás gőgjét párosította az osztrák bürokrata ellenszenvével, hozzájárult Clam-Martinitz, a katonai hatalmaskodás és elbizakodás mozzanataival, végre a rendőrség feje, a hirhedt Sedlniczky, a kinek mesterségét képezte a hajtóvadászat minden nemesebb és szabadelvübb jelenséggel szemben. Ezekből kitört a magyar elleni gyülölség és az a törekvés, a mit a bécsi kormányférfiak úgy szoktak nevezni: »ein Exempel statuiren«, példát adni. Ezen hajszába — hihetőleg akarata ellen — Metternich is bele ment. Azért mondom akarata ellen, mert tényleg ellentétbe jött azon felfogással, melyet a magyar ügyekben úgy elébb mint utóbb elfoglalt. Ma már tudjuk, hogy maga is megbánta később a dolgot, hibáját el is ösmerte, sőt azt egy bizonyos pontig jóvá is tette. Széchenyi István volt az, ki elmondotta,[1] hogy neki a kanczellár ily természetü vallomást tett, különösen kiemelve, miszerint a kormány Kossuthtal szemben nem a helyes uton járt. Emlékirataiban[2] találunk egy részletet egyik leveléből, melyet feleségének irt és a mely elhatározásának némi magyarázatát szolgáltatja. Ezen levél Pozsonyból van keltezve, az 1836-iki országgyülés berekesztését jelenti és arról szól, hogy Metter-

[1] *Kovács* Lajos: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve, 87. lap.

[2] Nachgelassene Papiere, VI. kötet 95. lap.

nich milyennek látja akkoron nálunk a hangulatot. Ezen levélben bevallja, hogy életében sokat dolgozott és bajoskodott, de ehhez fogható kellemetlenséggel alig volt dolga életében. Az ország törvények, szokások, erkölcsök dolgában sok századdal hátrább áll mint más állam. Van azonban egy csomó ember, ki bele van bolondulva a nyugateurópai polgárosodás elfajulásaiba. Ő azon felfogásból indult ki, hogy a nemzetek életében meg lehet különböztetni a gyermek-, férfi- és öregkort, és miután Magyarország a férfikort még nem érte el, most ki van annak a kisérletezésnek téve, hogy a haladásnak ezen futó bolondjai nem az érett kor gyümölcseit, de a dekadenczia korcsnövéseit akarják beleoltani.

Természetesen ennél a kérdésnél soha sem kell nála elfelejteni a rögeszmét, az irtózást a jakobinus üzelmektől. És ez annyira ment, hogy ugyanazon időben Károly főherczeg leányának kezét a franczia trónörököstől, Lajos Fülöp elsőszülött fiától, Orleáns herczegtől megtagadták.[1] A fiatalsági mozgalmaknál is külföldi példák voltak azok, melyek nyugtalanságot keltettek. Így az a nagy német fiatalsági mozgalom, a Burschenschaft, mely politikai gyilkosságra is vetemedett, szintén ijesztő rémként állott a kormányférfiak előtt. És ha az osztrák politika in illo tempore követelte ezek ellen a fellépést, a maga háza előtt is kellett sepernie.

Az első, a ki áldozatul esett, az Reviczky kanczellár volt. Ő különben is ab ovo sok ellenséget szerzett magának. Magyar érzelmei, köznemes származása a gőgös antimagyar udvari körökben felköltötték a reakcziót. Hozzájárult József nádor versengése is, ki tőle hatalmát, befolyását féltette. Ferencz császárban elvesztette egyedüli pártfogóját, végre hegyibe jött, hogy nálunk nem úgy mentek a dolgok, a mint a kamarilla szerette volna. Így azután buknia kellett, Florenczbe küldetett követül. A ki helyébe kanczellárnak jött, az Kolowrat rokona és teremtménye, gróf Pálffy Fidél volt, a gyászmagyaroknak mintaképe, egyike a legszomorubb alakoknak, a kik valaha a kanczelláriai állást betöltötték, és a ki a többiekkel együtt oly nagy mérvben hozzájárult, hogy

[1] Nachgelassene Papiere, VI. kötet 101. lap.

ezen hivatal az országos közvélemény előtt oly népszerütlenné lőn. A kanczellárságát megelőzött időkben különösen az által tünt ki, hogy a főrendiházban a reakcziónak egyik főoszlopa gyanánt tekintetett. Össze-vissza oly badarságokat állítgatott, hogy az eléggé konzervativ országbiró, Cziráky, nem egyszer kénytelen volt megczáfolni. Egy árva szót sem tudott magyarul, és midőn az osztrák kamara elnöke, Colloredo, őt állásába beiktatta, németül üdvözölte hivatalnokait. Hogy milyen hatást gyakorolt e kinevezés, Széchenyi Naplói tanusítják,[1] ki is megirja, hogy most már tűzbe, romba lát mindent. Elgondolható, hogy ha a hatalmas Wesselényit nem kiméltek, mi sors várhatott a kisebb emberekre. Méltán lehetett itten alkalmazni azokat a megható szavakat, melyeket az idősebb Wesselényi Miklós érdekében egyik ellenzéki vezérszónok az erdélyi országgyülésen mondott, mikor annak egy éles támadása miatt széksértési keresetet akartak ellene indítani. Azon ellenzéki férfiu akkor figyelmeztette az országgyülést, hogy e kereset által a szólásszabadságot támadják meg, és ha az ország büszkeségével imígyen bánnak el, ki lesz többé biztos azon falak között, ki fogja megvédeni utána a nemzet igazait? Idézi a klasszikus mondást, melyet Zrinyi a költő, gyászos halálakor használtak: »Alma ruit cedrus, silvae trepidate minores.« (A büszke czédrusfa ledőlt, apró cserjék remegjetek.) Az apró cserjék ebben az esetben a szegény ifju emberek voltak; első sorban ellenök indult a hajsza, a támadás. A kolomposok közül valamennyi ellen megindították az akcziót. Így Pázmándy Dénest, Pulszky Ferenczet, Vukovics Sebőt, Szemere Bertalant is kereset alá akarták fogni, de felhagytak vele. A ki azonban mindnyájokért meglakolt, a ki ellen a kormány egész dühe kitört, az Lovassy László volt Biharból. Ez az ifjuság legtehetségesebb, legmerészebb, legtevékenyebb tagjaként volt ösmeretes. Rendkivüli szónoki tehetséggel rendelkezett; a hol csak az ifjuság nevében szónokolni kellett, — így például Wesselényi üdvözlésénél — ott mindenütt ő állott ki a síkra. Beszédjei, melyeket ilyenkor tartott, kitüntek szépségök,

[1] Lásd idézett munka, 302. lap.

radikalizmusok, vakmerő bátorságuk által. Biharmegyének gyülésein is magára vonta a közfigyelmet. Barsmegyében szintén erősen dolgozott, mikor a kormány Balogh Jánost vissza akarta hivatni, az ellenzéket buzdítva, bátorítva.

A hajsza oly módon vette kezdetét, hogy nehány társaival elfogatott és börtönbe vettetett. A királyi ügyek igazgatója ellene, a királyi tábla előtt, összeesküvésre alapított felségsértési pert kezdett. A vádpontok abból állottak, hogy a pozsonyi ifjuság egyesületének tagja volt. Azután három lengyel menekültet magánál tartott és ezek egyikének emlékkönyvébe azt irta bele, hogy republikánus. A kereset alatt álló Wesselényit üdvözölte és lázító beszédet mondott. Továbbá egy barátjának azt irta, hogy a népfelségi elvek, hála Istennek, terjednek. Végre, hogy a barsi követválasztáson a kormány ellen izgatott. Ezen az alapon kérik ellene a fej- és jószágvesztés büntetését alkalmazni. Mint látható, ezen üldözés a Martinovics-per második kiadását képezte, éppen olyan elrémítési czélzatból indulva ki, mint az anyaper. A mi a legszomorubb, az, hogy a biróság éppen azon törvénytelen proczedurákat alkalmazta, melyek azt a Cabinetsjustiz jellegével ruházták fel. A Martinovics-per törvénytelen praktikái ujonnan előkerestettek és alkalmaztattak. A feladó nevét nem hozták a vádlottak értésére. A törvény által biztositott védelemtől is elüttettek, mert ügyvédjüktől titoktartási esküt kértek, a minek sem az, sem a vádlottak magukat alá nem vetették. A terhelő tanukkal nem lettek szembesitve, a kihallgatás is nem a tábla előtt, de a börtönben ejtetett meg. Hozzá az egész tárgyalás is a nyilvánosság teljes kizárásával történt, úgy hogy még a hiteles jegyzőket is kiparancsolták a tárgyalási teremből. Lovassy László és édes atyja az egész per alatt a legkorrektebbül viselkedtek, folytonosan tiltakoztak a törvénysértések ellen, igazságot követelve, elveikből semmit fel nem adva, s azok jogszerüségét bizonyitgatták. Maguk a birák közül is ketten, Földváry Ferencz és Császár Sándor mindannyiszor felemelték szavukat a jogtalanságokkal szemben, valamint teljes felmentésre szavaztak. De hiába, daczára annak, hogy a derék ifju ellen semmi büntetésre méltó cselekvényt sem lehetett beigazolni, oly oktondi ráfogások alapján,

hogy a vádlott minden törvényes renddel ellenkező, romlott erkölcsü viseletet tanusít, valamint a tisztes társadalmi szokásokkal és erkölcsökkel ellentétben álló veszedelmes nézeteket ápol, elmarasztaltatott és tiz évi várfogságra itéltetett. A büntetést abban az elátkozott börtönben, a Morvaországban fekvő Spielbergben kellett kiülnie. Igaz, hogy az nem tartott tovább három évnél, mert azután, mint látni fogjuk, a többi elitéltekkel együtt kegyelmet kapott; de a súlyos fogság az élénk képzelődésü, ideges ifju elméjére oly iszonyu benyomást tett, hogy megtébolyodott és soha többé ki nem gyógyult. Én fiatal éveimben még láttam a boldogtalant, és minden érző kebellel együtt bánkódtam szomoru sorsán és átkoztam a rendszert és biráit, kik ide juttatták.

Ez a törvénytelen per, annak lefolyása és kimenetele mozgásba hozták az egész országot. A megyegyülések mindenfelé visszhangzottak a legélesebb tiltakozások, a legelkeseredettebb szónoklatoktól. A derék Fáy András[1] költői ihlettől sugalmazott szavai, hogy a magyar nemes, minden szép szabadsága mellett, csak lombos fán ülő madár, melyre minden órán fel van vonva a vadász fegyvere — szomoru megvalósulást nyertek. A magyar szabadságnak két legfőbb palládiuma, a szólás- és személyes szabadság — ez utóbbi az angol Habeas Corpus nagy jogosítványa — meg voltak támadva, és a mit ezek legfőbb biztosítékának tekintettek, — a birák függetlensége, — az nem védő, de támadó fegyverré változott az osztrák kamarilla szolgálatában. A tiltakozó megyék között Bihar után elől jár Pestmegye. Egyik szónok, Patay követeli az országgyülés összehivását és az igazságtalanul itélő birák példás megfenyítését. Egy másik — Ráday Gedeon — indítványozza annak kimondását, hogy a haza veszélyben van. Egy számos tagból álló küldöttséget menesztenek a trón zsámolya elé, mely azonban még el sem fogadtatik.[2] Más megyék is megcselekszik ezt, de hasonló nemleges eredményt érnek el.

[1] Életrajza *Badics* Ferencztől, 340. lap.

[2] Ugyanott, 357. lap.

Ezen tiltakozások alig hangzottak el, már egy másik törvénytelen elfogatás híre járta be az országot, a Kossuth Lajosé. Abban a tényben, hogy az ifjak ellen elkövetett törvénytelenség oly nagy zajt ütött, és az ellenhatás oly hatalmas méreteket öltött, magának Kossuthnak igen nagy része volt. Az eszközt, melylyel a közvéleményt felriasztotta, egy irott lap, a »Törvényhatósági Tudósítások« képezte. Látva a hatást, melyet Országgyülési Tudósításai elértek, érezvén azt, hogy egy általános politikai szükség az, mely kielégítést követel, t. i. a szabadelvü akcziót folytatni a megyegyüléseken és ennek számára a nyilvánosság egy közlönyét megalkotni, vitte őt arra, hogy, mindjárt a törvényhozás bezárása után, egy másik irott lap szerkesztéséhez és kiadásához fogjon, mely a megyei gyülések és az ottani fontosabb események leirását tartalmazza. Első dolgának tekintette az összeköttetéseket, melyeket az országgyüléseken szerzett, vállalata érdekében hasznosítani. Ez sikerült is neki oly módon, hogy a legkiválóbb egyének ellátják közléseikkel. Első sorban Deák Ferencz, ki annyira támogatja, annyira bizalmas viszonyban van vele, hogy hasonlóképpen kereset alá akarják fogni. A vállalat megindul, még pedig a nádorispán, mint a helytartótanács főnöke határozott tilalma ellenére. Van vagy 140 előfizetője, köztük 20 megye. Az előfizetési dij évenként 50 frtra van téve.[1] A lap irva jelenik meg és levelek alakjában küldetik szét, a legnagyobb akadályokkal küzdve; mert azok, különösen ha előfizetési pénzeket tartalmaznak, minduntalan elvesznek.[2]

Az annyira higgadt József, látva, hogy tilalmának nincsen foganatja, teljesen elveszti fejét, és mint Pestmegyének főispánja, elég inkorrektül, a megyének mellőzésével kiadja a rendeletet, mely őt a lap további folytatásától eltiltja. Kossuth ennek a tilalomnak sem engedelmeskedik. Érezve, hogy törvényes alapon áll, egyszerüen el van határozva a végletekig menni, bármi sors érje is miatta. Az az oroszlánszív és bátorság, mely egész pályafutásán jellemezte, itt

[1] Lásd Kossuth előfizetési felhivását a »Hazánk« VI. kötet 234. l.

[2] *Ballagi* Géza: Millenáris történet, IX. kötet 432. lap.

nyilatkozik meg legelőször. Ugocsamegye főjegyzőjének,[1] kinek lapja folytatását, a tilalom daczára, elküldi, megirja, hogy a parancs, melyet vele közöltek, a fenyegetés villámaival van tele. Ily viszonyok közt hol fog az önkény és erőszak megállani, azt nem tudja. De azt igenis tudja, hogy, ha a spanyol inkvizicziò minden borzalmát felelevenítik is vele szemben, soha gyáván polgári jogainak gyakorlatától elállani nem fog. Szenvedni megtaníthatják, de félni nem.

Erre a legrövidebb idő alatt nyilt is számára alkalom. Az osztrák önkényuralom tovább űzi gonosz játékát és 1837. május 5-én a budai hegyeken, hova egészsége miatt üdülni ment, éjjel elfogják, és Budán azon börtönbe zárják, melyben Martinovics és társai szenvedtek. A megyék — első sorban Pestmegye — tiltakoznak ezen törvénytelen eljárás ellen, és megindítják Kossuth érdekében az akcziót. A megye végzésileg kimondja, miszerint a trón zsámolya elé felhivással járul, melyben kifejezi azon óhajtását, hogy Kossuth szabadon bocsáttassék, valamint a polgári becsületén ejtett csorba helyrehozassék. Azonkivül, tekintve azon körülményt, miszerint Kossuth Lajos családja, az ő bebörtönözése által, egyetlen gyámolától elesett, elhatározza, hogy ennek számára segedelem czimén aláirást nyit, és hogy a begyülendő pénzek a megyei pénztár és számvevőség által fognak kezeltetni.[2]

Meg kell ez utolsóra vonatkozólag jegyezni, hogy ezen gyüjtés igen szép eredményt mutatott fel. Aláirtak jelentékeny összegeket Széchenyi,[3] Wesselényi. Annyi gyült össze, hogy még Kossuth szabadon bocsátása után 8000 frt maradt, a mit ő egy közczélra adományozott.

A megyék közbelépése, melyek rendkivüli országgyülés egybehivását is követelték, nem sokat használt az üldözött embernek. Bosszut állani rajta, megfélemlíteni, esetleg ártalmatlanná tenni: ez volt a czélzat. Az államügyészség a legképtelenebb ürügyekből összetákolva fogalmazta a keresetet; titkos társaság alakítása, lázítás, a legfőbb parancs elleni

[1] Lásd »Hazánk«, III. kötet 95. lap.

[2] *Székely* József: Kossuth fogsága és Pest vármegye rendei, 22. l.

[3] Lásd Naplói, 363. lap.

engedetlenségből állottak a vádpontok. Hogy milyen dőre felfogások szerepeltek a birói karnál, bizonyítja az, hogy a személynök, Somssich Pongrácz, még azt is felrótta, hogy tudósításaiban a lármás megyei gyüléseket hosszasan, a csendeseket röviden vagy éppen nem közölte.[1] Ily módon elitéltetett, a 21 hónapos vizsgálati fogságon kivül, a királyi tábla által három évre, a mit a Curia négyre emelt fel. Hogy a közvélemény ezen itéleteket miképpen fogadta, arra érdekes világot vet azon körülmény, hogy az akkori két legelső hitszónok, Albach és Gegő, mindketten prédikációjok alkalmával kárhoztatták azokat és fájdalmas hangon ecsetelték az ország szomoru helyzetét.[2] A megpróbáltatás nehéz óráiban, sőt éveiben Kossuth egy pillanatra sem veszti el lélekjelenlétét, bátorságát. Bebörtönzésének napján leveleket ir Wesselényinek, szüleinek, melyekben férfias jelleme egész valóságában megnyilatkozik, Wesselényinek azt irja: »Én fogva vagyok. Mi okért? Ők tudják, kik elfogtak, én nem. Jelszavam törvény és törvényesség, igy áldozat lehetek, de bűnös nem. Adjunk hálát az Istennek, hogy ennyit cselekedtünk, miszerint üldözésre érdemesnek tartanak.«

Szüleit pedig imigyen biztatja, vigasztalja: »Tudom, a csapást tűrniök nehéz lesz, de Istenre, mindenre, a mi szent és azon nemes érzésre kérem, mely az ártatlan ember és tántoríthatlan hazafi keblét bármilyen helyzetben deríti, törüljék le könnyeiket és legyenek büszkék, hogy a haza géniusza engemet méltónak talált arra, hogy a hazáért szenvedjek.[3]«

Valójában a szenvedésnek ürömpoharát majdnem fenékig ki kellett ürítenie. Vizsgálati fogsága a lehető legsúlyosabb volt. Börtönének ablaka kétharmadáig be volt falazva, az őrség tisztjének jelenléte nélkül még a porkoláb sem nyithatott be szobájába. Olvasmányt, irószert általában nem adtak neki, látogatót mást védő ügyvédjén, Benyovszky Péteren kívül, nem fogadhatott. Teljes oka volt kész lenni min-

[1] *Kerékgyártó:* Kossuth főbenjáró bűnpere »Hazánk«, IX. kötet 20. lap.

[2] *Pulszky:* Életem és korom, I. kötet 136. lap.

[3] *Ballagi* Géza: Millenáris történet, I. kötet 436. lap.

denre, leszámolni az élettel. A Martinovics-per áldozatjainak, Őz Pálnak, Hajnóczynak véres árnyai ott lebegtek szemei előtt. Semmi biztosíték nem volt arra nézve, hogy reá is nem a bakó pallosa vár. Azok nálánál semmivel sem voltak bűnösebbek, valamint a hatalom emberei előtt azon indokok, melyek őket a vesztőhelyre vitték, az ő elpusztítása mellett is szólottak.

És ha életét meg is kimélik, nem várhatott-e reá, éppen úgy mint például Lovassyra, a legiszonyubb csapás, a lelki halál? Ki állhatott érette jót, hogy gyenge szervezete éppen úgy fel ne mondja a szolgálatot, mint a hogy az a másik ártatlanul szenvedőnél megesett. Kedélyállapotáról a következőképpen nyilatkozott, utólagosan. »Gyakran össze kellett szednem egész lelki erőmet, hogy a foglalatosság nélküli örökös magányban a képzelődés rajongásainak megállást parancsolhassak. Meg tudom fogni, hogy a kevesebb lelkierejü foglyok magánfogságban megtébolyodnak. A képzelődés túluralma ellenében gyakorlati tárgyak feletti elmélkedéshez folyamodtam. Számot adtam magamnak hazánk állapotáról, intézményeink hiányairól, levontam tapasztalataim, ismereteim tanulságait, meghánytam magamban minden kérdést és véleményt képeztem magamnak a megoldásról. Ezen elmélkedéseknek később nagy hasznát vettem. Míg fogva voltam, nem egyszer töprenkedtem a felett, hogy mennyire hátramaradottnak tapasztalom magamat a haladó világ mögött, ha majdan kiszabadulok. Nem maradtam hátra. Fogságom magányában tanultam meg elmélkedés utján, mire az élet oktatott.«

Nem hiszem, hogy a világtörténetben a lelkierőnek ennél fényesebb bizonyítékát tudná valaki felmutatni. Nem hiszem, hogy azon nagy emberek között, a kik nemzetük életére elhatározó befolyást gyakoroltak, lett légyen csak egy is, a ki fényes pályájára való előkészületét hasonló nehéz körülmények között hajtotta volna végre. A mostani nemzedék előtt Bismarck herczeg az, a ki a jellemerőnek azon legmagasabb fokát képviseli, melyet a vasember jelzővel szoktak kifejezni. De bárminő megpróbáltatások voltak is azok, a melyek felett erélye diadalmaskodott, úgy vélem, egyik sem járt közel azon huszonegy hónapig tartó intenziv szen-

vedéshez, mely felett Kossuth Lajos lánglelke és aczélkemény jelleme győzelmet ült. Győzelmet ült oly módon, hogy minden pillanatját arra fordította, hogy szellemét erősítse, hogy azt annál nagyobb súlylyal vethesse nemzete sorsának mérlegébe.

Tudva van, hogy elitéltetése annyiban könnyebbülést hozott számára, amennyiben könyveket szabad volt olvasnia. Ezt arra használta fel, hogy megtanuljon angolul. A britt szellemóriás Shakespeare lett kedvencz szerzője. A hatalmas történeti drámákban Anglia s Róma nagy alakjai, küzdelmei ismét felelevenedtek szemei előtt. Coriolánban megolvasta a demokráczia győzelmét az oligarchia felett, valamint azt a csodás honszerelmet, mely ha pillanatra meg is tévedt, később annál erősebben nyilatkozik meg. Julius Caesarban látta a haldokló szabadság harczát megtestesülve Brutus és Cassius személyében, kiket Cremutius Cordus az utolsó rómaiaknak nevez vala. János királyban a »magna charta« adományozása méltán eszébe juttatja az aranybulla keletkezésében, a magyar alkotmány alakulásának fölényét az egekig magasztalt angol felett.

Az egyéni kitünőség, a nemzeti lét és szabadság harczai, a világ első költőjének gazdag képzelete által megaranyozva, áthatották fogékony keblét. Vigaszt, reményt, példát szolgáltattak számára, hogy ha majdan börtönének kapui megnyilnak, őt is kalauzolják tövises utain. De az a haszna is származott belőle, hogy Shakespeare nyelvét, fenséges nyelvezetét el is sajátította oly módon, hogy ha az avoni hattyu maga is feltámad vala, még az sem hallgathatta volna elmélyének szüleményét több gyönyörrel, mint a hogy hallgatták Anglia és Amerika népei, midőn e csodálatos ember szózatos ajkairól elhangzott. Irodalmi remekművek és énekes madarak képezték e szerint egyetlen társaságát. Ez utóbbiakat, midőn végre ütött számára a szabadulás órája, kibocsátotta. Az ablakba azonban kendermagot hintett el, hogy ha megtérnek, szokott eledelöket ott találják. Másnap utána is nézett, hogy vajjon nem tértek-e vissza. Azonban ez nem történt meg: a szabadság nekik is kedvesebb volt koczkázataival, mint a gyámkodás nyujtotta biztos exisztenczia. Mikor

Pestmegyének rendei előtt megjelent és hálájának kifejezést adott, egyebek között ihletett hangon fogadalmat tett, »hogy ha majdan elkövetkezik a tettek és áldozatok ideje, a nemzete iránt érezett hálája óriássá feszítendi keblében a törpe erőt, és ő, ki egyike a leggyöngébbeknek, versenyre kelend a legerősebbekkel, nem hirért, nem dicsőségért, nem jutalomért, hanem versenyre áldozatban a nemzetért«. És ha Achillesnek haragja egy Homér számára méltó tárgynak kinálkozott, hogy halhatatlan költeményét megirja, úgy nekünk magyaroknak, ha már Homerünk nem született, mindannyiunknak emlékezetünk érctábláiba kell bevésnünk azon eseményeket, melyek bizonyítják, hogy a haza hű fiának hálája miképpen teljesíttetett.

XI.

Az előadottakban némileg elébe vágtam a történteknek. Kossuth kiszabadulása csakis az 1839—40-iki országgyülés végével történt meg, mint következménye ezen törvényhozás viselt dolgainak és magatartásának. Ezen országgyülésről is kell szólanom, mert ennek lefolyása több rendbeli fontos mozzanatot tartalmaz, melyeket figyelmen kivül hagyni alig lehet. Emlékeztetnem kell tisztelt olvasóimat azon felfogásomra, hogy ez országgyülés azon időszaknak, melyet az egész nagy nemzeti átalakulás első stádiuma gyanánt jellemeztem, végpontját képviseli. Úgy adtam elő a dolgot, hogy azon évek, melyek ez országgyülés befejezte után egész 1848-ig tartanak, lényegileg más jelleggel birnak mint azok, melyeknek főbb eseményeit éppen elébb együtt megfutottuk. Ez később ki fog fejtetni, itt elégséges azon körülményre rámutatni, hogy az országgyülés kezdete előtt már észlelhetők egyes fontos tünetek, melyek a kormány támadási és megfélemlítési kisérletének teljes fiaszkóját jelentik.

Előadtam, hogy Reviczky kanczellár azért menesztetett, mert a kamarilla nem találta személyét elég megbizhatónak. Erélyes embert véltek fogni Pálffyban, a ki majdan a daczoskodó magyarokat ránczba szedi. Mihelyt azonban az országgyülés egybehivásának szüksége kikerülhetlenné vált,

a mi ez esetben a hagyományos esetlegességeknek és szokásoknak megfelelőleg ismét a katonai kormányzat követelései folytán jött létre, — lévén annak megint regrutákra szüksége — felső helyen belátták azt, hogy a népszerüség Molochjának áldozatul kell dobni nemcsak Pálffyt, hanem az országbirót, Czirákyt s a személynököt, Somssichot is, kik mindannyian éppen a politikai hajszák folytán teljes lehetetlenekké váltak.

Bizonyára egyike a legtanulságosabb jelenségeknek, hogy akkor, mikor a reakczió azt véli, hogy az ellenzéki hydrának nyakára tette a lábát, a diadalmi ünnepből a vezéregyéniségek számára halotti tor válik.

A választások magok azért is nagy érdekkel birnak, mert ekkor tünik fel először a későbbi két nagy pártnak szervezkedése és mérkőzése. Nemcsak, hanem innen keletkezett az egyiknek, a konzervativ pártnak, gúnyneve, a »pecsovics« jelző. Pecsovics ugyanis Tolnában gróf Festeticsnek tiszttartója és a konzervativeknek főkortese volt, míg az ellenzéknek egyik kortesét, egy becsületes timármestert, Kubinszkynak hivták. Rólok pártjokat is elkeresztelték, mely név azután kiterjedt az egész országra, olyképpen, hogy egy alkalommal egy nagy ellenzéki értekezleten Batthyány Lajos azt indítványozta, hogy az országos pártok e két nevet vegyék fel.[1] Különben mindenütt a kormánypárt részéről hallatlan erőszak és vesztegetés alkalmaztatott, még pedig részben sikerrel. Így Biharban, a hol Beöthy Ödön kimaradt, Tolnában, hol Bezerédj megbizó levelét ki nem adták; de mindketten pár hónap alatt mégis megjelentek az országgyülésen, miután az ellenzék mihamarább többségbe jutott. Pestmegyében az ellenzék egyik vezérét, a ki különösen kikelt a birószágok törvénytelen eljárása ellen, Ráday Gedeont választották követül. Ekkor azzal a fogással éltek vele szemben, hogy ezen támadás miatt perbe fogták és úgy mint büntető kereset alatt álló egyént letiltották az országgyülésről, a mi azután szintén egyik sérelme lett a tárgyalásoknak. De mindennek daczára az ellenzék nagy erővel jött fel az országgyülésre,

[1] *Madarász* József emlékiratai, 97. lap.

úgy hogy az egész idő alatt uralta is a helyzetet, ha nem is alakilag, de lényegében a kormány vereségét az egész vonalon megpecsételve, a mint hogy az mindjárt előadandó lesz. Mindennek daczára ezen mozzanatok még sem adják meg ezen országgyülésnek azt a jelleget, melynek folytán, mondjuk, a második stádium kerctébe beilleszthető lenne, egyszerüen azért, mert nincs benne a nemzeti szempontok érvényesítését illetőleg azon határozottság, mely utóbb az egész közvélemény magatartásában oly feltünően észlelhető és végre a 48-diki törvényekben kifejezésre jut. Ezen országgyülés tárgyalásaira vonatkozólag egy elég jó forrásmunkával rendelkezünk. E forrásokra nézve ugyanis ezen cziklus szintén az előbbi korszakhoz tartozik. Azért tartozik pedig oda, mert a hirlapirodalom csakis ezen országgyülés bezárása után nyeri meg azon formát és tartalmat, mely a törvényhozás folyamatának megfelelő és szabatos visszaadása által a kivánt igényeknek is eleget tud tenni. Az országgyülési tárgyalásokra nézve ennek folytán csakis a hivatalos naplókra és irományokra volnánk utalva, melyek bizony eléggé szárazon vannak szerkesztve, bár annyiban az előbbi állapottal szemben haladást jelentenek, amennyiben ekkor már a főrendek is vezetnek naplót. Azonban valamint az 1830-dikira Bertha Sándor, úgy erre nézve Konkoly Thege Pál[1] adott ki egy jól csinált összegezést, mely eléggé hasznavehető és megkönnyíti a tanulmányozást. A baj csak az, hogy akkor a szónokok megnevezése meg volt tiltva. Ennek következtében az érdemes szerző bizonyos jelzőket használt, hogy azokat megösmertesse. Több esetben rá lehet jönni kiről van szó, de, fájdalom, nem mindenütt. Deák mint nagynevü követ, Palóczy mint ősz kerületi jegyző, Szentkirályi mint a központi, Klauzál mint alföldi, Beöthy mint egy nagy megye követe szerepelnek. A főrendeknél Dessewffy Aurél mint lángeszü gróf, Eötvös mint ifju báró, Lonovics mint széles tudományu püspök említtetik. Ezeknek a neveknek említése rávezet egy másik mozzanat megállapitására, mely hasonlóképpen ezen országgyülés jellemzésére vonatkozik. — Ugyanis lefolyása

[1] Lásd: Az 1840-iki országgyülés, két kötet.

alatt a pártok alakulása, csoportosulása és szereplése mind határozottabban domborodik ki. Ha ezen domborodás nem is kapta még meg ekkor, a szervezés befejezése által, úgy mint az később történt, a formának teljes határozottságát, valamint az általános európai jelleget habár különleges magyar szinezettel, mely a reform vagy szabadelvü és konzervativ elnevezés alatt ismeretes, de mint »kormánypárt« és »ellenzék« szintén elegendő határozottsággal jelentkezik, közéletünk egyik fontos tényezőjét alkotván. Különösen a főrendiház volt az, mely e tekintetben igen előnyös változáson ment keresztül. Míg elébb ottan az ellenzéknek nyoma sem volt és általában az a diskusszió hiánya és az alsó tábla követelményeinek egyszerü leszavazása által lett emlékezetessé, az országgyülés már egészen más képet nyujt. Egy csomó tehetséges fiatal mágnás tünik fel, kik megoszolva a két párt között, egyrészt megalkotják az összeköttetést az alsó tábla elemeivel, másrészt cselekvőleg részt is vesznek a vitában. Pro és kontra megered a vitatkozásoknak áramlata, mennyiségileg mind nagyobb méretekben, minőségileg mind több és több tartalmat képviselve.

Dessewffy Aurél, Apponyi György, Jósika Sámuel azok, még pedig első sorban, a kik a kormánypárt részéről a sorompóba lépnek, míg ellenben Batthyány Lajos, Eötvös József, Teleki László, nehány lelkes elvtársaikkal együtt, megalkotják a főrendiház ellenzékét. Szerény a kezdet és kevesen vannak, számra majdnem elenyésznek az óriási többség mellett, de fokozza jelentőségöket értelmi súlyok, az országos közvélemény támogatása, a haladás nagy eszméjének folyvást fejlődő, gyarapodó hatása. A parlamentáris követelményeknek az a körülmény is kedvez, hogy a vezetés kormánypárton és ellenzéken egy kézben összpontosul. A kormánypártot Dessewffy Aurél vezeti, ő az, a ki az alsó tábla kormánypártjának is irányt ad, viszont Deák nemcsak az alsó tábla többségével feltétlenül rendelkezik, de a főrendi kisebbség készségesen követi kipróbált tanácsait. A vezérlet alaki követelményeinek is, mondhatni, a parlamentáris kis káté értelmében mindkét kiváló egyéniség teljes mértékben eleget tesz. Dessewffy Aurél az első érdemleges ülésben magához ragadja

a vezérletet egy feltünést keltő beszédben. Expozéját adja azon, különben — mint látni fogjuk — teljesen téves, nézeteknek, melyeket a főrendiház egész idő alatt magáénak vallott. Éppen így történik az alsó táblán az első országos ülésben.

A személynök, Szerencsy István ugyanis, a ki ellentétben elődeivel elég ügyesen és tapintatosan vezeti a kormánypártot, egy programmszerü nyilatkozatot tesz, melyben a kormány és előterjesztései mellett hangulatot akar csinálni oly módon, hogy a kérdést a sérelmi térről a fejedelem iránti bizalom terére akarja átjátszani. Alig hogy bevégezte beszédét, Deák szólásra jelentkezik, pontról pontra megczáfolja a személynök előadását. Különösen kiemeli, hogy nem hiszi, hogy a panaszló szónok elmondása bizalmatlanságot jelent. Több bizalom nyilatkozik meg abban, ha a követi tábla elmondja királyának, hogy vannak sérelmek, melyek hív magyarjainak annyira fájnak, hogy míg azok meg nem orvosoltatnak, a fejedelmi parancsot teljesíteni nem képesek, mint ha, betegen bár, de annak eleget tesznek.[1]

Ezen kis idézet is képes visszaadni annak a kontroverziának tartalmát, mely akkor a kormány és országos közvélemény között fennállott. Ezen kontroverziának első és legfontosabb elemét éppen a tárgyalás elsőségének kérdése képezi a sérelmek és királyi előadások között. A sérelmeknél magoknál is szerepelt a megkülönböztetés az előzetes, azután országos, megyei, a vallásfelekezetek, egyes községek, polgárok sérelmei között. Ez utóbbiakra nézve meg kell jegyezni, hogy azok az illető bizottság összeállítása alapján öt osztályba soroztattak. Ezen osztályok közül mindegyik jelentékeny mennyiséget képviselt, esetleg felül a százas számon is. Legfontosabbaknak tekintettek — ősi szokás szerint — az előzetes sérelmek, melyek közül különösen kettő vert fel nagy port.

Az első volt a pestmegyei, a Ráday-féle sérelem. Ez abból állott, mint már említém, hogy Ráday a kormány által a megjelenéstől eltiltatott, illetve értésére adatott, hogy ha

[1] Lásd *Konkoly*, idézett munka, I. kötet 36. lap.

helyét el akarná az országgyülésen foglalni, karhatalommal fog abban megakadályoztatni. A kérdés mindjárt az első ülésen szóba került, még pedig kettős értelemben. Egyrészt abban az értelemben, hogy az országgyülés, egy jogosított tagjának távoltartása folytán, nincs kiegészítve, tehát integritásában meg van csonkítva. A minek folytán az országot a maga egészében nem képviselvén, nem alkothat törvényt. Másrészt abban, hogy a végrehajtó hatalom, ezen túlkapása által jogtalanul a törvényhozó hatalom fölé helyezkedvén, a jövőre nézve minden neki nem tetsző követet a megjelenéstől eltilthat, és úgy az alkotmány helyett önkényuralom honosulna meg. A konkluzió tehát az volt, hogy a rendek Pestmegye választását törvényesnek tekintik, annak eltiltott követét a tábla jogosult tagjának és követtársuknak elösmerik, az ügyben oly sérelmet látnak, melyet rögtön orvosolni szükséges s ennek folytán egy alázatos felirást határoztak.[1]

A főrendiház ezen felirathoz hozzá nem járult. Dessewffy Aurél vállalta azt a szomoru szerepet magára, hogy a hatalmi felfogásnak szócsöve legyen. Beszédje, mely másutt is megjelent,[2] habár kétségtelenül nagy tehetségeinek kellő bizonyítékát szolgáltatja, mégis a tévtanok és szofizmák oly halmazatát képviseli, mely méltó fájdalmat okoz az olvasónak. Itt látjuk először, hivatalos alakban, azon hamis helyzetnek következményeit, melybe ő és társai magukat belesodorták. Csak azt a beszédet kell olvasni, hogy az ember megértse, hogy nagy tehetségök, hazafiuságuk mit sem használt, sem nekik, sem az országnak. Azon törekvésük, hogy az osztrák ancien régime-t a nemzet érdekeivel összeegyeztessék, pályafutásukat egy circulus vitiosus végzetes körfutamává változtatta át. A dolognak mindig az volt a kiindulási, mint végpontja, hogy az osztrák fennhatóságra lettek visszaszorítva. Mit mondjon az ember az olyan érveléshez, midőn Dessewffy Rádaynak a kormány által való letiltását azzal indokolja, hogy az ország-

[1] *Konkoly*, idézett munka, I. kötet 23. lap, — továbbá Deák követjelentése Kónyinál, I. kötet 411. lap.

[2] *Toldy* István: A magyar politikai szónoklat kézikönyve, I. kötet 416. lap.

gyülésre való királyi meghivó levélben az 1625 : LXII. t.-cz. értelmében azon záradék foglaltatik, miszerint a megyék békeszerető — *publicae pacis amantes* — követeket küldjenek az országgyülésre, tehát ezen feltételből magából következik a végrehajtó hatalomnak azon joga, hogy a követeket, kiket perbe fogott, onnan ki is tilthassa. Mikor ezen felfogás következménye gyanánt kiemeltetett, hogy ily módon az összes ellenzék mandátuma a kormány kezében van, mert hiszen bűnvádi kereseteket minden képzelhető ürügyek alapján a legártatlanabb emberek nyakába is lehet varrni, akkor az ifju lángeszü kormányférfi azzal áll elő, hogy az is megtörténhetik, hogy a megyék csupa rovott életü egyéneket küldhetnének a törvényhozásba. A végrehajtó hatalom gyámkodását a törvényhozás felett akarja ekként Dessewffy megállapitani. De oly feltevésre támaszkodva teszi azt, melyre nézve példákat felhozni nem képes, és mely eshetőség, t. i. a fegyházba való emberek tömeges beválasztása, ha bekövetkezik, akkor kétségtelenül igaz, hogy hazánk érett lett volna az önkényuralomra; de akkor sem abban az alakban, hogy a kormány a követek közt kiselejtező műveleteket hajthasson végre, hanem abban az alakban, hogy az ilyen hitvány alkotmányosdi játéknak véget kell vetni. A mint az ilyen, tudvalevőleg, kártyaházként össze is szokott omlani.

A letiltás ellen az is jogosan felhozatott, hogy ez által Ráday már itélet nélkül büntettetik politikai jogainak elvesztése által, holott ez csak elitélésének lehet folyománya. Dessewffy erre is kisüti, hogy ám tisztázza magát a vádlott, de addig a vélelem, a praesumtio juris ellene van. Ezen, prókátorfogással kész a büntető eljárás azon alapvető két elvét, egyrészt, hogy accusanti incumbit probatio, a bizonyitásnak terhe a vádlottat illeti, másrészt, hogy a vélelem nem a bűnösség, de az ártatlanság mellett szól, feje tetejére állitani, csakhogy a kormányzati erőszak ne hazudtoltassék meg. Tényleg a felső tábla nem engedett. Több rendbeli izenetek váltattak, végre is az ellenzék maga elég helytelenül abban állapodott meg, hogy mondjon le Ráday követségéről, hogy igy a zsákutczából, melybe a törvényhozás jutott, kimeneküljenek. Habár természetesen, mint a hogy ezt Deák

követjelentésében ki is jelentette, ez a megfelelő óvással és fenntartással is történt, hogy t. i. a nemzet törvény és gyakorlat által biztosított szabad választási jogához továbbra is ragaszkodik.

A dolog azonban a kormánynak mit sem használt; hátra maradt még az igazi fekete leves, a szólásszabadsági sérelem. Ez részben az előbbi országgyülésnek volt végzetes öröksége — damnosa hereditas, — a mennyiben a Wesselényi elleni kereset már akkor indult meg és nem kevesebb mint 17 üzenetváltásra adott okot, még pedig siker nélkül. Most a sérelem állaga megnőtt, a mennyiben az ifjak és Kossuth elitéltetése is beléje vonatott. Tényleg az egész kérdés magának az alkotmánynak kérdésévé nőtt ki, és éppen azért a parlamentáris érvek és eljárás fegyvertárából a leghatalmasabb fegyverek kerestettek elő és használtattak fel. Az ellenzéki szónokok — első sorban Deák Ferencz — felülmulták önmagukat.[1] Deák Ferencz[2] elmondja, hogy vannak olyan közönségesen elösmert igazságok, melyeket okokkal támogatni nemcsak felesleges, hanem magára az igazságra nézve káros volna. Ilyen az, hogy szólásszabadság nélkül nem lehet törvényhozás, nem lehet alkotmányos ország. Ilyen az, hogy ezen megsértett szólásszabadságot minden önkény ellen meg kell oltalmazni. Önkényesnek és törvénytelennek mondotta a bíróság eljárását, melyet az titkos felsőbb rendeletre állapított meg, és mely oly természetü volt, hogy nemhogy az ország jogászai, de még magok a birák sem tudták volna előre megmondani, hogy az tulajdonképpen minő szabványokból fog állani. Lehet-e az ily eljárást nyilvános szokás- és proczedurának tekinteni, mely a jogbiztonság első követelménye. Azon törvények, melyek nálunk kimondják, hogy senki törvényes bíróságaitól el ne vonassék, ezen feltétel alatt nemcsak a birákat, de a megállapított formákat és mondókát is értették. Ezektől a formáktól eltért a Curia, felsőbb parancsnak engedelmeskedve. És éppen azért, mert a hatalommal szemben nem volt képes függetlenségét

[1] Lásd *Széchenyi* naplói, 385. lap.

[2] *Könyi*, I. kötet 276. lap.

megoltalmazni, éppen azért nem áll az az okoskodás, melylyel a főrendek előállanak, hogy azért nem kell az itéleteket bolygatni, mert ez a birói függetlenségre nézve sérelmes. Az ilyen függetlenség nemcsak hogy a függetlenségnek szatirája, hanem a birót a törvényhozás fölé helyezi. Igen szépen magyarázza ezt ki különösen azon viszonyból, mely a kormány és a főrendek elmélete szerint a végrehajtó és a birói hatalom közt létrejön, főleg ha a kormány és fejedelem egynek vétetik. Ha a kormányt valaki birálja, akkor a bíróság kimondja, hogy az szent és sérthetetlen és kérlelhetlenül sujtja a vakmerőt. Viszont, midőn a birót felelősségre akarják vonni, akkor a kormány veszi szárnyai alá, mert ha itélete törvénytelen is, azt világért sem szabad érinteni. Ily módon tehát az itélőszék a kormányt, ez meg a törvényszéket védi meg törvénytelensége daczára, de az állampolgárt senki sem védi meg kettőjük ellen; mert a törvényt, mely hivatva van ezt cselekedni, mindketten lábbal tiporják. Ezen kapcsolat következtében oda jut az ország, hogy e törvénysértés ellen még a törvényhozás termében sem lehet felszólalni, mert ha ez megtörténik, az ügyészség az illetőt nyakon ragadja és pár évre becsukatja. Nem lehet ez ellen mit sem tenni, mert ha mindezek után végre a birót törvénytelenségéért meg akarják számoltatni, kisütik, hogy fenekestől felfordul az állam.

Maguk a főrendek belátják a helyzet tarthatatlanságát, belátják különösen, hogy az ártatlanul elitélt embereket szabadon kell bocsátani. De a kérdést a jog teréről át akarják játszani a kegyelmi térre. Mind azon okoskodnak, hogy a sérelmeket le kell venni a napirendről és egy feliratban a királytól kegyelmet kérni, a mi bizonyosan megadatik. Deák Ferencz[1] erre is megfelel. Elmondja követjelentésében, miszerint a legbuzgóbb részvétnek meleg érzése, a barátság és szeretet édes kötelességei buzdító ösztönül szolgáltak nekünk is arra, hogy a szenvedők sorsát enyhíteni, nekik az elvesztett szabadságot visszaszerezni, őket a hazának, valamint szeretteiknek visszaadni minden uton igyekezzünk. De egy szentebb

[1] *Kónyi*, idézett munka, I. kötet 420. lap.

és magasabb kötelesség áll előttünk, melynek hatalmas szavánál minden egyéb érzelmeknek el kellett némulni, és ez a kötelesség a haza iránti kötelesség volt. Mi a nemzet képviselői valánk, annak nevében szólaltunk fel sértett törvényeink oltalmára. Mi egyes polgárok enyhítéséért a nemzet igazait oda nem adhattuk, a polgári szabadság sérelmeit elhallgatnunk vétek lett volna még akkor is, midőn annak fenntartásához a reménynek utolsó szikrája is elenyészett, mert a mit a hatalom ront meg, az ismét feléledhet, de a mit a nemzet könnyelműsége önkényt oda vet, vagy gyávasága elhanyagol, azt visszaszerezni alig lehet. Mi nem tehetünk semmi olyast, mi által elveinket megtagadva tettleg törvényesítettük volna mindazt, a mit a polgári szabadságra nézve oly igen veszélyesnek hittünk. Már pedig a nemzet sérelmeinek panaszlása helyett kegyelemért esdekelni annyi lett volna, mint a történteket tettleg helyeselve a véteknek bélyegét nyomni a szenvedőkre és a nemzet jussai árán szerezni nekik szabadulást. Ilyen áron szabadulni kinosabb lett volna nekik a szenvedésnél.

A helyzet tarthatatlansága visszatükröződik a főrendiházi kisebbségben létező ellenzék érvelésében. Eötvös József az, ki rendkivüli tehetségeit a jog és szabadság nagy elvei mellett először viszi a küzdtérre, egy csapással meghódítva a hallgatóságot. Játszva elbánik azon nagyképü fontoskodással, hogy vasszigorra van szükség, mert különben kormányozni nem lehet. A korlátolt monarkhiának, az alkotmányos rendszernek, mondhatni a bölcselete nyilatkozik meg mély értelmü fejtegetéseiben. Megmagyarázza, hogy minden alkotmány, hol a királyi hatalom szabadsággal párosul, szükség szerint oly elveket foglal magában, melyek, önmagokban és külön-külön szemlélve, a másik tényezővel ellentétben állanak. Így a királyi hatalomnak oly széles a jogköre, hogy, ha csak ezt tekintjük, az abszolutizmus küszöbén látjuk magunkat, viszont a nemzet egyeteme és egyes polgárok annyi szabadsággal rendelkeznek, hogy, ha csak ezeket és a visszaélésnek lehetőségét tekintjük, attól lehet tartani, hogy az állami rendet ily módon fenntartani majdnem lehetetlenség. De nem kell felejteni, hogy ezen kölcsönös jogkörök felett

egy nagy kötelességérzetnek kell állania, t. i. annak a kölcsönös kötelességérzetnek, mely egymás jogait tiszteletben tartja. A nemzet tiszteli a korona jogait, ezek terjedelme megvédi a kormány tekintélyét, a nemzet sem kiván mást, mint szabadságainak oltalmát, mely alatt békében akar élni, úgy mint eddigelé.

Tagadja, hogy a nemzet haladási törekvése forradalmi ösztönökkel van telítve, csakhogy nem kell az ósdiaknak minden jajveszékelését készpénz gyanánt venni. Ha a kis dézsma megszünik, ők az országot veszélyben látják; a botbüntetés korlátoztatik, ők az alkotmány romlása felett keseregnek; szó van az örökváltságról, ők a tulajdon szentségét látják sértve: nem lehet igazságos törvényt hozni a nélkül, hogy számtalan panasz és szemrehányás ne érné annak szerzőit.

Igen hatásos érvelést használ a reform ellenségeinek irányában. Ezek legnagyobbrészt csak olyanok, kik idáig csak élvezetnek éltek, és nehezteléssel néznek arra a korra, mely tőlök áldozatot kiván. Miután nagyon el vannak telve állásuk fenséges voltával, nem tudják elszivelni, ha más is magasabbra emelkedik, hogy őket elérje. Vannak emberek, kik csak magokkal gondolnak, de a közügy nekik semmi, mint ahogy Ciceró mondá: »Numulos curant, villulas, hortulos, non Rempublicam«. Látnoki tehetséggel rajzolja meg, minő következmények származnak, ha a főrendiház ragaszkodik a non possumus merev álláspontjához.

A kormány hihetőleg folytatni fogja előbbi eljárását. De valjon ez fogja-e növelni tekintélyét, erősíteni a bizalmat iránta, mely annak mégis legnagyobb erősségét szokta képezni. A kormány, igaz, hatalmas lesz, de a közvélemény annál gyengébb. És ha büntetni fog továbbra is, a nemzet helybenhagyása nélkül történik majd ez. A kormány akciójának eredménye gyanánt hallgatás és a sirok csende fog honolni az országban. Hallgatni fog az ellenzék, de hallgatni fognak a kormány pártolói is. Az ilyen állapotból erőt szivni nem lehet. És hogy fog a dolog állani a nemzetre nézve? A törvények szigora fenn fog állani, lesznek majdan árulók, úgy mint áldozatok, lelkesedés, úgy mint alávalóság, a nemzet

élete ezen végletek közt fog hullámzani fel s alá. De ez mind nem fog használni semmit, e fájó emlékek és komoly következmények meg fognak maradni a lábak alatt, akadályozva a haladást, az összhangot fejedelem és nemzet között.

Széchenyi is teljesen elvesztette türelmét és mérsékletét. Feltüzelve Eötvös szavai által, ugyanaz nap, 1840. április 22-én oly kurucz beszédet tart, mely nála feltétlenül kivétel számba ment, és mely megmutatja, mire lett volna képes, ha e fellépés nála rendes szabály gyanánt jelentkezik. Igen jellemző, hogy általánosan el volt terjedve, hogy az egész kieszelt játék volt közte és a kormány között.[1]

Eszem ágában sincs ennek hitelt adni, inkább úgy hozom fel mint ama félszeg helyzetnek ismérvét, melybe mindinkább sodortatott, és mely nap nap után kezdett akutabbá válni.

Ő a bajnak forrását nem az emberekben, de az intézményekben, jelesen az Ausztriával való heterogén összeköttetésben, illetve abban találja, hogy Ausztriának nincs alkotmánya, nekünk pedig van. És mert ez az alkotmány meg van, a kormánynak kötelessége lenne ezt nemcsak épségben tartani, de annak kifejtésében munkálkodni. Ennek ellenkezője történik és még azt is megcselekszi, miszerint bérelt embereivel és pennáival rágalmakat szór a nemzetre, mindent elkövetve, hogy a külföldi közvéleményt ellenünk ingerelje. Így például azt olvasta egy külföldi lapban, hogy a kormánynak csak bizonyos zsilipeket kellene felvonni, és a kiváltságos osztályoknak végök van.

Méltán felforr az ember ereiben a vér, különösen ha visszatekint Mária Terézia korszakára, a Napoleon elleni harczra, mikor a nemzetnek fejedelmei iránt való hűsége próbára tétetett. Mi történt volna akkor, ha a nemzet azon bizonyos zsilipeket hasonlóképpen fel akarta volna emelni? Hagyjon fel a kormány végre beolvasztó politikájával, mert ez többé nem eszközölhető. Meggyilkolhatnak, de az osztrák tartományokba többé be nem olvaszthatnak. Sőt az is kér-

[1] *Falk:* Széchenyi és kora, 116. lap.

dés, hogy meggyilkolhatnak-e bennünket. Ő nem tartja lehetőnek, főleg ha tekinti, hogy az utolsó tizenöt évben mennyit haladt az ország, de maga a főrendiház is. Minő a különbség a között, mikor először szólalt fel magyar nyelven e teremben és ma, Eötvös József szelleme és magyar érzelmeinek felvillanyozása után. Bizzék a kormány emberséges szándékunkban és mi is megbizunk benne. Legyen az ujjászületésnek eszköze, a mely addig lehetetlen marad, mig mi nem értjük a kormányt, valamint az nem ért meg minket. Itt az egyesülés ideje és éppen azért terjesztessék fel a korona elé a szólásszabadságon ejtett sérelem.

De ez mind nem használt semmit. A helyzet pedig különösen azért vált kritikussá, mert az alsó tábla a sérelmek felterjesztését tartalmazó követelését megtoldotta bizonyos záradékkal, különösen azzal, hogy sem az adó-, sem az ujoncz-ajánlatot nem fogja megtenni, vagy ha meg is teszi, nem fogja addig még a főrendiházhoz sem felterjeszteni, míg a sérelmek nem orvosoltatnak. Ezen politikát, a záradékok politikáját, első sorban Deák Ferencz képviselte a maga teljes erejé- és merevségében. Barátai és fegyvertársai közül különösen a derék és érdemes Klauzál Gábor nevéhez tapadt a magyar parlamentáris életnek ezen különlegessége. Jól emlékezem, hogy mint kis fiu, midőn deákul kezdtem tanulni és különféle mondatokat kellett magolgatni, boldogult édes atyám a következő epigrammra tanított meg: »Klauzál nomen et omen clausulae habet«, a mely egy akkori elméncznek volt szüleménye és a magyar gravaminális politika erejét és gyengeségét ecsetelte. Így volt az a jelen esetben is, a mennyiben Deák ellenzése daczára, főleg Nagy Pál közvetítése következtében — a ki ez esetben némileg a Suttyomberki Dárius szerepét játszotta — eltértek azon merész eredeti álláspontról, hogy a hadügyi kormányzattal az ujonczok végett még szóba sem állanak. Ez az eltérés megtörtént, és a hazafiak kebelében tért foglalt azon aggodalom, hogy az alsó tábla az engedmények veszélyes lejtőjén tovább fog haladni. Gyönyörüen jellemzi Deák azon lelki állapotot, mely ebből keletkezett. Követjelentésében úgy adja elő a dolgot, minek tanusága ma is értékkel bir. Kétes helyzetünk keserüségét

nevelte azon leverő gondolat, hogy a kitartani nem tudásnak nyomasztó átka még súlyosabb csapással is sujthatja hazánkat. Lankadni fog majd a sikertelen küzdésben kifáradt nemzeti buzgóság és végre a többség elveinket megtagadva felirásunk érdemétől vagy elál, vagy abban oly módosításokat tesz, melyek által a sértett törvények melletti buzgó felszólalás puszta kérelemmé válik és eképpen a nemzet önmaga dúlja fel legszentebb jussait, melyeket a hatalom megsértett ugyan, de meg nem ronthatott. Az ilyen bukás mindenkor gyávaság szülte öngyilkosság, ez pedig a legborzasztóbb halál, mert a meggyilkolt jellemmel sirba száll a szebb jövőnek reménye is; olyan halál, melyet nem kisérnek részvét könnyei, mert a mely nemzet önmagát elhagyja, az sorsát csakugyan meg is érdemli.

Ha ennyire nem is jutott az országgyülés, de annyi tényleg megtörtént, hogy az illető ajánlatok megtétettek, a koronához fel is terjesztettek és erre bekövetkezett az elitéltekre, Wesselényi, Lovassy és Kossuthra nézve a teljes amnesztia, mely 1840. május elsején József nádorispán által elegyes ülésben ki is hirdettetett.

A közfelfogásnak adott Deák kifejezést, midőn kimondotta, hogy a nemzet képviselői ezt teljes mértékü orvoslásnak nem tekinthetik és kifejtett elveiktől semmiben sem állhatnak el. Ezeket az elveket, a mint azok 23 izenetükben kifejtettek, továbbra is fenntartják és azoknak kivivását és biztosítását a nemzetnek és a jövő országgyülésnek át is adják.

Az a történeti példa, mely a jeruzsálemi templom épitésénél történt, a hol Nehemiás próféta vezérlete alatt a zsidók egyik része harczolni volt kénytelen és a másik serényen dolgozva a falakra hordotta az anyagot, ez országgyülés tevékenységére is alkalmazható. A tevékenység egyik része a jogvédelemből állott, a másik az alkotásnak volt szentelve. Különösen két törvény az, mely tanuságot tesz a törvényhozás és illetve tagjainak képessége- és képzettségéről.

Wirknertől [1] tudjuk, hogy egy akkori ösmert osztrák

[1] Élményeim, 105. lap.

szaktekintély — Pilgram báró — a legnagyobb elismeréssel szólt róluk, beösmerve, hogy az osztrák kodifikácziót felülmulják. Az egyik volt a mezőrendőrségi törvény, ez legnagyobb részt Pázmándy Dénes műve és a magyar táblabirói józan ész, valamint a gyakorlati élet és viszonyok ismeretének fényes próbája. Az embernek igazán jól esik ezt a törvényt elolvasni, főleg jelenlegi alkotásaink után, melyeknél mindenütt meg lehet ösmerni a külföldi hasonló intézmények szellemtelen átültetését és másolását, néha oly laza és pongyola szövegezéssel, a mi csak félreértéseknek és zavarnak a forrása. A másik a váltótörvény volt. Igaz, hogy itt külföldi példákra, sőt egy osztrák szakemberre, Wildnerre volt szükség. De legalább az átvétel nem volt gépies, több rendbeli czélszerü módosítások történtek rajta, igy egyebek közt — mint már elébb említettem — a személyes fogság elhagyása, a mi Deák Ferencznek köszönhető.[1] Az osztrák váltótörvényben — mint Angliában és Frankhonban — ezen középkori szigorítás bennfoglaltatott, úgy hogy a Bach-korszakban, midőn a magyar törvények hatályon kivül helyeztettek, be is hozatott az adósok börtöne.

Ez országgyülés küldte ki továbbá kebeléből azon hirneves bizottságot, mely a magyar büntető törvénykönyv készitésével bizatott meg. Tudvalevőleg ezen bizottságnak lelke és intéző szelleme gyanánt Deák Ferenczet lehetett tekinteni. Felfogását eléggé jellemzi azon kijelentése, melylyel kezdetben meghatározta annak irányát, t. i. hogy a törvénykönyv nem csupán a birók és ügyvédek, hanem főleg a nép számára készül, annak tehát oly nyelven kell irva lennie, hogy minden vádlott megérthesse. E szerint legyen egyszerü, világos és főleg kerülje az olyan műszavakat és kifejezéseket, melyeket az igénytelenebb emberek nem értenek meg. Ezen munkálatról Németországnak akkori első büntetőjogi tekintélye, Mittermayer,[2] igen hizelgőleg nyilatkozott. Azt mondta, hogy nem ösmer kodifikatorius munkálatot, mely egészen eredeti felfogása mellett a korszellem követelményeit és a

[1] Lásd *Pulszky* Ferencz: Életem, I. kötet 175. lap.

[2] Die Strafgesetzgebung in ihrer Fortbildung, 219. lap.

tudomány vivmányait olyannyira egyesítené magában, mint ezen munkálat. A magyar tudományos akadémia szolgálatot tett a művelt közönségnek, mikor az egész anyaggyüjteményt szakavatott kéz szerkesztésében közre bocsátotta.[1]

A ki ezen dicsőséges korszaknak szellemébe be akar hatolni, olvassa azt a legnagyobb figyelemmel át, mert e szellem kiváló voltának oly emlékművét fogja benne feltalálni, mely az ércznél maradandóbb alkotás. Nincs arra való képességem, de nem is e szerény munka körébe tartozik e javaslatnak, — mely a büntető jog anyagi és alaki részére vonatkozott — főbb mozzanatait bárcsak rövidesen is vázolgatni. Csak egy-két pont az, melyet rendkivüli politikai vonatkozásánál fogva futólagosan érinteni kivánok. Az első mozzanat a személyi illetékességre tartozik, főleg oly értelemben, hogy az a szolgálatban álló katonaságra is kiterjesztetett.[2] Ez eredetileg nem volt a szerkezetben. Deákot és társait, kik ezt ajánlották, a bizottság többsége leszavazta, ellenben a követek táblája, Vukovics Sebő indítványára, elfogadta azt. Abból indultak ki, hogy a haza legszentebb érdeke azt követeli, hogy a polgárok egyeteme osztálykülönbség nélkül ugyanazon törvény hatálya alatt álljon. Általában a katonai osztályt, melyet mostanság államnak lehet az államban tekinteni, mindinkább össze kell forrasztani a haza többi polgáraival, hogy az ne képviseljen külön érdeket, hanem egyazon törvény, bíróság és eljárás alatt, egyenlő sorsban részesüljön.

A másik érdekes mozzanat a minősítésre vonatkozott, a mennyiben bizonyos politikai tények büncselekményekké nyilváníttattak. Ebben a kérdésben sem volt a bizottmány Deákkal egy nézeten, de az alsó tábla hasonlóképpen neki adott igazat. A kérdéses pont a büntetőtörvénykönyv 44-ik fejezetének 429. §-ában, mely a hűtlenségi eseteket tartalmazta, foglalt helyett.[3] Itten a javaslat három *a), b), c)* pontja mellé Deák egy negyediket indítványozott, mely ekként hangzott:[4] »A ki

[1] Lásd *Fayer* László: Az 1843-iki büntető javaslatok anyaggyüjteménye.

[2] Lásd idézett munka, III. kötet 9. lap.

[3] Idézett munka, I. kötet 97. lap.

[4] Idézett munka, I. kötet 139. lap.

valamely alkotmányos jogot erőhatalommal felforgató királyi rendeletnek kiadása vagy végrehajtásában, akár egyenesen és határozottan kijelentett *tanácscsal* és tettleges teljesítéssel részt vesz, — büntetendő.« Ezt a kerületi ülés, valamint az országos ülés, a személynök, Szerencsy István ellenzése daczára, ki egy nagy beszédben lényegileg a büntetlenség mellett foglalt állást, — elfogadta. A szeg fejére ütött a különben konzervativ hajlamu Ghyczy Kálmán azon kijelentésével, hogy hiába hozzák fel ezen javaslat ellen, hogy nem a szó, a vélemény, de csak a tett büntetendő; mert a királyi tanácsosok hivatala éppen abból áll, hogy a korona tanácsában véleményöket jelentsék ki, az ő szavaik ily értelemben nem puszta szó jellegével birnak, hanem igen nagy fontosságu és horderejü cselekvényt képviselnek.

Azon körülmény is határozó volt náluk, legalább Deák erre különös súlyt fektetett,[1] hogy a jó Dobzse László király annyit idézett VI. decretuma 7. czikkelyének, mely a király tanácsosainak felelősségét mondja ki, nem létezett megfelelő szankcziója. Mint a hogy azt Ferencz császár önkényuralmi kisérlete alatt a nemzet keservesen tapasztalta is. Kétségtelen, hogy ezen felfogás mellett fel lehetett hozni egy nagy történeti és általánosan ösmert előzetes esetet, még pedig a kormány felelősségének mintaországából, Angliából.

Strafford, I. Károly angol király hirhedett miniszterének esete ez, ki hasonló büntény miatt a hóhér bárdja által veszett el. Ő nem elkövetett cselekvényért, hanem tanácsért, illetve azon kisérlet miatt büntettetett, melylyel az angol alkotmányt fel akarta forgatni.[2]

A pernek jelentős mozzanata abban áll, hogy az angol alsóház, mely a felsőház előtt a vádat emelte, főleg magának Straffordnak rendkivüli ékesszólása, erős jogi fejtegetései, törhetetlen bátorsága következtében, melyhez szép férfias kül-

[1] Idézett munka, I. kötet 137. lap.

[2] *Hallam:* The constitutional History of England, II. kötet 105. lap, — továbbá *Bissel:* The Struggle for parliamentary Government in England, I. kötet, — végre *Mohl:* Die Verantwortlichkeit der Minister, 632. lap.

seje is járult — úgy hogy az egész női hallgatóság minduntalan tüntetett mellette, — nem volt képes a terheltnek erőszakos, kegyetlen, önkényes és a czélzatot mindenben megerősítő ténykedéseit a létező törvény kaptájára ráhuzni és bűnösségét jogilag megállapítani. Ekkor történt azután a jogszolgáltatás szempontjából azon hallatlan és a Justizmord jellegét magán hordó eljárás, hogy az alsóház a vádindítványt ugyan visszavonta, hanem e helyett egyszerü törvény által — *Bill of attainder* — rendelte el a halálos itéletet, melyet erős presszióval a király és a lordok által elfogadtatott. Ennek még az is volt a következménye, hogy ezen törvény, mely a cselekvény megtörténte után hozatott, tulajdonképp visszaható erővel is láttatott el, mely minden egészséges jogfogalomnak arczulcsapása. De mindezen jogsérelmek daczára nincs egyetlen egy számbavehető angol történetiró, ki az alsóház magatartását ne helyeselné, miután úgy fogják fel, hogy tényleg ezen végzetes koczkajátékban Anglia szabadsága felett esett a döntés. Ezen végzetes koczkajáték Károly király és minisztere egyrészt, másrészt a parlament között folyt és Anglia szabadsága volt a játszmának ára. Igen tanulságos, a mit erre vonatkozólag Macaulay,[1] a ki maga is később miniszter volt, mond. A büntetés, különösen ha visszaható erővel ruháztatik fel, minden esetre számottevő és nagy horderejü dolog. A politikusok oly osztályának szól e félelmetes leczke, kegyenczek- és miniszteréknek egyaránt, kiknek erre csakugyan nagy szükségök van. Ezen hatalmas és elbizakodott embereket figyelmezteti az ily eljárás arra, hogy eljön még a megszámoltatás napja, ha hazájuknak romlására működnek.

De másrészt éppen Macaulay[2] volt, ki az 1688-diki úgynevezett dicsőséges angol forradalom egyik legnagyobb vívmánya gyanánt hozta fel a miniszterek büntetőjogi felelősségének a politikaival való helyettesítését, a melynél a büntetés nem az élet vagy szabadság, de a hatalom elvesztésé-

[1] Critical and historical Essays, I. kötet 140. lap. — Tauchnitz edition.

[2] Idézett munka, II. kötet 344. lap.

ben állott. Ez a parlamentáris rendszer különlegessége, szemben a nem-parlamentáris, habár alkotmányos rendszerrel, a milyen volt az angol 1688, a mienk 1848 előtt. A megoldás a helyettesítésben rejlett, de hogy mindaddig, míg ez nem történt meg, különösen az osztrákkali vegyes házasság folytán valami törvényes eljárás- és szankcióról gondoskodni kellett, az kétségtelen, mert végre is azok a tisztán akadémikus lehordások, melyekben a királyi biztosok az 1825-diki országgyülésen részesültek, kielégítők nem lehettek.

Hogy Deák egy magyar Strafford esetében miképpen alkalmazta volna a törvényt, az természetesen csakis a találgatások közé tartozik, annyival inkább, mert az akkori aulikusok közt erre alkalmas embert kapni nem lehetett. Annyi azonban bizonyos, hogy halálra már azért sem volt ítélhető, mert a javaslatból a halálbüntetés kimaradt. Azon nagyszabásu vitában, mely általában a halálbüntetés eltörlése felett tartatott, a garast Szemere tette le fényes szónoklatával, melyről jól mondja Csengery,[1] hogy a kimerítő parlamentáris beszédek legszebb példányai közé tartozik, mit e helyen felemlíteni kedves kötelesség számba vehető.

A munkálat perjogi részére nézve még azt kell felemlíteni, hogy az esküdtszéki intézményt is meg akarta honosítani, mi azonban mind csak irott malaszt maradt, mert a főrendek háza mindenféle ürügyek alatt nem járult hozzá a követek táblája által elfogadott törvényjavaslathoz.

Az 1840-iki országgyülést a közvélemény és történetirás úgy tekintették, mint a mely a kibékülés nagy mozzanatát létrehozta a korona és a nemzet között. Fel kell említenem, hogy Dessewffy Aurél, ha nem is foglalt el a szólásszabadsági sérelem kérdésében korrekt álláspontot, mégis lehetőleg azon igyekezett, hogy az elitéltek szabadságukat visszanyerjék. Érdekes elolvasni, hogy ő milyennek tekintette akkoron a pártok közötti hangulatot. Erre nézve álljanak itt saját szavai.[2] Ezekben előadja, miszerint a mult országgyülés végével bizonyos különös jóakarat szállotta

[1] Magyar szónokok könyve, 72. lap.
[2] Lásd X. Y. Z. könyv, 49. lap.

meg a különböző vélemények képviselőit. Sok hónapos küzdés után bámulva látták magukat a népszerüség emberei igen közel állani az ellenpárt egyes tagjaihoz, a képzelt ellenségben barátra találtak, látták, hogy az is azon munkálkodik, a mit önkeblük is óhajt, t. i. a bizalom helyreállításán.

Ezen vonatkozás főleg Deákra volt értve, a ki a maga részéről, habár hivatalosan merev elvi álláspontot foglalt el és ennek szabatos kijelentéséből nem is engedett, de mégis nem állotta utját annak, hogy a fonál ketté ne vágassék és egy utolsó kisérlet tétessék, a korona és a nemzet között az együttmüködés közös alapjának helyreállítására. Kétségtelen tény, hogy Deák ekkoron hatalmának és befolyásának tetőpontján állott. Valamint továbbá az is tény, hogy a 48-iki nagy elvek az ő politikai programmjának éppen úgy végpontjait képezték, mint Kossuthnak és az egész szabadelvü pártnak. Ebből tehát önként azon eredménynek kellett következnie, hogy ő lett volna hivatva az előkészitő mozgalom élére állani, azt dülőre vinni. Ez azonban, mint látni fogjuk, nem történt meg. Mellőzve azon körülményt, hogy mindegyik országgyüléstől, mely a negyvenes években összejött, távol tartotta magát, mi inkább véletlen inczidensnek, mint czélzatosságnak volt folyománya: a dolognak az lett a vége, hogy nem ő, a kire minden szem tekint, vezeti a közvéleményt, hanem szerencsésebb pályatársa, kire ezen minőségben senki sem gondol, nyeri el a nagy díjat, míg ő a versenyből egyszerüen kiesik. Ezen mozzanat két körülménynek volt a következménye. Egyik a politikai viszonyok alakulása, a mi később fog előadatni, a másik saját egyénisége, annak előnyeivel és hátrányaival, melyet most kivánok körvonalozni.

XII.

Deák jellemzésénél előre kell bocsátanom, hogy ámbár itt csak a negyvenes évek emberével van dolgom, mégis kénytelen vagyok későbbi pályafutásának egyes mozzanataira is kiterjeszkedni.

Azért cselekszem ezt, mert csakis ezen körülmények számbavétele adja meg személyiségének helyes méltatása szá-

mára a megfelelő világítást. Annyival inkább nem követek el anakronizmust ezen életrajzi anticipatio által, mert, míg egyrészt az egész magyar közvélemény csakis a hatvanas évek Deákját ösmeri, másrészt ő tényleg már ezen években kész ember, egy teljesen bevégzett egyéniség volt. Sem súlya, sem mértéke többé számbavehetőleg nem fokozódott, későbbi hatása és befolyásának minden tényezőjével már ekkor is körülbelül rendelkezett. Nem is igen érte volna el 1861 után azon rendkivüli állást, ha erre éppen előzményei folytán teljesen alkalmasnak nem tekintetik.

Imént említettem, hogy az 1839-iki országgyülés alatt hatalmának tetőpontján állott. A már elébb idézett angol irónő, Miss Pardoe, következőképpen jellemzi őt. Elmondja róla, hogy éveken és éveken keresztül hangyaszorgalommal készült pályafutására. Szerinte feltünő külsővel bir, rendkivül fényes szemei vannak, mély, érczes hangja, melylyel kitünően tud bánni. Közjogi, politikai és érzelmi mozzanatok váltakoznak beszédeiben. Rendesen egy neme a bánatos megadásnak vonul végig szavain, mely a hallgatóra leirhatlanul megindító benyomást tesz. Bátyjával, az erényes Deák Antallal együtt él, kivel birtokukban meg sem osztozott. A támadás éppen úgy távol áll tőle mint a gúny, attól is tartózkodik, hogy a szenvedelmekre hivatkozzék.

Hasonlóképpen szép és találó az érdemes Tóth Lőrincz[1] jellemzése, ki saját tapasztalatai nyomán, különösen követtársaival való bizalmas érintkezéseiben mutatja be. Látjuk a pozsonyi szép ligetben, hol kisérete áhitattal hallgatja fejtegetéseit, az értekezleteken, hol ő az, a ki a keresett megoldásokat feltalálja, az országgyülésen, hol Neptunként szigonyával simítja el az ellentéteket.

Az iránt tisztában vagyok, hogy a politikai méltatás szempontjából a Kossuthtal való párhuzamból kell kiindulni. Hiszen közhelyszámba jön, hogy az uj Magyarország átalakitása tulajdonképpen kettőjük műve. Mindegyik más feladatot teljesit, hogy azután egymást kölcsönösen kiegészítsék. Kossuth nélkül nem lett volna 48, Deák nélkül nem lett

[1] *Csengery:* Államférfiak és szónokok, 30. lap.

volna 67, nem legalább abban az alakban, a mint ez emlékezetes és hatalmas alkotások előttünk állanak. Azon mozzanat, hogy Kossuth Deák nélkül vívja ki a 48-at, míg Deák Kossuth ellenére csinálja meg a kiegyezést, nem változtat semmit ez állítás igazságán. Tudnivaló, hogy a 48-as eszmék Deáknak is kredójához tartoztak, a mint hogy a 67-es kiegyezés előfeltételét a jogfolytonosság és a 48-iki törvények hatályának elösmerése képezte. Viszont Kossuth is a 48-as törvények alkotásánál a pragmatika szankczióból indult ki, és ha később erre nézve magatartása meg is változott, ez előbbi felfogásának tárgyi jelentőségét aligha képes megingatni.

Ujonnan hangsúlyozni kell, hogy a párhuzamnál nem az ellentétekből, de az összhangból, a kölcsönös kiegészítésből kell kiindulni, miután mindegyiknél más tulajdonságok, más képességek, a közéletnek más vonatkozásai jutnak kifejezésre, vagy, ha úgy akarjuk, más politikai érát és elvet képvisel. Erre nézve méltán lehet Gentznek egy gyönyörü tételét idézni, mely egyik Johannes Müllerhez irt levelében fordul elő. Szerinte két nagy elv uralkodik az erkölcsi és értelmi világ felett.

Egyik a fejlődésnek, másik a szükséges határolás-, korlátozásnak törvénye. Hacsak az első elv érvényesülne, akkor e föld kerekségén semmi képződés vagy intézmény meg nem szilárdulhatna, a nemzetek élete a szeleknek és haboknak játékává válnék. Ha ezzel ellentétben a második vergődnék feltétlen uralomra, akkor annak megkövesülés, sőt rothadás lenne kikerülhetlen következménye. Az emberiség legboldogabb korszakai azok, a midőn e két elv szép egyetértésben és összhangban működik.

Hogy a mit az uj Magyarország megalakítása- és megvédésének lehet nevezni, ez összhangzatos működés- és kiegészítésnek eredménye: az oly kétségbevonhatlan tény, melyet bizonyítgatni felesleges. Éppen olyan közhely számba jön mindkét nagy ember egyénisége eltérésének megállapítása. Akárkit is kérdezünk meg e széles hazában, hogy jellemezze ez eltéréseket, körülbelül egyértelmü választ fogunk nyerni. A válasz mindenfelől akként fog hangzani, hogy míg Deák-

ban a nemzet életének jogi, addig Kossuthban annak politikai vonatkozásai jutottak kifejezésre. Bizonyára hangsúlyozni fogja, hogy ez utóbbi el volt telve a nemzeti nagy ideálokkal és érdekekkel. Gyors tempóban és előre törve akarta őket kivívni és megvalósítani; míg a másik inkább a realizmusnak hódolt, a létezőnek szilárdítása és biztosítása volt legfőbb igyekezete. Kossuth par excellence reformer, a haladás, a fejlődés varázslatának igézete alatt állott. Mindenek felett a cselekvés, az offenziva nagy gondolata vezette lépteit. Egyetlen egy nap századok munkáját vélte elvégezhetni, hozzá optimista, kész volt a harczra, a koczkázatra. Deák a konzervativek mintaképe, a szilárd, szabatos viszonyoknak, az állami jogrendnek volt embere, igazi ereje a defenzivában, a régi táblabirói *vis inertiae*-ben állott, és habár tudta azt, hogy minden napnak megvan a maga munkája és feladata, de az idők folyamatának jótékony hatásában is bizott, mely nem egy nehéz problemát mintegy magától megold.

Ha nem is pesszimista, de erősen kritikus elme; azért inkább kerülte az összetüzést, a békés kiegyenlítést kereste, nem a harcz véletlen esélyeit.

Kossuth az érzelmekre hatott, az ő fegyvere a lelkesedés volt, Deák az értelemre hivatkozott, a reábeszéléssel, a meggyőzéssel dolgozott. Ha nem is ragadta magával hallgatóit, de megnyugtatta, felvilágosította őket. A mi igen sokat jelentett: vezérlete alatt követői biztosságban érezték magukat, mint a hajós nép, mely a nap fáradalmai után nyugodt lélekkel adja át magát az üdítő álomnak, tudva azt, hogy kormányosa alatt veszély nem érheti.

Deák Ferencz a maga nemében páratlanul áll a világtörténet nagy alakjai között. Az egész művelt világ verdiktje őt illetőleg úgy fog hangzani, hogy a polgári erények megtestesüléseként tekinthető. Aristides, az uticai Cato, Hampden János Angliában, Lincoln Amerikában, igaz, szintén igényt tarthatnak eme megkülönböztetésre. De mégis több mozzanat létezik, mi által Deák valamennyit felülmulja. Az egyik rendkivüli értelmi felsősége, mely az illetők fölé helyezi. A másik, hogy neki ellensége tulajdonképpen nem volt.

Sajátszerüen világítja ezt meg sorsának, kimenetelének különböző volta, ha az említettekhez hasonlítjuk. Aristidest számüzték honfitársai, Cato önmaga oltá ki életét, Hampden csatában halt meg, Lincoln orgyilkos kezeáltal vérzett el. Ez természetesen így magában mit sem bizonyít, a bizonyításnak ereje, illetve tanulsága abban jelentkezik, hogy Deák, daczára annak, hogy ellenségei nem voltak, egyáltalában nem tekinthető olyan egyéniségnek, ki irigykedésre ne adott volna okot, vagy pedig szint ne vallott volna, melyek rendesen ezt a kétes értékü eredményt létesítik.

Az egész dolognak gyakorlati következménye ama feltétlen bizalomban és becsülésben észlelhető, melyet Deák politikai ellenfeleivel szemben is ki tudott vívni és mely annyira nem plátói jellegü volt, miszerint lehetővé tette azon óriási problémát, a 67-es kiegyezést megoldani. Úgy vélem, maga azon tény, hogy mint magánember, hivatalos állás és megbizás nélkül, *de puissance à puissance,* ahogy diplomatice fejezik ki, vagyis egyenrangu hatalmasságként, tárgyal a világ egyik legelső szuverénjével, sem tud példát felmutatni. Tanulságos gyüjteményt lehetne összeállítani a külföld elösmeréséből. Csak egyet említek, melyet véletlenül nem régiben olvastam. Olivier Emiltől,[1] III. Napolen hires miniszterétől ered, ki a kör négyszögesítéséhez hasonlatos problémát akart megoldani: a császárságot kibékíteni a szabadsággal. A franczia államférfi elmondja, miszerint egész életén keresztül Deák méltó csodálatának tárgya volt, erkölcseinek tisztasága és bátor értelmessége folytán. A megpróbáltatások éveiben, melyeken Olivier keresztül ment, Deák példája vigasztalás volt reá nézve. Deák értesülve volt erről, buzdította is őt. Ezen tény legkedvesebb emlékei közé tartozik.

Deák Ferencz jellemzése- és megitélésénél lehetetlen mellőzni egyéni hatásának kiemelését, mely nélkül aligha lett volna képes oly példátlan sikereket elérni, melyek önmagukban véve is értékének próbakövét képezik. Ennél a mozzanatnál azon szerencsés helyzetben vagyok, hogy saját személyes benyomásaimat használhatom fel. Úgy vélem, szabad

[1] L'empire libéral, I. kötet 358. lap.

itt annyit felemlítenem, hogy 1854 óta haláláig vele folytonos összeköttetésben voltam. Az egész idő alatt — mondhatom — atyai jóindulata- és pártfogásával dicsekedhettem. Alkalmam volt vele úgy mint magánemberrel, valamint a politikussal és államférfiuval érintkezhetni. Életének nem egy fontos pillanatában közelében voltam. Ekként elhatározásának indokait épúgy megösmertem, mint tapasztaltam azt is, hogy nézetét, véleményét mikép volt képes hallgatóival elfogadtatni, magánbeszélgetéseken, értekezleteken és gyüléseken egyaránt. Azt, a mit hatása nem annyira titkának, mint inkább kulcsának lehetett nevezni, ily módon ösmeretessé vált előttem. Ennél a kérdésnél különösen ki kell emelni, hogy rábeszélni, meggyőzni épúgy tudott, mint imponálni.

Egyéniségének ezen utóbbi oldala életiróinál teljesen mellőztetik. Erre vonatkozólag tudok annyit mondani, hogy hozzá foghatót soha sem láttam. A fizikai, szellemi, erkölcsi súlynak oly mértékével rendelkezett, mely egyedül állott és mely alól senki sem volt képes magát emanczipálni. Erőteljes, termetes alkata, jupiteri homloka, sűrü szemöldei, villámló tekintete, mély hangja, szellemi felsőségének egész érzete határozottan az *oroszlánnak* benyomását tették. Nem egy ilyen jelenetet éltem keresztül úgy társalgásban, mint a parlamentben és pártértekezleteken, és mindig azt tapasztaltam, hogy a legjelentékenyebb egyéniségek apró embereknek tüntek fel mellette, valamint a legbátrabbnak is az inába szállt a bátorsága. Igaz, hogy az ilyen jelenetek a kivétel számba jöttek. A normális hangulatu Deák Ferenczet egyszerűség, igénytelenség, szivjóság jellemezte, mely tulajdonok a legszorosabb összeköttetésben vannak személyiségének saját nemzetét képviselő jellegével. Természetesen nagyobbrészt emberi és társadalmi, sem mint politkai vonatkozásait véve szemügyre. Ha az angolok beszélnek a »*merry old England*« — a vidám régi Angliáról, — mi is beszélhetünk a régi jó Magyarországról, az ő kedélyes, egyszerü, patriarkhális szokásai és erkölcsei-, valamint embereiről, kiknek a régi jó táblabirák képezték mintegy hivatalos képviselőit. Deák Ferencz volt az összes táblabiráknak táblabirája, hozzá a félországnak keresztkomája, mert alig létezett ösmertebb család, mely ne tartotta volna

szerencséjének a megszületett polgártárs számára a haza bölcsét nyerni meg keresztapa gyanánt, abban a reményben, hogy talán az ifju hajtásból hozzá hasonló fejedelmi tölgy válik. Ösmert is mindenkit, szabadon is járult hozzá mindenki, előadva ügyét-baját; meghallgatta nézeteit úgy a maga mint az ország dolgáról. Egész repertoriumát birta az apró történeteknek, a jóizű adomáknak, melyen mindenütt átcsillámlott az egészséges észjárás, a meleg kedély és azon derült humor, a mely az akkori időknek jellemvonása volt.

Ezen sokoldalu és folytonos érintkezés igen magas fokra emelte nála azon tulajdonságot, hogy a legnehezebb kérdéseket oly módon magyarázta meg, hogy a legigénytelenebb emberek is megértették. Igazi virtuozitással értett hozzá, hogy a bonyolódott helyzetekben lehető egyszerű módon fejezhette ki véleményét. Több ilyen tőről metszett itélet van róla feljegyezve. Egy alkalommal szó volt arról, hogy Majláth Antal kanczellár helyett vissza kellene Reviczkyt hívni. Vele is közölték a dolgot, mire azt válaszolta, hogy ő nem törődik a magas politikával, inkább azon jár az esze, miképpen lehetne a házi tücsköt kipusztítani, mely a kandalló mellett folytonos czirpelésével bosszantja az embert. Igaz, hogy azt tanácsolták neki, fogjon meg egy mezei tücsköt, mert ez a házit kipusztítja. De az orvosság se sokat ér, mert a mezei tücsök bennmarad és még jobban lármázik. Úgy tudom, hogy a tanácsot kérők megértették a tréfás bölcseséget és a szerint cselekedtek.

Az is érdemes a felemlítésre, hogy mikor 1866-ban kétszer akart a hadi kormány ujonczozni, azzal tromfolta le a kiküldöttet, ki ebben az irányban puhatolódzni jött hozzá, hogy az azért lehetetlen, mert a magyar anyák évenként csak egy csecsemőt hoznak a világra. Kedvencz hasonlata volt továbbá, mikor az osztrák kormány hazánk irányában követett kiegyezési politikájának tévedéseit akarta kimutatni, hogy az hasonlatos ahhoz, mint mikor az ember kabátját rosszul gombolta be, t. i. az illető gombot nem a megfelelő gomblyukba illesztette be. Ilyenkor nincs más mit tenni, mint kigombolni és a műtétet ujra kezdeni. Egy fennhéjázó osztrák miniszter azzal vélte letromfolni, hogy azt felelte rá, de

hiszen a gombot le is lehet vágni. Ezt meg lehet cselekedni, válaszolt Deák, csakhogy a kabát még sem lesz begombolva. Tényleg neki lett igaza: a kabátot ismét ki kellett gombolni, az októberi diplomát és februári pátenst vissza kellett szívni.

Elmebeli képességei a legmagasabb szinvonalon állottak. Itten különbséget kell tenni a minőség és mennyiség között, a hangsúlyt az első tulajdonságra helyezve. Felfogási képessége talán nem működött oly villámgyorsasággal, mint másoknál, de a mit bevett, azt meg is emésztette, és megbizható emlékező tehetsége folytán állandóan rendelkezésére állott. Éppen így volt az eszmék és gondolatok létrehozásával is. Ha nem is ment a dolog nála azon játszi könnyüséggel, mely Kossuthot, Dessewffy Aurélt, Eötvöst jellemezte, de a mit kimondott, az meg volt rágva töviről hegyire, kiváló minőség és erő jellemezte, gondolatai az érczbe vésett szentencziák benyomását tették.

Hozzájárult rendkivüli itélőtehetsége, mely az emberek és dolgok megitélésében mindenkit megelőzött, a mi minden szavában és cselekvésében meg is nyilatkozott.

Egyéniségének ezen tulajdonságai kifejezést találtak beszédeiben is, melyek egészen *sui generis* jelleggel birtak. Igen érdekes és tanulságos volt reám nézve, hogy, midőn 1861-ben annyit hallottam őt és egészen el voltam telve szónoki egyéniségének imponáló voltával, a következő évben jó sorsom Angliába vitt, hol természetesen a parlament üléseit nagy buzgalommal látogattam. Így oly szerencsés voltam, a szónoklat ama két mesterét, Gladstonet és Disraelit hallani és összehasonlításokat eszközölni. Lesz talán még alkalom e két nagy alak küzdelmeiről szólni; itt elég annyit mondani, hogy Deák, ki semmi esetre sem állott alattuk, egy más kategóriát képviselt, másnemü indokok késztették a nyilatkozatra. A szignaturát azon körülmény adta meg, hogy személyét illetőleg a kötelességérzet, a viszonyokra vonatkozólag a létért való küzdelem késztette a megnyilatkozásra. Akármilyen szerény volt a mi országgyülésünk kerete, az angol parlamenthez hasonlítva, de mindenki érezte, hogy itt az ország sorsa forog koczkán, és a mit mond, talán századokra hathat ki; míg ellenben ottan a harcz kimenetele

Angliának a fennmaradását, nagyságát nem érinti. A két viador közül bármelyik lesz is a győztes, a legyőzött fél semmi esetre sem maga a nemzet leend. Deák működése és amazoké között a különbség némileg a csillogó hadgyakorlatok és a valóságos csaták közötti ellentétet tüntette fel. Természetes, hogy mikor hazájának sorsa forgott a koczkán, az óriási felelősség érzete hatotta át felszólalását, mely kihatott annak úgy tartalmára mint formájára.

Ily módon azután felszólalásai legnagyobb részt remekművek, életbevágó alkalmak méltó szülöttei. Egy alkalommal Peel Róbert azt mondotta Cobden Richardról, a szabad kereskedelem apostoláról, hogy ügyének diadalát nagy mérvben előmozdította keresetlen ékesszólása — *unadorned eloquence.* — Ilyen volt a Deák ékesszólása is, kerülte a szónoki piperét vagy szóvirágot, sőt még az elménczkedést is, utálta a dagályt. Az, a mit a deák nyelv oly jól fejez ki a *gravitas* szóban, a tartalmas komolyság, mely egész lényét elöntötte, jellemezte beszédeit. Természetszerüleg jött nála létre az erő a tartalomban, a választékosság a formában. Nekem maga mondotta Montalembert, ki pedig értett a dologhoz, hogy az 1861-iki felirati beszéde Tacitus szinvonalán áll, vagyis, a hogy Rómának nagy történésze irt, Deák úgy tudott beszélni. Az itélet valójában nincs túlozva. Így például a bevezetés, melyben hazánk állapotát az önkényuralom alatt rajzolja, minden egyes mondatában egy képet foglal magában, olyannyira élesen domborodik ki, oly festői benyomást tesz az. Beszédeiben, — természetesen most már általánosságban szólva és valamennyit véve — feltünő, hogy minden kiválóságuk mellett éppen nem teszik a kidolgozásnak benyomását. Különösen nem azt a benyomást, melyet gyakorlott parlamentáris emberek oly könnyen felismernek, az iróasztal mellett történt kidolgozás benyomását.

Ebben az irányban Deák ellentéte volt a nagy angol szónok Burkenak, kiről oly jól mondja Macaulay, hogy szónoklatai tulajdonképpen irott értekezések voltak. A dolgot úgy lehet magyarázni, hogy nála az elmének szüksége volt azon segítségre, melyet a kifejezésnél az irás nyujt, mely a gondolatokat látható formába önti. Deák ezen támaszt

bátran nélkülözte. Az ő hatalmas agyvelejének működésében, melyet egy egész élet megfeszített munkássága a legnagyobb szabatossággal ruházott fel, a gondolatok nemcsak szoros logikai egymásutánban, hanem diszes és tömör formában is jelentkeztek, úgy hogy elérték azt a tökélyt, melyet a legkiválóbb elmék csakis bizonyos időre és ráfordított munkával képesek létrehozni; de annyira élesen domborodtak ki lelki szemei előtt, hogy mintegy leolvashatta őket, akár mintha már papirra lettek volna téve. Pulszky [1] irja, hogy midőn az 1843-iki büntetőtörvénykönyv készült, Deák volt az, ki majdnem minden kérdésnél a vitát összegezte és a czikkelyeket lediktálta. Így született a hires husvéti czikk is, melyet Salamon Ferencznek mondott tollba.[2]

Ugyanily módon látott napvilágot a kiegyezés tervezete, mely legelőször a »*Debatte*« czimü bécsi lap hasábjain jelent meg.[3]

A ki, részben ezen szempontból, a parlamentáris rögtönzés és összegezés egy kiváló mintájával akar megösmerkedni, olvassa el azon beszédet, melyet ugyancsak a 61-iki felirat részletes tárgyalásánál V. Ferdinánd király trónlemondása tárgyában tartott.[4] Itten szemlélni fogja a legnehezebb szónoki műveletek egyikét, t. i. egy bonyolódott és kényes tárgy exposéját, egy oly polémia keretében, mely a pillanat hatása és exigenciái folytán keletkezett.

Midőn arról volt szó, hogy miképpen lehet megszerezni a megfelelő készséget, mindig hivatkozott Ciceró azon ösmeretes mondására: »Poeta nascitur, orator fit«, a költő születik, a szónok azzá válik, vagyis képezi önmagát. Folytonosan hangoztatta, hogy akármilyen jónak is tartja az illető saját elméjének termékét, mégis mentől többet felülvizsgálni, gyalulni, pallérozni kell azt. Horácznak bölcs tanácsát: »Nonumque prematur in annum«, hogy akár kilencz évig javítsa az ember munkáját, gyakran hallottam általa idézni. Sohasem felejtem

[1] Életem és korom, I. kötet 197. lap.
[2] *Könyi:* Deák Ferencz beszédei, III. kötet 307. lap.
[3] Lásd ugyanott, III. kötet 327. lap.
[4] Lásd ugyanott, III. k. 78. lap.

el, hogy, midőn ifju koromban némi irásbeli dolgozatokról szóltam, melyekkel foglalkoztam, azt a kérdést intézte hozzám, hogy nem éreztem-e szükségét, hogy abból, a mit irtam, szorgalmasan törölni is kell?

Azon törekvés, sohasem elégedni meg saját munkájával, nagyon érdekesen megnyilatkozott nála legeslegutolsó, az állam és egyház közötti viszonyt illető beszédénél. Ez 1874-ben történt, és már ekkor együtt képviselők valánk. Annak egyes részleteit a képviselőház folyosóján hol egyik, hol másik társának elmondotta. Igaz, hogy ezen kérdésnél tekintetbe kell venni azt, hogy az évek hosszu sora alatt nem volt napirenden, hogy — ha szabad vele szemben ezen kifejezést használnom — némileg kijött belőle, úgy hogy ezen művelet körülbelől tanulmány számba jött, a mennyiben közben maga is mindinkább beléje tanult, valamint látköre is tágult. Több izben is voltam jelen ilyen előadásokon és tapasztaltam, mint nyert a dolog úgy formában, mint tartalomban. Hozzá kivánom tenni azt, hogy ezen emlékezetes beszédet minden jegyzet nélkül, egész szabadon mondotta el. Ennek folytán mindannak, a minek kifejezést adott, óriási súlya volt. Az olyan tételek például: hogy jobban tudja hazáját szeretni, mint gyülölni ellenségeit, vagy a hazáért mindent lehet áldozni, csak a hazát nem, más embernél közhely számba jöttek. Tőle kimondva rendkivüli benyomást tettek, mert mindenki érezte bennök nemcsak a meggyőződés erejét, hanem annak tartalmas, nagy hátterét. Képes is volt a legnehezebb problémák megoldására, szellemének nagy arányai folytán. Magam részéről az államférfiak működésénél a legnehezebb feladatnak tekintem a törvényhozói funkcziót teljesiteni, vagyis nemzetük életrendjét határozni meg. A mily értelemben ezt Mózes, Solon, Lykurg eszközölték.

Reám Deák egyénisége mindig azt a benyomást tette, hogy szellemének megvolt azon nagy komprehenziv mérete, mely a hajdankor nagy törvényhozóit jellemezte. Határozottan ez azon szellemi kategoria, melybe őt soroznám. Bármiképpen vélekedik az ember a 67-es kiegyezés benső értékét illetőleg, de ha tekintetbe veszszük azt, hogy az egész Deák elmebeli szüleménye, hogy teljesen praecedensek nélkül dolgozott,

és hogy ez intézményben minő ellentéteket kellett kiegyenliteni, akkor bizonyára nem túlzás reá ezen legmagasabb mértéket alkalmazni.

Törvény, jog és igazság azon fogalmak, melyeket Deák személyiségétől elválasztani nem lehet. Úgy tekintjük őt, mint a jogérzet és jogöntudat megtestesülését, és éppen azért a birói nemes tisztség eszményi képviselőjét méltán üdvözölhetné benne bármelyik ország szülötte. A mint a törvényhozónak, úgy a birónak is eszményképe volt. A kivel csak dolga akadt vagy vitába ereszkedett, az tőle mindig azon benyomással távozott, hogy nem ellenséggel, nem peres féllel, de igazságos birójával állott szemben, a kinek itéletébe belenyugodhatik, mert az az örök igazság szózatát képviseli. Ezen mozzanat kiemelése nemcsak belső értéke és jelentőségének, valamint szellemi és erkölcsi fizionomiája megállapításának, de sok tekintetben politikai működésének megértéséhez szolgáltatja kezünkbe a kulcsot. A birói funkcziónak teljesítéséhez nem egyedül részrehajlatlanság és igazságérzet kivántatik, hanem azonkivül az elmének olynemü tulajdonsága, mely az illető tényállást minden oldalról képes legyen megvilágítani, a pro és kontrát akként mérlegelni, hogy az osztás művelete mi kivánni valót se hagyjon hátra. A biráknál a kontradiktorius eljárás keresztülvitele ezt a műveletet megkönnyíti. Deák érdeme abból állott, hogy ezt a nehéz és bonyodalmas műtétet minden fontos kérdésnél önmaga hajtotta végre és csak ezután foglalt állást. Ez irányban a legtanulságosabb dolgok közé tartozik egyik mesterművének, az 1861-iki felirati javaslatnak indokolása. Tudvalevőleg a kontroverzia akkor a két országos párt között azon pont felett forgott, hogy valjon az országgyülés első nyilatkozatának formája felirat vagy határozat legyen. Ezen indokolásában Deák, miután az ellennézet még akkoron nem nyilatkozott, elmondott minden érvet, a mit a határozati álláspont mellett fel lehetett hozni. Ezen okoskodást olyan jól megcsinálta, hogy az illetők magok sem voltak képesek azt jobban formulázni. Mikor ezt igy megcselekedte, az egész érvelést egy ellenérveléssel valójában pocsékká verte. A határozati pártnak egyik vezértagja, Nyáry Pál, képéből kikelve,

az izgatottságtól reszkető hangon tiltakozott ez eljárás ellen, miután a párt, mint ilyen, nézeteit a parlamentben ki sem fejtette és úgy a czáfolatnak jogosultsága elesett. Erre felelt Deák, még pedig a lényeget tekintve oly módon, mely a kifogást teljesen elnémította, mondván, hogy ő nem szándékozott állást foglalni létező vagy nem létező pártokkal szemben, hanem csak azt tette, mit helyes parlamentáris szokásnak tart, hogy számot vetett azon más természetü megoldásokkal is, melyeket a kérdésnek természete megengedett, hogy ily módon a legczélravezetőbb utat követhesse. Az ilyen eljárás a parlamentáris életnek inkább előnyére mint hátrányára szolgál.

Tényleg minden polémiája vagy czáfolata a birói nyugalom és tárgyilagosság mintaképei közé tartozik. Akármilyen szenvedélyes volt a vita, akármennyire fel volt is háborodva ellenfeleinek magatartása, szofizmái felett, sohasem volt éles vagy személyes, a gúnynak fegyverét a világért sem használta.

Még ilyenkor is beszéde úgy hangzott, mint a birónak itélete, ki egy bizonyos érvelést nem fogadhatott el és ki indokait méltóságteljes részrehajlatlansággal adja elő. A ki erre nézve egy klasszikus példát akar, tanulmányozza alaposan végig az 1861-iki országgyülésen mondott czáfolatát Révész beszédére, a pragmatika szankcziót illetőleg. Pedig igen nagy megpróbáltatáson ment keresztül, tekintve a helyzet rendkivüli komolyságát, azon hitét, hogy felirati javaslata megbukik, ellenfeleinek, a határozati pártnak, kiméletlen vádaskodásait és magának Révésznek mesterkélt, kifacsart okoskodásait, minek súlyát ez maga is annyira érezte, hogy a képviselőségről lemondott.

A jogi szempontok felsősége a politikai ok felett megnyilatkozott nála az 1849. április 14-diki függetlenségi nyilatkozat megitélésében. Azon felfogással szemben, melynek például Tisza Kálmán is, az 1861-iki határozati indítványt pártoló beszédében, kifejezést adott, hogy miután az uralkodó az 1849. márczius 4-iki oktrojált alkotmány által széttépte a köteléket a korona és nemzet között, a nemzet is hasonló eljárást követett: ő azt a nézetet vallotta, hogy kétoldalu kötéseknél az egyik félnek renitenciája nem szabadítja fel

a másikat a kötelem ereje alól, hanem igenis követelnie kell a szerződés teljesítését, a mi természetesen a bíróság esetleges közbenjárását vonja maga után. Igaz, hogy ennek előfeltétele, hogy általában ilyetén bíróság létezzék és hogy végzéseinek érvényt tudjon szerezni, a mi sem az akkori, sem más hasonló természetü válságoknál még eddig nem létezett. De ha ezen felfogásnak nem is volt és nem lehetett gyakorlati következménye, később mégis a 67-es kiegyezés létrejötténél nagy szolgálatokat tett. Valamint igen tanulságos Deák egyénisége és alapvető nézeteinek megértésére. Mire nézve még a következők birnak fontossággal.

Alig lehet kétség az iránt, hogy azon mozzanatot, a mit észjárása és egész egyénisége nemcsak jogi, de igazában birói jellegének neveztem, egész valóját uralta és következményeit éreztette is — mondhatni — az egész vonalon.

Erre vonatkozólag elégséges lesz két mozzanatot felemliteni. Egyik magaviseletére, másik felfogására vonatkozik. A magaviselet abba a kategoriába tartozik, melyet a latin *collisio officiorum,* a kötelességek összeütközésének nevez és mely Deáknál abban az alakban jelentkezett, hogy a mit egyénisége integritása követelményének tekintett, nem volt képes feláldozni barátai, sőt a közérdek iránti kötelezettségének sem. Ez az 1843-iki követválasztáson történt, mert választása érdekében oly üzelmek történtek, melyeket helyeselni nem tudott. Maga ezt így fejezte ki: »Mit mondanánk akkor, ha majd az országgyülésen szót emelek a tiszta választások mellett, a korteskedések ellen. Azt fogják mondani, hogy az ur szól a korteskedés ellen, kinek választása 30,000 frtba került a kortesvezéreknek; az ur szólal itten fel, kinek neve oly zászlókra volt felirva, melyek alatt emberhalál történt, nő férje, atya gyermeke, testvér testvér nélkül maradt.«[1] Tényleg nem fogadta el a mandátumot, daczára annak, hogy tudta azt, hogy az ügy, melyet képvisel, rövidséget szenved, hogy barátai úgy vélekedtek róla, mint a ki árulást követett el mindkettőjökön és hideg megvetéssel fordultak el tőle.[2]

[1] *Kónyi,* I. kötet 509. lap.

[2] Lásd »Pesti Hirlap« 1843. szeptember 10-iki szám.

Tette ezt azért, mert a jogi öntudat nála, ki önmagát az igazság felkent papjának tekintette, oly erős volt, hogy mintegy erkölcsi öngyilkosság, saját lelkiösmerete elleni főbenjáró bünként vette azt, ha annak parancsai ellen vét.

De befolyásolta felfogását is. Ha ugyanis az ember egész életén keresztül, úgy mint az nála történt, megszokja a dolgokat minden oldalukról tekinteni, folytonosan a pro és kontrát mérlegelni, akkor természetesen ment lesz az egyoldaluságtól, de el is veszti azon képességét, hogy lelkesedjék és hogy ennek folytán azon buzdító, lendítő erő felett rendelkezzék, melyet csakis egy belterjes lobogó szenvedély képes teremteni. Erre vonatkozólag jó lesz megolvasni, a mit egyszer a hazaszeretetről mondott.[1] Elmondotta akkor, hogy a magyarnak honszeretetét nem a multak lelkesítő emlékezete, sem a hiuság, sem az önzés nem támogatják annyira, mint más nemzeteknél. A hatalmas Rómának, a fenséges Hellasnak szabad polgárai lelkesedést meríthettek hazájok történetéből, büszkék valának nemzetök nagyságára és dicsőségére, érezték, hogy az ő hazájok a legjobb és legboldogabb. De a magyarnak mindebből édes kevés jutott. A mi történetünk csak átok szülte viszálykodásokra, csak a fenntartás- és megmaradásért vivott harczokra tanít bennünket. Kevés ezen történetekben a polgári erények tiszta példája, kevés a fénypont, mely keblünket forró önérzettel dagasztani képes lenne. Hiuság nem kecsegtethet bennünket, mert hiszen Európa alig tudja létezésünket. Afrikának nem egy tartománya talán ösmertebb a külföld előtt mint a mi édes hazánk, melyet Ausztria termékeny, de műveletlen gyarmataként ösmertek odakünn.

Se multunk, se jelenünk nem oly fényes vagy boldogító, hogy e részben más nemzetekkel vetélykedhessünk. Jövendőnk Isten kezében van, és hogy fényes kilátásokat igérne, arra csakugyan nagymérvü optimizmusra van szükség. És mégis, mindennek daczára, van az ember keblében egy tiszta, forró érzés, mely mindezen támaszok nélkül buzgón ragaszkodik ezen sorsüldözött hazához, és nem habozom kimondani, hogy

[1] Lásd *Könyi*, I. kötet 303. lap.

nem tartom jó embernek, nem tartom jó magyarnak, ki e szegény, e nyomorult, szenvedő hazát ne szeretné jobban, mint akármilyen fényes országát Európának.

Nem lehet mást mondani, mint hogy a megadásnak, sőt egy bizonyos pontig a csüggedésnek érzése az, mely ezen szavakban megnyilatkozik. És ha bár természetesen az érzelmeknek ez alaphangja a szeretet teljességét nála nem csökkenté, mert nem bénította meg a kötelességeknek teljesítését, még sem fokozódhatott odáig, hogy a nemzetet és az illető egyént igazi hősies magatartásra hevítse.

Bölcs latin közmondás: *Contraria se juxta posita magis elucescunt,* az ellentétek egymás mellé állítva, jobban megvilágítják a kérdést. Kossuthnak is birjuk hasonló természetü nyilatkozatát.[1] Olvassuk meg azt, élvezetet és okulást meríthetünk belőle. Ő imígyen ir:

»Előttem állott a magyar hazának történetkönyve, láttam annak lapjain a sokat hányatott szegény nemzetet, mint marczangolá annak kebelét az ádáz viszálykodás. Láttam e vérrel és bánattal telt lapokban vetélykedni egymással a bűnnek legkülönfélébb fajtáit, melyek szülőföldünk felett, mint zsákmány felett koczkáztak. Láttam gyöngének a törvényt, valamint erősnek az erőszakot, szakadás és jogtalanság, dölyf és gyávaság, külső erőszak és belső árulás váltakoztak gyors egymásutánban, úgy, hogy nem egyszer közel voltunk a feloszláshoz. És ha mégis század és század után él nemzet e hazán, méltán lehet kérdezni, hogy minő isteni csoda okozta ezt? Én a csoda kulcsát abban találom, hogy nem volt multunknak olyan szomoru pillanata, melyben a nemzet valamely nagy eszme iránt ne lett volna képes lelkesülni. A mely nemzet legalább egy eszmét bir, mely hevülésre ragadja, azt külső erőszak elnyomhatja, de dicsőségtelenül öngyilkos sorvadásban nem fog meghalni.«

A történeti elmélkedés ezen két eredményének egybevetése már önmagában is feltüntetheti a két nagy ember egyénisége és felfogása között a különbséget. Kossuth semmivel sem tekinti rózsásabban nemzeti multunkat mint Deák,

[1] Lásd »Pesti Hirlap« 1843. 306. szám.

de míg ez utóbbi arra lyukadt ki, a mit a megadás érzésének neveztem, mely minden akcióképességet megbénít, a másik annak következtében, mert egy nagy vigasztaló, egy biztató mozzanatot lát benne, szerencsésen oda jut, hogy kutassa és megtalálja a nagy eszmét, melyet a végletekig vitt cselekvési képességgel szolgáljon, és a politikai ujjászületést keresztülvigye. Az ezen hatalmas érzéstől való teljes áthatottság, azon képesség, hogy egész erélyét, sőt lényét ezen egy czél felé irányítsa, az események mérlegébe beledobja, tette azt, hogy a versenyben elsőnek jött be Deák felett, holott az vele szemben a szerencsés esélyeknek összegével rendelkezett.

Deák Ferencz jogérzete azon tulajdonságával, a mit nála, és méltán, bölcsességnek neveztek, a legérdekesebb módon lépett összeköttetésbe. Ez is oly mozzanat, mely jelentős problémákat vet fel, a melyek nemcsak hazai viszonyainkban, de általános vonatkozásokban is nem egyszer tünnek fel. A bölcseséget rendesen a koczkázattal szokták ellentétbe helyezni. Így tette azt egyik jellemzője, Tóth Lőrincz,[1] mondván: Deák mint államférfi nem bátor, de bölcs. Maga is ellentétbe helyezte őket, midőn 1861-iki felirati javaslata indokolásánál[2] a következőket mondotta:

»Lesznek sokan, kik az én politikámat félénknek fogják tartani. Beösmerem, miszerint az én felfogásom nem a koczkáztató merészség politikája, hanem az óvatosságé, nem félénk, de az ország ereje- és helyzetéhez van mérve. Harczban, általában a cselekvés terén, gyakran szükséges a merészség, mert az erőt fokozza és az által a sikert biztosíthatja. De köztanácskozásokban inkább szeretem a szilárdsággal párosult óvatosságot. Merészség a politikában csak akkor van helyén, midőn tetemes erőre támaszkodik, a nélkül mindég koczka, mely többnyire vakra fordul.

Félénk, sőt gyáva az, ki önszemélyét félti, de a ki maga nem fél, de félti a hazát, óvatos nem azért, hogy

[1] Lásd *Csengery:* Államférfiak.

[2] Lásd *Kónyi,* III. kötet 37. lap.

magát baj ne érje, hanem hogy a haza ne szenvedjen, az nem félénk, nem gyáva.

Önsorsunkról magunk rendelkezhetünk, ha koczkára teszszük azt, önmagunk szenvedjük kárát. De mások sorsát, mit a bizalom hitünkre bizott, a haza sorsát, mely becsesebb előttünk saját életünknél, féltenünk kell minden veszélytől és a szeretet óvatosságával kell azt megőriznünk.

Koczkáztathatunk mindent a hazáért, de a hazát magát koczkáztatnunk nem szabad.«

Ez bizonyára mind igen szépen hangzik, a baj benne csak az, a mi minden általánosságnak árnyoldalát képezi, t. i. hogy semmi utmutatást nem foglal arra nézve, hogy hol létezik azon határvonal, mely az óvatosságot a koczkázattól elválasztja. Ezen határvonal tárgyilagos ismérvének megállapítása alkotná a sublim mathezisnek azon fokozatát, melyet méltán lehetne bölcseségnek elkeresztelni. Úgy vélem, nem tévedek, ha azt mondom, hogy ilyen tárgyilagos ismérv egyáltalában nem létezik. A legtöbbször a határvonalat az illető egyéniségnek természete, vagy helyzetének konkrét alakulata vonja meg. Bismarck herczeg sok dolgot nem tekintett koczkázatnak, a mitől Deák visszariadt volna. Tényleg neki sikerült azon merénylet, a mi Polignac alatt X. Károlynak trónjába került. Vagy azon hadi művelet, melyet Napoleon sohasem mert megkisérleni, például szétválasztva menetelni, együttesen ütközni, a számító, mérlegelő Moltke által sikerrel hajtatott végre. Igaz, hozzá kell tenni azt, hogy a távirás intézményében oly eszköz felett rendelkezett, mely a veszélyek esélyeit jelentékenyen csökkentette.

Visszatérve Deákra, az ő eljárásánál az igen tanulságos, hogy minden óvatosságának daczára mégis voltak esetek, mikor a koczkázatokat magára vállalta, nem törődve azok esélyeivel. Ez minden olyan alkalommal történt, a mikor a jogi és törvényes álláspont fundamentumát érezte maga alatt. Ebben az irányban valójában felfedezés és megnyilatkozás számba jön magatartása a 48-iki események egyik legválságosabb perczében. A válság pedig onnan következett be, hogy 1848. szeptember havában Jellasich betörése után alig lehetett kétség az iránt, hogy a dolog uralkodó és nem-

zet között kard élére kerül, annak minden rizikójával, egyesekre, nemzetre nézve egyaránt. Ekkor történt az, hogy az országgyüléshez megérkezett a feloszlatási parancs. Egy bizonyos ingadozás fogta el a kedélyeket. Mindenki érezte azt, hogy a nemzet oly választó-uthoz jutott, mely a legvégzetesebb válságba sodorhat. Egyrészt látták azt, hogy azon feloszlatás a bécsi kamarilla műve, mely a nemzeti ellenállás központját akarja megtörni. Másrészt a feloszlatási jog oly kétségtelen felségjoga a koronának, hogy ezzel szemben a renitenczia forradalmi természetü intézkedésnek volt tekinthető, melytől még a legbátrabbak is fáztak. Ekkor állott elő Deák, hivatkozva az 1848 : IV. t.-cz. 6. §-ának azon rendelkezésére, hogy a költségvetés megszavazása előtt a házat feloszlatni nem lehet. Mindenki fellélekzett, mert az együttmaradásra a törvényes indokot Deák megtalálta, habár senki sem zárkózott el azon súlyos következmények tudata elől, melyek ezen lépésnek kiséretében jártak. Éppen úgy történt a dolog 1861-ben a második felirat alkalmából. Itten Deák határozottan és világosan kijelentette, hogy *rebus sic stantibus* korona és nemzet között a tárgyalás fonala megszakadt. Oly nagy horderejü lépés volt ez, mely az akkori európai viszonyokat tekintve, hazánkat Ausztriától való elválását éppen úgy maga után vonhatta volna, mint Kossuth valamennyi akcziója, mely forradalmi jellegünek találtatott. És ha Deáknak ezen radikális eljárása daczára a kiegyezés fonala ismét felvevődött, ennek indoka az osztrák politikának, legalább ideig-óráig tartó azon homlokzatváltozásában található, mely Kossuth vezérkedése idejében, fájdalom, be nem következett. Mi képezte mindezen esetekben az indokokat, melyek folytán birt azon bátorsággal a nemzetet kitenni oly következményeknek, melyeket talán azon mozzanat, a mit bölcs számításnak nevezünk, vissza is utasíthatott volna. Egyszerüen a törvényesség ereje, mely egyéniségéből kifolyólag megadta neki azt a támpontot, melyre szüksége volt, és mely nélkül nem lett volna képes a küzdelem bizonytalan esélyeinek neki menni. Míg másrészről a szentségtörés egy nemének tekintette volna, feladni a jogalapot, melynek őre gyanánt tekintette magát, mintegy egész valójának örök törvénye

következtében. Azon jogalapot, mely, ha megmarad, egy boldogabb jövendő tovább épithet rajta, mert azt vissza is szerezheti, míg azon jogokat, mikről a nemzet önként lemond, el is veszítette visszahozhatatlanul.

Mindezekből önként következik, hogy igazában akkor érezte elemében magát, ha a küzdelem a szerzett jogok kivivásáért folyt. Ha a nemzet nagy érdekei ezen jogczimmel nem birtak, ha a küzdelemnek tisztán politikai jellege volt, akkor is természetesen ott volt a küzdők sorában, de a vezetés kisiklott kezeiből, mert hiányzott nála a szükséges erőfeszítésre a rugó, az indíték. Mindazokból a mik előadattak látható, hogy nem is volt az akcziónak, a cselekvésnek embere abban az értelemben, a mely értelemben azt Kossuthra, sőt Széchenyire is alkalmazni lehet. Kétségtelenül érezte, hogy nem alkalmas reá, és ennek folytán mihelyt erélyesebb és tevékenyebb egyéniségek léptek előtérbe, inkább félrevonult. És ha tekintetbe veszszük azt, hogy ezen megindult történeti események hazánk közjogi, politikai, társadalmi, gazdasági rendjét teljesen átalakították, lerombolva a régi Magyarországot, felépítve az ujat; ha továbbá tekintetbe veszszük azt, hogy ezen czélra a legnagyobb szabásu politikai akczióra volt szükség, először magának a reform eszméjének megnyerni az országos közvéleményt, másrészt az ügyet győzelemre vezetni, megküzdve azon akadályokkal, melyek a sikernek utja elébe torlódtak; ha végre tekintetbe veszszük, hogy azon egyéniségnek, ki ezen mozgalomnak élére állott, mennyi lelkesedéssel, sőt cselekvőképességgel kellett birnia: akkor nem lehet csodálkozni azon, hogy nem Deák volt az, ki ezen feladat exigencziáinak meg tudott felelni. Azt ujonnan hangsúlyozni kell, *hogy ő más helyzetek embere volt.* Midőn egy ilyen helyzet bekövetkezett, épúgy tudott rajta uralkodni, mint nem tudott azon, melynek kifejlése a következőkben előadandó lesz.

A miket itten elmondottam, úgy vélem, olyannyira kézen fekszenek, hogy különös bizonyítékok előadása aligha szükséges. Nem igen hiszem, hogy valaki tagadásba vehesse, természetesen nagy általánosságban véve a dolgot, hogy azon irányzatok és áramlatok közepette, melyek uralkodni

kezdettek, Deák némileg idegennek érezte magát. Nem volt és nem lehetett közötte és a közhangulat között a megfelelő szoros kapocs. Egész lényéből természetszerüleg következett, hogy, bár teljes mértékben azonosította magát a nemzeti törekvésekkel, mégis az eszményiségnek kultuszszerü hódolata aligha dagasztotta keblét. Azt lehet mondani, hogy értelmisége- és itélő tehetségének hatalmas fuvallata szétrebbentette az illuziók aranyködét, mely e hódolat kiséretét képezte. Hozzá oly ember volt, ki nemcsak a mai napra, de a holnapra is gondolt, annak bizonytalansága ólomsúlyként nehezedett rája. A fejlődés gyorsasága az ugrás veszélyét hordozta magában, az alakulásnál nem látta maga előtt a jogi szabatosság biztosítékait, mi neki életeleme volt, az akcziónak erőteljessége a reakcziót helyezte kilátásba, oly valamit, a mitől irtózott. Ilynemü irtózás volt, mely a 67-iki kiegyezés megkötésénél is oda vitte, hogy Königgrätz után sem követelt többet mint előtte.

Léteznek oly mozzanatok, még pedig ebből a korszakból, melyek egyikét-másikát eme feltevéseknek megvilágítják. Érdekes egy adat, a mit Pulszky [1] felhoz. Abban az időben jelent meg Lamartine hirneves műve *Histoire des Girondins*, mely ragyogó nyelvezettel, a festői képek gazdagságával, a költői eszmék magas szárnyalásával a nagy forradalom apotheozisát képviselte. Pulszky szerint Deák haragudott miatta, hűvös felfogása nem szerette a szenvedélyek felkorbácsolását, restelte, hogy a könyvet oly mohón olvassák, mértéken tul becsülik. »Bele élitek magatokat ezen időkbe — így szólt ismételten, — mindegyikőtök választ magának egy kedvencz hőst a franczia forradalom szomorujátékának szereplői közül, és azt hiszi, hogy e szerepet el is fogja játszani. Lamartine könyve veszedelmes egy olvasmány, sem nem történelem, sem nem regény, de legkevésbbé biblia, a mit pedig ti csináltok belőle.« Ennek a véleménynek kiugró pontja nem abban jelentkezik, mint ha a 48-diki események és a franczia forradalom között analogia léteznék, hanem

[1] Életem és korom, I. kötet 305. lap.

igenis abban, mint fogta fel Deák a helyzetet, minő veszélyeket látott maga előtt.

Eljárásának szignaturáját a tartózkodás, a visszahuzódás képezi azon években, melyeknek leirása alább következik. Nagyon jellemző e tartózkodás, valamint annak mértéke egyes konkrét esetekben, melyek tényleg más magatartást vonhattak volna magok után. Néhányat felemlítek. Midőn a »Pesti Hirlap« megjelenésével Kossuth akcziója megkezdődött, melyet mindjárt bővebben fogok ösmertetni, úgy Széchenyi, mint Dessewffy követelték Deák vezérkedését, mintegy kilátásba helyezvén, hogy abba ők is bele nyugosznak, illetve támogatják. Valószinüen csalódás lett volna belőle, miután Deák az ő politikájuk számára nem állott volna kötélnek. De ez talán indokul szolgálhatott arra, hogy a helyzet tisztázásához a maga részéről szintén hozzájáruljon. Ugyanis azon vita, mely Kossuth és Széchenyi között keletkezett, mozgásba hozta az egész országot.

Mint látni fogjuk, egy kis irodalom keletkezett, a minek következtében egy egész csomó nemes ember bele is szólt a vitába. De a ki legilletékesebb lett volna igazságot szolgáltatni a peres felek között, Deák, az egyszerüen hallgatott. Csengery elő is hozakodik több rendbeli védekezéssel. Beszél Deák szerénységéről, idegenkedéséről, a hirlapi polemiákba való beleavatkozást illetőleg, valamint arról, hogy sokkal több belátása és emberösmerete volt, mintsem közbeszólásától akár az ügyre, akár személyes viszonyaira nézve a két férfiu irányában jó eredményt várhatott volna.

Magyarázat gyanánt mindez el is fogadható, annyival inkább, mert hitelességéhez kétség nem férhet, és az tényleg hozzá is járul a mondottaknak megerősítéséhez. Mert bizonyára az adott viszonyok között Deáknak támogatni kellett volna Kossuthot. A mint azt megtette Eötvös, ki pedig Kossuthot nem szerette;[1] annyival inkább megtehette volna, miután magántársalgásban körömszakadtáig védelmezte.[2] Valamint fel kellett volna használni a Hirlapot, hogy nézeteinek

[1] *Pulszky:* Életem és korom, I. kötet 200. lap.

[2] *Széchenyi* naplói, 404. lap.

propagandát csináljon. Úgy vélem, hogy ez a tevékenységi ösztönnek oly természetes következménye, hogy bizonyítást csakugyan nem igényel.

Széchenyitől, kinél a nézeteknek bizonyos fel és alá hullámzását többször konstatálhatjuk, más irányban is kapott felszólítást. A felszólítás Metternich megbuktatására czélzott. Csengery [1] beszéli el a dolgot, ki azt Deáktól hallotta. Úgy vélem, hogy ezen beszélgetést vissza kell adni, már a Deákra való vonatkozás szempontjából is. Széchenyi abban reménykedett, hogy ha ők ketten szövetkeznek, esetleg hivatalt vállalnak, a helyzet jobbra fordulása sikerülni fog. Sajátlagos szenvedélyes modorában kérte, követelte Deáktól, hogy segítsen, tetézve mindent azzal, hogy nem tartja hazafinak, sőt becsületes embernek sem, ha megtagadja. »És mire támaszkodik a gróf tervei kivitelében?« kérdezi Deák. Széchenyi az uralkodót, V. Ferdinándot említé. Ösmerve a felséges urnak igénytelenségét, Deák elkezdi fejét csóválni. Erre Széchenyi előhozakodik Szigetvár ostromával, a hol Szokoli Mehemed nagyvezér Szolimánnak holttestét is felhasználta a küzdelem segélyére. »És ki lenne ebben az esetben a nagyvezér?« tudakolja tovább Deák. »Mi ketten«, feleli Széchenyi. »Ez reám nézve azért is erkölcsi lehetetlenség, végzi Deák a párbeszédet, mert tudvalevőleg a nagyvezér Szokoli Mehemed renegát volt.«

Kétségtelen, hogy azon magas ethikai felfogás, mely ezen szavakban nyilatkozik, egészen megfelel Deák egyéniségének, de az is kétségtelen, hogy a fonálnak ily élesen való kettévágása nagy mértékben a politikai kezdeményezés hiányára irandó. A dolog minden esetre megérdemelte volna, hogy, ha más nem, legalább több tájékoztató lépés történjék. Csengery még egy más esetet is említ. A védegyleti akcziónak, melyről a maga helyén bővebben szólok, egyik nevezetes mozzanata volt Deáknak szent-gróti beszéde, hol az akcziót határozottan támogatta. Széchenyi ez ellen egy hosszu czikksorozattal szállott síkra, melyben Deákkal sokat foglalkozott, őt ez által válaszra hiva ki. Deák nem válaszolt.

[1] Lásd: Deák Ferencz emlékezete, 51. lap.

Széchenyit a dolog bántotta, ujabb támadást intézett ellene. Deák azonban tovább hallgatott. Széchenyi a dolog felett neheztelt, egy nemét a kicsinylésnek látta benne, és midőn 1848-ban miniszterek lettek, kérdőre vonta Deákot. Ez azzal ütötte el az egészet, hogy nem lett volna czélja a replikának, miután mindketten szenvedélyes emberek, ki tudja hova vitt volna a vita. Így pedig nem vesztek össze, barátok maradtak.

Nem vétek a Deáknak tartozó kegyelet ellen, ha azt mondom, hogy eljárása mulasztás számba jön. Annyival inkább mulasztás számba jön, ha tekintetbe veszszük, hogy az 1840-iki országgyüléstől 1848-ig, a büntetőtörvénykönyvi munkálkodásán kívül szellemileg jóformán mit sem hozott létre, holott ez általánosságban a publiczistikai tevékenység korszaka volt, a hol kiki tehetsége szerint a haza szellemi oltárán áldozott.

Ha már erről szólok, még azt is ki kell fejeznem, hogy még nagyobb mulasztás számba jön, hogy a szabadságharcz után irodalmilag nem működött. A mint legjobbjaink egyike, Szalay László, kinek ez voltaképpen nem is volt szakmája, hozzáfogott a nemzet történetének megirásához, mert annak multjában vigaszt és bizalmat keresett egy jobb jövőt illetőleg, úgy Deáknak az ország közjogát kellett volna megirnia, ahogy ezt az öreg Cziráky megcselekedte, ki ily tárgyu könyvét akkor adta ki. Annyival inkább szükség lett volna erre, miután valamenyi munka, mely 1848 előtt az alkotmányról megjelent, a Cziráky, Bartal, Virozsil, Lakits, Ürményi-félék, bármily jelesek is különben, mind a konzervativ, vagyis inkább udvari felfogást tükrözik vissza, melylyel szemben a hamisitatlan nemzeti álláspontnak érvényesítése érdemes cselekedet lett volna. Hogy mily módon oldotta meg Deák a feladatot, arra nézve a Lustkandl-féle polémia utmutató gyanánt szolgálhat. A mint főleg utmutatóképpen szolgál abban az irányban, hogy feltünteti, hogy az erős indíték, a kötelességérzet hangos szózata mindannyiszor a sorompóba léptette őt. Tudvalevő, hogy a Lustkandl-féle munka akkor jelent meg, mikor a nemzet jogai nemcsak tagadásba vétettek, de azoknak történeti alapja is elhomályosíttatott.

Deák érezte, mi forog a koczkán, fel is szólalt, míg ha ilyen Kant-féle kategorikus parancsolat nem működött, a küzdtér porondjától távol tartotta magát.

A negyvenes években ilyen formán Deák kevés részt vesz a közélet mozgalmaiban. Mintegy tartalékban, a háttérben marad. De azért az egész közvélemény tudja, hogy milyen erőt és támaszt bir benne a nemzet igaz ügye, és hogy az első hivásra, a rendezőnek csengetyüszavára meg is jelenik, hogy szerepét betöltse, melynek hivatott személyesítője csak ő és senki más.

Jól mondotta Beöthy Ödön[1] az 1843-iki országgyülés kezdetén, mikor Deák távolléte felett mindenki kesergett, és a vita folyamán annak kifejezést is adott, hogy úgy a mint hajdanán a német koronázási ünnepélyeken kérdés intéztetett, hogy valjon egy Dahlberg jelen van-e, mert nélkülök fontos cselekményeket képzelni sem lehet: úgy minden ülés kezdetén szintén kérdezni kellene, hogy itt van-e Deák Ferencz, mert az ő hijjával eredményes működés nem várható. De ha nem is volt jelen, tanácsa, sőt jelenléte a közügynek mindég szolgálatára állott. Ugyanezen az országgyülésen, midőn annak első nyilatkozatáról volt szó, és megállapodni nem tudtak, egy küldöttségszerü társaság lerándult hozzá Kehidára és ő elkészíti a remek válaszfeliratot.[2]

Mikor az 1847-iki ellenzéki nyilatkozatot kellett szerkeszteni, a municzipalisták és czentralisták hajba kapnak egymással. Deák, a ki éveken át egy ellenzéki értekezleten sem vett részt, Deus ex machinaként megjelenik és olyan jól megirja azt, hogy mindnyájuk örömére létrehozza az egyetértést.[3]

Az 1848-iki törvények alkotása, a kormány megalakítása napirendre kerülvén, az első, a kit megkerestek, a ki nélkül egyik mint másiknak keresztülvitele lehetetlenségnek látszott, az természetesen ismét csak ő volt. A mint 1848. szeptember havában a reakczió fondorlatai nyomán kitör

[1] *Csengery:* Államférfiak és szónokok.

[2] Lásd *Pulszky:* Életem és korom, I. kötet 220. lap.

[3] *Kemény* Zsigmond: Forradalom után, 92. lap.

a válság, az összeütközés az uralkodóházzal kikerülhetlennek látszik, Deák az, ki felmegy Bécsbe a béke érdekében az utolsó kisérletet megtenni. Windischgrätz herczeg betör az országba, egy békekövetségre van szükség, mely az oroszlán torkába hatoljon: Deáknak hiányozni nem lehet. Abban a végzetes játszmában, mely készült és megindult, ő volt a nemzetnek utolsó ütő kártyája, az *ultima ratio*, a mennyiben az értelem és igazság számít és nyom, és ha az többé nem használ, a megsemmisülés következik.

Deák Ferencz életének összegét az képezi, hogy a játszmát végre is ő nyerte meg, mert igazságossága, értelmi felsősége végre is diadalt ült. Ennek legfényesebb bizonyítéka magának Ferencz József fejedelemnek nyilatkozata. Az uralkodó első találkozása után következőképpen szólt róla: ez aztán a becsületes ember, tele meggyőződéssel, és milyen hatalmas az érvelése, a logikája.[1]

Ennél a mozzanatnál, a mit élete összegének neveztem, igen fontos körülményt képez az, hogy bár a negyvenes években működése a cselekvőség, a kezdeményezés szempontjából minimum gyanánt tekinthető és több irányban kivánni valót hagyott hátra, ezzel ellentétben a hatvanas években a teljesítés maximumát érte el. Igaz, hogy magyarázat gyanánt hozzá kell tenni, miszerint ezen években azt a szilárd jogalapot érezte lábai alatt, az 1848-iki törvények megvédésénél, melyet nem érzett elébb, midőn a reformokat ki kellett vivni.

Sőt meg kell azt is állapítani, hogy egy nagy lépéssel tovább is ment. Mert nemcsak azt cselekedte, hogy a jogvédelem terén oly imponáló és hatalmas magatartást tanusított, mely bátorság, jogérzet és szellemi felsőség szempontjából soha senki által sem éretett utól; hanem a kiegyezés megalkotása és keresztülvitelében a kezdeményezést és vezérletet nemcsak elfogadta, de követelte azt, nem tűrve, hogy más bele avatkozzék és kártyáit összezavarja. És hogy az ellentét ezen és előbbi eljárása közt még szembeötlőbb legyen, ő, a ki, mint említettem, a negyvenes években semmi felszólításra

[1] *Kónyi:* Deák beszédei, II. kötet 304. lap.

nem volt arra birható, hogy hirlapi polémiába bocsátkozzék, a husvéti czikket egy másodrangu bécsi félhivatalos ujság, a Botschafter támadására irta, mely maga sem tudta, hogy miképpen tett szert arra a kitüntetésre, hogy a haza bölcse czáfolja meg. Úgy vélem, jól ítélem meg eljárását, ha azt mondom, hogy éppen azon tanulságok, melyeket passzivitásából merített, vitték arra, hogy taktikát változtasson. Oly körülmény, mely önmagában véve is a legnagyobb elösmerést érdemli, mert mindenki, a kinek csak némi élettapasztalata van, tudja, hogy úgy a magán-, mint a közéletben egyike a legritkább tüneményeknek, hogy valaki hibáját belássa és a szerint cselekedjék.

Azt a párhuzamot, melyet közte és Kossuth között fel szoktak állítani, és melynek lényegét jellemzésem kezdetén vissza is adtam, rendesen azzal fejezik be, hogy belőle végtanulság gyanánt az egyik vagy a másik nagy ember fölényét vonják le. Ilynemü kombinációktól távol állok, mert annak gyakorlatilag sem czélja, sem értelme nincs. Embereket egymással összemérni képtelenség, mert két teljesen hasonló egyén nem létezik; továbbá a viszonyok összhatásában, mely a sikernek egyik alkateleme szokott lenni, rendesen nagy eltérések mutatkoznak. Ilyetén mérlegelésekkel szemben mindörökké igaz marad, a mit Göthe mondott, mikor meghallotta, hogy őt Schillerrel állítják ellentétbe, mondván: inkább annak kellene örülni, hogy a német haza két oly derék legényt szült és nevelt fel, minők ők ketten. Úgy vélem, mi is elfogadhatjuk a bölcs tanácsot, örvendve, hogy mi is abban a helyzetben vagyunk, hogy politikailag két nagy ember birtokának örvendhetünk.

De az örömnek ebben az esetben mélyebb értelme van. A mélyebb értelem azon összeköttetésben észlelhető, mely ezen tényben, valamint Nagy Pálnak egy tételében található, melyet jobbik meggyőződésének egy pillanatában hangoztatott és melyben nemzetünk történetének egész bölcselete foglaltatik. Azt mondotta, illetve kérdezte: »Ha őseink akkor, mikor e földet elfoglalták, makacsul ragaszkodtak volna bálványaikhoz, törvényen kivüli állapotjukhoz, és ha nem alkalmazkod-

tak volna az európai társadalom szabványához, vajjon fennállana-e még ma is *szittya rendtartásunk?*«[1]

Az, a mit Nagy Pál az európai társadalom szabványának, vagyis jobban mondva örök törvényének nevezett, az azon követelményekből állott, hogy a nemzetnek mindannyiszor meg kellett érteni a kor szózatát és az intézményeket annak megfelelőleg átalakítani. Oly probléma, oly követelmény, mely századról századra, váltakozó alakban, de mindég megujulva, ütötte fel fejét; melynek megoldása végett Vörösmarty szerint annyi hű kebel szakadt meg és onta vért, habár, Istennek hála, nem hiába.

Ha Nagy Pál említett mondását e helyen idézem, az azért van, mert annak a helyzetnek, mely 1840. év végén létrejött, a nyitját képezi. Láttuk azt, miszerint 1825 óta tágabb, 1832 óta pedig szorosabb értelemben a probléma fel volt vetve a nemzet előtt, még pedig szfinxszerü rejtelmességgel és veszedelemmel; mert ha azt a problémát megoldani nem tudja vala, hasonló sors várakozott reá, mint Thebának szerencsétlen lakóira, kikhez az említett szörnyeteg végzetes kérdéseit intézte. Tényleg ezen évek terhesek voltak az idővel, a nélkül hogy az ige, a tett, a vezető oly módon jelentkezett volna, hogy a probléma megoldását lehetővé tegye. Végre feltüntek a vezetők, habár megfordított sorrendben; elébb Deák a megtartás és biztosítás, utóbb Kossuth a kivivás és fejlődés embere. De meg tudták ejteni, hogy helyet cseréljenek, és a mint egykoron a tejjel és mézzel folyó Kánaánt népök számára Mózes és Józsue egyesült működése szerezte meg, úgy és akként az állami és nemzeti egység igéretföldjét hasonlóképpen e két nagy ember találkozó és egybefolyó működése szerzi és tartja meg nemzetök számára. Elérkeztünk oda, hol e működésnek összes eredményeit megösmerjük, a mint sikeres egymásutánban a lehetetlennek tartott czélt elérni fogják.

[1] Lásd *Wirkner:* Élményeim, 72. lap. Ezen beszédet Nagy Pál az urbéri kérdésben tartotta, maga egészen leirta és Bécsbe is felküldték, hogy Ferencz császár megolvashassa.

BETÜRENDES NÉVMUTATÓ.

Abauj 57
Achilles 333
Adria 129
Afrika 366
Albach 330
Albert m. király 248
Alcibiades 151
Almásy 78
Amerika 8, 82, 105, 113, 130, 332, 355
Andrássy 85, 124, 216, 303
Anglia 21, 26, 50, 75, 84, 86, 102, 105, 110, 120, 142, 154, 173, 174, 176, 181, 187, 207, 232, 235, 242, 263, 297, 332, 347, 349, 350, 355, 359, 360
Anna angol királynő 105
Apaffy 276
Apelles 166
Apor 78
Apponyi 336
Arad 96
Arany 142
Aristides 355, 356
Aristoteles 74, 89, 118
Árpád 221
Assemblée constituante 22, 74
Ausztria 10, 11, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 30, 33, 34, 35, 36, 38, 42, 43, 44, 46, 50, 56, 181, 183, 224, 241, 263, 286, 287, 295, 301, 302, 306, 344
Ázsia 77
Babarczi 78, 205
Babothy 234
Bach 26, 89, 162
Bach-korszak 8
Bácska 79
Bader Ferencz 20
Badics 327
Bagehot 125
Bajorország 112, 263
Bajza 55, 200
Ballagi Géza 26, 46, 60, 65, 117, 173, 222, 227, 277, 289, 297, 328, 330
Ballplatz 15
Balogh János 122, 123, 211, 226, 235, 296, 303, 326
Balzac 14
Bánffy 78
Baring 35
Barsmegye 122, 211, 235, 303, 326
Bartal 68, 78, 209, 236, 244, 258, 259, 318, 375
Bartels 10
Barthalich 65
Batthyány 78, 79, 88, 145, 275, 334, 336
Bebek 85
Bécs 11, 13, 34, 38, 39, 41, 42, 50, 58, 59, 61, 101, 129, 144, 156, 198, 218, 227, 240, 312, 377, 379
Beer 30, 36, 44
Béldy 78

Belgium 245
Bentham 154, 167, 174
Bentinck, lord 17
Benyovszky 330
Beöthy Ödön 46, 78, 115, 117, 128, 216, 219, 244, 296, 298, 299, 313, 314, 318, 334, 335, 376
Bergamo 195
Bernadotte 152
Bernáth 78
Bernhardi 21
Berryer 14
Bertha 249, 250, 251, 253, 254, 316, 335
Berzsenyi 269, 284
Bethlen 78, 175, 280
Bezerédy 79, 274, 275, 296, 315, 334
Bigot de Saint-Quentin 41
Biharmegye 115, 117, 127, 244, 285, 298, 300, 312, 325, 326, 327, 334
Bismarck herczeg 24, 75, 331, 369
Bisset 349
Block 74, 113
Blücher 74, 152
Bluntschli 105, 112
Boeskay 67, 175
Bólyai 79
Bonald 73
Börne 321
Borsiczki 212, 234, 250
Borsodmegye 127, 217, 233, 238
Bourbonok 28, 245
Bristol 120
Brougham 173, 270
Bruckenthal 280
Brutus 332
Buccow 277
Buda 58, 59, 78, 92, 234, 329
Budapest 60
Buffon 316
Buol 26
Burke 86, 120, 360
Byron 145
Byzancz 10
Caesarok 29
Calderon 12
California 35
Canning 173
Carlsruhe 59
Cassius 332
Castlereagh 16
Cato 27, 92, 180, 355, 356
Cavour 24
Chotek 31, 79
Cincinnatus 92
Cicero 343, 361
Clam-Martinitz 40, 323
Cobden 360
Colloredo 325
Constituante 106
Convention 22
Coriolan 332
Cornelius Nepos 151
Cremutius Cordus 332
Croker 232
Csallóköz 57
Csaplovics 60
Császár 326
Csausz 236
Csehország 31, 37, 82
Csengeri 62, 76, 107, 128, 143, 153, 156, 159, 161, 172, 174, 180, 204, 214, 235, 245, 258, 260, 264, 266, 290, 351, 353, 368, 373, 374, 376
Cserey 282
Csongrád 78, 127
Czartorisky 16
Cziráky 55, 68, 154, 156, 196, 203, 204, 208, 222, 232, 248, 250, 252, 258, 316, 325, 334, 375

Dahlberg 376
Darwin 81
Deák Ferencz 5, 6, 11, 23, 27, 55, 63, 66, 78, 88, 91, 95, 102, 114, 119, 122, 124, 127, 140, 141, 144, 153, 159, 162, 168, 171, 182, 188, 190, 192, 197, 198, 210, 212, 213, 217, 219,

220, 221, 234, 235, 252, 767, 275, 292, 296, 303, 304, 307, 311, 313, 317, 318, 321, 328, 336, 337, 339, 340, 341, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 359, 360, 361, 362, 263, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 379
Debreczen 60, 285
Delbrück 288
De Lolme 154, 203
Demosthenes 166
Dessewffy 48, 54, 55, 60, 78, 84, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 117, 150, 153, 156, 158, 159, 163, 167, 168, 170, 171, 176, 238, 240, 241, 258, 260, 263, 285, 297, 335, 336, 338, 339, 351, 359, 373
Disraëli 17, 173, 232, 359
Döbrentey 79, 256
Döbling 187
Dobzse László 349
Dombi Márton 123
Don 271
Dőry 236
Dósa 277, 279
Draskovich 275
Drezda 19
Duna 57, 59
Dunod 277

Egyesült-Államok 7, 104, 105, 112
Eötvös br. 8, 9, 78, 107, 108, 110, 111, 113, 159, 258, 319, 335, 336, 342, 344, 345, 359, 373
Erdély 57, 78, 83, 100, 260, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 284, 287, 288
Erdődy 156
Erzsébet 248
Esztergom 92, 234
Esztergommegye 303
Eszterházy 78, 275
Európa 11, 12, 13, 15, 16, 21, 22, 27, 43, 61, 89, 90, 92, 113, 154, 303, 366, 367

Fabriczy 161
Falk Miksa 53, 140, 141, 144, 147, 150, 182, 186, 187, 344
Fáy András 47, 116, 157, 158, 159, 165, 327
Fayer 348
Fehérmegye 197, 236
Fehérvár 92, 234
Fényes Elek 49, 57, 59, 95, 297
I. Ferdinánd 63
II. Ferdinánd 45
V. Ferdinánd kir. 11, 37, 40, 41, 43, 196, 246, 247, 248, 250, 251, 309, 310, 311, 323, 361, 374
Ferencz császár 11, 13, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 48, 50, 53, 54, 55, 56, 99, 100, 119, 140, 155, 156, 193, 194, 195, 215, 222, 225, 226, 227, 230, 235, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 283, 284, 295, 297, 298, 309, 310, 323, 324, 349, 379
Ferencz Károly fhg 40
Ferencz József kir. 377
Ferenczy József 54, 83
Festetich 78, 334
Fiáth 156, 197, 216
Ficquelmont gróf 25
Földváry 326
Forgách 275
Forray 78
Fox 120, 176
Francziaország 18, 19, 20, 21, 22, 28, 34, 70, 75, 83, 145, 213, 245, 263, 347
Frangepán 162
Frank 68
Frankfurt 24
Franklin 74
IV. Frigyes Vilmos 11

Galiczia 249, 282
Gara 85
Gegő 330
Gehringer 79
Gentz 73, 354
Gerando, de 65, 90, 114
Gervinus 142
Ghyczy 66, 230, 349
Gladstone 173, 359
Gneisenau 74
Gneist 110
Gorbó 283
Gosztonyi 73, 161, 164
Göthe 142, 143, 183, 378
Götz von Berlichingen 282
Grey 106
Grudzinska 302
Grünwald 79, 83, 87, 140, 141, 145, 146, 172
Guizot 17
Guzmics 203, 230, 240, 249
Győr 57, 92
IV. György angol kir. 176
Gyulay 252
Gyürky 123

Habsburgok 44, 226, 277, 309
Hajnóczi 73, 275, 331
Hallam 349
Haller 73, 283
Hampden 355, 356
Hannibal 75
Hanság 57
Hardenberg 16, 74
Hartig 28, 29, 31, 41, 46
Havasalföld 279
Heine 321
Heister 47
Helfert 38
Hellasz 75, 366
Helmeczy 79, 256
Hiray 79
Hocher 50, 89
Hohenzollern ház 24
Hollandia 75
Holst 105
Homér 333
Hont 78
Hóra-Kloska 169
Horácz 361
Horatius Cocles 193
Horvát István 77
Horváth Mihály 62, 65, 101, 122, 166, 195, 225, 275, 296, 298, 316, 321
Horvátország 65, 200, 252
Hübner 28, 31, 33, 39, 43
Humboldt 14, 74

Inkey 78
István főherczeg 44
István (Szent) király 93, 121, 229, 247, 310

Jackson 105
Jairus 300
Jakab Elek 277
Jankovich 78
János angol király 332
Járy 79
Jellasich 369
Jellinek 74
Jonet 35
Jordánszky 236
Jósika 336
József császár 24, 25, 72, 82, 99, 100, 118, 140, 155, 195, 235, 250, 278, 283
József nádor 41, 49, 54, 58, 59, 65, 146, 211, 212, 227, 228, 229, 251, 264, 297, 306, 313, 318, 321, 324, 328, 346
Józsué 379
Julius Caesar 332
Juraschek 302
Juvenalis 150

Kajdacsy 236
Kállay 78
Kánaán 379
Kant 376
Karlsbad 23

III. Károly 295, 309
I. Károly angol kir. 349, 390
V. Károly császár 104
Károly főherczeg 324
X. Károly franczia király 15, 245, 369
Károlyi 78, 85, 182, 211
Kárpátok 129
Kaspi tenger 271
Kassa 60
Kászonyi 236, 237, 230, 321
Kaunitz 195
Kazinczy 48, 49, 87, 268, 269, 285, 320
Kecskemét 57
Keglevich 78, 258
Kehida 376
Kemény Zsigmond 76, 100, 102, 107, 127, 129, 140, 141 153, 159, 161, 172, 174, 180, 185, 192, 205, 276, 278, 280, 286, 290, 376
Kendeffy 100
Kerékgyártó 330
Királyhágó 276, 278
Kisfaludy 58, 256
Kiss 78
Klauzál 66, 78, 127, 219, 318, 335, 345
Klein Hattinger 12
Kölcsey 51, 52, 55, 68, 86, 87, 119, 127, 140, 207, 208, 209, 211, 216, 219, 234, 255, 256, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 291, 292, 293, 294, 296, 299, 300, 303, 304, 311, 312, 316, 318, 319, 320
Kollár 92, 126
Kollonich 45
Kolosvár 60, 316
Kolowrat 40, 41, 182, 323, 324
Komárommegye 230, 234
Konkoly Thege 335, 337, 338
Konstantin nhg 151, 302, 303
Königgrätz 131, 372
Kont 85
Kónyi 55, 63, 95, 114, 119, 170, 197, 198, 210, 212, 234, 252, 305, 306, 307, 308, 311, 313, 314, 315, 340, 341, 361, 365, 366, 368, 377
Körmöcz 92
Korpona 97
Kossuth 5, 11, 12, 27, 47, 54, 62, 76, 78, 83, 88, 89, 91, 92, 93, 98, 99, 101, 102, 104, 107, 108, 127, 130, 140, 141, 144, 148, 152, 153, 158, 159, 162, 168, 169, 177, 178, 179, 180, 184, 185, 186, 187, 189, 191, 192, 194, 218, 235, 237, 249, 259, 267, 269, 273, 288, 289, 290, 292, 297, 316, 317, 318, 320, 323, 328, 329, 330, 332, 333, 340, 346, 352, 353, 354, 355, 359, 367, 371, 373, 378, 379
Kovachich 94
Kovács Lajos 40, 41, 79, 100, 149, 150, 170, 183, 184, 257, 323
Kövy 68, 161
Krausz 35, 51
Krüdener 20
Kubinszky 334
Kulcsár 60

Labouchère 35
Lafayette 74
Lajos főherczeg 28, 40, 41, 323
II. Lajos m. király 236
Lajos (Nagy) m. király 174
Lajos Fülöp franczia kir. 15, 18, 109, 324
XIV. Lajos franczia király 105, 145, 174
XV. Lajos franczia kir. 145
XVI. Lajos franczia király 22
Lajos (Szent) franczia kir. 174
Lajtha 32, 34, 295
Lakits 375
Lamartine 372,
Lamennais 321

Latour 90
V. László m. kir. 248
Lengyelország 38, 243, 245, 263, 264, 301, 302
Leslie 168
Lessing 268
Lincoln 27, 355, 356
Lipcse 151
I. Lipót király 45, 50, 83, 229, 277, 279, 308
Lissovényi 161
Liszt Frigyes 90
Lobkovitz 50, 89
Lőcse 57
Lonovics 78, 335
Lónyay 78
Lorenz, Ottokar 20, 40
Lovassy 325, 326, 331, 346
Lukács Móricz 107
Lustkandl 375
Lykurg 362

Macaulay 27, 145, 176, 242, 350, 360
Macchiavelli 74, 143
Macdonogh 237
Madarász 100, 114, 334
Magyarország 5, 6, 26, 38, 50, 57, 58, 69, 77, 78, 79, 80, 84, 90, 100, 139, 154, 175, 182, 184, 186, 189, 191, 225, 231, 236, 240, 243, 264, 276, 277, 278, 280, 288, 295, 304, 306, 324, 353, 354, 357, 371
Maistre, de 73
Majláth 65, 78, 250, 358
Manheim 59
Manz 309
Mária Terézia 45, 50, 63, 67, 82, 248, 249, 282, 309, 344
Marich 236
Martinovics 54, 231, 326, 329, 331
Mátyás király 55, 94, 174, 221, 227
May, Thom. Ers. 207
Meade Zelina 41
Mentovich 79
Mérey 52, 299
Meskó 78
Mesnil báró 49
Metternich 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 26, 27, 29, 31, 32, 37, 39, 40, 42, 43, 143, 145, 151, 155, 181, 182, 195, 209, 226, 227, 228, 233, 246, 257, 323, 374
Metternichné, Zichy-Ferraris Melanie 14, 42
Meyer Ottó 112
Mező-Telegd 285
Miklós czár 14, 18, 37, 38, 42, 187, 303
Miskolczy 236
Mittermayer 347
Mocsáry 87
Mohl 168, 349
Molesworth 106
Molière 12
Moltke 369
Montaigne 150
Montalembert 111, 366
Montesquieu 154
Morvaország 275, 327
Mózes 362, 379
Müller Johannes 354
Münchengrätz 37
Murat 150

Nádasdy 275
Nagy Pál 23, 56, 65, 74, 78, 85, 100, 202, 208, 228, 231, 232, 237, 238, 239, 241, 242, 245, 251, 258, 264, 265, 266, 318, 322, 345, 378, 379
Napoleon 13, 18, 19, 20, 24, 151, 152, 154, 181, 194, 288, 344, 356, 369
Nápoly 22
Nehemiás 346
Németország 12, 20, 23, 24, 38, 51, 75, 176, 347

Németszeghi 236
Niebuhr 36, 74
Nyitra 234, 236
Nógrád 123
Nógrádmegye 117
Nyáry Pál 101, 116, 117, 363

O'Connel 173
Odonnel 277
Olaszország 20, 38, 150, 243
Olivier 356
Ond 268
Orczy 78
Orleáns hg 324
Orosz József 97, 121, 218
Oroszország 12, 19, 21, 38, 44, 181, 263, 264, 301
Ottokár 303
Őz 331

Pálffy 78, 79, 85, 213, 266, 275, 324, 333, 334
Palugyay 53, 96, 117
Palmerston 84, 151
Palóczy 217, 335
Pardoe, Miss 79, 217, 353
Parisch 35
Párizs 34, 74, 154
Patay 78, 327
Pázmándy 130, 234, 250, 258, 294, 304, 320, 325, 347
Péchy 78, 312
Pecsovics 334
Peel 84, 173, 360
Perényi 275
Pest 48, 57, 58, 59, 66, 92, 129, 198, 256, 258, 262
Pestmegye 64, 65, 72, 101, 116, 117, 127, 257, 327, 328, 329, 333, 334, 338
Péter (Nagy) czár 166
Pétervár 187
Petőcz 89
Petőfi 164
Piemont 22
Pilgram 219, 347
Pillersdorf 28, 29, 35, 244
Pipitz 51
Pitt 120, 176, 235
Plantagenet 232
Platthy 209, 235, 236, 237, 244, 258, 318
Pogrányi 85
Polignac 213, 369
Ponori Thewrewk 163
Poroszország 19, 21, 74, 112, 263, 286
Pozsony 51, 58, 92, 156, 198, 216, 234, 269, 323
Pozzo di Borgo 16
Pressensé 201
Prévost-Paradol 84
Prónay 78
Puky 100
Pulszky Ferencz 16, 27, 38, 46, 51, 59, 65, 78, 84, 107, 117, 118, 160, 168, 216, 231, 243, 267, 317, 320, 325, 330, 347, 361, 372, 373, 376
Puzirewszky 303
Pyrker 56

Ráday 78, 116, 212, 327, 334, 337, 338, 339
Radetzky 13, 42
Ragályi 56, 100, 232, 233, 250, 252, 258, 260, 318, 322
Rákóczy 175, 236, 268, 281
Rákos 201
Reseda 164
Révay 78, 237
Révész 364
Reviczky 243, 244, 245, 246, 264, 324, 333, 358
Rhodes, James Ford 8
Richter 91, 322
Rohmer 81
Romana hg 751
Róma 36, 75, 105, 332, 361, 366
Roscher 167
Rothschild 35

Rotteck-Welcker 108, 214
Rottenbiller 79
Rudolf (Habsburgi) 303
Russel 84

Saint-Aulaire 15, 16
Salamon 83, 277
Salamon m. kir. 221
Salamon Ferencz 361
Sándor czár 20, 44, 264, 301, 302
Sárosmegye 84
Savigny 176
Savoyai ház 24
Scharnhorst 74
Schédius 79
Schey 79
Schiller 12, 70, 79, 163, 290, 378
Schlieff 74, 112
Schwarzenberg Felix 17, 26, 89, 152, 187, 195
Sedlniczky 33, 51, 52, 323
Seward 8
Shakespeare 12, 142, 143, 332
Simaházy 165
Sina Simon 50
Siskovics 318
Skerletz 261
Skythia 221, 275
Smith Ádám 166
Solferino 131
Solon 362
Sommaruga 51
Somogyi 100
Somsich 13, 54, 214, 216, 244, 318, 330, 334
Sonderbund 130
Sopron 92
Sorel Albert 17
Spanyolország 22, 124
Spielberg 327
Splényi 78
Springer 11, 33, 35, 39, 55, 197, 226, 242, 295
Sréter 115
Stadion 35, 36
Stájerország 101
Stein 74
Steinlein 297
Stiffl 31
Stiles 17
Stofer 79
Strafford 297, 349, 351
Stuart Mill 113
Suhajda 67
Svájcz 112, 130
Sybel 42
Swift 150
Szalay 84, 97, 107, 189, 375
Szamos 282
Szapáry 78
Szász Károly 78
Szatmármegye 122, 127, 288, 311, 312
Széchenyi 6, 11, 12, 13, 14, 40, 41, 42, 47, 48, 49, 51, 54, 57, 58, 60, 64, 66, 71, 75, 77, 88, 91, 94, 96, 97, 101, 102, 103, 119, 139, 140, 141, 142, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 186, 188, 191, 192, 193, 200, 202, 210, 211, 212, 214, 222, 226, 227, 228, 233, 234, 236, 242, 244, 254, 255, 256, 257, 262, 265, 266, 285, 286, 289, 291, 292, 300, 320, 321, 323, 325, 329, 340, 344, 371, 373, 374, 375
Szécsy 275
Székely I. 329
Szemere 127, 204, 205, 209, 214, 217, 220, 226, 320, 325, 351
Szent-Ilona sziget 19
Szentiványi 78, 169
Szentkirályi 78, 98, 209, 335
Szent-Szövetség 21
Szepessy 221, 258
Szerencsy 244, 337, 349

Szigetvár 374
Szilágyi 150, 151
Szinnyey 236
Szirmay 78
Szoboszlai Papp István 52
Szőgyényi 182, 201, 226
Szokoli Mehemed 374
Szolimán 374
Szolnokmegye 281, 283
Szombathely 92
Sztáray 258
Szucsics 78, 240, 258

Tacitus 235, 360
Tagen 298, 299, 300
Taine 78
Talleyrand 16, 17
Tarnóczy 211
Tasner 77, 139, 186
Teleki 48, 78, 79, 153, 255, 258, 280, 336
Terentius 183
Thallóczy 58
Theba 379
Thierry 187
Thiers 151
Thugut 50
Thürheim 157
Tierney 235
Tisza Kálmán 198 364
Todd 84, 105, 235
Toldy 338
Tolna 57, 334
Tolnamegye 233
Török 78
Törökország 18, 44
Tóth Lőrincz 213, 234, 353, 368
Trefort 107
Treitschke 19, 36, 38, 75
Trencsén 92, 234
Turin 235

Ugocsamegye 329
Ujházy 78
Ulászló 212, 238, 247, 248, 306
Ürményi 54, 78, 154, 375

Vág 59
Vághy 79
Van Peng 165, 172
Varsó 302
Vásárhely 78
Vásárhelyi 79
Vasmegye 57
Vaszary Kolozs 52, 201, 202, 203, 208, 211, 221, 224, 233, 237, 238, 239, 240, 241
Vay 78, 232, 238, 318
Vécsey 78, 162, 168, 169, 175, 176
Vegetius 126
Velencze 105
Vespasian 143
IV. Vilmos 106
Virchow 81
Virmont 277
Virozsil 62, 68, 94, 95, 199, 219, 375
Visegrád 248
Vörösmarty 47, 289, 379
Vukovich 78, 320, 325, 348

Wallis 50
Wallmoden 79
Walpole 27
Wenkheim 79
Wenzel 64, 66
Werbőczy 82, 83, 85, 116, 168, 175, 199, 212
Wesselényi 25, 47, 54, 78, 88, 100, 140, 148, 153, 156, 159, 164, 169, 179, 180, 182, 212, 265, 267, 269, 274, 275, 276, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 194, 300, 303, 311, 312, 313, 316, 318, 320, 325, 326, 329, 330, 340, 346
Wildner 347
Windischgrätz hg 37, 38, 39, 149, 377
Wirkner 29, 47, 50, 51, 52, 62, 71, 76, 83, 89, 99, 123, 214,

219, 244, 266, 297, 298, 320, 346, 379
Wurmbrand 285
Würtemberg 263
Wurzbach 283

York 74

Zalamegye 117, 119, 127, 304
Zedlitz 51
Zendaveszta 68
Zichy 78, 79, 140, 141, 149, 155, 157, 163, 167, 176, 183, 214
Zinzendorf 50
Zlinszky 67
Zrinyi 189, 325
Zsedényi 79, 217
Zsibó 282, 283
Zsigmond magyar király 93, 199, 221, 248